

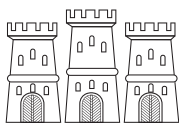

ГОДИШЊАК

Музеја Града Новог Сада

Бр. 2 / 2006.

ISSN 1452-547X

City Museum of Novi Sad

THE ALMANAC
of the City Museum of Novi Sad

2 / 2 0 0 6

Novi Sad, 2007

Музеј Града Новог Сада

ГОДИШЊАК

Музеја Града Новог Сада

2 / 2 0 0 6 .

Нови Сад, 2007.

**ГОДИШЊАК
Музеја Града Новог Сада
Бр. 2/2006.**

Наставља традицију листа
Вести Музеја Града Новог Сада
(1971–1976)

Главни и одговорни уредник
Др Драго ЊЕГОВАН

Уреднички тим
Радован БУНАРЏИЋ
Љубомир ВУЈАКЛИЈА
Сава ГВОЗДЕНОВИЋ
Весна НЕДЕЉКОВИЋ АНГЕЛОВСКА
Др Драго ЊЕГОВАН
Др Агнеш ОЗЕР

Секретар уредничког тима
Даница СИМОНОВИЋ

Лектор
Мр Лидија МУСТЕДАНАГИЋ

Превод на енглески
Мр Александар КАВГИЋ

Графички дизајн и припрема за штампу
Александар КОЗЛИЦА

Штампа
ЛИТОСТУДИО, Нови Сад

Тираж
500 примерака

**THE ALMANAC
of the City Museum of Novi Sad
№ 2/2006**

Continues the tradition of the Newspaper
The News of the City Museum of Novi Sad
(1971–1976)

Editor-in-chief
Drago NJEGOVAN, Ph.D.

Editorial staff
Radovan BUNARDŽIĆ
Ljubomir VUJAKLIJA
Savo GVOZDENOVIĆ
Vesna NEDELJKOVIĆ ANGELOVSKA
Drago NJEGOVAN, Ph.D.
Agneš OZER, Ph.D.

Secretary of the editorial staff
Danica SIMONOVIĆ

Proofreader
Lidija MUSTEDANAGIĆ, M.A.

Translation in English
Aleksandar KAVGIĆ, M.A.

Graphic design & prepress
Aleksandar KOZLICA

Printing
LITOSTUDIO, Novi Sad

Print run
500 samples

САДРЖАЈ

- Др Драго Његован
13 УВОДНА РЕЧ

АРХЕОЛОГИЈА

- Надежда Савић
17 ЗДЕЛЕ СА РЕЉЕФНИМ МЕДАЉОНИМА
СА ПЕТРОВАРАДИНСКЕ ТВРЂАВЕ
Рецензент: др Велика Даутова-Рушевљан, музејски саветник
- Дивна Гачић
45 РЕЗУЛТАТИ ЗАШТИТНИХ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА
У АТРИЈУМУ МАГИСТРАТА У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА
Рецензент: др Славица Крунић
- Др Славица Крунић
56 АНТРОПОЛОШКА АНАЛИЗА КАСНОАНТИЧКОГ ГРОБА
ОТКРИВЕНОГ У АТРИЈУМУ МАГИСТРАТА У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА
Рецензент: проф. др Живко Микић
- Илдико Медовић
66 ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ МУЗЕОЛОШКЕ ОБРАДЕ ОКРЕСАНИХ КАМЕНИХ
АРТЕФАКАТА СА СРЕДЊОПАЛЕОЛИТСКИХ НАЛАЗИШТА У ВОЈВОДИНИ
Рецензент: др Душан Михаиловић

ИСТОРИЈА

- Академик Славко Гавриловић
83 СРБИ У АУСТРО-ТУРСКОМ РАТУ 1716-1718.
Рецензент: академик Чедомир Попов
- Др Драго Његован
91 ЗАПИСНИК ПРВЕ СЕДНИЦЕ ПРОШИРЕНОГ САВЕТА
ГРАДА НОВОГ САДА ОД 25. ФЕБРУАРА 1919. ГОДИНЕ
Рецензент: др Агнеш Озер
- Др Агнеш Озер
118 ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ТОПОГРАФСКОГ ПРИКАЗА
МОДЕРНОГ НОВОГ САДА
Рецензент: проф. др Александар Касаш
- Богољуб Савин
124 ЗАОСТАВШТИНА ВАСЕ СТАЛИЋА У МУЗЕЈУ ГРАДА НОВОГ САДА
Рецензент: др Драго Његован

- 143 Мр Ђорђе У. Крстић
ДОКАЗИ О МИЛЕВИНОЈ ТЕСНОЈ НАУЧНОЈ САРАДЊИ
СА СУПРУГОМ АЛБЕРТОМ АЈНШТАЈНОМ
Рецензент: др Душан Попов

- 148 Гордана Петковић
НЕКОЛИКО ДОКУМЕНАТА О ВАСИЛИЈУ ВУЛИЋУ,
ДИРЕКТОРУ КАРЛОВАЧКЕ ГИМНАЗИЈЕ
Рецензент: Дејан Ђурђевић

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

- 167 Rosa D'Amico
PER LA COSTRUZIONE DI NUOVI PONTI: LA COLLEZIONE D'ARTE ITALIANA DEL
MUSEO CIVICO DI NOVI SAD
Рецензент: Љубомир Вујаковић, виши кустос

- 177 Љиљана Лазевић
ШТАМПАНИ ТЕКСТИЛ 18. ВЕКА – ДВА ФРАГМЕНТА РАДИОНИЦЕ ОБЕРКАМПФ
У МУЗЕЈУ ГРАДА НОВОГ САДА
Рецензент: др Вера Јовановић

- 189 Јелена Бањан
СЛИКЕ ДУШАНА МИЛОВАНОВИЋА У ЗАВИЧАЈНОЈ ГАЛЕРИЈИ
МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА
Рецензент: Милош Арсић, музејски саветник

ЕТНОЛОГИЈА

- 199 Ивана Јовановић
КОЛЕКЦИЈА БЕРБЕРСКОГ ЗАНАТА ОДЕЉЕЊА ЗА ЕТНОЛОГИЈУ
МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА
Рецензент: Љиљана Трифуновић, виши кустос

- 235 Мирјана Менковић
НОВА ЖЕНСКА ШТАМПА У СРБИЈИ НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА
Рецензент: Весна Недељковић Ангеловска, виши кустос

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА

- 267 Јожеф Ердељи
РЕСТАУРАЦИЈА СТАКЛА
Рецензент: Ана Олајош, виши конзерватор

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

- 291 Академик Славко Гавриловић
Жарко Димић, *Велики Бечки рај и Карловачки мир 1683-1699 (Хронологија)*

- Др Драго Његован
292 Слободан С. Радовановић, *Пејроварадински комунистички 1702-1848.*
- Проф. др Љубивоје Церовић
295 Жарко Димић, *Тојонимија Сремских Карловаца*
- Др Младенко Кумовић
296 Водич *Музеји и галерије Новог Сада и Војводине*
- Јелена Бањац
298 Изложба *Рађање простора Ђорђа Лазића – Ђајше*
- Јелена Бањац
298 Изложба *Фотографије Драгана С. Танасијевића*
- Мр Лидија Мустеданагић
301 Изложба *Институције династије Карађорђевић*
- Мр Милена Лесковац
303 Изложба *Сцена и костим*
- Душан Миљковић
305 *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије*, нова серија, књ. I, Сремски Карловци 2006.
- Даница Симоновић
307 Изложба *Модерна Ниша 1920–1941*

ЗБИВАЊА

- Надежда Савић
311 Смotra археолошког филма у Новом Саду
- Надежда Савић
311 Изложба „Миодраг Грбић – живот и дело“
- Љиљана Трифуновић
312 Смotra етнoлошког филма – Људи на филмској траци, други пут
- Весна Недељковић Ангеловска
313 Кокање кокица и гатање за девојачку срећу на Велики петак – Ускршња радионица Одељења за етнологију Музеја Града Новог Сада
- Весна Недељковић Ангеловска
314 „Слатке традиције“ Музеја града Новог Сада – Одељење за етнологију на Фестивалу меда
- Тијана Јаковљевић, Ивана Јовановић
316 Савремени модели обредно обичајне праксе Срба у Војводини – етно-антрополошко истраживање
- Др Драго Његован
317 Реч на отварању изложбе Шест година *Exita*

- Богољуб Савин
318 290. година од Битке код Петроварадина
- Жарко Димић
319 Велики датуми слободе 1918. године
- Маријана Раткелић
323 Спомен збирка „Јован Јовановић Змај“ Сремска Каменица - Преглед збивања у 2006. години
- Даница Симоновић
324 Сајам туризма у Београду и Новом Саду
- Гордана Петковић
326 Дани Руме у Ср. Карловцима
- Др Драго Његован
326 Промоција у Араду и Сенти зборника „Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века“
- Даница Симоновић
327 Креативна радионица *Новојодишњи украси*

ПРИНОВЕ

- Јелица Ћурчић
331 *Музеалије*
- Јелица Ћурчић и Мирјана Мирић
337 *Публикације*

ЗА СЕЋАЊЕ

- 349 Богдан Брукнер
350 Драгомир Поповић

CONTENTS

Drago Njegovan, PhD

- 13 FOREWORD

ARCHEOLOGY

Nadežda Savić

- 17 VESSELS WITH RELIEF MEDALLIONS,
DISCOVERED AT THE PETROVARADIN FORTRESS
Reviewer: Velika Dautova-Ruševljan, PhD, museum consultant

Divna Gačić

- 45 RESULTS OF THE PRESERVATIVE ARCHEOLOGICAL TREATMENT OF THE ATRIUM
OF THE MAGISTRATE BUILDING IN SREMSKI KARLOVCI
Reviewer: Slavica Krunić, PhD

Slavic Krunić, PhD

- 56 ANTROPOLOGICAL ANALYSIS OF A LATE-ANTIQUITY GRAVE DISCOVERED IN THE
ATRIUM OF THE MAGISTRATE BUILDING IN SREMSKI KARLOVCI
Reviewer: Prof. Živko Mikić, PhD

Ildiko Medović

- 66 BASIC PRINCIPLES OF MUSEOLOGICAL TREATMENT OF CARVED STONE ARTEFACTS
FROM MIDDLE PALAEOLITHIC SITES IN VOJVODINA
Reviewer: Dušan Mihailović, PhD

HISTORY

Slavko Gavrilović, academician

- 83 SERBS IN THE 1716-1718 AUSTRO-OTTOMAN WAR
Reviewer: Čedomir Popov, academician

Drago Njegovan, PhD

- 91 PROCEEDINGS OF THE FIRST MEETING OF THE EXTENDED CITY COUNCIL
OF NOVI SAD ON FEBRUARY 25, 1919
Reviewer: Agneš Ozer, PhD

Agneš Ozer, PhD

- 118 A CONTRIBUTION TO THE HISTORICAL STUDY OF TOPOGRAPHIC REPRESENTATIONS
OF CONTEMPORARY NOVI SAD
Reviewer: Prof. Aleksandar Kasaš, PhD

Bogoljub Savin

- 124 VASA STAJIC'S LEGACY IN THE MUSEUM OF THE CITY OF NOVI SAD
Reviwer: Drago Njegovan, PhD

- Dorđe U. Krstić, MA
143 EVIDENCE OF MILEVA EINSTEIN'S CLOSE SCIENTIFIC COOPERATION WITH HER
HUSBAND ALBERT EINSTEIN
Reviewer: Dušan Popov, PhD

- Gordana Petković
148 SEVERAL DOCUMENTS ABOUT VASILJE VUJIC, HEADMASTER OF THE SREMSKI
KARLOVCI GRAMMAR SCHOOL
Reviewer: Dejan Đurđev

HISTORY OF ART

- Rosa D'Amico
167 TOWARDS NEW BRIDGES OF COOPERATION: THE COLLECTION OF ITALIAN ART IN THE
MUSEUM OF THE CITY OF NOVI SAD
Reviewer: Ljubomir Vujaklija, high curator

- Ljiljana Lazić
177 EIGHTEENTH-CENTURY PRINTED FABRICS - TWO FRAGMENTS PRODUCED BY THE
OBERKAMPF WORKSHOP, KEPT IN THE MUSEUM OF THE CITY OF NOVI SAD
Reviewer: Vera Jovanović, PhD

- Jelena Banjac
189 DUSAN MILOVANOVIC'S PAINTINGS IN THE COUNTY COLLECTION OF THE MUSEUM
OF THE CITY OF NOVI SAD
Reviewer: Miloš Arsić, museum consultant

ETHNOLOGY

- Ivana Jovanović
199 THE BARBER-CRAFT COLLECTION OF THE ETHNOLOGICAL SECTION OF THE MUSEUM
OF THE CITY OF NOVI SAD
Reviewer: Ljiljana Trifunović, high curator

- Mirjana Menković
235 NEW WOMEN PAPERS IN EARLY 20th CENTURY SERBIA
Reviewer: Vesna Nedeljković Angelovska, high curator

CONSERVATION AND RESTORATION

- Jožef Erdelji
267 GLASS RESTORATION
Reviewer: Ana Olajoš, higher conservator

REVIEWS AND SURVEYS

- Slavko Gavrilović, academician
291 Žarko Dimić, *The Great Turkish War and the Treaty of Karlowitz 1683-1699 (Chronology)*

- Drago Njegovan, PhD
292 Slobodan S. Radovanović, *The Petrovaradin Community*
- Prof. Ljubivoje Cerović, PhD
295 Žarko Dimić, *Toponymy of Sremski Karlovci*
- Mladenko Kumović, PhD
296 Guidebook: *Museums and Galleries of Novi Sad and Vojvodina*
- Jelena Banjac
298 Exhibition: *Birth of Space by Đorđe Lazić – Đapša*
- Jelena Banjac
298 Exhibition: *Photographs by Dragan S. Tanasijević*
- Lidija Mustedanagić, MA
301 Exhibition: *Insignia of the House of Karageorgevich*
- Milena Leskovac, MA
303 Exhibition: *Scene and Costume*
- Dušan Miljković
305 Archives for the History of Serbian Orthodox Metropolitanate of Karlovci, new series, volume one, Sremski Karlovci, 2006.
- Danica Simonović
307 Exhibition: *Modernism in Niš 1920-1941*

EVENTS

- Nadežda Savić
311 Festival of Archeological Film in Novi Sad
- Nadežda Savić
311 Exhibition: "Miodrag Grbić – Life and Work"
- Ljiljana Trifunović
312 Festival of Ethnologic Film – People on Film, Take two
- Vesna Nedeljković Angelovska
313 Popping Popcorn and Fortune-Telling for Girls on Good Friday
- Vesna Nedeljković Angelovska
314 Ethnological Department at Honey Festival
- Tijana Jakovljević, Ivana Jovanović
316 Contemporary Patterns of Ceremonial and Traditional Practice Among Serbs in Vojvodina - Ethnological-Archeological Research
- Drago Njegovan, PhD
317 Speech at the Opening of Exhibition "Six Years of the EXIT Festival"

- 318 Bogoljub Savin
290 Years Since the Battle of Petrovaradin
- 319 Žarko Dimić
Important Dates of Freedom in 1918
- 323 Marijana Ratkelić
“Jovan Jovanović Zmaj” Tribute Collection in Sremska Kamenica - An Overview of Events in 2006
- 324 Danica Simonović
Tourism Expos in Belgrade and Novi Sad
- 326 Gordana Petković
Days of Ruma in Sremski Karlovci
- 326 Drago Njegovan, PhD
Presentation of the Anthology “Migrations of Serbs to the Russian Empire in Mid-18th Century”
in Arad and Senta
- 327 Danica Simonović
Creative Workshop - New Year’s Ornaments

NEW ACQUISITIONS

- 331 Jelica Ćurčić
“Muzealije” (Musealia)
- 337 Jelica Ćurčić and Mirjana Mirić
Publications

IN MEMORIAM

- 349 Bogdan Brukner
- 350 Dragomir Popović

УВОДНА РЕЧ

Прейходни број Годишњака леіо је іримљен у сїручној и широј јавносії. Надамо се да ће іако бїїи и са овим бројем.

Уреднишїво се ірудило да ірилози наших и друїих сїручњака обухваїе све обласїи коїима се Музеј бави. За іоједине обласїи било је више ірилоїа неїо расїоложивої іросїора у часоїису. Иако су занимљиви и квалиїейни, іиі ірилози морају сачекаїи ідући број.

Будући да Годишњак іредсїавља својеврсни іроширени, а іїак неїоїїуни извешїај о раду Музеја, овде іреба рећи и следеће. Насїављен је іренд конїинуираної сїицања виших сїручних звања, заїочей 2005. іодине. Радован Бунарцић, археолої и Весна Недељковић Ангеловска, еїнолої, сїекли су звање виши кусїос 2005. іодине, а Надежда Савић, археолої – исїо звање – 2006. іодине. Мр Аїнеш Озер, музејском савейнику, одобрена је одбрана докїорске дисертације из обласїи исїоријских наука. Даница Симоновић іоложила је сїецијализацију из музејске іедаїоїје. Више млаћих сїручњака коїи су сїаажирали у Музеју, іоложило је кусїоски исїиї (Ивана Марковљев, исїорија; Илдико Медовић, археолоїја; Ивана Јовановић, еїнолоїја).

За іемаїску изложбу Патријарх Јосиф Рајачић ауїорски іим Сузана Миловановић, виши кусїос исїоричар, Александар Пеїијевић, виши кусїос еїнолої (из Музеја Војводине) и Гордана Петковић, кусїос исїоричар из Музеја Града Нової Сада (Завичајна збирка Сремски Карловци) добио је наїраду Музејскої друшїва Србије „Михаїло Валїровић“. Наши кусїоси су били веома акїивни у Еїнолошкој и Исїоријској секцији Музејскої друшїва Србије, Срїском археолошком друшїву као и у оквиру Националної комїиетїа ИКОМ-а. Такође, више наших сїручњака је учесївовало на националним и међународним сїручним и научним скуїовима, а іосебно су се исїакли као сарадници Српског биографског речника Маїице срїске и Енциклопедије Новог Сада.

Примили смо івоздени маїеријал из манасїира Милешева на конзервацију у нашу радионицу за меїал.

Годину 2006. ћемо іамїиїи и іо инїензивној међународној сарадњи: наш музеј, іоред Народної музеја у Беоїраду, учесївује у сарадњи музеја іїзв. Заїадної Балкана коју оріанізује шведска асоцијација СНwV (Кулїурно наслеђе без іраница). Наша изложба Папирни театар іосїовала је у Музеју ірада Ријеке, а њихова Сцена и костим код нас. Наша изложба Миодраг Грбић – живот и дело іосїовала је у Народном музеју Зрењанин, Народном музеју Ниш, Народном музеју Країујевац и Музеју Срема у Сремској Миїровици. Такође, наша изложба Папирни театар іосїовала је у Народном музеју Краљево и Народном музеју Ваљево, а изложба Патријарх Јосиф Рајачић у Народном музеју Крушевац.

С друге сѣране, наш музеј је уочио изложбу слика Владимира Величковића коју је приредио Народни музеј Зрењанин, као и изложбу Нишка времена Стевана Сремца коју је приредио Народни музеј Ниш.

Потписали смо протокол о сарадњи са Етнографским музејом (Музеј села) из Темнишвара и учествовали вишеструку сарадњу са Музејом Републике Српске из Бањалуке.

Уз подршку Народној музеја у Београду реализовали смо своју археолошку, а уз подршку Етнографској музеја у Београду своју етнолошку филма.

Током реализације изложбе Инсигније династије Карађорђевић остварили смо сарадњу са више музеја, а посебно са Задужбином краља Петра I са Ойленца, Историјским музејом Србије и Краљевским двором у Београду, као и са ДДОР-ом из Новог Сада.

Преживели смо оружану њачку чећири значајна ликовна дела из наше Збирке сѣране уметности, као и мању крађу (кубура и новчићи) са сѣалне њавке Петроварадинска тврђава у прошлости.

Преминуо је водич Музеја Града Новог Сада Драгомир Појовић, у 41. години живота, зналац енглеског језика и водичког њосла.

Мало смо њлаћени за свој рад. Нисмо цењени колико вредимо. Нека о њој вредности сведочи и овај Годишњак.

Др Драго Његован

АРХЕОЛОГИЈА

Надежда Савић
ЗДЕЛЕ СА РЕЉЕФНИМ МЕДАЉОНИМА
СА ПЕТРОВАРАДИНСКЕ ТВРЂАВЕ

Дивна Гачић
РЕЗУЛТАТИ ЗАШТИТНИХ
АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА У
АТРИЈУМУ МАГИСТРАТА У СРЕМСКИМ
КАРЛОВЦИМА

Др Славица Крунић
АНТРОПОЛОШКА АНАЛИЗА
КАСНОАНТИЧКОГ ГРОБА ОТКРИВЕНОГ
У АТРИЈУМУ МАГИСТРАТА У СРЕМСКИМ
КАРЛОВЦИМА

Илдико Медовић
ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ
МУЗЕОЛОШКЕ ОБРАДЕ ОКРЕСАНИХ
КАМЕНИХ АРТЕФАКАТА СА
СРЕДЊОПАЛЕОЛИТСКИХ НАЛАЗИШТА
У ВОЈВОДИНИ

ЗДЕЛЕ СА РЕЉЕФНИМ МЕДАЉОНИМА СА ПЕТРОВАРАДИНСКЕ ТВРЂАВЕ

САЖЕТАК: Археолошким истраживањима на Петроварадинској тврђави откривено је римско утврђење на лимесу Кузум. Из обилног керамичког материјала издвојиле су се, по стилским карактеристикама, као посебна целина, зделе са рељефним медаљонима, које се на основу аналогја у литератури везују за такозвану Радионицу X. На основу чињенице да се рељефне сцене понављају на више различитих здела, да су утиснуте истим печатима у различитим комбинацијама, реално је претпоставити да је ове посуде произвођила локална радионица смештена у подграђу Кузума.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Петроварадинска тврђава, римско утврђење на Дунаву, Кузум, зделе, рељефни медаљони, локална керамичка радионица.

УВОД

Петроварадин је лоциран на десној обали Дунава, на стеновитој падини Фрушке Горе, на месту где река прави оштар завијутак заобилазећи Петроварадинску стену. Због изванредног стратешког положаја, ова узвисина на обали реке је од давнина била идеално место за осматрање, утврђивање и за релативно безбедан живот. Стога није чудно што су приликом мањих археолошких и грађевинских радова, у послерадном периоду и током археолошких ископавања од 2002. до 2004, откривени налази оруђа и оружја још из доба палеолита. Кроз прикупљен археолошки материјал¹ могу се пратити поуздани трагови континуитета људских насеобина и утврђења на Петроварадинској стени и у њеном подножју још од периода средњег палеолита, па све до изградње аустријске тврђаве крајем XVII и у XVIII веку.

Током археолошких ископавања од 2002. до 2004. године на горњем платоу Петроварадинске тврђаве² констатовани су материјални остаци свих познатих преисторијских култура јужне Паноније. Најстарије утврђење, са земљаним бедемима и дрвеним палисадама, потиче из доба енеолита. Келти су свакако овде имали своје насеље, али трагови њихове фортификације нису досад откривени.

Наведеним ископавањима дефинитивно је лоцирано и римско утврђење Кузум (Cusum) на горњем платоу данашње тврђаве, открићем дела бедемског зида на тераси испред садашње

зграде хотела (слика 33, крак 7). Утврђење је учртано у Појтнгеровој табли на 10 римских миља удаљености од Бононије.³ Логор на овој тачки лимеса се спомиње и у *Notitia dignitatum*, као боравиште коњаничке јединице *Equites Dalmate* у IV веку.⁴

Река Дунав већ у I веку, након освајања, постаје северна граница Римске империје и граница према варварском свету. Дуж ове линије римска војска подиже ланац већих и мањих утврђења, зависно од стратешке важности. Територија данашњег Срема нашла се у оквиру провинције Паноније. Након Трајановог освајања Дакије, Срем улази у састав провинције *Pannonia Inferior*. Кузум, захваљујући свом положају са кога се могао контролисати значајан сегмент тока Дунава и на коме се сусрећу пут дуж Дунава који је повезивао логоре на лимесу и пут који се од Посавине, секући Срем и фрушкогорске превоје, завршава на овом делу дунавске обале, настао је вероватно са почецима римске доминације. Публиковани налази неколико миљоказа у околини Петроварадина указују на важност пута на овом месту.⁵

На простору Петроварадинске тврђаве и у њеном подграђу вршена су археолошка ископавања још од 1953. године.⁶ Овим истраживањима констатован је римски слој од I до III века, у већој мери поремећен, са деловима некрополе, римског пута и стамбених објеката пољопривредног карактера у подграђу. На горњем платоу најопсежнија ископавања су вршена од 2002. до 2004. године (Музеј Града). Због изградње

млађих објеката из XIII (утврђени самостан цистерцита), XVI (период турске архитектуре) и XVIII века (аустријска тврђава) слојеви из старијих периода су у великој мери поремећени. Срећом констатовано је неколико римских објеката *in situ* као што су део бедема и остаци спаљених стамбених објеката са портиком. На основу покретног археолошког материјала тврђава Кузум се може датовати у период од I до треће четвртине IV века, када је изгледа страдала у пожару, о чему сведочи слој гаражи констатован у слоју са фрагментима глеђосаних здела и новцем Валенса.

ЗДЕЛЕ СА РЕЉЕФНИМ МЕДАЉОНИМА

Током поменутих археолошких ископавања на горњем платоу Петроварадинске тврђаве (локалитет Горња тврђава) нађено је обиље покретног археолошког материјала. У теренски инвентар ушло је неколико хиљада фрагмената керамике из римског периода. Из ове велике групе издвојила се, током обраде, једна мања целина рељефно украшене керамике, која је предмет овог рада.

Свих тридесет одабраних фрагмената зделе (међу којима је и једна реконструисана) могу се по форми одредити у тип 28, према типологији Олге Брукнер.⁷ Ради се о форми дубљих здела, полусферичног облика, са увученим ободом, који је прстенасто задебљан и споља профилисан са два жљеба. Горња половина зделе је цилиндричног облика, са наглашеним прелазом у доњи – конични део, који се сужава према равном дну (сл. 31). У облицима одабраних здела има одступања. Обод на неким примерцима није изразито профилисан жљебовима, у неким случајевима горњи (цилиндрични) део је благо испупчен, а прелаз у доњу половину посуде на неким примерцима није наглашен.

По техници украшавања ова врста здела спада у имитацију тера сигилате. Израђене су на витлу од црвеносмеђе печене земље, која је меке фактуре, а премазане су црвеном или оранж бојом слабијег сјаја.

На горњем цилиндричном делу, зделе су украшене фризом рељефних представа, док је

њихов доњи конични део неукрашен. Рељефне представе смештене су у овалним пољима – медаљонима, који су приближно исте висине, али им се ширина разликује. Просечна висина медаљона је између 5, 5 до 6 cm, а ширина варира од 3 до 6 cm. Фигуре су испупчене и израђају из заравњених основа. На неколико здела међупростор између медаљона је украшен утиснутим печатним украсом (сл. 1, 8, 10 и 27). Он је тракастог, изувијаног, чланковитог облика и асоцира на јако стилизованог морског коњица или змију.

Заједничка нит која повезује овде одабране зделе у засебну целину јесте појава карактеристичних удубљења од прстију на полеђини рељефних представа – у унутрашњости здела. Ова удубљења показују да су мајстори, који су израђивали ово посуђе, морали снажно утискивати зид још неиспечене посуде у калупе. Свака сцена утиснута је посебним калупом. Они су очигледно били равних основа са фигурама у негативу.

Рељефне представе приказују људске и животињске фигуре у амбијенту јако стилизоване вегетације, која је најчешће представљена испреплетаним гранама и плодовима прстенастог облика (сл. 2, 3, 10, 27, 28). Ради се о вегетацији медитеранског подручја са стаблима, гранама, листовима и плодовима палме, ловора, маслине и сличног растиња. На неколико медаљона може се препознати и винова лоза са грожђем (сл. 6, 29, 30).

Лица људских фигура приказана су у профилу. Ликови имају изражене носеве и усне, док су очи најчешће округлог облика. Фризуре подсећају на шлемове или капе. Ипак фигуре су брижљиво урађене, са смислом за детаљ и драперију и читују познавање анатомије људског и животињског тела. Вегетација је углавном јако упрошћена и стилизована и у функцији је декора.

Фигуре у различитим медаљонима нису истих пропорција, што показује да су сцене слободно комбиноване, да калупи нису израђивани за приказивање сцена које су континуирано повезане у исту причу. Такође је уочљиво да медаљони нису утиснути у идеално истој хоризонталној равни, што је такође показатељ да је

сваки посебно утиснут. Отисци прстију указују на то да је површина сваког калупа имала равну (а не заобљену) основу, па су мајстори морали снажно утискивати зид посуде у калуп, нарочито по рубовима рељефног поља.

Медаљони су углавном мање или више заокружена поља са непрофилисаним и ненаглашеним граничним линијама. Стилизована вегетација често замењује граничне линије, а грање у неким случајевима надкриљује сцене попуд едикуле. Исти калупи некад су јаче, а некад слабије утиснути (сл. 11 и 18; сл. 20 и 21 и др.). Представе су изведене у плитком рељефу, а због неуједначеног притиска прстима у калуп често се контуре губе и преливају. На неким примерцима контуре фигура су дуплиране због нехотичног померања калупа при утискивању. Идентификацију рељефних слика отежава и бојење посуда, јер се често дешава да се она отрла са најиспупченијих делова рељефа.

ЛОКАЦИЈА НАЛАЗА

Овде обухваћени фрагменти припадали су различитим зделама, што се види по разликама у профилацији, боји и квалитету премаза и месту налаза. Нађени су на међусобној удаљености од неколико до више десетина метара, разасути у углавном поремећеним слојевима, на различитим дубинама, дуж грађевинског рова чија је укупна дужина износила више стотина метара и који се рачва у седам кракова.⁸ (сл. 33)

Фрагменти здела бр. 1 и 14 (сл. 1 и 14) пронађени су у објекту 53 (крак 4). Овај објекат чини нејасно издиференциран укуп, који је пресечен и делимично уништен укопима из млађих периода (средњи век, аустријска тврђава, инфраструктура пре и после II светског рата). Укопан је у слој из преисторије. Тако испуну овог објекта чине већа количина мешане керамике, где доминирају преисторијска (винчанска, вучедолска, костолачка и латенска) и римска, а средњовековна је мање бројна. Римски материјал из овог објекта може се ближе датовати већим бронзаним новцем Гордијана III из 244. године у средину III века. У истом објекту нађено је и четири фрагментоване кровне

опеке са жигом EXER(CITUS) PAN(NONIA) INF(ERIOR).

Фрагмент зделе бр. 7 (сл. 7) нађен је у објекту 40 (крак 4). У питању је велика јама, неправилног облика, чија основа досеже до природне стене. Овде је нађена велика количина материјала из римског периода и доста животињских костију. У објекту је било и преисторијског (енеолитског) и средњовековног материјала. Један фрагмент зделе форме Drag. 18/30 може датовати римски материјал из овог објекта у II век. И у овом објекту нађена је такође опека са жигом EXER(CITUS) PAN(NONIA) INF(ERIOR).

Место налаза фрагмената здела 12, 18 и 26 (сл. 12, 18 и 26) је објекат 26 (крак 1А). Овај објекат није јасно дефинисан, а уочен је као мали део поднице на којој су нађени фрагменти преисторијске керамике (винчанска, енеолитска) измешани са неколико средњовековних фрагмената. Од римског материјала овде је нађен један гвоздени клин и неколико фрагмената керамике, међу којима и купасто, перфорирано дно педиљке, која се датује на почетак II века.

Фрагмент зделе 28 (сл. 28) нађен је у објекту 126 (крак 1А). И овај објекат је пресечен млађим укопима. У испуни објекта било је свега десетак фрагмената римске керамике, остаци зидног малтера са браон бојом, неколико фрагмената бронзаног лима и један бронзани новац Клаудија II.

Део зделе 29 (сл. 29) нађен је у објекту 208 (крак 1Б). Овај објекат дао је велику количину преисторијске керамике (углавном енеолитске) и мању количину римске и средњовековне. Међу неколико налаза из римског периода нађена су и два фрагмента маслинасто глеђосаних здела са хоризонтално разгнутим и жљебљеним ободом из III и IV века.

Већина осталих фрагмената нађена је у поремећеним културним слојевима, релативно близу описаних објеката (у кругу од 50 метара) и места где се сучељавају кракови 1А, 1Б и 4 (сл. 33).⁹ Фрагменти здела бр. 8, 9 и 20 нађени су у краковима 6 и 7, који се налазе на тераси испред хотела, одакле се пружа поглед на супротну обалу Дунава.

Дакле, на основу места налаза, то јест пратећег римског материјала у археолошким објектима, наше зделе са медаљонима се могу датовати у период од II до IV века.

РЕЉЕФНЕ ПРЕДСТАВЕ

Посуда број 1 приказује у централном медаљону хипокампуса, хибридно биће које има главу и предње ноге коња, а реп делфина. У римској уметности хипокампуси су приказивани као пратња бога Нептуна, који је изједначен са грчким Посејдоном, заштитником мора и текућих вода и морепловаца.¹⁰ У митологији Нептун је повезан и са коњима па је у том контексту можда утиснута сцена, у наредном медаљону, са коњаником који држи копље у десној руци. Представе хипокампуса су честе и на надгробним стелама I и II века из Паноније, па је и отуд овај мотив могао бити инспирација мајсторима који су израђивали матрице за рељефна поља.¹²

Змија у грчко-римској уметности представља хтонски симбол, па би се стилизовани змијолики печатни украс у међупросторима између медаљона на здели бр. 1 такође могао повезати са хтонским, са култом мртвих. Или овај печатни украс приказује стилизованог морског коњица, па такође представља Нептунову пратњу као и хипокампус. Ипак, највероватније да је печатни змијолики украс имао функцију пуког попуњавања простора између рељефних сцена. У прилог томе иде чињеница да се овај украс понавља и на неколико других посуда (сл. 8, 10 и 27) са другачијом тематиком рељефних представа.

На здели бр. 2 приказан је коњаник са копљем као и на претходној здели. Коњаника са копљем у десној руци налазимо на рељефним сценама керамике из панонске радионице „Х”.¹³ На фрагменту зделе бр. 3 иста сцена, коњаник који држи копље, комбинована је са сценом борбе између медведа и говечета, где медвед савлађује говече заривши му зубе у леђа. Фигуре обе животиње могу се наћи и на тера сигилати из Вестерндорфа,¹⁴ али су оне појединачно приказане, док је на овом фрагменту

приказана борба између њих. Представе медведа могу се наћи и међу фигурама животиња у галопу, које су честе на сигилатним зделама из Lezoux-а. На глазираној здели из Туропољског луга налазимо такође фигуре медведа и говечета, са другим животињама у галопу. Ова здела, дело локалних панонских мајстора, датована је у период од прве половине I па до средине II века.¹⁵

Иста сцена, утиснута истим калупом, понавља се на зделама 4, 5 и 6. На фрагменту бр. 6 сцена борбе, између ових животиња, комбинована је са представом, у суседном медаљону, на којој делимично видимо фигуру пастира или пудара који стоји поред чокота винове лозе. Уочљиво је да ова фигура потпуно мирно стоји, док се поред ње води жестока борба између две снажне и опасне животиње. Ово доприноси уверењу да су сцене комбиноване без унапред смишљеног чврстог сценарија који би их распоређивао у повезану причу.

Коњ у галопу приказан је на фрагменту бр. 7. Нажалост већи део овог медаљона је одбијен. На фрагменту бр. 9 такође видимо део фигуре коња у трку. Ни ова сцена није у целости сачувана. Представе коња такође су врло честе на тера сигилати.

На малом фрагменту бр. 8 делимично је видљив већ помињани чланковит змијолики печатни украс. Овај украс могао је настати спајањем две вертикално постављене гирланде. Мотив гирланде појављује се на печатно украшеној римској керамици из Срема од I до III века.¹⁶

Сличан печатни украс са вертикалним валовитим тракама налазимо на глазираним посудама из Сиска и Батине, које су датоване у крај прве до друге трећине II века.¹⁷ Али украс је мањих пропорција од нашег, има више полукружних превоја и није издељен на чланке.

Фрагмент бр. 10 има два делимично сачувана медаљона са представом лава или лавице у једном пољу. Ове животиње омиљен су мотив на тера сигилати из Вестерндорфа.¹⁸ У суседном, већим делом одбијеном медаљону, уочљиво је само лево крило и лева нога велике птице. Сличну представу налазимо на здели из Чуруга, где су приказане две птице у хералди-

чкој композицији.¹⁹ Код нашег примерка вероватније се ради само о једној птици, вероватно орлу, који се такође често јавља на тера сигилати из средњо и источногалских радионица и Вестерндорфа.²⁰

На посуди бр. 11 видимо јако излизане представе две наге људске фигуре, у два медаљона. Прва, већа фигура, чучи и држи плод (?) са две гранчице и лишћем. Друга, мањих пропорција, носи преко рамена пребачен терет. Можда се, код друге сцене, ради о Сатиру који преко рамена носи мешину. Аналогије се могу наћи на рељефној тера сигилати.²¹ Прву сцену можемо реконструисати уз помоћ медаљона, утиснутих истим калупом, на зделама бр. 12 и 13, где се може сагледати лева страна ових представа. Препознаје се растиње са две мање птице на гранама (бр. 12) и особа која чучи и пружа плод са две олистале гране. На посуди бр. 12 у суседном медаљону види се нага женска фигура, вероватно представа Венере, која је у римској уметности изједначена са Афродитом, па би мушкарац која пружа плод могао бити тројански принц Парис, који дарује богињи златну јабуку, из врта Хесперида, на којој пише: „Најлепшој”. Или чучећа фигура која пружа плод представља Пријапа, грчког доброћудног бога који поспешује плодност биљака и животиња и полну моћ код људи, воли игру и музику, а који је широко прихваћен у римској провинциској уметности. Честе су његове фигурине у теракоти и бронзи.²²

У централном медаљону, на фрагменту зделе бр. 13, видимо свирача на кружно савијеном рогу. Ово је инструмент од бронзе – *lituus*, који је у рату служио за давање знакова римској коњици.²³ Слична сцена, можда чак утиснута истим печатом, налази се и на посуди из Чуруга. Протумачена је као представа Силена који свира.²⁴ Лево, у суседном медаљону, види се еротска сцена са три фигуре, која се понавља и на фрагментима 14 и 15. Еротске сцене честе су на тера сигилати из средњо и источногалских радионица и из Вестерндорфа.²⁵ У крајњем десном пољу види се чучећа фигура описана у предходном пасусу (Парис или Пријап).

На фрагменту бр. 16 види се мали одсечак медаљона са пастиром који стоји поред козе или овце.

Фрагмент 18 има два очувана медаљона. У левом имамо већ поменутог Сатира (?) са мешином преко рамена. Или се ради о берачу плодова са дрвета, према којем је посегао десном руком. У другом целовитом медаљону видимо стрелца са рефлексним луком. Мотив стрелца чест је на тера сигилати из Вестерндорфа као и из источно и средњогогалских радионица.²⁶

Исти мотив налазимо на фрагментима бр. 17, 19 и 20. На фрагменту бр. 18, у крајњем левом, готово одбијеном, пољу видимо коње упрегнуте (?) у бигу или квадригу. На средњогогалској тера сигилати могу се наћи и представе бига које обично носе неко божанство.²⁷

На фрагменту 20, поред стрелца у суседном медаљону видимо војника са кратким мачем. Исти мотив поновљен је и на фрагменту 21.

Фрагмент бр. 22 нуди само део медаљона са представом Хефеста – Вулкана који држи чекић у десној руци. Представе божанског ковача можемо наћи на тера сигилати из Вестерндорфа.²⁸

На здели бр. 23 видимо лава или лавицу. Веома су честе представе ових животиња на тера сигилати и у римској уметности.

Фрагментован медаљон на здели бр. 24 приказује чамац и веслача у њему. Представа није у целости сачувана, али се може повезати са тематиком Одисејевог десетогодишњег повратка на Итаку. Овде је можда приказан његов сплав на којем је отпловио, потпуно сам, са острва Огигије после седам година заточеништва код чаробнице Калипсо. Представе инспирисане сценама из Хомерових епова налазимо на зделама рађеним у панонској радионици „Х”.²⁹

Медаљони са рељефним представама су јако оштећени на фрагментима здела бр. 25 и 26. Са фрагментом бр. 27 имамо више среће, али је због лоше утиснутих калупа опет тешко препознати потенцијална божанства – без видљивих атрибута – у представама мушке и женске фигуре у два јајолика медаљона. Могуће је да се и овде ради о Венери – Афродити са Парисом који јој пружа златну јабуку из врта Хесперида.

Инспирација за сцене и ликове на фрагменту бр. 28 је недокучива, као и на фрагментима бр. 29 и 30. На два последња уочљиви су лист и

плодови винове лозе, али су фрагменти исувише ситни за реконструкцију сцена. Винова лоза са грожђем асоцира на сцене из Дионисовог култа.³⁰

ЗАКЉУЧАК

Судећи по форми, начину украшавања, стилским карактеристикама и тематици рељефа наше зделе би могле спадати у групу керамике, коју је израђивала непозната панонска радионица за израду имитације тера сигилате, а која се назива радионица „Х”.³¹

Производи ове радионице констатовани су на територији Срема, Славоније и појединачно у Северној Босни, подрињском делу Мачве и у јужној Мађарској.³²

Рељефне представе из ове радионице показују оригиналност садржаја и јединственост стила, те имају посебну уметничку вредност, поготово што су дело домаћих мајстора. Олга Брукнер сматра да је најјачи утицај на мајсторе стизао из радионице *Lezoux*, из њене касне фазе, као и из медитеранских радионица тера сигилате западних области, док се утицај импорта из источних области читује у избору медитеранске вегетације за декор на рељефним сценама. Отуд и касно датовање здела тзв. радионице „Х” у крај III па до краја IV века.³³

У Петроварадину, у подграђу тврђаве, нађен је, 1982. године, фрагмент зделе из исте радионице, на којој је представљен Меркур, окренут на десно са кадучејом, и фигура рвача. Ова посуда датована је у III век.³⁴ Једна здела са медаљонима нађена је и на територији Барбарикума, у Чуругу, на локалитету Стари виногради, на територији која је била под снажним утицајем и надзором Римског царства. Посуда је датована у крај II и прву четвртину III века. Не везује се стриктно за такозвану радионицу „Х”, него за радионице које су израђивале рељефне украсе за лампе, или ковчежиће за накит, или крустелуме.³⁵ Наиме, калупи ових радионица могли су бити секундарно коришћени у неком керамичарском центру и за украшавање здела са медаљонима.³⁶

Посматрајући теме рељефних представа на нашим зделама из Петроварадина: еротска

сцена, стрелац, борац са кратким мачем, свирач на војничком сигналном рогу, коњаник са копљем, борба животиња, остаје утисак да су сцене прилагођене укусу војске и популације везане за војни логор. Знамо да је на горњем платоу Петроварадинске тврђаве било римско утврђење Кузум, које је забележено и на Појтингеровој табли (сл. 32). На основу покретних археолошких налаза,³⁷ који се још обрађују, ово утврђење може се прелиминарно датовати у период од I до пред крај IV века. Основна инспирација за већину од сцена на описаним зделама биле су митолошке теме: Хипокампус, Вулкан, божански пар, Силен, винова лоза, Одисејева лутања. Али с обзиром да су занемарени важни атрибути који одређују поједина божанства, стиче се утисак да је ово посуђе пре свега подилазило укусу потрошача и није имало битну улогу у неговању и афирмацији државних култова и романизацији становништва. Тематика на обрађеним зделама одражава готово реалне слике из војничког живота, као и потребе, а можда и потиснут страх пред моћним божанским силама и наравима. Преовладава утисак да је у потпуно другом плану митолошка основа рељефних представа. Неке од посуда можда су рађене и по жељи наручиоца, који није нужно морао детаљно познавати римску митологију као ни мајстор који је израђивао посуде.³⁸ Неке од представа могле су настати копирањем омиљених мотива са рељефне тера сигилате, која је стизала из средњо и источногалских радионица и Вестерндорфа у Панонију током II и III века. Мајстори су очигледно пратили стилеве и трендове ових радионица.

Теже је одредити место наше радионице. У Петроварадину, у подграђу Петроварадинске тврђаве, констатована је приликом грађевинских радова 1993. године једна керамичка пећ.³⁹ Несумњиво је да је на истом месту било подграђе и римске тврђаве. У непосредној близини ове пећи нађена је и римска зидана гробница⁴⁰ датована у крај III и почетак IV века. Можда ће будућа археолошка ископавања показати да су на овом месту биле лоциране некропола и керамичка радионица Кузума. Оваква једна локална радионица могла је производити и зделе са рељефним медаљонима. Мајстори су калупе и

печате могли набављати у неком већем центру попут Сирмијума или Аквинкума, који је поред кермике производио и лампе, ковчежиће са рељефно украшеном металном оплатом и сличне рељефно украшене предмете од керамике и метала.

Када се узму у обзир наведена мишљења намеће се закључак да би продукцију радионице за израду описаних здела са медаљонима требало ставити у шири хронолошки оквир – у период од друге половине II века, кроз цео III, па до прве половине IV века.

КАТАЛОГ

1. ЗДЕЛА, варијанта типа 28, имитација тера сигилате. Дубља здела, вертикалних и мало испупчених зидова са благо назначеним прелазом у сужени део према равном дну. Обод је увучен и споља украшен са једним плићим и другим дубљим жљебом ширине прста. Са унутрашње стране обод је лагано закошен. Горњи цилиндричан део посуде је украшен фризом рељефних представа у медаљонима. Сцене су међусобно одељене печатним украсом у облику чланковите змијолике траке, која подсећа на јако стилизованог морског коњица. Сцене су распоређене у овалним зарављеним пољима – медаљонима са испупченим рељефним представама. Приказују хипокампуса у централном пољу, коњаника са копљем у десној руци у левом пољу и људску фигуру у ходу на десно са испруженом руком у десном, делимично очуваном, пољу. Идентичан мотив коњаника са копљем у руци налазимо и на фрагментима здела 2 и 3. Крајњи леви медаљон је у потпуности одбијен и само се наслућује десни обрис овалног поља.

Израђена је од црвено печене земље, меке фактуре, са премазом оранж боје слабијег сјаја који се отире. На унутрашњој површини су трагови отиска прстију и неравнине због дотеривања руком и утискивања у калуп.

Посуда је реконструисана.

Средина III века, на основу новца Гордијана III. Дим. R обода 23,5 cm, R дна 9,5 cm, H 15 cm; Петроварадинска тврђава, Горњи плато, обје-

кат 53, крак 4, Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 620.

2. ЗДЕЛА, фрагмент увученог и жљебљеног обода и рамена зделе (варијанта) типа 28. Може се видети горњи део медаљона са рељефном представом. Препознатљива је повијеном људска фигура за којом вијори плашт на леђима. Ради се о коњанику са копљем у десној руци. Исти мотив налазимо на фрагментима здела 1 и 3. У позадини коњаника види се јако стилизована вегетација са округлим плодовима. Видљиви су отисци прстију на полеђини. Оранж смеђа боја на обе површине.

Дим. 6,5 x 4 cm; III век,

Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 4, 17–21 m, 7. о. с.

Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 831.

3. ЗДЕЛА, два фрагмента рамена зделе тип 28. У овалном рељефном пољу представљена је фигура медведа (или лавице) који је наскочо на говече и убија га зубима заривеним у леђа. Около је приказана јако стилизована вегетација са повијеним гранама које носе округле плодове. Идентичан мотив, утиснут истим печатом налазимо на фрагментима здела 4, 5 и 6. У десном медаљону је приказан коњаник са копљем у уздигнутој десној руци. Овај мотив налазимо на зделама 1 и 2. Отисци прстију су видљиви на полеђини. Обе површине су оранж бојене.

Дим. 11 x 3,5 cm; III век,

Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 4, 15–21 m, 6. о. с.

Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 828/829.

4. ЗДЕЛА, фрагмент зделе тип 28. Испод прстенасто профилисаног обода налази се дубљи жљеб. На спољној површини је рељефни украс са представом животињске фигуре (лавица или медвед) која накаче на говече (животиња са роговима) и зарива му зубе у леђа. Около је представљена стилизована вегетација са јако повијеним гранама које носе округле, прстенасте плодове. Иста сцена налази се и на зделама 3, 5 и 6. На полеђини су трагови утискивања прстима. Обе површине бојене су оранж мат бојом.

Дим. R обода 12 cm, очувана H 4,1 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак
1A, 50–55 m, 9.о.с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. AA 802.

5. ЗДЕЛА, фрагмент доњег дела трбуха зделе тип 28, који се нагло сужава према дну. Видљив је доњи део рељефне представе која приказује: предње ноге и део главе са њушком говечета и задње ноге пропете животиње (лавица или медвед) која накаче и напада жртву. Иста сцена је утиснута у фрагменте здела 3, 4 и 6. На унутрашњој површини су трагови прстију од утискивања у калуп. Обе површине су бојене оранж бојом седефастог сјаја.
Дим. 4,5 x 5,3 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 4,
19–22,5 m, 10. о. с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. AA 784.

6. ЗДЕЛА, Фрагмент доњег дела зделе, варијанте типа 28. У првом десном овалном (делимично одбијеном) рељефном пољу видљив доњи део стојеће мушке фигуре у краткој туници, која у испруженој десној руци држи штап. Лево од ње се налази стабло са листовима (или плодовима) који су усмерени на доле. Можда се ради о виновој лози са грождем (?). У другом левом медаљону се види задња нога животиње (медведа или лавице) и вегетација са стаблом, две повијене гране и округлим плодовима. Ова сцена се понавља на фрагментима здела 3, 4 и 5 и представља сцену напада медведа на говече. На полеђини се виде отисци прстију. Оранж смеђа боја је на обе површине.
Дим. 4 x 4,5 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 1Б, 71–74 m, 11.о. с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. AA 834.

7. ЗДЕЛА, тип 28, фрагмент зида зделе на прелазу у доњи сужени део. Сачуван је доњи део рељефне представе на којој су препознатљиве задње ноге коња у галопу. Део представе у другом десном медаљону је сувише мали и лоше утиснут, па се не наслућује његов садржај. На унутрашњој површини су видљиви трагови утискивања прстима. Обе површине су бојене

оранж бојом седефастог сјаја.
Дим. 6 x 2,4 cm; II век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, објекат 40, крак 4,
Музеј Града Новог Сада, и.б. AA 786.

8. ЗДЕЛА, фрагмент, тип 28. На прелазу у сужење према дну зделе налази се печатни украс који приказује доњи део стилизованог чланковитог змијоликог створења (као на зделама 1, 10 и 27). Овај мотив одељује рељефна поља, и отиснут је у међупростору између рељефних медаљона. Меке је фактуре са оранж бојом без сјаја која се отиरे.
Дим. 3,2 x 3,4 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, објекат 320, крак 7,
Музеј Града Новог Сада, и.б. AA /, п.т. 16244.

9. ЗДЕЛА, два фрагмента, тип 28. Доњи део зделе са прелазом у сужење према дну. На спољној страни је рељефни украс у медаљону. Види се доњи део коња у трку на десну страну. Уочљив је и други леви медаљон у којем су приказане јако оштећене, излизане и непрепознатљиве фигуре. На унутрашњој страни су трагови прстију од утискивања у калуп. Црвеносмеђе печена земља меке фактуре. На обе површине је оранж смеђ премаз који се отире (нарочито на спољној површини).
Дим. 10 x 4,8 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 6,
5–6,5 m, 9.о.с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. AA 737.

10. ЗДЕЛА, фрагментована, полулоптастог облика, (варијанта типа 28). Обод је прстенасто профилисан. На спољној страни рељефни украс у медаљонима. Приказана је фигура лавице која трчи у амбијенту густог растиња, које је јако стилизовано. Уочљиво је повијено стабло са којег се спуштају танке гране са округлим, прстенастим плодовима. У другом медаљону се види део неидентификоване фигуре која подсећа на велику птицу. Види се део левог крила и леве ноге. Између поља се налази печатно утиснут јако стилизован, тракаст, чланковит, змијолики орнамент (као код здела 1, 8 и 27). На унутрашњој

површини су трагови од утискивања прстима. На обе површине је премаз оранж бојом. Дим. 9 x 9,5 cm; III век, Петроварадинска тврђава, Горњи плато, Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 736.

11. ЗДЕЛА, фрагментована, полулоптастог облика, тип 28, са увученим и благо прстенасто профилисаним жљебљеним ободом испод којег је шири жљеб. На спољној површини је веома излизан рељефни украс, у два медаљона, са нагим људским фигурама. Једна чучи и у полуиспруженој десној руци држи неки округли плод са једном или две гранчице. На гранчицама се налазе дуги и уски листови. (Идентична представа утиснута је и у зделу 12 у десном медаљону и у зделу 13 у такође десном медаљону). У другом медаљону је приказана повијена фигура која носи на леђима терет у врећи. Она је пребачена преко левог рамена. Десну руку пружа на горе. Фигура је по пропорцијама знатно ситнија од оне у првом (левом) пољу. Медаљон са овом фигуром налази се и на посуди број 18. На унутрашњој површини су трагови прстију од утискивања у калуп. На обе површине је оранж сјајна боја која се отире.

Дим. 8,5 x 5,7 cm; III век, Петроварадинска тврђава, Горњи плато, Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 738.

12. ЗДЕЛА, фрагмент увученог, прстенасто профилисаног и косо разгрнутог обода и рамена зделе типа 28, са рељефним представама у медаљонима. У првом левом, делимично одбијеном, пољу приказана је нага женска фигура у покрету на лево. Можда је обучена у јако лагану тканину коју придржава спуштеном левом руком. Окружена је вегетацијом (са карактеристичним округлим плодовима) која је јако плитко отиснута. У другом, такође делимично одбијеном медаљону, назире се две птице у густој вегетацији. Изнад птица су уочљиве две гранчице са издуженим листовима, које се појављују и на фрагменту зделе број 13 у крајњем десном медаљону, као и на предходном фрагменту зделе број 11 у левом пољу. (На овом потоњем фрагменту се види да ове гранчице држи и пружа нага мушка фигура у чучећем ставу.) На полеђини су видљи-

ви отисци прстију. Црвенооранж боја је на обе површине.

Дим. 7 x 5,5 cm, II век, Петроварадинска тврђава, Горњи плато, објекат 26, крак 1А, Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 833.

13. ЗДЕЛА, фрагмент увученог, прстенасто задебљалог и жљебљеног обода и рамена зделе типа 28. Рамени део посуде украшен фризом рељефних медаљона. У првом (с леве стране) овалном рељефном пољу приказана еротска сцена (иста и на фрагментима здела 14 и 15) са три стојеће фигуре, од којих је централна женска фигура обучена у дугу тунику. Обе бочне фигуре су мушке и окренуте су према женској фигури. У следећем пољу приказана је мушка фигура која свира на округло савијен рог (*lituus*, -i, m.). Овај инструмент служио је у војсци за давање сигнала коњаницима.⁴¹ Аналогна сцена, готово идентична, протумачена као представа Силена, налази се на здели са медаљонима из Чуруга.⁴²

Наша фигура свирача (*cornicen*, -inis, m) је већих пропорција од оних у предходном пољу (са еротском тематиком). У крајњем левом пољу види се само делимично глава људске фигуре која вероватно држи две палине (?) гранчице. Иста сцена налази се на фрагментима здела 11 и 12. На полеђини су отисци утискивања прстима у калуп. Црвено печена земља са црвеносмеђим премазом који се отире.

Дим. R 20 cm, очув. H 7 cm; III век, Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 4, 31–34 m, 7.о.с. Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 836.

14. ЗДЕЛА, фрагмент доњег дела зделе типа 28 са наглашеним сужењем ка дну. У доњем делу овалног рељефног поља видљиве су ноге три људске фигуре у еротској сцени. Ова сцена (утиснута истим калупом) видљива је цела на фрагменту зделе 13 (предходни фрагмент), а делимично на фрагменту зделе 15. На унутрашњој површини су отисци прстију од утискивања у калуп. Обе површине су премазане оранж мат бојом која се отире.

Дим. 11,5 x 6 cm, Средина III века, на основу

новца Гордијана III,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, објект
кат 53, крак 4
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 835.

15. ЗДЕЛА, фрагмент доњег дела зделе тип 28 са наглашеним сужењем према дну. Очувана је представа доњих делова људских фигура у једном медаљону. Изгледа се и овде ради о истом печату, чије утискивање даје еротску сцену са три фигуре, који је коришћен на фрагментима здела 13 и 14 (претходна два фрагмента). У следећем десном, одбијеном пољу виде се доњи делови дугог огртача људске фигуре (?). Отисци прстију се виде на полеђини рељефа. Црвено печена земља. Оранж црвена боја уочава се на обе површине.

Дим. 7 x 4 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 1Б, 5–12 m, 11.о.с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 846.

16. ЗДЕЛА, фрагмент, тип 28. Сачуван део зида зделе са доњим делом рељефне представе мање животиње са роговима (коза или овца) поред које се види стојећа људска фигура обучена у кратку потпасану тунику. На унутрашњој страни се виде трагови утискивања прстима у калуп. На обе површине је оранж боја без сјаја.

Дим. 4 x 2,6 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато,
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 781

17. ЗДЕЛА, фрагмент прстенасто профилисаног обода и горњег дела зделе, чија је форма варијанта типа 28. На спољној површини је уочљив горњи део рељефне представе стрелца. Испред његовог лица, приказаног у профилу, види се горњи део рефлексног лука. Стрелац и лук су готово исте висине. Обе површине обојене су црвеном бојом која се отире. На унутрашњој површини уочљиви су трагови прстију од утискивања у калуп.

Дим. 5 x 5,5 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 4, 31–36 m, 5. о.с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 783.

18. ЗДЕЛА, фрагмент увученог и косо разгнутаог обода, наглашеног рамена и зида зделе тип 28. У овалним рељефним медаљонима приказани су: повијен човек који носи терет у врећи на рамену идући на десно, а испруженом десном руком посеже према гранчици са лишћем (идентична сцена на посуди број 11) и стрелац у краткој војничкој туници у ходу на лево, који се спрема да одапне стрелу на лево из рефлексног лука. Идентична сцена стрелца налази се на (претходном и два следећа фрагмента) зделама 17, 19 и 20. У крајњем левом медаљону виде се две главе и предње ноге једног од коња упрегнутих у кочију. Изнад њихових глава видљив је нејасан полукружни предмет. Представа у крајњем десном пољу је одбијена. Отисци прстију уочљиви су на полеђини. Оранж црвена боја је на обе површине.

R обода 25 cm, очувана H 7 cm; II век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, објект
кат 26, крак 1А,
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 830.

19. ЗДЕЛА, фрагмент зида зделе тип 28. Од рељефне представе очуване у доњем делу медаљона виде се само ноге људске фигуре која корача на лево. Поред искорачене леве ноге види се доњи део рефлексног лука. Ради се о сцени стрелца утиснутој истим калупом као и код фрагмената 17, 18 и 20. Отисци прстију видљиви су на полеђини рељефне представе. Црвено печена земља. Оранжцрвена боја која се отире је на обе површине.

Дим. 2,2 x 2,3 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 1А, 61–62 m, 12–13 о.с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 847.

20. ЗДЕЛА, фрагмент трбуха зделе тип 28. Делимично је видљив доњи део рељефних представе у два медаљона. У првом се види део фигуре стрелца са рефлексним луком (као код фрагментима 17, 18 и 19) у покрету на лево. У другом се види део представе војника са кратким мачем у десној руци. Иста представа је утиснута на зделу број 21 (следећи опис). Посуда је горела. Трагови утискивања прстима видљиви су на полеђини. Оранжцрвена боја је

боље сачувана на унутрашњој површини.
Дим. 5,1 x 3,5 cm, друга половина III и IV век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 6,
10–11 m, 8–10 о.с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА /, п.т. 13657.

21. ЗДЕЛА, фрагмент зида зделе тип 28 са
рељефном представом која приказује му-
шкарца који корача на лево. Обучен је у кратку
тунику и нејасно је да ли у десној руци држи
кратак војнички мач или се ради о појасу туни-
ке који би био на истој висини. Остали делови
рељефа су одбијени. Исти калуп коришћен на
фрагменту број 20 (где је комбинован са фигу-
ром стрелца). На полеђини су видљиви отисци
прстију. Обе површине су премазане црвено-
оранж мат бојом.

Дим. 3 x 3,5 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато,
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 832.

22. ЗДЕЛА, фрагмент зделе типа 28. Спољна
површина украшена рељефном представом у
два овална рељефна медаљона. У десном пољу
је представљена седећа људска фигура у про-
филу која држи неки предмет (можда чекић).
Можда се ради о Вулкану. У левом пољу једва
се назире фигура животиње (?) поред разгранате
вегетације. На унутрашњој страни се виде оти-
сци прстију од утискивања у калуп. Обе повр-
шине су обојене оранж бојом слабијег сјаја.

Дим. 6,2 x 3 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак
4,
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 787.

23. ЗДЕЛА, фрагмент зделе типа 28. На спољној
површини је доњи део медаљона са рељефном
представом лавице. Виде се само задње ноге и
дуг, на горе повијен, реп. На унутрашњој по-
вршини видљиви су трагови утискивања у ка-
луп. Црвено печена земља. На обе површине се
уочава црвена боја у траговима која се отире.

Дим. 2,5 x 3,5 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 4,
7–16 m, 8. о.с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 788.

24. ЗДЕЛА, фрагмент доњег дела зделе тип 28 са
наглашеним сужењем према дну. Виде се доњи
делови рељефне представе у два медаљона. У
десном је приказан чамац у којем се виде ноге
веслача са полусавијеним коленима у искора-
ченом ставу. Испред његове десне ноге види
се дршка весла. Чамац је израђен од уплетеног
прућа. Рељефна представа у левом, већим делом
одбијеном, рељефном медаљону је нејасна због
излизаности и калцификације у удубљењима.
На унутрашњој страни је црвенооранж боја са
траговима утискивања прстима, а на спољној
површини су видљиви трагови црвене боје.

Дим. 10 x 4 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 4,
15–21 m, 6. о.с.
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 823.

25. ЗДЕЛА, фрагмент обода, рамена и трбуха
зделе тип 28. Рељефна представа у крајњем
десном медаљону приказује две људске фигу-
ре (нејасно је да ли имају шлемове) које кора-
чају једна за другом на десно. Свака фигура је
према лицу подигла десну руку. У централном
рељефном пољу фигуре су оштећене. У са-
чуваном делу левог медаљона делимично се
види темени део главе људске фигуре. Траго-
ви оранжсмеђе боје седефастог сјаја су на обе
површине. На унутрашњој површини виде се
трагови утискивања прстима у калуп.

Дим. 8,5 x 4,5 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато,
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 824.

26. ЗДЕЛА, фрагмент увученог, прстенасто за-
дебљаног и косо разгнутаг обода зделе типа
28. На спољној површини видљив је само
горњи руб овалног медаљона са представом
вегетације (?). Отисци прстију уочљиви су на
унутрашњој површини. Црвенооранж мат боја
видљива је на обе површине.

Дим. 5 x 3,1 cm; II век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, Обје-
кат 26, крак 1А,
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 825.

27. ЗДЕЛА, фрагмент обода (са два плића жље-
ба) и трбуха зделе. Облик подсећа на ублажен

тип 28, јер обод није наглашено профилисн. У два овална рељефна поља приказане су мушка и женска фигура које се крећу једна ка другој. Лица обеју особа су приказана у профилу. Коса женске особе је везана у пунђу. Обучена је у хитон и химатион који су израђени од лагане тканине која је потпуно приљубљена уз њено тело и приказује његове контуре. Огртач пребачен преко оба рамена лагано пада преко надлактица руку. Чак се могу видети и две округле фибуле на оба њена рамена. Лева нога јој је испружена, а десна пресавијена у колену. Десна рука је подигнута у вис, а лева испружена ка мушкој фигури. Мушка фигура је обучена у кратку војничку тунику и нејасно је да ли има шлем на глави. Вероватно се приликом отискивања калуп померио, па су добијене дупле контуре око задњег дела главе и на леђима. Као да нешто пружа десном руком женској фигури, али је тај део рељефа слабије утиснут, па се шака ни не види. Десна нога носи тежину тела, а лева је пресавијена у колену. Можда се ради митолошкој сцени која приказује тренутак када тројански принц и јунак Парис пружа богињи Афродити златну јабуку на којој пише “Најлепшој”. У оба поља једва се уочавају трагови вегетације са прилично стилизованим округлим плодовима. Ова сцена одељена је на обе стране од других медаљона утиснутим печатним украсом, који приказује врло стилизовано змијолико и чланковито биће. Обе површине су премазане сјајном црвеном бојом. Отисци прстију налазе се на полеђини рељефних представа.

Дим. 11 x 8,3 cm; III век,
Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 4,
3–5 m, 9. o.c.
Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 826.

28. ЗДЕЛА, фрагмент обода и рамена зделе тип 28. Обод је прстенасто профилисн. Видљив је горњи део рељефног медаљона са представом људске фигуре окренуте на десно. Фигура има испружену десну руку преко које падају набори дебљег огртача (можда Херакле са кожом Немејског лава). У левом горњем углу медаљона видљиви су трагови вегетације са округлим плодовима. Отисци прстију уочљиви су на полеђини рељефне представе – у унутрашњој површини. Обе површине бојене оранж црвеном мат бојом.

Дим. 5,5 x 5 cm; III век, на основу новца Клаудија II,

Петроварадинска тврђава, Горњи плато, објекат 126, крак 1А,

Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 827.

29. ЗДЕЛА, фрагмент зделе тип 28 са рељефном представом, од које су остале видљиве само ноге људске фигуре која хода на десно. Поред леве ноге видљив је листић винове лозе. Отисци прстију уочљиви су на полеђини рељефа. Оранж је бојена на спољној површини.

Дим. 3,5 x 2 cm, III и IV век,

Петроварадинска тврђава, Горњи плато, објекат 208, крак 1Б,

Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 837.

30. ЗДЕЛА, фрагмент доњег дела зделе тип 28, са наглашеним прелазом у сужење према дну. Очуван је само доњи рубни део рељефне представе у медаљону са биљним мотивом. Препознатљив је чокот винове лозе са два грозда. Трагови утискивања прстима налазе се на унутрашњој површини. Црвено печена земља. Оранж мат боја уочљива је на спољној површини.

Дим. 5 x 5,5 cm; III век,

Петроварадинска тврђава, Горњи плато, крак 1Б, 84–92 m, 5-9.o.c.

Музеј Града Новог Сада, и.б. АА 845.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Материјал је делимично изложен у оквиру изложбе „Петроварадинска тврђава у прошлости” у Музеју Града Новог Сада.
- ² Локалитет Горња тврђава; ископавања вршио Музеј Града Новог Сада
- ³ Шкриванић, Т., Цермановић, А.: *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, Београд 1975.
- ⁴ Klemenc, J.: *Limes u Donjoj Panoniji, Limes u Jugoslaviji I*, Београд 1961.
- ⁵ Brunšnid, J.: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb 1907; Vulić, N.: *Vojvodina u rimsko doba, Vojvodina I*, Novi Sad 1939; Šišić, F.: *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1925. str. 149.
- ⁶ Петровић, П., Душанић, М., Брукнер, О. и Даутова Рушевљан В.: *Фрушка гора у античко доба*, Нови Сад 1995; Ископавања су вршили: 1953. III. Нађ, Војвођански музеј; 1959. П. Медовић, М. Цепина, М. Петровић, Музеј Града Новог Сада; 1981–82. В. Станчић, Покрајински завод за заштиту споменика културе; 1991. Градски завод за заштиту споменика културе и Музеј Града Новог Сада; 1992. Покрајински завод; 1993. Покрајински завод и Музеј Града и 1995. Музеј Града.
- ⁷ Brukner, O.: *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Београд 1981, стр. 74.
- ⁸ Археолошка ископавања 2002–2004 године. Руководилац ископавања Р. Бунарџић; документација се налази у Музеју Града Новог Сада
- ⁹ Техничка документација је још у фази финалне обраде и није доступна за коришћење.
- ¹⁰ Cermanović, A., Sreјović, D.: *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Београд 1996, стр. 382 и 453.¹¹ Срејовић Д., Цермановић А.: *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979, стр. 356.
- ¹² Dautova - Ruševljan, V.: *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad 1983, str. 49.
- ¹³ Brukner, O. оп. цит. 1981, Т. 44/9.
- ¹⁴ Bjelajac, Lj., *Terra sigillata iz Gornje Mezije*, Београд 1990, Т. 41/418, Т. 43/456.
- ¹⁵ Košćević, R. i Makjanić, R.: *Antički tumuli kod Velike Gorice i nova opažanja o panonskoj radionici glazirane keramike*; Prilozi 3/4, Zagreb 1986/87, str. 25–70.
- ¹⁶ Dautova-Ruševljan, V.: *Prilog proučavanju rimske keramike sa pečatnim ornamentima iz Srema*, RVM 37-38, Novi Sad 1995/96, Т. VI/5 и Т.VII/1; Fitz J. *Forschungen in Gorsium in den Jahren 1983/84*, Alba regia XXIII, 1987; Т. XLV/331.
- ¹⁷ Упореди: Košćević R. и Makjanić, R.: оп. цит. 1986/87.
- ¹⁸ Bjelajac, Lj.: оп. цит. , Т. 43/457,459; Brukner, O.: оп. цит. , Београд 1981, Т. 33.
- ¹⁹ Јовановић, А.: *Римска посуда са медаљонима из Чуруга*, ГСАД 20, Београд 2004, Т.IV/2
- ²⁰ Брукнер, О.: *Нови налази имитације тјере ситилајне панонске радионице „Х”*, Зборник Народног музеја XIV - 1, Београд 1992, стр. 373, Т.I/8.
- ²¹ Bjelajac, Lj.: оп. цит., Т.33/323.
- ²² Tadin, Lj.: *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Београд 1979.
- ²³ A. Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb 1910, str. 123.
- ²⁴ Јовановић, А.: оп. цит. 2004. Т. III/1.
- ²⁵ Брукнер, О.: оп.цит. 1992, Т. I, sl. 9.
- ²⁶ Исто,
- ²⁷ Brukner, O.: оп. цит. 1981, Т. 22/14.
- ²⁸ Bjelajac, Lj.: оп. цит. 1990, Т. 34/323.
- ²⁹ Brukner, O.: оп. цит. 1981, Т.43/2
- ³⁰ Аналогије налазимо на здели из Чуруга, Јовановић, А.: 2004, 207–213., као и на глазираној здели из Туропољског луга, Košćević R. i Makjanić, R.: 1986/87.
- ³¹ Brukner, O.: оп. цит. 1981., Т. 43, 44, 45.
- ³² Брукнер, О.: оп. цит. 1992, стр. 373.
- ³³ Исто
- ³⁴ Брукнер, О.: *Имитирана и панонска керамика, у: Фрушка Гора у античко доба*, Нови Сад 1995, Т. VII/13.
- ³⁵ Брукнер, О.: *Керамички медаљони – различити колачи у римском керамичком занатлиству*, Рад музеја Војводине, Нови Сад 1997, стр. 97.
- ³⁶ Јовановић, А.: оп. цит. 2004, стр. 213.
- ³⁷ Археолошка ископавања 2002–2004. године.
- ³⁸ Јовановић, А.: оп. цит.,
- ³⁹ Документација у Музеју Града Новог Сада.
- ⁴⁰ Такође приликом грађевинских радова, у оквиру заштитног археолошког ископавања 1991. Радове су пратили Музеј Града и Градски завод за заштиту споменика културе.
- ⁴¹ Musić, A.: *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb 1910, str. 123.
- ⁴² Јовановић, А.: оп. цит.,

ЛИТЕРАТУРА

1. Bjelajac, LJ.: *Terra sigillata iz Gornje Mezije*, Beograd 1990.
2. Brukner, O.: *Rimskakeramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.
3. Брукнер, О.: Нови налази империјације шера сићилаије из панонске радионице "Х", Зборник Народног Музеја XIV – 1, Београд 1992.
4. Брукнер, О.: *Керамички медаљони – празнични колачи у керамичком занатлијству*, Рад музеја Војводине, 39, Нови Сад 1997.
5. Brunšmid, J.: *Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu*, Vjestnik Hrvatskoga arheološkoga društva, n. s. IX, Zagreb 1907.
6. Цермановић–Кузмановић, А.: *Југословенске земље на Птоломејевој картици*, Monumenta cartographica Jugoslaviae I, Београд 1975.
7. Cermanović, A. i Sreјović, D.: *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd 1996.
8. Dautova–Ruševljan, V.: *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad 1983.
9. Dautova–Ruševljan, V.: *Prilog proučavanju rimske keramike sa pečatnim ornamentima iz Srema*, Rad muzeja Vojvodine, 37–38, Novi Sad 1995/96.
10. Fitz, J.: *Forschungen in Gorsium in den Jahren 1983/84*, Alba regia XXIII, 1987; Taf. XLV/331, 336.
11. Јовановић, А.: *Римска носуга са медаљонима из Чуруја*, Гласник Српског археолошког друштва, 20, Београд 2004.
12. Klemenc, J.: *Limes u Donjoj Panoniji*, Limes u Jugoslaviji I, Beograd 1961.
13. Košćević, R. i Makjanić R.: *Antički tumuli kod Velike Gorice i nova zapazanja o panonskoj radionici glazirane keramike*; Prilozi 3/4, Zagreb 1986/87.
14. Musić, A.: *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb 1910.
15. Петровић, П., Минић Д., Брукнер О., Даутова–Рушевљан В.: *Фрушка гора у античко доба*, Нови Сад 1995.
16. Срејовић, Д., Цермановић, А.: *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979.
17. Šišić, F.: *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925.
18. Tadin, LJ.: *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Beograd 1997.
19. Вулић, Н.: *Војводина у римско доба*, Војводина I, Нови Сад 1939.

VESSELS WITH RELIEF MEDALLIONS, DISCOVERED AT THE PETROVARADIN FORTRESS

SUMMARY

Archeological excavations in the highest plateau of the Petrovaradin Fortress, as well as in its lower town, have been conducted on several occasions in the period since the fifth decade of the twentieth century. In all instances, the excavations were preservative in their character. They were always conducted simultaneously with construction work. There have been no systematic excavations. The most comprehensive excavations were those conducted from 2002 to 2004 under the supervision of the Museum of the City of Novi Sad. These excavations led to the discovery of a large quantity of movable archeological material.

Archeological material from the Roman period comprises a big part of the total quantity of discovered movable archeological material, which provides a solid piece of evidence that there once existed a fortification exactly on this point of the Limes Romanus on the Danube. The fortification was called Cusum and can be found in Roman maps and itineraries.

The topic of this paper is a particular type of pottery, a set of vessels with relief medallions, which was being produced as a provincial imitation of the luxurious Roman pottery of the type terra sigillata. Considering that archeological excavations in the lower town of Cusum confirmed that a pottery furnace existed at this location, and considering the sheer quantity of various pottery fragments, it is possible to claim that there was a local pottery workshop in the lower town of Cusum. It is even possible to claim that the workshop produced vessels decorated with relief medallions such as the ones discovered during these excavations.

On the basis of analogous objects and localities where they were found, the chosen group of pottery vessels can be dated to the period from the second half of the 2nd century to the first half of the 4th century.

KEYWORDS: Petrovaradin Fortress, Roman fortifications on the Danube, Cusum, vessels, relief medallions, local pottery workshop

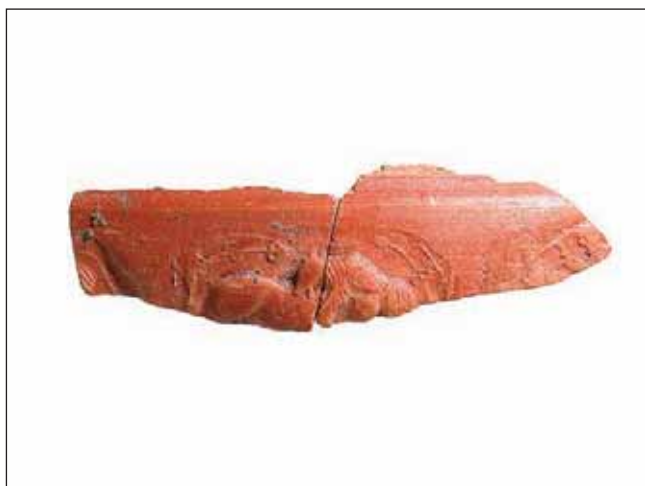

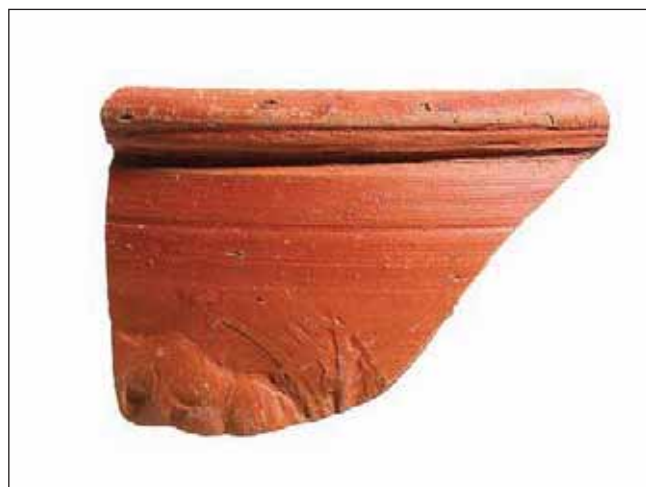
Слика 1

Слика 2

Слика 3

Слика 4

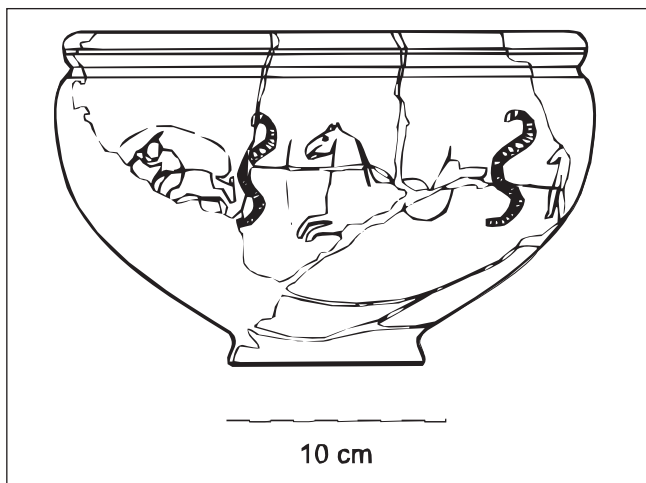

Слика 5

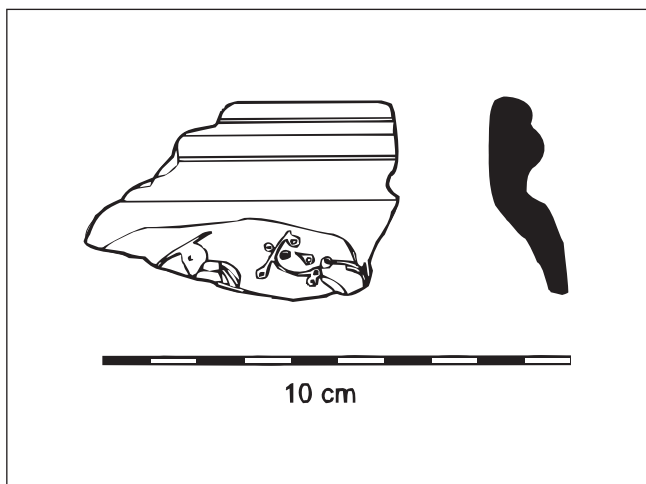

Слика 6

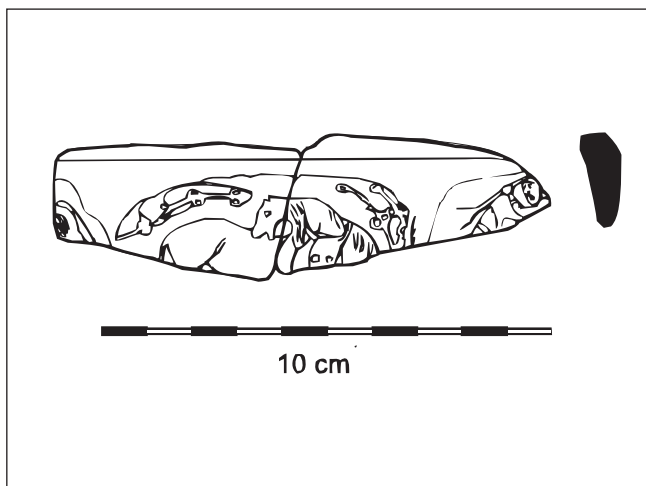

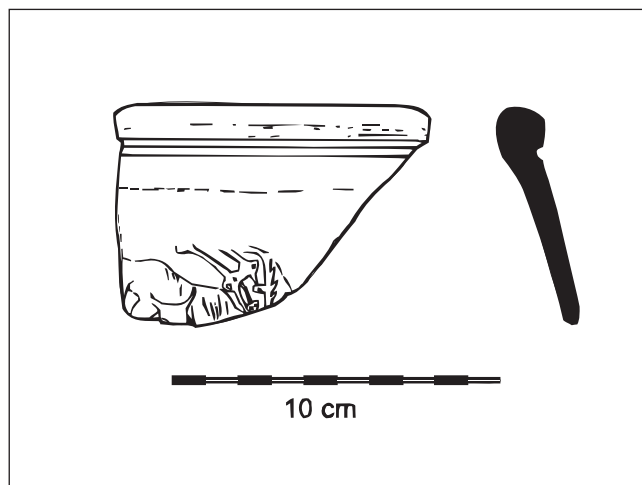
Слика 1

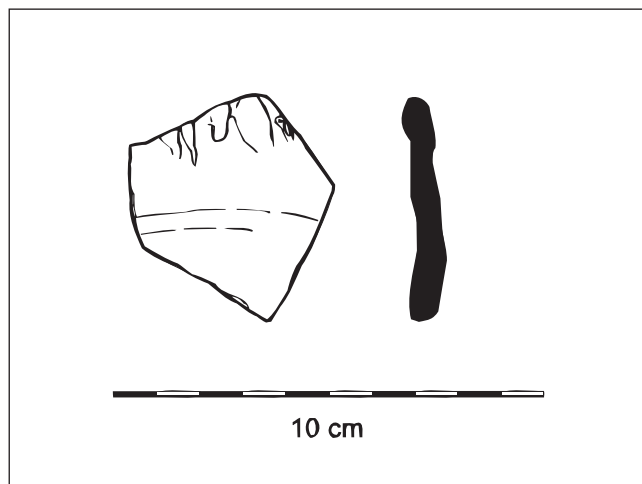
Слика 2

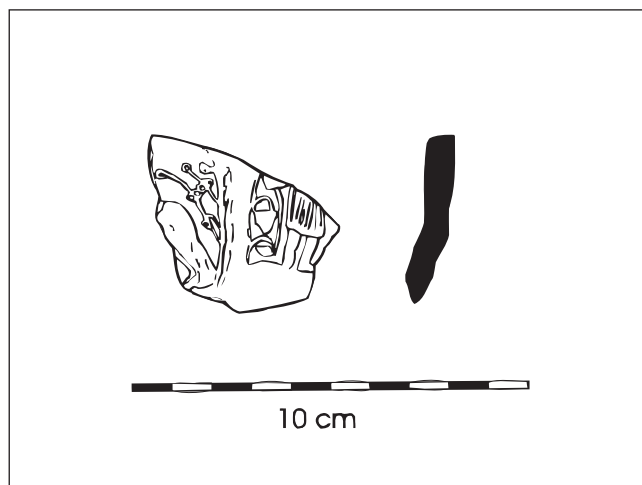
Слика 3

Слика 4

Слика 5

Слика 6

Слика 7

Слика 8

Слика 9

Слика 10

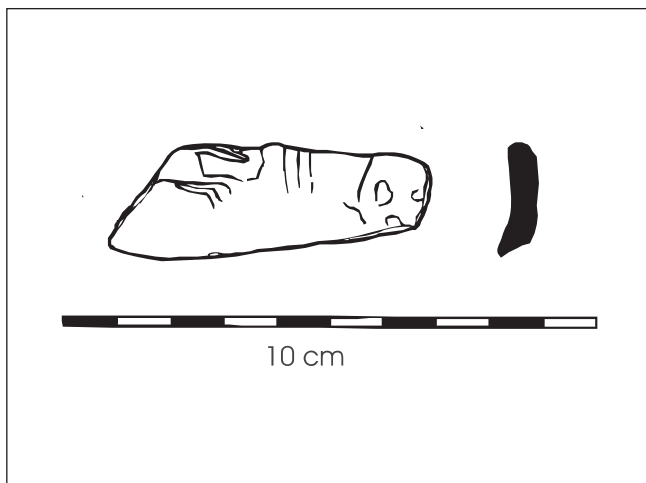

Слика 11

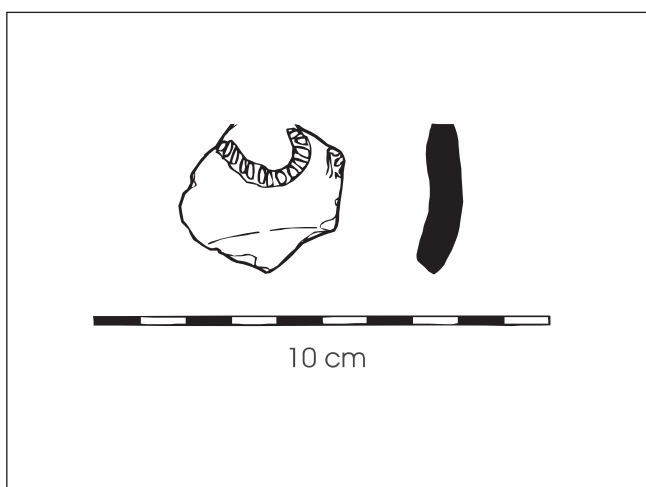

Слика 12

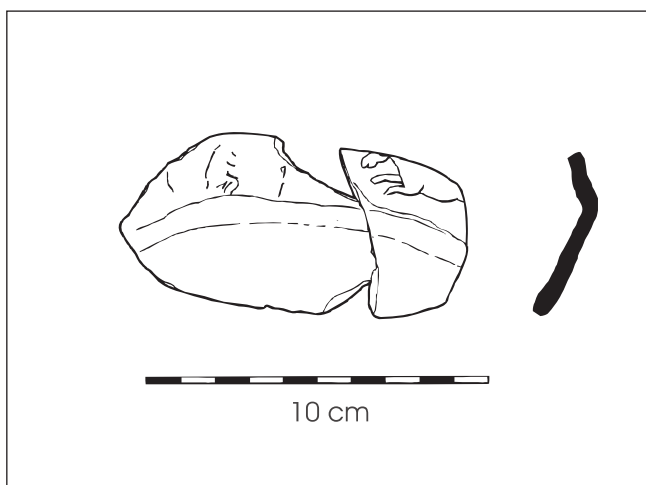

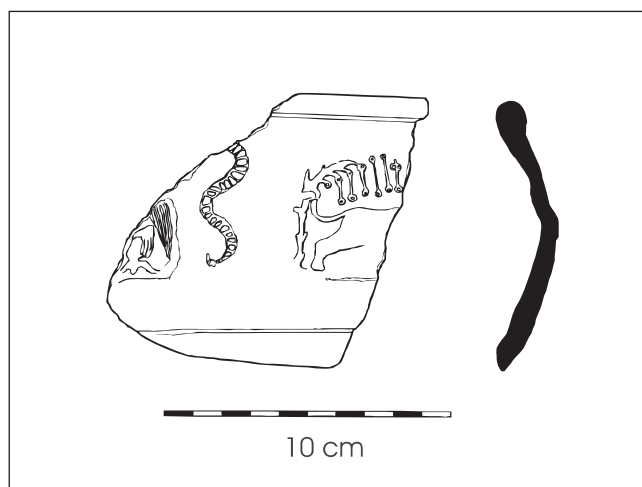
Слика 7

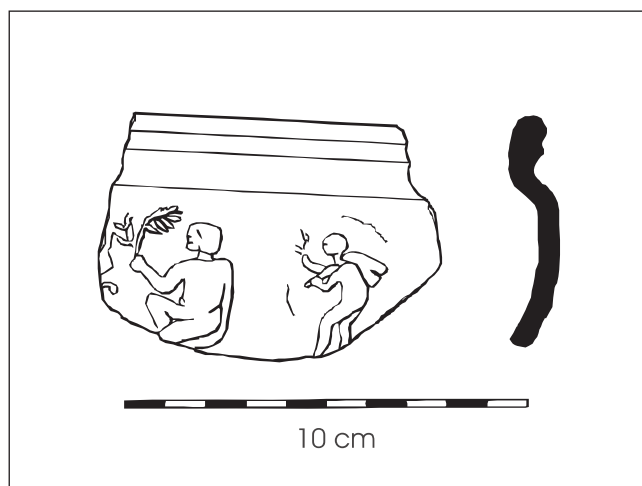
Слика 8

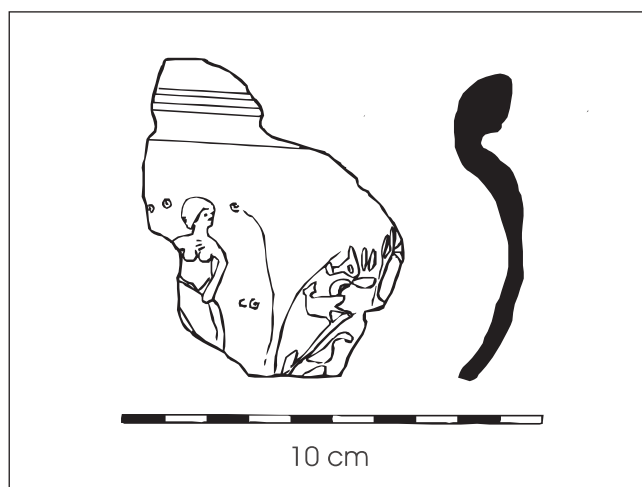
Слика 9

Слика 10

Слика 11

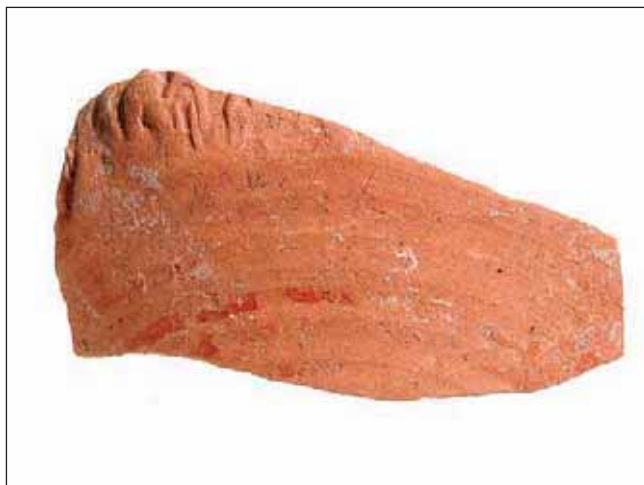

Слика 12

Слика 13

Слика 14

Слика 15

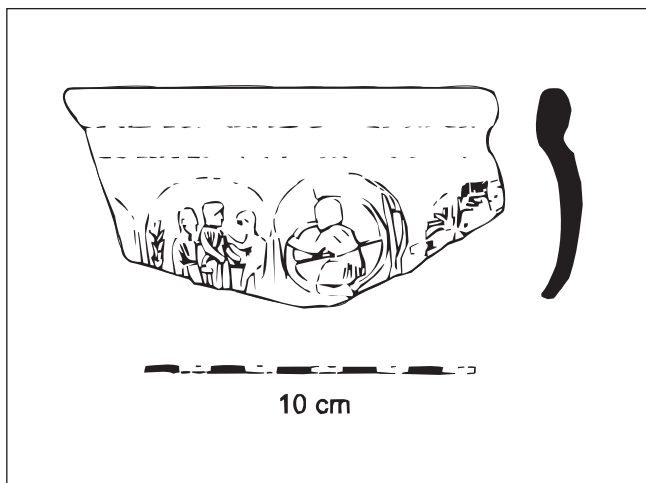
Слика 16

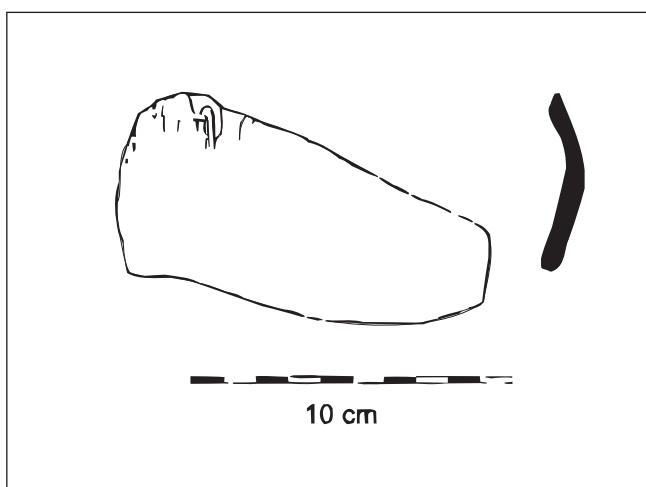
Слика 17

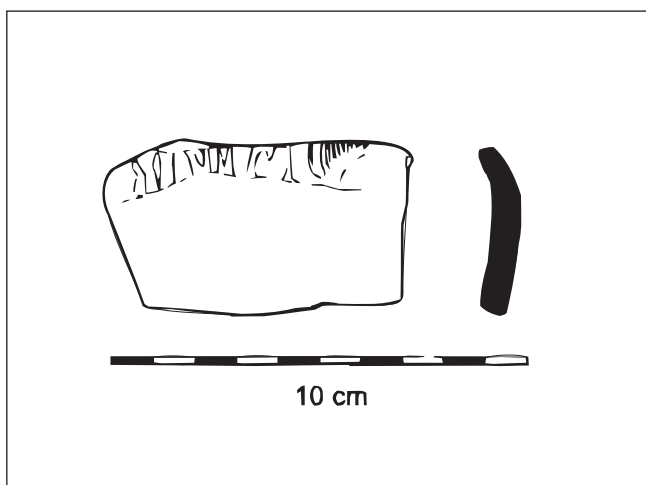
Слика 18

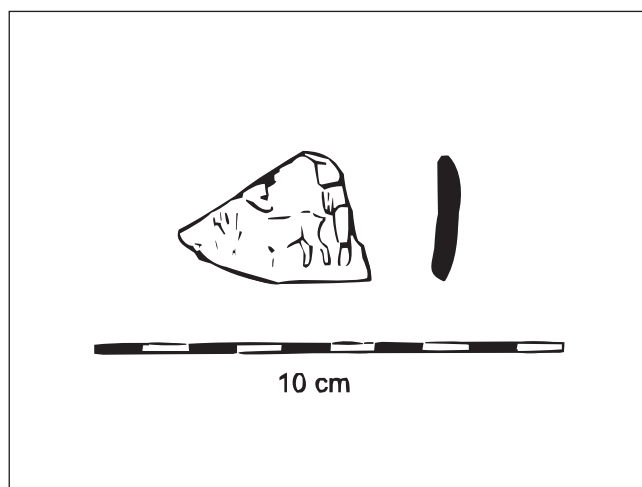
Слика 13

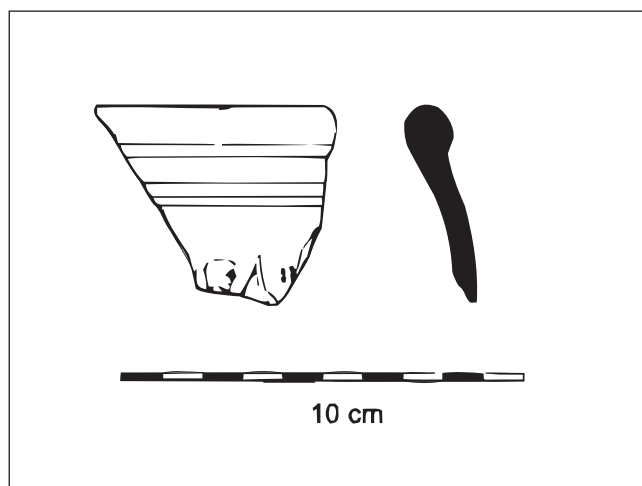
Слика 14

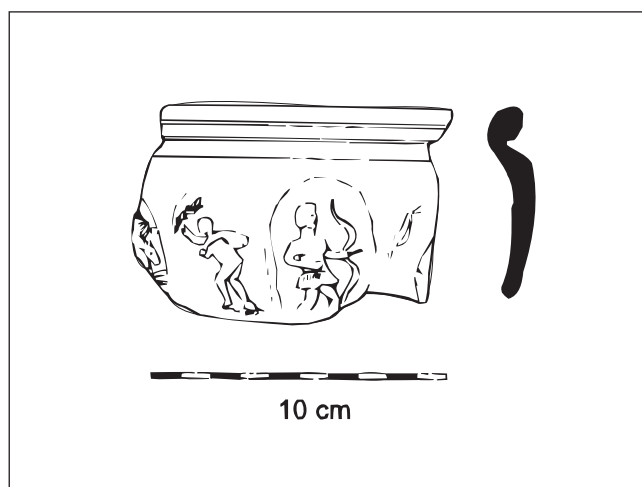
Слика 15

Слика 16

Слика 17

Слика 18

Слика 19

Слика 20

Слика 21

Слика 22

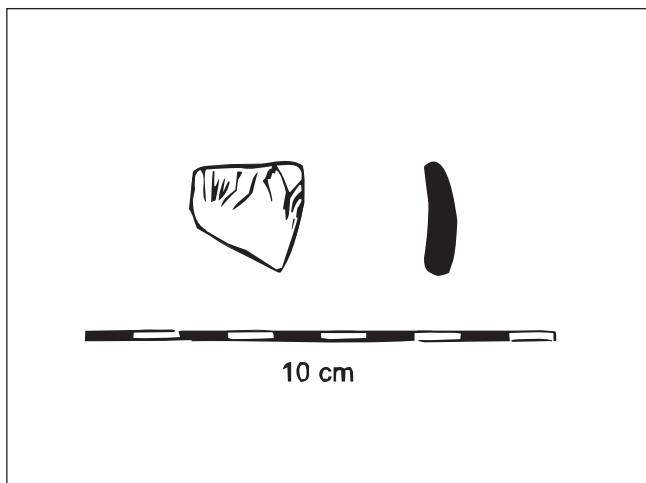

Слика 23

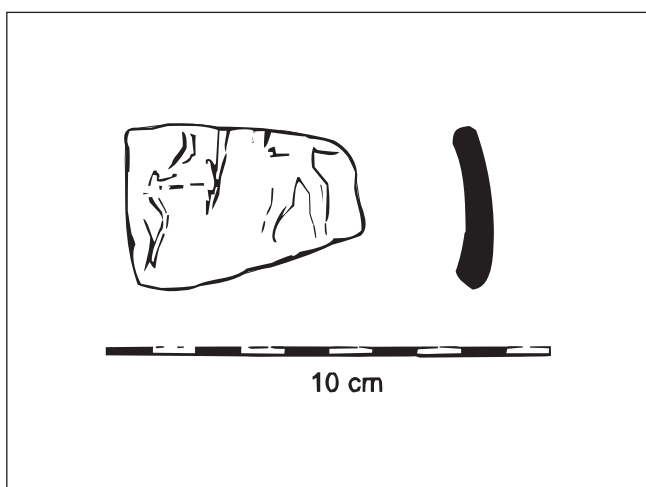

Слика 24

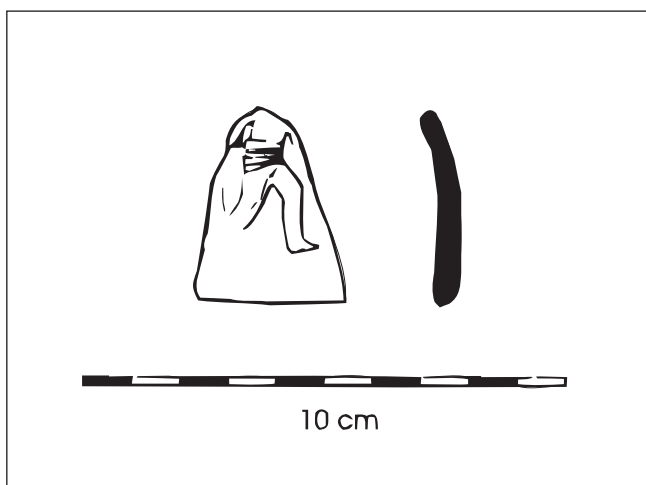

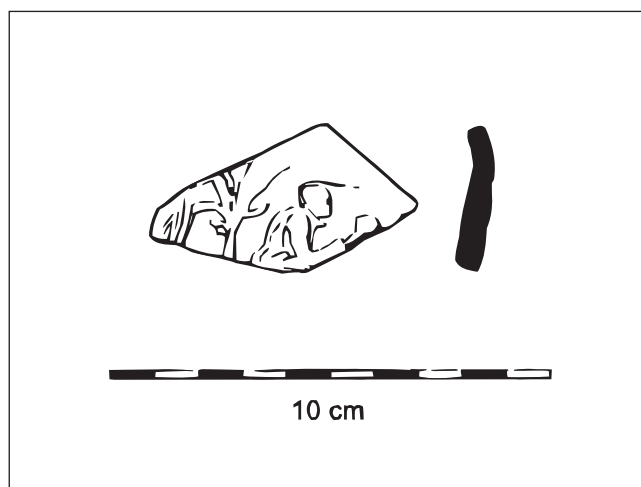
Слика 19

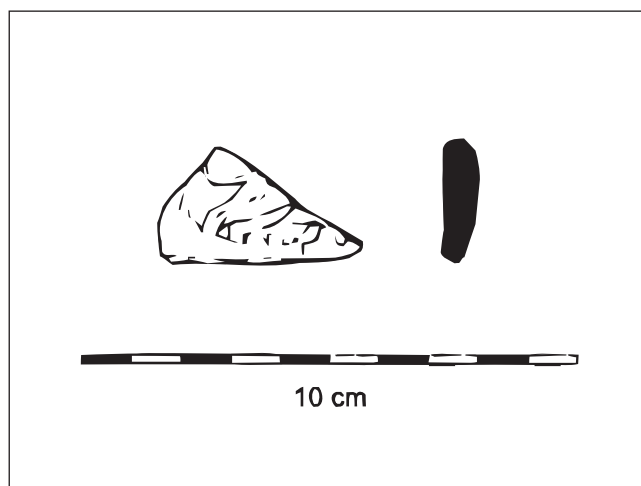
Слика 20

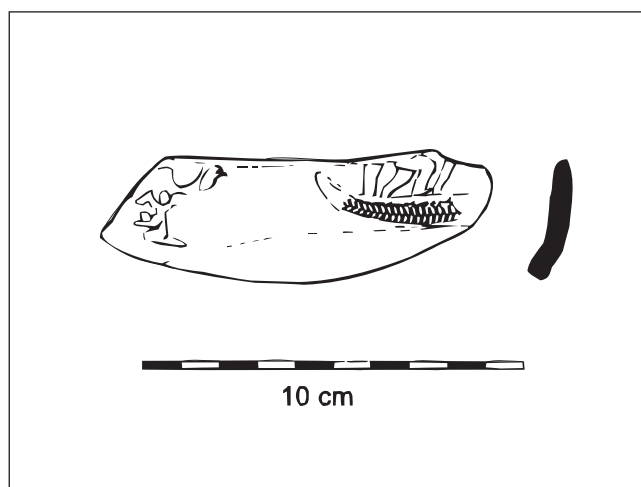
Слика 21

Слика 22

Слика 23

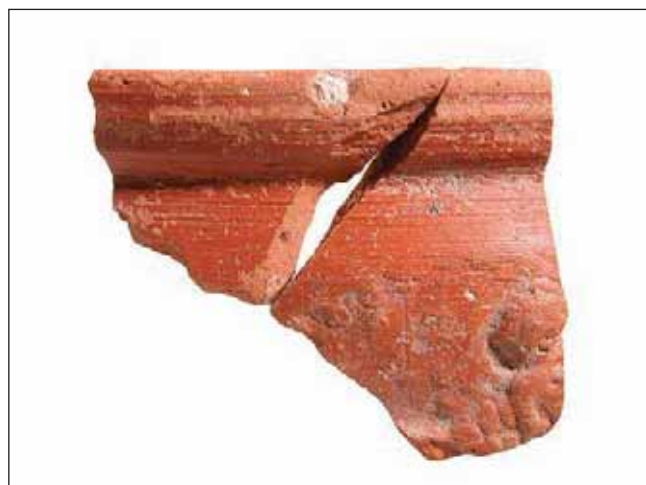

Слика 24

Слика 25

Слика 28

Слика 26

Слика 29

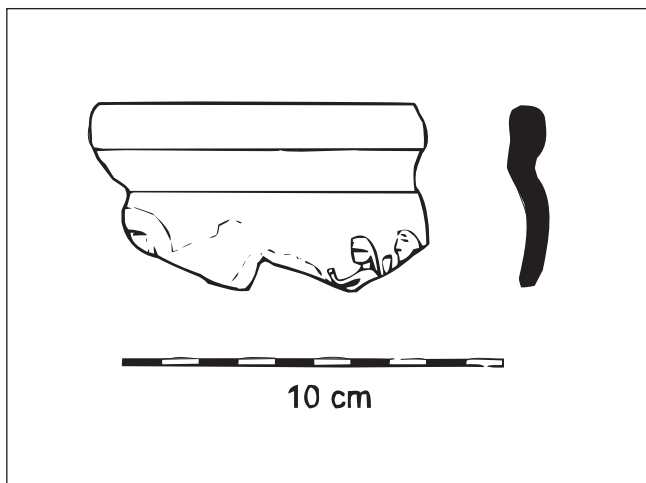

Слика 27

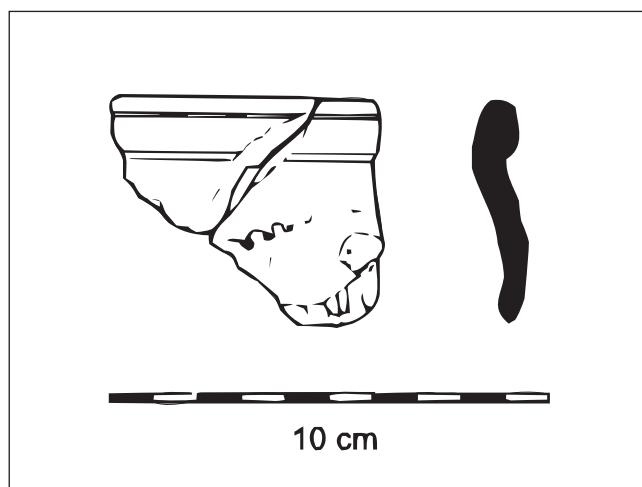

Слика 30

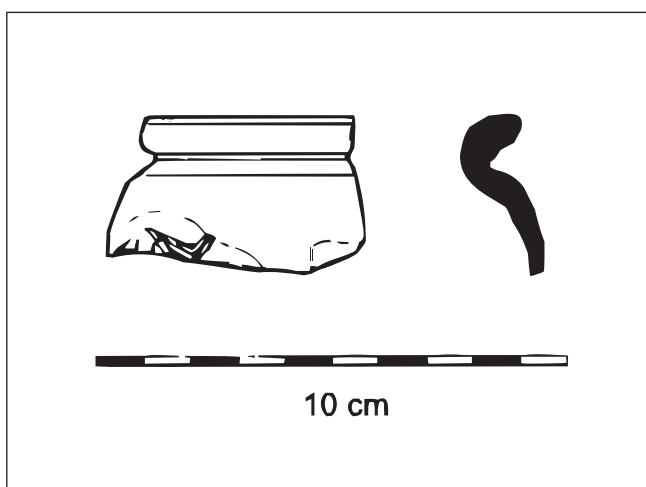

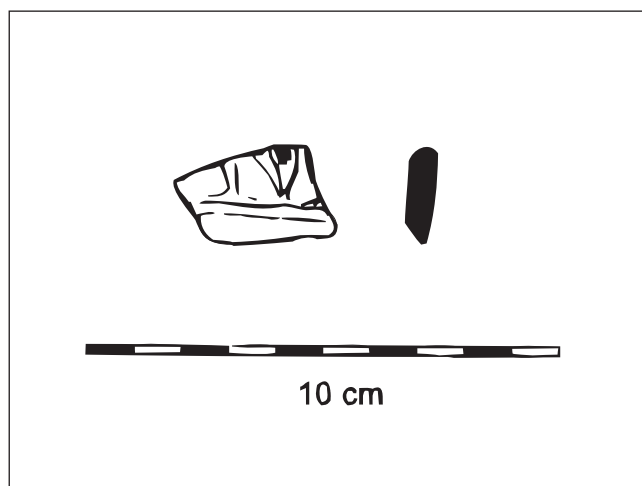
Слика 25

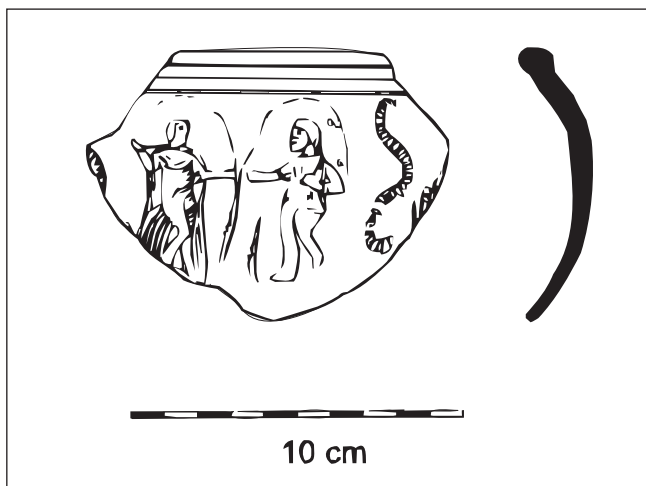
Слика 28

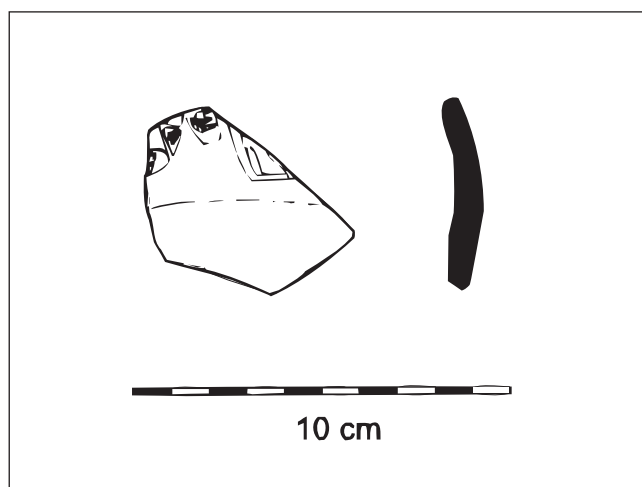
Слика 26

Слика 29

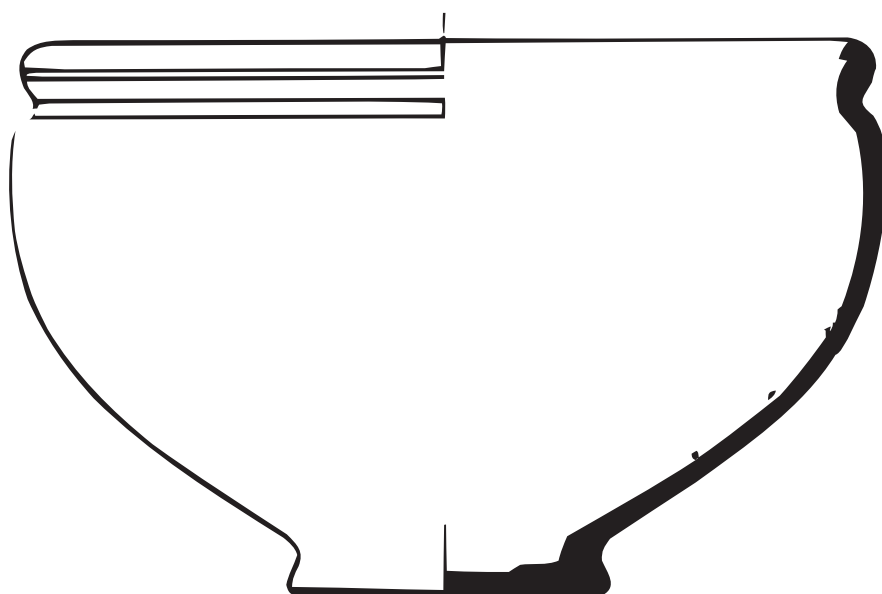
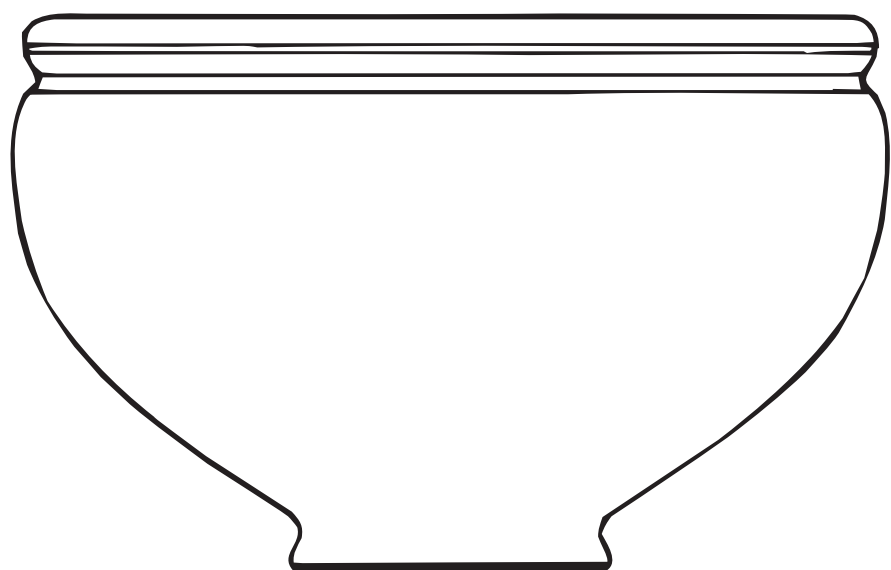

Слика 27

Слика 30

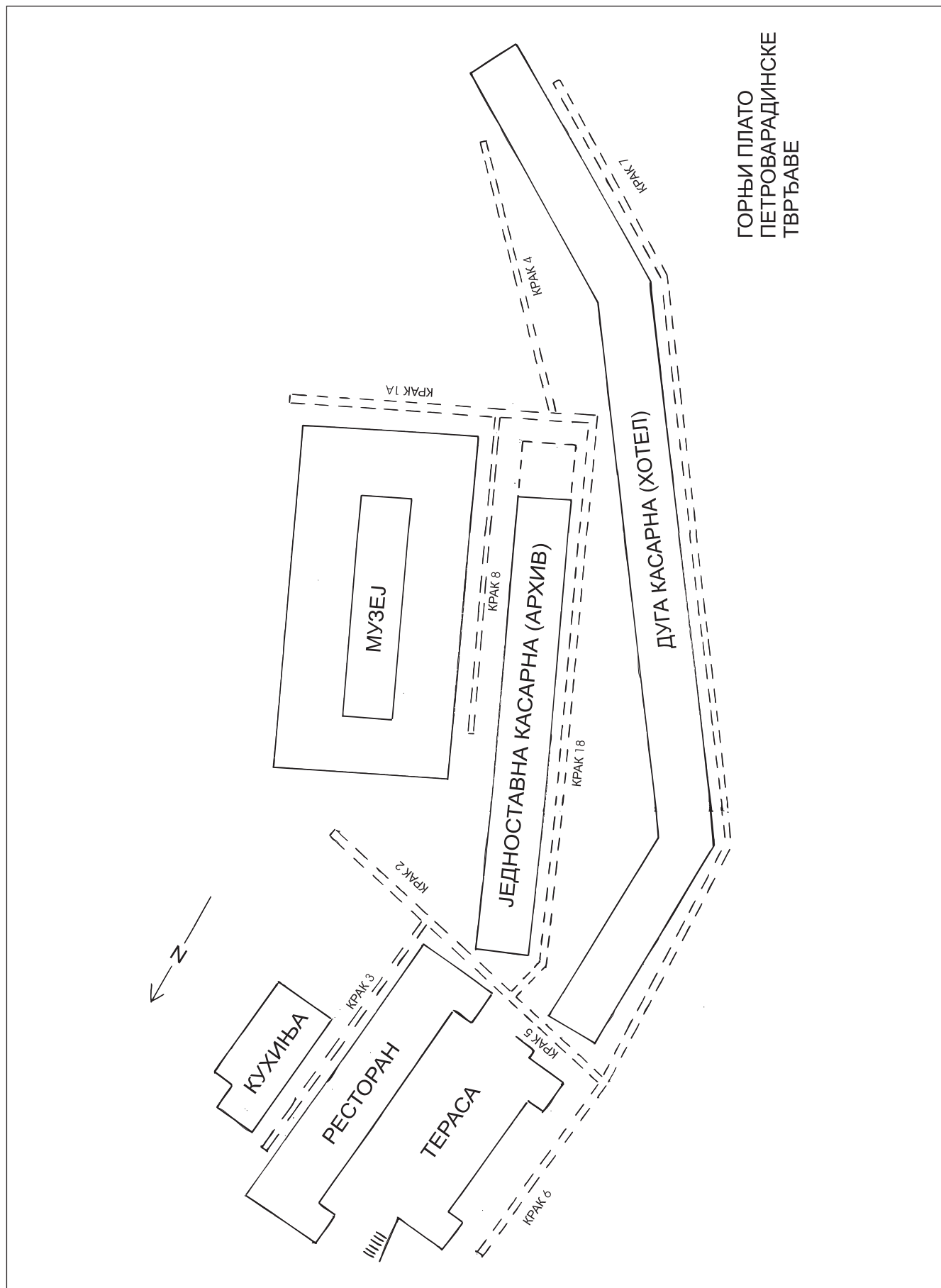

10 cm

Слика 31

Слика 33

РЕЗУЛТАТИ ЗАШТИТНИХ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА У АТРИЈУМУ МАГИСТРАТА У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА

САЖЕТАК: У атријуму Магистрата у Сремским Карловцима, приликом заштитних археолошких истраживања, откривени су остаци насеобинских објеката који су горели у пожару. На основу керамичког материјала издвојена су три културна слоја, преисторијски у којем је заступљена старчевачка и костолачка керамика, затим касноантички (4. век) и касно средњовековни (16–17. век), али без јасно издиференциране стратиграфије. Откривен је и један касноантички, делимично девастиран скелетни гроб, датован, на основу гробног прилога-бронзане наруквице, у период 4. века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сремски Карловци, Магистрат, касноантички гроб, насеобински објекти, пожар.

Магистрат у Сремским Карловцима,¹ сазидаан у периоду од 1806. до 1811. године, смештен је у центру града, данас на тргу Бранка Радичевића. (сл. 1) Налази се при дну падине (зване „стаклени брег“) која се са виса Черат спушта ка центру града, у подножју некадашње средњовековне тврђаве Каром.

У оквиру велике реконструкције зграде Магистрата, приликом земљаних радова у атријумском дворишту, радници су 31. марта 2005. пронашли делове људског скелета, због чега је Републички завод за заштиту споменика културе обуставио грађевинске радове.

Уследила су заштитна археолошка истраживања, која је у периоду 6–21. јуна 2005. године обавила екипа Музеја Града Новог Сада.² Истраживања су била ограничена не само временски него и просторно. У атријумском дворишту, облика неправилног трапеза, површине од око 150 м², постављене су многе савремене инсталације (канализација, водовод, топловод) као и стари канализациони тунел од опека, зидан у 19. веку, тако да је од укупне површине дворишта било могуће истражити око 35 м². Део који није истраживан је тло девастирано укопавањем поменутих инсталација.

Истраживање је вршено методом сонди, због пребацивања земље једино у том тренутку могућем, које су се током радова шириле (сл. 2). Иницијални ископ (сонда 1) налазио се у североисточном делу, поред једног од носећих дворишних зидова Магистрата. Постављен је

у широј зони места где су радници пронашли остатке људског скелета.

На основу керамичког материјала могу се издвојити три културна слоја, али без јасно издиференциране стратиграфије. Преисторијски у којем је заступљена неолитска (старчевачка **Т.І/1-6**) и енеолитска (костолачка **Т.І/7-11**) керамика. Затим касноантички са керамиком 4. века (лонци, поклопци, питоси **Т.ІІ/1-6**) и позно средњовековни у којем је заступљена керамика 16–17. века (лонци, пећњаци, зделе **Т.ІІІ/1-7**). Осим покретног материјала откривени су и остаци насеобинских објеката који су горели у пожару.

У сонди 1 откривени су „in situ“ остаци поднице (објекат 1) од набијене и нагореле земље, приближно правоугаоног облика, димензија 2 x 0,40 м, која залази у северни профил сонде. Подница је у јужном и источном делу девастирана рецентним укупима. На основу малобројних уломака керамике (пећњаци, лонци) овај објекат би се могао везати за период позног средњег века (16–17. век).

Зона интезивне гаражи, нагореле земље и комада кућног лепа са отисцима дрвене арматуре (објекат 2), откривена у сонди 2, садржи уломке преисторијске (старчевачке, костолачке) и касноантичке керамике 4. века. С обзиром на измешан керамички материјал, није било могуће утврдити да ли се ради о девастираној преисторијској кући. У прилог чињеници да се ради о остацима преисторијске куће говори и групни налаз костолачке керамике пронађен у непосредној

близини (Фрушкогорска улица бр. 3)³ или се пак присуство преисторијске керамике може објаснити ерозијом тла и наносом из виших делова.⁴

У југозападном делу сонде 2, у основи 7 о. слоја делимично је откривена, у виду концентричног круга, зона поплочана крупним, плочастим шљунком (објекат 3). Није било могуће утврдити о чему се ради.

У сонди 1 откривена су два скелетна гроба. Гроб који су грађевински радници делимично девастирали, означен је бројем 1. Гробна рака правоугаоног облика јасно се уочавала у основи. Приликом чишћења, у засипу раке пронађено је пар уломака преисторијске керамике. Горњи део скелета је очуван „in situ“ а карлица и доњи екстремитети девастирани грађевинским радовима. (сл. 4) Оријентисан је З-И, са девијацијом од 10° по оси ЈЗ-СИ. Покојник, женског пола је положен на леђа директно у гробну раку. Лева рука је била положена на груди, а десна на стомаку. Као прилог на подлактици леве руке била је бронзана наруквица. (сл.5) Зелена корозија констатована на једном прсту леве руке вероватно представља остатке танког бронзаног прстена који се распао. Наруквица је рађена од бронзане жице, раздвојених лепезасто искуцаних крајева, украшених са три танка уреза, лепезасто распоређена. На основу аналогних примерака наруквице⁵ (пронађене заједно са новцем Константина II у касноантичкој некрополи Шомођсил у Мађарској), овај гроб се може поуздано датовати у период IV века.

Други гроб сличне оријентације, укопан знатно плиће директно у слој шљунковите земље, без јасно видљиве гробне раке, налазио се испод поднице (објекат 1). Кости скелета су лоше очуване, лобања и кости десне руке су били девастирани. Лева рука и нога су делимично залазили у северни профил сонде. Прилога није било, тако да није било могуће датовање.

Налаз касноантичког гроба упућује на постојање насеља или мањег утврђења у близини. Изнад Магистрата, на месту средњовековне тврђаве Каром, потичу случајни касноантички налази (крчази, фибуле, жишци) пронађени приликом одрона брега у обрушеним римским

гробницама.⁶ Такође, приликом мањих археолошких истраживања 1967. године откривена је римска гробница, зидана опекама на свод, али потпуно празна.⁷ О постојању касноантичког насеља или утврђења нема писаних античких података, а за сада ни археолошких. Данашња улица Вука Караџића, која се простира изнад Магистрата, око некадашње средњовековне тврђаве Каром, током 18. и 19. века у народу се називала Римска улица,⁸ што упућује на претпоставку о постојању римског насеља. У прилог томе говоре неки подаци из старије литературе. Илија Округић-Сремац наводи у својим „Повјесним цртицама“ да је у карловачком граду била стационирана посада коњаника цара Константина.⁹ Приликом заштитних археолошких истраживања 1997. године¹⁰ лоцирани су само зидови средњовековног Карома, античких није било.

На око 50 метара источно од Магистрата, на Тргу испред римокатоличке цркве Св. Тројства, приликом градње гасовода 1993. године радници су открили и делимично девастирали четири масивна паралелна зида. Мањи археолошки радови који су тада предузети, мада недовољни, омогућили су да се сагледа део централне грађевине у склопу једне веће, вероватно сакралне целине, настале у најмање две грађевинске фазе. Како није било покретног археолошког материјала, употребљени материјал, техника зидања и неке мере указују на касноантичко, односно рановизантијско време настанка грађевина.¹¹

Два нивоа интезивне гаражи, јасно видљиви у свим профилима (сл. 3), могу се повезати са великим пожарима који су захватили центар града (1688. када су га Турци повлачећи се пред аустријском војском попалили, 1788. и 1799. када је у великом пожару изгорела цела чаршија).¹²

Из времена градње Магистрата (1806–1811) сачуван је „in situ“ и део дворишта поплочан калдрмом од камена.

Археолошка истраживања у атријуму Магистрата свакако ће дати смернице будућим систематским истраживањима центра Сремских Карловаца, која се планирају у будућности.

НАПОМЕНЕ

¹ Васић, П.: *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад 1978., 162;

² На основу дозволе Министарства за културу (бр. 631-02-235) истраживања обављена под руководством кустоса-археолога Дивне Гачић.

³ Медовић, П.: *Групи налази костолочке керамике из Сремских Карловаца*, РВМ 20, Нови Сад 1971, 269–279;

⁴ Приликом заштитних археолошких истраживања 1997. године у улици Вука Караџића било је налаза преисторијске керамике.

⁵ Burger, Sz. A.: *Das spätrömische gräberfeld von Somogysszil*, Budapest 1979, 44, Taf. 16;

Bona, I.: *Der spätrömische südostfriedhof*, Budapest 1976, 53 Taf. 13.

⁶ Петровић, К.: Карловци и карловачка поља у римско доба, РВМ 1, Нови Сад 1952, 164–165;

Брукнер, О.: Римска керамика у југословенском делу провинције Доње Паноније, Београд 1981, Т.91/141, Т.144/131, Т.145/136;

⁷ Вилотијевић, Д.: *Сремски Карловци-вишеслојно преисторијско и средњовековно налазиште*, АП 9, Београд 1967, 47–48.

⁸ Петровић, К.: нав. дело, 165.

⁹ Исто.

¹⁰ Гачић, Д.: *Прилој идентификацији средњовековној Карома*, у: *Споменица Јована Ковачевића*, Београд 2003, 353–362.

¹¹ Петровић, М.: *Централна грађевина на Трју Бранка Радичевића у Сремским Карловцима*, извештај на скупштини САД, Ср. Карловци 1994., из документације Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Нови Сад, Досије Е-2/В.

¹² Сечански, Ж.: *Сремски Карловци кроз историју*, у: *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад 1978, 16, 33; Раденковић, Б.: *Ватрогасна служба и пожари у Срем.Карловцима 1799-1802 године*, Вести МГНС, Година V, бр. 10, Нови Сад 1975, 6.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bona, I.: *Der spätrömische südostfriedhof*, Budapest 1976.

2. Burger, Sz. A.: *Das spätrömische gräberfeld von Somogysszil*, Budapest 1979.

3. Брукнер, О.: Римска керамика у југословенском делу провинције Доње Паноније, Београд 1981.

4. Васић, П.: *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад 1978.

5. Вилотијевић, Д.: *Сремски Карловци - ви-*

шеслојно преисторијско и средњовековно налазиште, АП9, Београд 1967.

6. Гачић, Д.: *Прилој идентификацији средњовековној Карома* у: *Споменица Јована Ковачевића*, Београд 2003.

7. Медовић, П.: *Групи налази костолочке керамике из Сремских Карловаца*, РВМ 20, Нови Сад 1971.

8. Петровић, К.: *Карловци и карловачка поља у римско доба*, РВМ 1, Нови Сад 1952.

СКРАЋЕНИЦЕ

РВМ – Рад Војвођанских музеја

АП – Археолошки преглед

ПРИЛОЗИ

Сл. 1 - Ситуациони план

Сл. 2 - Основа сонди са проширењем

Сл. 3 - Сонда 1 – северни профил

Сл. 4 - Гроб бр. 1

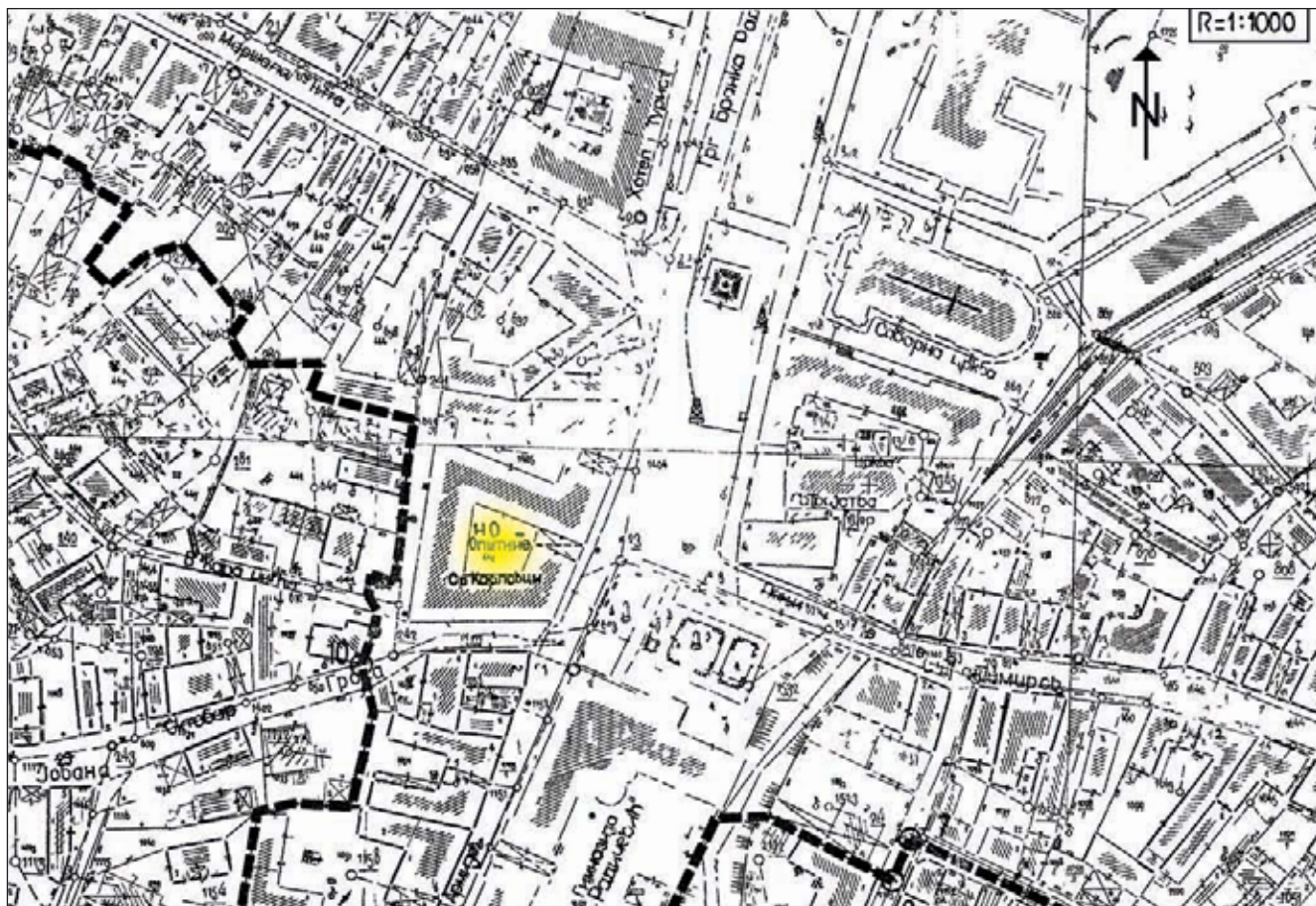
Сл. 5 - Гроб бр. 1

Т.І - Старчевачка керамика (I–6), Костолачка керамика (7–II)

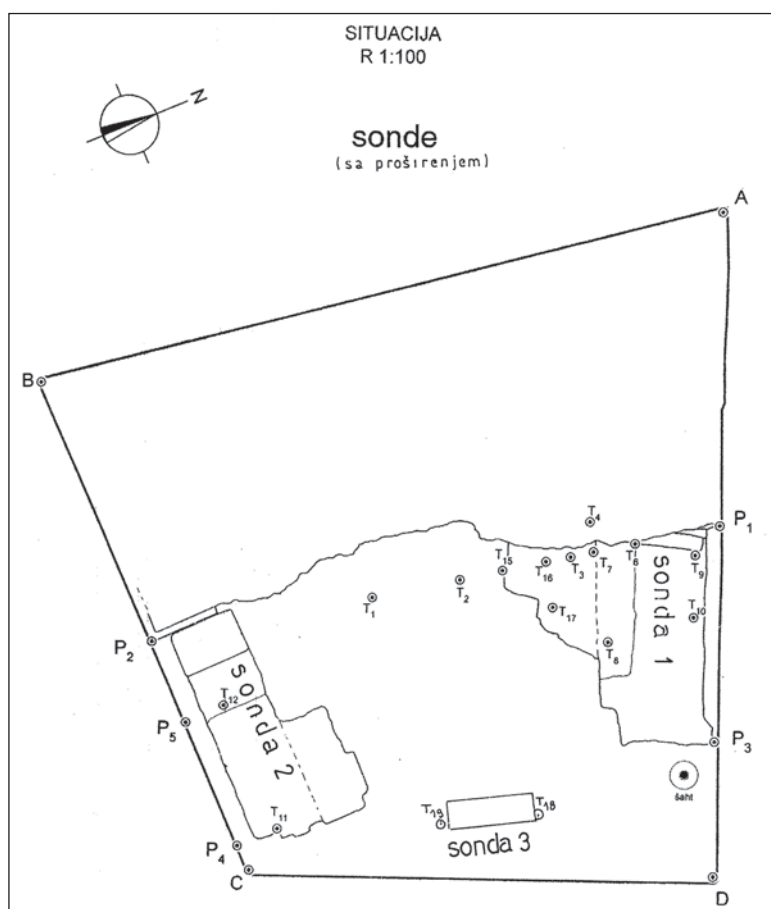
Т.ІІ - Касноантичка керамика

Т.ІІІ - Керамика 16–17. века

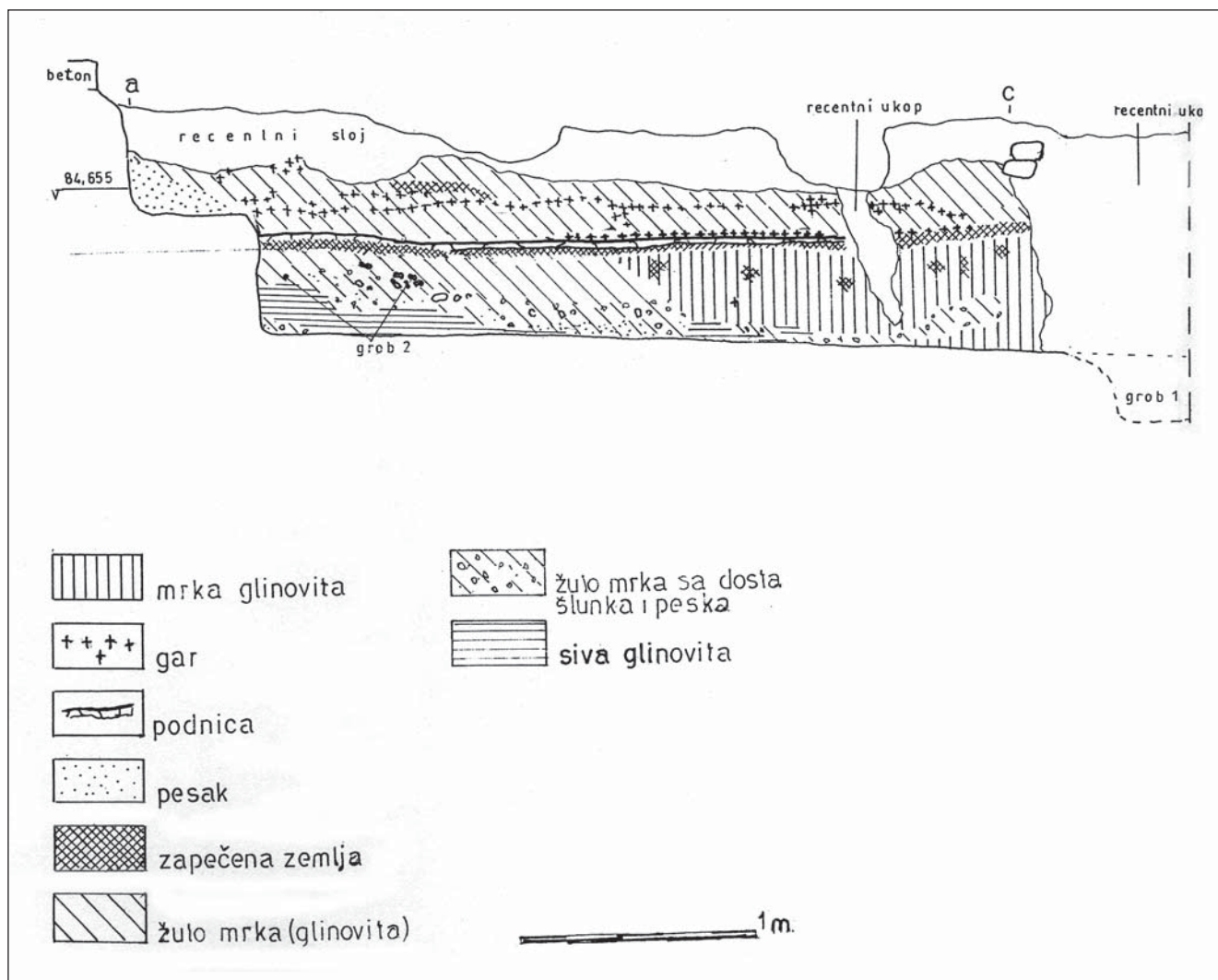

Слика 1 – Ситуациони план

Слика 2 – Основа сонди са проширењем

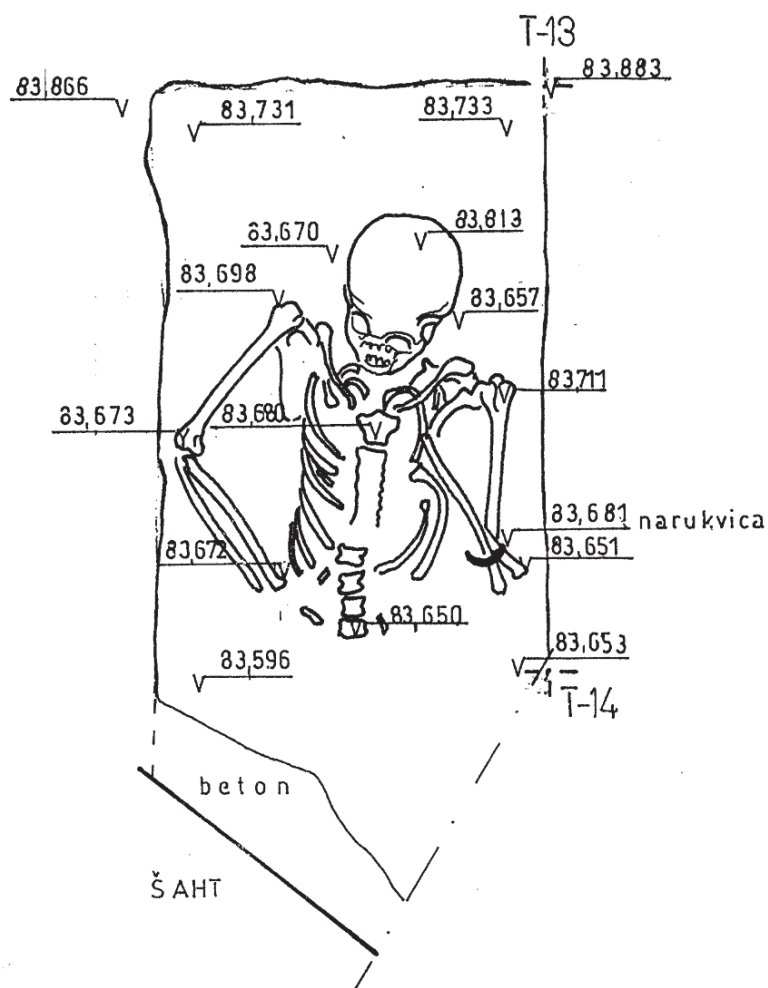
Слика 3 – Сонда 1 - северни профил

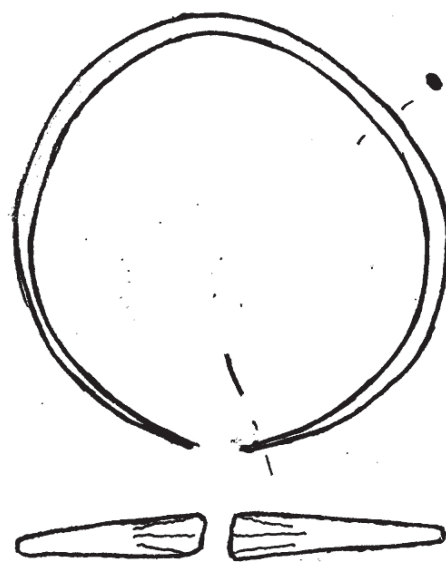
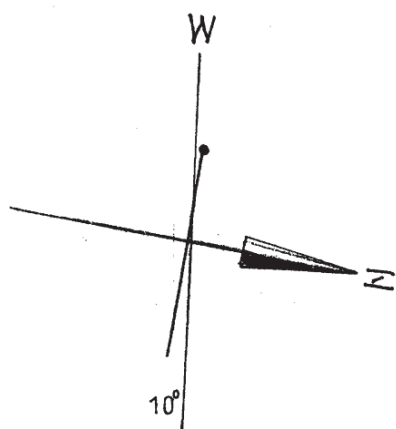

Слика 4 – Гроб бр. 1

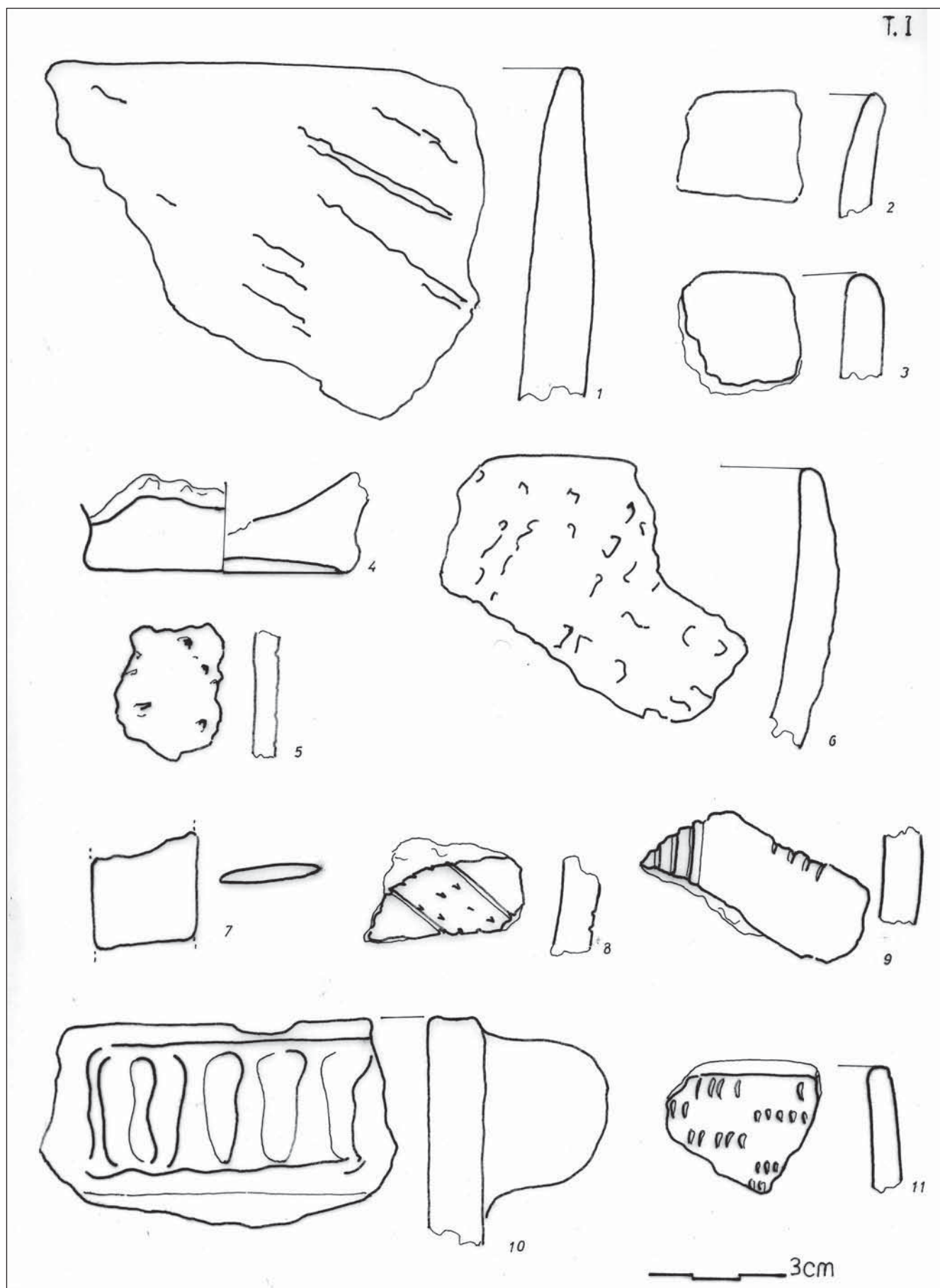

grob br. 1

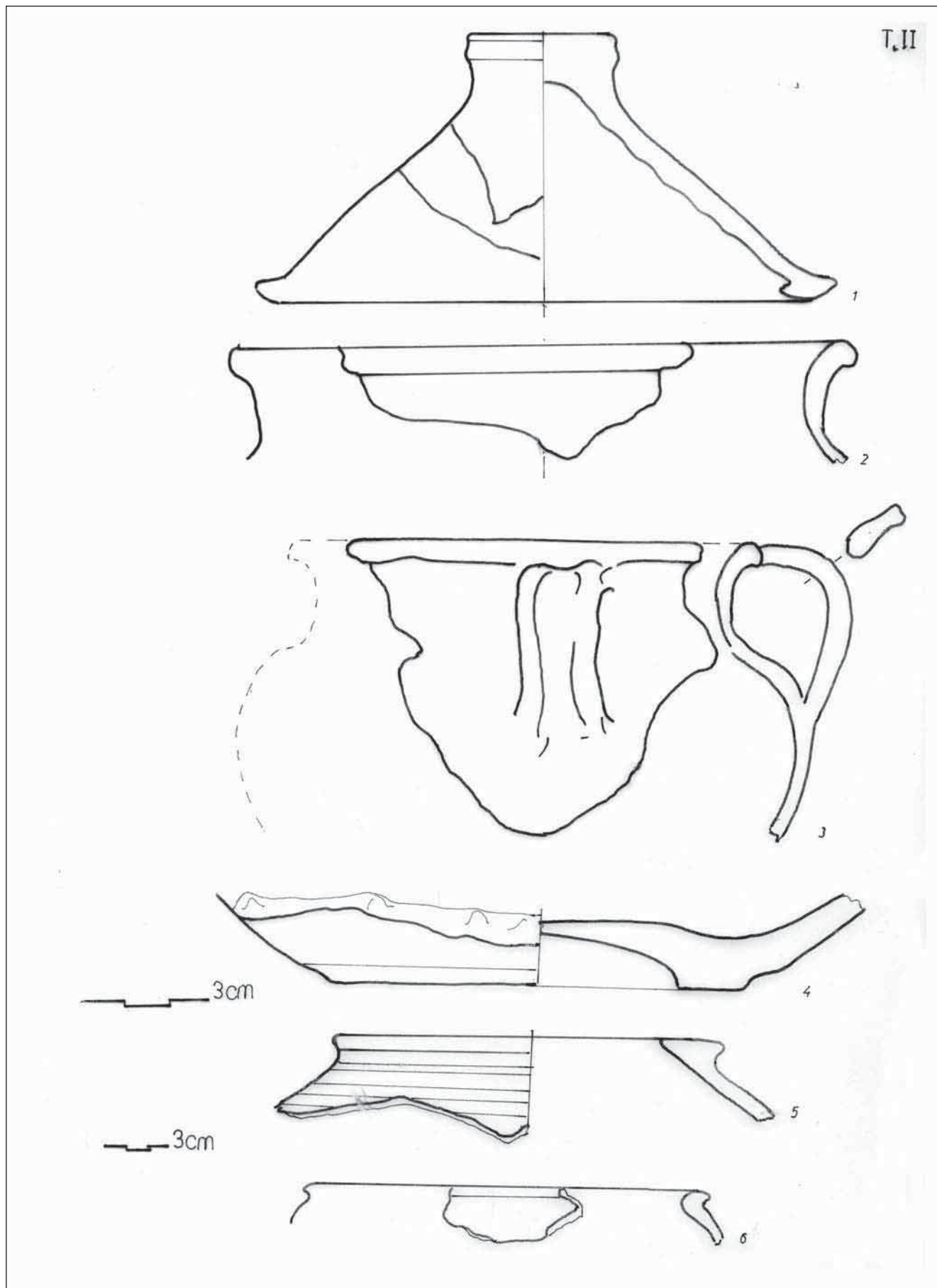
Слика 5 – Гроб бр. 1

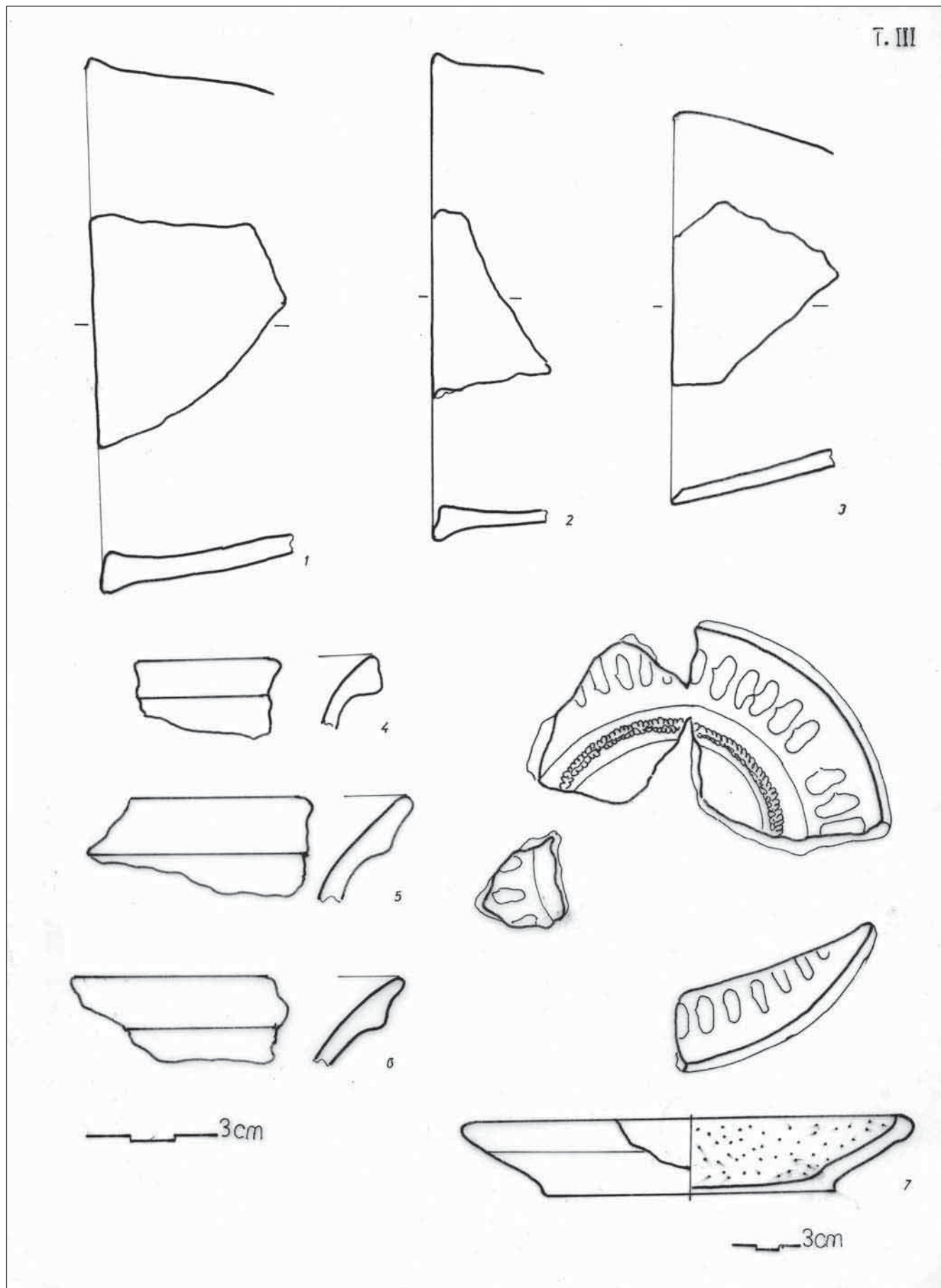
Т. I - Старчевачка керамика (1–6), Костолачка керамика (7–11)

Т. II - Касноантичка керамика

Т. III - Керамика 16–17. века

RESULTS OF THE PRESERVATIVE ARCHEOLOGICAL TREATMENT OF THE ATRIUM OF THE MAGISTRATE BUILDING IN SREMSKI KARLOVCI

SUMMARY

In March 2005, in the atrium of the Magistrate Building in Sremski Karlovci, in the course of excavation work, workers discovered parts of a human skeleton, which was the reason for starting a preservative archeological treatment of the site. The treatment was conducted in the period from June 6 to June 21 that same year. The trapezium-shaped yard was devastated by a great number of utility installations, so that it was possible to examine only 35 m² of the total yard area which measures 150 m². The examination was conducted by probing. In the course of examination, remains of a burnt human settlement were found. On the basis of ceramics, it is possible to distinguish three layers of culture: the prehistoric layer which comprises samples of ceramics from Starcevac and Kostolac, the layer from the period of late antiquity (4th century AD) and the late-medieval layer (16th - 17th century). However there is no clearly differentiated stratigraphy. Two graves with skeletons inside were also discovered. One of the graves, which was partially destroyed due to construction work, was a grave of a woman. She was buried with a bronze bracelet. On the basis of comparing the bracelet with analogous ones, the grave was dated to the period of late antiquity (4th century AD).

KEYWORDS: Sremski Karlovci, Magistrate Building, grave from the period of late antiquity, human settlement, fire

АНТРОПОЛОШКА АНАЛИЗА КАСНОАНТИЧКОГ ГРОБА ОТКРИВЕНОГ У АТРИЈУМУ МАГИСТРАТА У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА

САЖЕТАК: Рад обухвата антрополошку анализу женског скелета, за који је утврђено да је особа у тренутку смрти имала између 30 и 40 година, односно припадала старосној групи матурус (*maturus*). Њена висина је износила између 158 и 160,5 цм. Од патолошких трагова констатоване су егзостозе на торокалном пршљену кичменог стуба, а болести зуба указују на само једно оболење – кариес (*caries*). Од анатомских варијација на оба хумеруса јасно се види перфорација (*perforacia fossae olecrani*). На ламбди (*lambda*) је присутна једна мања интрасутирална кост (*oss Incae*), типа унипартитум (*unipartitum*), а у самом окципиталном шаву налази се с леве и десне стране по једна мања интрасутирална кошчица (*osse intrasuturalis*). Морфолошки анализа и опис је дат за све пројекције лобање. Ова добро очувана лобања показује да се ради о долихокраном дужинско-ширинском индексу лобање (8/1), односно дугој лобањи, док сама ширина лобање (*eu-eu*) показује да се ради о уској лобањи. Ова анализа указује да се ради о протомедитеранском антрополошком типу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: антропологија, анализа, скелет, мере, лобања, индекси.

Рад, односно анализа остатака ове индивидуе, треба да укаже на антрополошке карактеристике овог касноантичког скелета и да их упореди са налазима из других некропола са ширег подручја, из истог или блиског историјског периода, код којих су антрополошке анализе урађене и публиковане.

Први, општи, утисак добијен прегледом овог остеолошког материјала показује да је скелет веома добро очуван, иако све кости нису откривене током заштитних ископавања које су извршене након случајног налаза овог гроба. Скелет који је лежао слободно укопан, није комплетно истражен, јер су доњи екстремитети као и комплетна карлица (*pelvis*) били девастирани. Такође скелету недостаје неколико грудних и вратних пршљенова.

Методолошки приступ

Скелет је обрађен следећим методолошким приступом.

Прво је утврђен степен очуваности, затим је уследило утврђивање пола и индивидуалне старости у тренутку смрти.

Потом су урађена антрополошка мерења лобање и посткранијалног дела скелета са обрадом морфолошких елемената и опи-

сом патолошких промена на нађеним коштакним остацима. Описно је урађена и индентификација елемената битних за антрополошку припадност.

Све лобањске и посткранијалне скелетне мере, које су веома важне за антрополошко-типолошко одређивање, обрађене су по методским правилима Р. Мартина, као и сви добијени индекси.¹

Антрополошком анализом скелета из Сремских Карловаца тј. откривених костију покојника могли смо прецизно утврдити пол и старост сахрањене индивидуе. Узете су све антрополошке мере које су могле да се измере, кости су детаљно прегледане и констатоване су анатомске варијације, као и патолошке промене уочене на кичменом стубу и зубима. Анализа је показала да је ова индивидуа, сахрањена у дворишту Магистрата, умрла природном смрћу.

Анализа скелета урађена је на законом прописаном антрополошком записнику, а направљена је и неопходна фото-документација, коју прате пројекције лобање (сл. 1 – 3) као и детаљи са анатомским варијацијама и патолошким променама уочених на скелетним остацима (сл. 4 – 6).

Утврђивање полне припадности овог скелета је обављена према морфолошком, комбинованом методу, који је израдила група аутора

(према договору постигнутом на Конференцији европских антрополога у граду Сароспатак, у Мађарској 1978. године).² По овом методу на основу прегледа и категоризације више од 20 морфолошких елемената на лобањи и посткранијалном делу скелта, могуће је са великом сигурношћу утврдити полну припадност скелета. Пошто је код овог гроба очувана само горња половина скелта, са јако добро очуваном лобањом (*cranium*), елементи за утврђивање пола су приказани на табели 1. Мандибула је грацилне грађе са облим врхом браде (*trigonum mentale*: – 1) и нешто наглашенијим углом мандибуле (*angulus mandibule*: 0). Већина осталих знакова на лобањи јасно указује да се ради о женском полу. Степен сексуализације снижава једино поменути угао мандибуле.

Елементи пола	
tuber front. et. par.	-2
glabella – arc. superc.	-2
processus mastoideus	-2
protub. occ. externa	-2
squama occipitalis	-2
mar. supraor. et. orb.	-2
arcus zygomaticus	-2
facies malaris	-1
corpus mandibule	-2
trigonum mentale	-1
angulus mandibule	0
clavicula	-2

Табела 1: резултати полно морфолошке анализе

Утврђивање индивидуалне старости је изведено корелацијом података степена облитерације лобањских шавова,³ и степена атриције (*abrazije*) горње круничне површине зуба молара и њиховог раста.⁴ Добро очувани лобањски шавови, омогућили су одређивање старости применом одговарајуће поменуте методе (коэффициент ендокраниалне облитерације припада фази IV). На основу тога констатовано је да је ова особа женског пола у тренутку смрти имала између 30. и 40. година, односно овај скелет припадао старосној групи матурус (*maturus*). Абразија (атриција) зуба је нешто изражајнија, али и поред тога указује на индентичну старосну припадност. Код ове особе није дошло, чак у овој старосној доби, до ницања трећег молара (М 3).⁵

Патолошки трагови и епигенетски знаци

Од патолошких трагова констатоване су егзостозе и остеофити на торокалном пршљену кичменог стуба (сл. 4). Они се налазе уз ивицу и представљају почетни знак дегенеративних промена који се у овим старосним годинама може увек очекивати. Њихово присуство указује на лакши степен остеоартрозе (*osteoarthrosis*), типично за спондилозу као последицу нормалног процеса старења.

Болести зуба указују на само једно оболење – кариес (*caries*), који је констатован на другом премолару (РМ 2), горње вилице (*maksile*). Он припада тоталном типу, где је уништена читаво круна зуба (сл. 1). Код ове индивидуе констатовано је и вађење зуба за живота (*intra vitam*). Извршена је екстракција једног молара и то другог молара (М 2) на десној страни мандибуле. Неки зуби су изгубљени након ископавања (*post mortalem*, *посмртно*). Постхумно на десној страни мандибуле недостају РМ 2, М 1, М2; а лево други инцизив и М2. У максили постхумно је изгубљен РМ 1 на десној страни.

Све уочене морфолошке и анатомске варијације рађене су по правилима и описима које су дали Berry-Berry.⁶ Само два морфолошка елемента: глабела и протуберанција окципиталис екстерна описана је по методу Р. Broca.⁷ Од анатомских варијација на оба хумеруса јасно се виде перфорације (*perforacia fossae olecrani*) у оквиру доњих крајака (сл. 5). Пошто је код овог гроба очувана само горња половина скелета, са јако добро очуваном лобањом (*cranium*), елементи за утврђивање пола су приказани на табели 1. На ламбди (*lambda*) је присутна једна мања интрасутирална кост (*oss Incae*), типа унипартитум (*unipartitum* – сл. 6), а у самом окципиталном шаву налази се с леве и десне стране по једна мања интрасутирална кошчица (*osse intrasuturalis* – *ossa suturalia saturae lambdoideae*).

Индивидуалне лобањске мере ове покојнице дате су на табели 2, док су вредности и категоризација лобањских мера приказани на табели 4. За типолошку детерминацију су коришћени елементи који су дати од неколико аутора.⁸

Мерне тачке по Мартину	1.	8.	9.	13.	17.	20.	45.	48.	51.	52.	54.	55.	66.
Мере	176	130	91	101	120	103	124	62	38	31	25	48	96

Табела 2: Лобањске мере (дате у милиметрима)

Опис поскранијалног дела скелета

Грађа присутних костију постскранијалног дела скелета указује на извешан робусцитет, који је посебно наглашен на надлактичној кости (*humerus*). Иако грацилне, танане грађе, на њему се јасно уочава искривљеност тела, као и снажна моделација горње половине. Све ово указује на извесну мишићну масу, али слабије изражену. Мере су узете само на горњим, присутним, екстремитетима.

На табели 3 су представљене индивидуалне мере поскранијалног дела скелета, и то горњих екстремитета, који су добро очувани.

Кост	тачка по Мартину	лево	десно
Humerus	1.	270	270
	7.	65	64
Radius	1.	210	210
Ulna	1.	225	225

Табела 3: Скелетне мере (дате у милиметрима)

Телесни раст ове индивидуе израчунат је по Н. Вач-овом методу, јер се ради о скелету женског пола.⁹ На основу дужина, надлактице (*humerus*) и костију подлактице (*ulna* и *radius*) могли смо да израчунамо висину ове индивидуе (табела 3). На основу дужине хумеруса њен раст је износио 155,5 цм, а на основу дужине радиуса 157,5 цм. Када се на овим добијеним вредностима дода или одузме +, -3 цм, добићемо максималну висину између 158 и 160,5 цм. Овај раст, за женски пол, припада групи високих особа.

Морфолошка анализа

Морфолошки посматрано у латералној пројекцији (*norma lateralis* – слика 1) лобања је дуга, средње висине. Чело је равно, средње висине и прелази у средње дуг и раван лобањски свод. Затиљак је укошен и у свом задњем делу је избочен и има

нешто наглашенији рељеф који се нагло спушта ка окципиталном делу. Мастоидни наставци су кратки и узани. Максила је високо постављена и незнатно је прогната. Маркантна је грађа зигоматичне регије. Мандибула је мала, ниског тела, са наглашеним спољним углом (*angulus mandibulae*) и закошеним рамусом. Облик носа у профилу показује благо орловски облик, док носна хрбт вуче на доле. Облик лобањске калоте у вертикалној пројекцији (*norma verticalis*) показује правилан овоидни облик обних углова у фронталној равни. У пројекцији где сагледавамо лице заједно са мандибулом (*norma facialis*) примећујемо да је ова лобања имала ниско и уско лице са узаном зигоматичном ширином али истуренијим јагодицама. Лобања има изражене чеоне кверге (*tuberculum frontale et parietale*). Саме јагодице кости (*facies malaris* – слика 2) су грубље, робусније грађе, тако да лицу дају наглашенију морфоструктуру. Надочни луци су слаби, кратки и слабо моделовани. Очне дупље су четвртастог облика, правих углова, док су им осе незнатно укошене. Носни отвор је средње висине, уског корена носа, али зато ширег носног отвора. Ментална протуберанција на мандибули није изражена. У целини лице је правоугаono, нарочито његов горњи део, а од те симетрије једино одступа само угао оса очних дупљи. Затиљачна регија (*norma occipitalis* – слика 3) после наглашене ламбде (*lambda*), која указује на нижи степен планокципиталије, има јасно наглашен иницион (*inion*), док је сама регија слабог робусцитета. Сама пројекција показује кућасти облик.

Ова добро очувана лобања показује да се ради о долихокраном дужинско-ширинском индексу лобање (8/1), односно дугој лобањи, док сама ширина лобање (eu-eu) показује да се ради о уској лобањи. Дужинско-висински индекс (17/1) показује да је она ниска, хамекран, док ширинско-висински индекс указује на средњу вредности, метриокран (17/8). Ови основни индекси показују да лобању можемо уврсти-

Индекс	Вредност	Категоризација
8/1 (дужинско-ширински)	74,48	dolichocrania
17/1 (дужинско-висински)	60,22	chamaecrania
17/8 (ширинско-висински)	92,30	metriocrania
20/1 (ушна висина и дужина)	58,44	orthokran
20/8 (ушна висина и ширина)	70,92	
9/8 (фронтотемпорални-трансверзални)	70,00	eurymetopia
48/45 (горњи део лица)	50,00	mesen
66/45 (југомандибуларни)	70,70	uska mandibula
52/51 (орбирални)	81,58	mesokonch
54/55 (носни индекс)	52,08	chamaerrhinia
45/8 (трансверзално-краниални)	90,50	
9/45 (југофронтални)	72,50	
66/9 (фронтотемпорални)	105,40	mesomandibularna

Табела 4: Вредности и категоризација основних лобањских индекса

ти у средњу категорију. Индекс ушне висине и дужине (20/1) пружа ортокрану вредност, односно припада средње високим лобањама. Фронтотемпорално-трансверзални индекс је на прелазу из *mesema* и *megasema*, односно припада еуриметомном типу (9/8), што значи да је чело широко. Вредност морфолошког индекса лица је на граници средњег и ниског. Затим следи вредност индекса горњег дела лица (48/45) који је мезен типа, односно његова вредност је на прелазу из еурина у мезен, односно ради се о средње високом и средње широком горњем делу лица. Дијаметрална ширина лица (*zy-zy*) показује супротну вредност и упућује нас на уско лице. Ушна висина (*po-b*) пак указује да је она ниска, као и дијаметрална висина горњег дела лица (*n-pr*) која такође показује да је оно врло ниско. Орбитални индекс (52/51) показује да су орбите биле мезоконхе, што значи средње висине, док носни индекс (54/55) показује вредност која се односи на тип носа хамархин, односно широк. Висина носног отвора је повезана у целини са висином горњег дела лица. Југомандибуларни (66/45) индекс има средњу вредност.

Ова анализа указује да се ради о медитеранском типу, који је констатован и у античким некрополама Виминацијума.¹⁰ Са територије Горње Мезије познати су нам и резултати анализа остеолошког материјала из Сочанице (муниципијум DD) и Улпијане.¹¹ Са територије

провинције Далмације су то налази са некрополе из Корита код Ливна, Трештановачке градине, код Славонске Пожеге, а из Македоније налази из села Дебој код Охрида.¹²

Анализу овог скелета такође смо упоредили са остацима из касноантичког гроба откривеног на подручју Зидани габер у Горјанцих и Горњем Мокроногу.¹³ У Горњем Мокроногу, некрополи 6–7 века, преовладавају долихоидне лобање, овоидног облика, који прати и њихов виши телесни раст.¹⁴ По класификацији расних типова оне припадају медитеранском или пак нордидном типу, у зависности од телесне висине.¹⁵

Наш анализиран скелет, из Сремских Карловаца, по својим мерним величинама (табела 2) као и добијеним индексима (табела 4) веома је блиска скелету откривеном у саркофагу на подручју Горјанцих у Словенији.¹⁶ Сумирајући све ове елементе антропометријске, морфолошке и таксономске анализе, добија се један показатељ који ову лобањеу опредељује у протомедитерански антрополошки тип.

Одлике протомедитеранског антрополошког типа се поклапају са анализом наше лобање. Лобања је овоидног облика, са закошеним челом, чији лобањски свод је средње дуг. Лобање су средње висине, за косим прелазом у окципитални део. Лице је троугаоног до пентагоналног облика, средње високо, али зато уско или средње ширине. Доња вилица је добро развијена са на-

глашеном брадом. Орбите су правоугаоне и високе, закошене. Нос је раван или конвексан, са увек наглашеном спином. Дуге кости код овог типа су

грацилне грађе, са извесним робусним детаљима. У целини лобања припада категорији дугих и уских лобања, односно долихокраном типу.

НАПОМЕНЕ

¹ Martin – Saller 1957, 429–595

² Chiarelli (ed.) 1980, 517–527.

³ Vallois 1937, 499–532; Chiarelli (ed.) 1980, Fig. 7.

⁴ Chiarelli (ed.) 1980, 527–535; Brothwel 1965.

⁵ Brown 1985, 1–30.

⁶ Berry, Berry, 1967, 361–379.

⁷ Broca 1875.

⁸ Eickstedt 1937, 151 - 210; Schwidetzky, 1973, 187 - 214; Gavrilović, Schwidetzky 1979, 119 - 146.

⁹ Bach 1966, 12 - 21.

¹⁰ Микић 1981, 118–119; Mikić 1997, 111–112.

¹¹ Mikić 1984, 15–19; Mikić 1997, 111, 113.

¹² Mikić 1997, 113; Mikić 1984, 30–32, 24–30.

¹³ Breščak, Lovenjak, Verbič, Leban-Seljak 2002, 229–231; Leben-Seljak 2003, 397–420.

¹⁴ Leben-Seljak 2003, 317.

¹⁵ Leben-Seljak 2003, 414.

¹⁶ Breščak, Lovenjak, Verbič, Leban-Seljak 2002, 230.

ЛИТЕРАТУРА

Bach 1966

Bach, H., 1966, Zur Berechnung der Körperhöhe aus den Längen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette, *Anthropologische Anz.* 29, Berlin-Heidelberg, 12–21.

Berry, Berry 1967

Berry, C., Berry, J. R., 1967, Epigenetic variation in the human cranium, *Jurnal of Anatomy*. 101, Oxford, 361–379.

Breščak, Lovenjak, Verbič, Leban-Seljak 2002

Breščak, B., Lovenjak, M., Verbič, T., Leban-Seljak, P., 2002, Nov poznoantični grob z Zidanega gabra na Gorjancih, *Arheološki vestnik* 53, Ljubljana, 223–232.

Broca 1875

Broca, P., 1875, Instructions craniologiques et craniométriques, *Mém. Soc. d'Antropologi*, II, 2 ème. sér., Paris.

Brothwel 1965

Brothwel, D. R., 1965, *Digging up Bones*, British Museum, London.

Brown 1985

Brown, W. A. B., 1985, Identification of Human Teeth, *Bulletin of the Institute of Archaeology* 21/22, 1984/1985, London, 1–30.

Chiarelli 1980

Chiarelli, A. B. (ed.), 1980, Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons, *Journal of Human Evolution*, vol. 9, nr. 7, London-New York, 517–549.

Gavrilović, Schwidetzky 1979

Gavrilović, Ž., Schwidetzky, I., 1979, Rassengeschichte der Menschheit, – Jugoslawien, 6. Lieferung – Band IV (Europa), München-Wien, 119–146.

Eickstedt 1937

Eickstedt, von. E., 1937, Geschichte der

anthropologischen Namengebung und

Klassifikation, *Z. Rassenk* 6, Harvard Univ. Press, 151–210.

Leben-Seljak 2003

Leben-Seljak, P., 2003, Antropološka analiza poznoantičnega grobišča na Vrajku v Gorenjem Mokronogu, *Arheološki vestnik* 54, Ljubljana, 397–420.

Martin - Saller 1957

Martin, R. - Saller, K., 1957, *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*, Krianiometrische Technik, Bd. I, Stuttgart, 429–595.

Микић 1981

Микић, Ж., 1981, О антрополошким типовима у античким некрополама Виминацијума, *Сџаринар* XXXI/1980, Београд, 117–129

Mikić 1984

Mikić, Ž., 1984, Beitrag zur Anthropologie spätrömischer bis zur spätmittelalterlicher Bevölkerung Jugoslawiens, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* ANU BiH XXII/20, Sarajevo, 5–109.

Mikić 1997

Mikić, Ž., 1997, Ein Beitrag zur anthropologischen Bevölkerungsgeschichte das Zentral – und Westbalkangebietes im 1. nachchristlichen Jahrtausend, *Сџаринар* XLVIII, Београд, 109–121.

Schwidetzky 1973

Schwidetzky, I., Rasse als Begriff der biologischen Systematik, *Anthropologie A - Z, Das Fischer lexikon*, Frankfurt a/M, 187–214

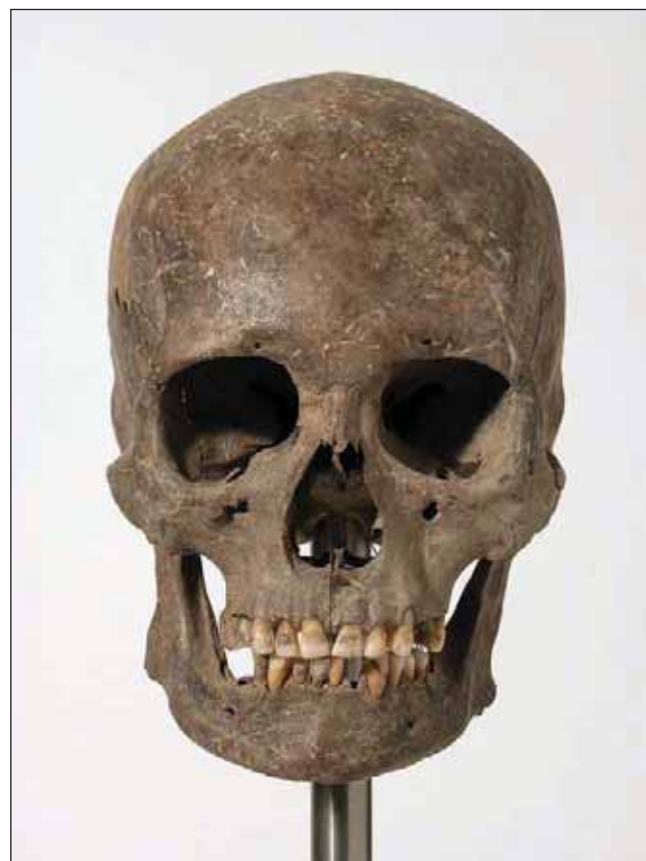
Vallois 1937

Vallois, H. V., 1937, La durée de la vie chez l'homme fossile, *L'Antropologie* 47, Paris, 499–532.

Слика 1

Слика 2

Слика 3

Слика 4

Слика 5

Слика 6

ANTROPOLOGICAL ANALYSIS OF A LATE-ANTIQUITY GRAVE DISCOVERED IN THE ATRIUM OF THE MAGISTRATE BUILDING IN SREMSKI KARLOVCI

SUMMARY

This paper presents the results of an anthropological analysis of an adult female skeleton. It has been established that the woman was between 30 and 40 years old when she died, i.e. she belonged to the *maturus* age group. As far as pathological traces are concerned, it was only possible to note exostoses on the thoracic vertebrae (fig. 4), and, as far as dental diseases are concerned, the woman only had caries (fig. 1). Regarding anatomic variations, both humeri bear distinct signs of perforation (*perforacia fossae olecrani* – fig. 5). On the lambda there is a smaller intrasutural bone (*oss incae*) of the *unipartitum* type (fig. 6), and the occipital suture itself has a smaller intrasutural bone (*osse intrasuturalis*) both on the left and the right side. Morphological analysis and a detailed description have been provided for all projections of the skull (fig. 1-3).

Due to the fact that it was only the top half of the skeleton, and the cranium in particular, that had been preserved in this grave, the elements which were used to determine sex are presented in table 1. Individual cranial measurements of the woman are given in table 2, whereas the values and categorization of cranial measurements are given in table 3. In table 3 one can find individual measurements of the post-cranial part of the skeleton, i.e. of the upper extremities in particular, which have been well preserved. On the basis of the length of humerus, ulna and radius, we were able to calculate the height of this individual (table 3). On the basis of the length of humerus, she was 155.5 cm tall, and on the basis of the length of radius she was 157.5 cm tall. When one adds or subtracts ± 3 cm to or from these values, one comes to the conclusion that the maximum height of the individual was between 158 and 160.5 cm. This value, considering the sex of the skeleton, puts her in the group of tall individuals.

The well-preserved cranium shows that the length-breadth cranial index is dolichocranial (8/1), i.e. this is a long cranium. On the other hand, the breadth of the cranium indicates that this is a narrow cranium. The length-height cranial index (17/1) shows that the cranium is low, chamecephalic, whereas the breadth-height index has a medial value, i.e. the cranium is mesocranial (17/8).

The analysis of this skeleton from the period of late antiquity has made it possible to compare it with findings from other necropolises from the region, either from the same historical period or from a close one, in instances when such analyses were conducted and their results published. When one sums up all the elements of the anthropometric, morphological and taxonomical analysis, it is possible to conclude that this cranium belongs to the Proto-Mediterranean anthropological type.

KEYWORDS: anthropology, analysis, skeleton, measurements, cranium, cranial index

ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ МУЗЕОЛОШКЕ ОБРАДЕ ОКРЕСЕНИХ КАМЕНИХ АРТЕФАКАТА СА СРЕДЊОПАЛЕОЛИТСКИХ НАЛАЗИШТА У ВОЈВОДИНИ

АПСТРАКТ: У Војводини до сада није рађена систематска музеолошка обрада палеолитског материјала. На примеру богатог фонда камених артефаката из средњег палеолита са локалитета Петроварадинска тврђава приказаћемо основне принципе музеолошке обраде.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: средњи палеолит, камени артефакти, музеолошка обрада, Петроварадинска тврђава, Војводина

У Војводини до сада су позната четири палеолитска налазишта са којих је прикупљен релативно богат фонд камених артефаката. У недостатку стручњака и специфичне музеолошке праксе за ову врсту материјала, музеолошки до сада није обрађено ништа. Известан помак је учињен само на плану публиковања дела фондова.

Познато је да су током 20. века систематски прикупљани палеолитски артефакти приликом експлоатације грађевинског материјала (песак) на локалитетима Црвенка и Ат код Вршца. На овим налазиштима вршена су и мања археолошка истраживања. Остала два локалитета су откривена знатно касније на обронцима Фрушке горе. Циган код Ирига је откривен у другој половини 20 века и на њему нису вршена истраживања, док је локалитет Петроварадинска тврђава новијег датума. Управо на овом последњем су изведена најобимнија археолошка истраживања и на овом релативно богатом фонду налаза средњег палеолита темељимо и ову нашу тему. Осим што су истраживања током 2002–2004. године на Петроварадинској тврђави најобимнија, овде је за сав добијени материјал обезбеђена и одговарајућа документација на основу које се могла извршити стратиграфска и типолошка детерминација. Захваљујући овом фонду налаза покушаћемо да на њему урадимо музеолошки аспект. На тај начин би почела систематска обрада прикупљеног материјала у музејима. Овде се подразумева конзервација, рестаурација и вођење музејске документације из ове области.

У недостатку музејске праксе за ову тему коришћен је само поменути фонд са Петроварадинске тврђаве¹ и одговарајућа врло оскудна стручна литература. Овим радом неће бити исцрпљена сва проблематика средњег палеолита, али смо уверени да ће овај рад представљати солидан темељ за доградњу ове теме.

Методолошки приступ

Међу материјалним остацима из доба палеолита најзаступљенији је камен. Основна сировина је минерал силицијум-диоксид (кремен или рожнац). Кремен је неуништив и самим тим је најстарија форма доказа у археологији.

Досадашња истраживања о кремену вршена су искључиво на основу типолошке систематизације – Francois Bordes, Laplace-Jaureteche, Clark and Kleindienst, Leakey – (Debenath, Dibble 1993). Кремен као музеолошки предмет никада није истраживан.

Како одредити или на основу којих критеријума издвајати камене артефакте из целокупне збирке за музеолошку обраду?

Приликом археолошких истраживања скупљају се најситнији камени одбици. Сваки одбитак и љуспица имају свој значај приликом обраде материјала. За одређивање величине збирке сваки комад се броји, а за музејску збирку се издвајају артефакти по различитим критеријумима. Првенствено издвајају се јасно дефинисане камене алатке по функцији (стру-

гачи, пострушке, длета итд.), затим ретуширани и неретуширани примерци и језгра са којих су вршена одбијања. Издајају се и примерци који су носиоци неке технике одбијања (левалуа одбитак, псеудолевалуа одбитак), чак и најситнији комади могу да одреде културну припадност збирке. Посебно се издајају ољуштени комади који указују на биполарно окресивање језгра.

Основни појмови и термини

Основни термин је “одбитак” који се користи за све артефакте. Често се на површини одбитака налази танка кора која се назива кортекс. Кортекс представља природну површину облутка или комада сировине извађеног из примарног лежишта. На окресаним каменим артефактима често се јавља и патина која је, углавном, много светлија од кортекса. Патина је други термин који означава танку кору која је прекрила површину одбитка већ одбијеног комада. Патина је много светлија од кортекса.

Сваки одбитак има вентралну (унутрашњу) и дорсалну (спољашњу) страну (сл. 1).

Дорсална страна може бити различита, са кортексом или са негативима претходних одбитака са гребенима између њих. На вентралној страни налази се булбус перкусије и често су видљиви радијални таласи од тачке булбуса ка ивицама одбитка, који показују смер удarca. Крај где се налази платформа назива се проксимални, а супротна страна дистални део одбитка. Медијални део је између њих.

Површина језгра са којег се врши одбијање назива се платформа удара (талон). Платформа може да буде кортикална, равна или припремљена (фацетирана). Постоје два типа са припремљеном платформом која се препознају у средњем палеолиту, оба типа су присутна на Петроварадинској тврђави: диударска (сл. 2) и фацетирана (сл. 3). Када се посматра платформа са дорсалне стране увек формира конвексну форму, али може да буде равна или конкавна. Посебан облик назива се “лет птице”, на француском *cheapeau de gendarme*, који у дословном преводу значи жандармски шешир.

Термин „птица у лету“ почео је да користи Ђ. Баслер.

Платформа језгра је током окресивања често подмлађивана. Тада је стара и истрошена платформа скидана једним ударцем. Одбитак који је скинут зове се – плочица језгра – и на њему су са стране видљиви почеци негатива претходно окресаних одбитака (Debenath, Dibble 1993).

Први одбитак који се скида са сировине, који садржи кортекс, назива се кортикални или примарни одбитак. Следећи одбитак садржи негативе претходних одбијања и назива се секундарни одбитак. У свакој фази обраде не добијају се само жељени комади (оруђа, сечива), него и мали одбачени одбици (љуспице или опилци).

Основне фазе обраде иду следећим током: прва фаза обраде је набавка сировине, друга редукација језгра, затим ретуширање одбитака, после чега могу да се оштре или ремодификују у други тип оруђа (сл. 4).

Мерење и обележавање

МЕРЕЊЕ:

Приликом узимања мера камених артефаката, мере се: највећа дужина, највећа ширина и највећа дебљина артефакта (сл. 5).

Оријентација оруђа је да платформа удarca (проксимални део) буде постављен доле. Наравно не мора се тога увек држати, постоје изузеци, на пример шиљак који је израђен на проксималном делу или коленаста пострушка, када се одбитак поставља слободно да дистални део буде окренут на доле.

Платформа удара се мери од једне латералне стране до друге (сл. 5). То је веома тешко измерити у случају када је платформа кортикална и спојена са латералном страном. Дебљина платформе се мери од тачке удара на вентралној страни (испод усне, а изнад булбуса перкусије) до спољашње ивице на дорсалној страни (Debenath, Dibble 1993).

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ:

Правилно нацртан одбитак даје пуно података. Код сваког одбитка треба да се обележе две

осе, оса одбијања (технолошка оса) и оса оруђа (морфолошка оса). Оса одбијања се одређује постављањем вектора под правим углом у односу на булбус и пресеца булбус по средини. Оса оруђа је најдужа оса која симетрично дели оруђе (Debenath, Dibble 1993). Ако се ове две осе поклапају, обележава се само једним вектором (сл. 6а), а ако се осе разликују, испод вектора који обележава осу одбијања ставља се прецртана стрелица (сл. 6б).

Посебно се обележава смер ударца длета, са једном или више малих стрелица, зависно да ли је длето једноструко или вишеструко (сл. 7).

Рецентни лом, оштећење или фрагментованост која је настала услед коришћења или било којим другим случајем, обележава се троуглићима (сл. 8).

Код шематског приказивања (цртеж) камених артефаката посебна пажња се обраћа на сенчење. Због криптокристалне структуре кремена, приликом ударца на платформу, енергија се зракасто шири и на вентралној страни одбита остану видљиви трагови радијалног таласа и шкољкасто испупчење –булбус перкусије. Такође на одбитку са кога се одбија остану трагови истог само у негативу (мало удубљење - место булбуса и трагови радијалних таласа). Булбус перкусије се обележава једним кружићем, док се радијални таласи обележавају полукружним линијама од тачке удара ка ивицама.

У случају када је површина артефакта прекривена кортексом или патином (чест случај код речних валутака) то се обележава густим тачкицама по површини одбитака (сл. 8).

Сировине

За израду артефаката, који су коришћени у палеолиту, велики значај има и врста сировине. Одређивањем типа минералне сировине добија се закључак о тренду учешћа одређених врста, као и да ли користе један или више сировинских ресурса за израду оруђа, као и место одакле се набављају.

Међу палеолитским налазима најчешће заступљена сировина је кремен – седиментна стена изграђена од крипто-кристалног кварца,

калцедона и опала. У материјалу су заступљени бели (сл. 9), црни (сл. 10) и црвени кремен (сл. 11), а зависно од примеса кремен може бити бели са примесама жутог (сл. 12), а на једном примеру бели кремен садржи трагове органогених материја (сл. 13). У природи су широко распрострањени и јављају се у кречњацима у виду слојева, конкреција или сочива. Кремен се одликује шкољкастим преломом и воскастим сјајем (Jović 1997).

Осим кремена на Петроварадинској тврђави често се јављају артефакти израђени од кварца. То је минерал SiO_2 који је веома распрострањен у природи и јавља се у различитим варијантама (сл. 14).

Спољни утицаји

Археолошки материјал, током насељавања локалитета и након његовог напуштања, изложен је разноразним процесима који се испољавају у виду механичких оштећења, физичко-хемијских и термичких промена (Mihailović 1991).

Под механичким оштећењем подразумева се фрагментованост налаза (сл. 15), псеудоретуш, заобљеност и сјај. Крио-турбулациона оштећења (псеудо-ретуш) препознатљива су по дисконтинуираним, неправилним и плитким негативима на ивици одбитака, који настају кретањем кремена унутар слоја. До кретања долази приликом отапања и поновног смрзавања изнад стално смрзнуте подлоге. Примерци које обележава изразити сјај или заобљеност, могли би да буду последица деловања ветра или водене абразије.

Патина и дехидрација (десилификација) јавља се услед деловања хемијских агенаса. Степен ових промена зависи од киселости слоја, присуства вегетације, микроорганизама итд, али и од времена којима су камени артефакти били изложени. Разлика између патине и десилификације јесте у томе што патина представља акумулацију спољашњих материјала, а десилификација отпуштање воде из кремена.

Термичко оштећење, трагови горења на материјалу обележава губљење воде из кремена.

на, испуцалост површине налаза у виду кружних удубљења и промена боје (сл. 16).

Технике одбијања

Било да је кремни валутак из речног наноса или кремено језгро из минералног лежишта, техника обраде се не разликује. Човек на сировину делује употребом концентрисане силе, у виду ударца или притиска. Да би се одбитак одвојио од грумена тако да се добију што оштрије ивице, потребно је управити силу ударца (вршити притисак под одређеним углом на површину грумена). Разликујемо три основна типа одбијања у процесу производње кремних артефаката (Bordes 1968):

1. Техника директног одбијања
2. Техника индиректног одбијања
3. Техника одбијања притиском.

Карактеристична техника окресивања у средњем палеолиту је *левалуазијенска техника*, која се примењује од старијег палеолита и траје током целог средњег палеолита. Ова је техника одбијања камених одбитака у којој је жељени производ унапред замишљен и не добија се непосредним ударом, већ тек по окончању припреме језгра.

Припрема обраде језгра, левалуазијенском техником има 4 основе фазе обраде (сл. 17):

1. кортекс се скида циркумлатерално са ивице језгра (сл. 17/2)
2. на горњој равној површини скида се површина језгра центрипетално усмереним ударцима (сл. 18). Ударци усмерени са ивице језгра ка центру (сл. 17/3, 4)
3. на једној ужој страни језгра формира се платформа ударца (талон)
4. прво одбијање, скидање одбитка чекићем.

Приликом понављања прве две фазе на истом језгру, добија се следећи одбитак. Ова техника има више варијанти, а две основне су:

А: *Преференцијална* или *линеарна* – која одговара класичној дефиницији левалуазије-

нске технологије (површина се добија центрипеталним окресивањем где су ударци усмерени са ивице ка центру) и карактерише је одбијање са површине једним великим одбитком или сечивом. Каснијом обрадом може да се добије још неколико одбитака (сл. 19а).

Б: *„Повратна“* – варијанта технике с којом се добијају два или више жељених одбитака (сл. 19б). Повратна варијанта има више подваријанти: једносмерну (паралелним одбијањем са једне платформе), двосмерну као и центрипеталну (Voeda 1988; 1995) и свака тражи другачији приступ у припреми језгра и платформе.

Са левалуазијенског језгра било је могуће добити само мали број типичних левалуа сечива или одбитака (сл. 20), а у завршној фази експлоатације оно је често претварано у дискоидно или неправилно језгро.

Технологија одбијања дискоидног језгра је слична левалуазијенској технологији (Bordes, 1961). Разлика је у томе што су дискоидна језгра фацетирана у потпуности са обе стране центрипетално, одбици се одбијају све док језгро дозвољава. Остатак таквог одбијања даје језгро дискоидног облика (сл. 21).

Ретуширање

Сам одбитак или језгро углавном не представља оруђе, коначан облик даје палеолитски ловац са ретуширањем – то је одбијање мањих одбитака на ивици или на површини било ког оруђа. Негативе одбитака називамо ретушем. Израда ретуширања врши се тврдим перкутером или неким другим ретушером од кости, рога или дрвета. Ретуш има улогу да оруђе доведе у жељену форму, да се оштра радна ивица ојача, а понекад ради бољег усађивања.

Ретуш, различити аутори различито тумаче, а заснива се на броју карактеристика које се посматрају. Основни критеријуми за класификацију ретуша су (Mihailović 1997):

1. начин извођења (обичан, стрм, плитки, уздигнут, длетасти, ољуштени)
2. ширина ретуша (маргинални [сл. 8], дубок)

3. правац (директан, инверзан, наизменичан, бифациалан, нормалан)
4. континуираност ретуша у односу на дужину ивице одбитака (континуиран, јамичаст, назупчан)
5. локација (проксималан [сл. 8], дисталан, медијалан)
6. оријентација ретуша у односу на осу одбијања (латералан, трансверзалан)
7. форма (прав, конвексан [сл. 22], конкаван, синусоидан).

Морфолошки препознатљиви облици ретуша (Bordes, 1961) подељени су у две основне групе: континуирани и дисконтинуирани ретуш.

КОНТИНУИРАНИ РЕТУШ:

1. Скаларни ретуш – одбици ретуша шире се од ивице ка дубини. Типичан ретуш за средњи палеолит.
2. Степенасти ретуш – више степена. Најпознатији је Кина-ретуш на дебелим одбицима.
3. Паралелни или субпаралелни ретуш – негативи су мање или више паралелни [сл. 22].
4. Бифацијални ретуш – када ретуш прекрива обе стране једне алатке [сл. 23].

ДИСКОНТИНУИРАНИ РЕТУШ:

1. Јамичаст ретуш – једно релативно дубоки конкавни одбитак на ивици, може да се изведе једним ударцем (клактонијенска јамица) или са неколико малих, тако да заједно обликују конкавну јамицу (сл. 2).
2. Назупчани ретуш – формиран низом јамица које се додирују дуж ивице
3. Длета – су оруђа где се ивица одстрањује латерално (ретко трансверзално) са једним или више удараца који прате ивицу (сл. 24).

Основне типологије – Бордова типологија

Ф. Борд је први (1950, 1951, 1961) саставио и издао типолошку листу старијег и средњег палеолита на основу камених оруђа узетих из већине средоземних држава. Објавио је дефиниције тих оруђа да би се решила различита

неслагања. Опису основних типова додао је и неке типове камене израде из класичних француских и северноафричких локалитета.

Наравно Бордова типологија није једина за старији и средњи палеолит, неки археолози користе типологију Laplace-Jauretche (1957), типологију Clark i Kleindienst, као и Leakey (1971) који се користи само за Афричке индустрије (Debenath, Dibble, 1993).

Треба напоменути да су ове типологије саставили људи модерног доба који традиционално изучавају палеолитске алатке. Технологије које су примењивали палеолитски ловци су ишчезле и тешко их је изучавати са данашњим сазнањима. Типологије су састављене да се збирке артефаката прикажу аналитички у еволуционарном и културно-историјском смислу.

Бордова типологија је најтачнија и најпрецизнија. Типологија је првенствено морфолошка што подразумева опис облика предмета или места ретуша који су главни критеријуми коришћења у класификацији. Такође су узети и технолошки критеријуми који описују процес израде.

Борд је одбитке поделио на 63 основна типа, које је разврстао у 10 група. 1. Левалуис оруђа, 2. Мустеријенски шиљци, 3. Пострушке, 4. Млађи палеолитски типови каменог оруђа, 5. Јамичаста и назупчана оруђа, 6. Стругачи, ножеви, наизменично ретуширано оруђе, псеудо длета, секачи, 7. Шиљци са трном и оруђа са трном, 8. Бифацијално обрађена листолика оруђа, 9. Цепачи, двоструки цепачи, полуцепачи и 10. Површински обрађени одбици и псеудо оруђа. Посебну групу чине бифаси којих има 15 типова (Vida 1979).

Типолошко одређивање

Када се типолошки обрађује материјал са једног локалитета, у обраду улази сав откривен материјал, и издвојени примерци и студијска збирка. Треба да се искористи све што се нађе – од камених одбитака – оруђа која нису завршена, фрагментована или настали као ољуштен комад. Услов за типолошку студију је да има најмање 100 артефаката. Типологија коју обрађујемо мора бити хомогена – тј. мора припадати једном културном ступњу.

Ради приказа различитих типова оруђа и њихових фреквенција, Борд је израчунао у процентима вредност сваког типа у односу на ископан број оруђа. Добијене резултате је затим графички приказао, прво хистограмом, а касније на кумултативној кривој. Хистограм је употребљен за мерење појединих типова оруђа са 2 или више налазишта. Кумултативна крива одређује важност неке индустрије. Када се кривуље 2 индустрије поклапају, ради се о истој културној фази. За анализу неке индустрије потребна је формула. На пример за израчунавање левалоу индекса (Vida 1979):

$$LI \text{ (Levallois indeks)} = (1+2+3+4) \times 100 / 1-61$$

Формула обухвата број одбитака левало типа (прва четири типа из Бордове типологије), коме се израчунава проценат присутности у односу на целокупну збирку. Овом формулом може да се израчуна и индекс пострушке, индекс длета, индекс фацетирања итд.

Ф. Борд је (1961) увео неколико формула за одређивање бифациално окресаних артефаката. Узимањем одређених мера, по формули може да се израчуна индекс по којем се разликују, да ли се ради о бадемастом или срцоликом бифацу, да ли је троугласт, копљаост или јајаст бифас (Vida 1979).

Језгра су најтежа за одређивање. У средњем палеолиту главна карактеристика за разликовање језгра је начин обрађене површине: унифациалне, бифациалне и „левалоис“ језгра. Са унифациално обрађеног језгра одбијање се врши само са једне површине. Бифациално језгро често на другој страни има само 1 или 2 велика одбитка. Тип „Левалоис“ односи се на узорке језгра који на једној површини садрже негатив једног великог одбитка (сл. 25), који носи преко 50% површине (Kuhn 1995).

Постоје и неправилна језгра која немају платформу за одбијање, већ негативна фацета сваког одбитка представља потенционалну платформу ударца за следећи одбитак.

Језгра могу да се разликују по форми (пирамидална, конична, призматична, дискоидна, неправилна), по броју платформи и оријентација негатива, затим по величини (велика, мала, средња) и по врсти артефаката која је са

њих окресивана. Због тога, само задња обрада се узима у обзир. Нека језгра се на крају обраде и формирају у поједина оруђа.

Одбитак, сечиво и микросечиво (сл. 26) спадају у неретуширане производе. Дефиницију у чему је разлика између њих, дао је Тиксиер (1963). Одбици чија дужина је 2 пута већа него ширина, називају се сечивима. Разлика између сечива и микросечива је у апсолутној величини, где је микросечиво мање од 50 мм у висини или 12 мм у ширини (Debenath, Dibble 1993).

Одбитак на коме су формирана најмање два различита примарна типа оруђа, која међусобно нису ни у морфолошкој ни у функционалној вези, нпр. стругач-длето, длето-пострушка (сл. 24), називају се комбинована оруђа. Латералан обичан ретуш, назупчани ретуш, јамичасто удубљење као и још неки елементи од секундарног значаја не узимају се у обзир при дефинисању различитих типова. Овакава оруђа јављају се појединачно, тако да њихов проценат ретко прелази 10%, па се по одбитку не може се груписати ни у један тип (по Борду 1–63). Постоји неколико критеријума на основу чега се врши класификација. Први критеријум, када су на одбитку формирана 2 типа оруђа, предност дајемо јасније израженом типу (нпр. оруђе има на једној страни израђену пострушку, а са друге стране је назупчано, такво оруђе стављамо међу пострушке). Други, када у комбинацији 2 типа која се ретко јављају, одбитак се ставља у групу која је у мањини (нпр. двојна пострушка на дисталном крају има израђен гребач, такво оруђе стављамо међу гребаче, јер се у средњем палеолиту ретко јављају). Трећи, када на истом одбитку имамо два једнако добро израђена типа, и оба типа се често јављају у индустрији (нпр. пострушка са назупчаним оруђем) у том случају одбитак се ставља у групу у којој има мање комада (Vida 1979).

Постоји још један начин за решавање овог проблема. То је да се ретуширане ивице издвајају посебно, бројећи коначан број ивица (а не комад). То значи и када је тачно одређен тип нпр. конвергентна пострушка, броје се две, не једна ивица (Debenath, Dibble 1993).

Користећи Бордову поделу (1968) и формуле за израду хистограма и кумултативне кри-

ве, утврђује се културни фациес средњег палеолита у Европи. На основу резултата одређује се ком мустеријенском фациесу збирка припада: типични мустеријен, мустеријен типа La Quina (шарантијен), назупчани мустеријен или мустеријен са ашелском традицијом (Petru 1989).

Музејски третман камених артефаката

Музејска обрада материјала почиње од тренутка откривања налаза у културном слоју. На прикупљеном каменом артефакту не сме се предузети никакво чишћење док се не изврше анализе материјала, да ли је камен абразиван или је од чврстог састава. Камени артефакти се чисте обичном водом. Зависно од географског подручја (места налаза), неки артефакти могу да садрже на себи наталожени калцит или неки други материјал који је настао током времена, и због тога не могу јасно да се дефинишу. У том случају (ако се ради о камену јаке чврстоће) одбитак се потапа у благи раствор киселине (3%), неколико минута се оставља у раствору, а затим одмах се испира у обичној води. Седиментне стене не смеју да се стављају у киселину, зато што их киселина раствара и распадају се. После прања, камен треба добро да се осуши, да не би буђао. Пре паковања, археолог врши селекцију предмета који ће се завести у теренски инвентар. Сваки предмет добија свој теренски инвентарни број са скраћеним иницијалима локалитета, који се ситним словима напише на предмет, тако да не смета приликом фотографисања и обраде. За обележавање бројева користи се црни и бели туш зависно од боје материјала, у принципу што ситнијим бројевима. Инвентарни број у већини случајева најбоље је написати на вентралну страну одбитака, односно на ону страну одбитака која није обрађена. Пре наносења туша, површина где ће се исписати број се излакира. За лакирање се користи безбојни нитро лак са одговарајућим разређивачем. Налази се пакују у папирне или у пластичне кесе на којима су читко исписани подаци о месту налаза. Ако је ископавање вршено системом квадратне мреже, посебна пажња се обраћа

да се кесице пакују по квадратима, откопним слојевима и геолошким слојевима.

Пре него што се приступи стручној обради материјала, палеолитски камени налази понекад захтевају конзервацију. То подразумева и консолидацију изломљеног каменог материјала. Завршетком конзерваторских радова, конзерватор испуњава Конзерваторски лист са подацима о стању предмета пре и после конзервације, прилаже фотографију предмета пре и после конзервације, описује поступке конзервације и наводи које хемикалије је при том користио (киселина, лепак).

За палеолитски материјал води се уобичајена музејска документација: теренски инвентар, главни инвентар, картон, фототека и цртежи. Потребно је посебно нагласити да се цртежи раде у размери 1:1 или 1:2. У овој документацији се обезбеђују специфични и уобичајени подаци као за сав остали археолошки материјал.

ЗАКЉУЧАК

Као значајан резултат обраде ове теме може се рећи, да се предложеном музеолошком обрадом може најлакше и врло уочљиво истаћи карактер локалитета одређеног културног слоја. Изнад свега помињемо и читаву терминологију скалу појмова и техничких израза за различите облике оруђа који су мање или више били непознати у нашој музеолошкој пракси. Увођење ове терминологије довешће до унифицираног обележавања и детерминисања појединих делова и типова оруђа. Врло јасно су разграничени појмови ретушираног и неретушираног оруђа. Сва ова терминологија је изведена на основу општих принципа обраде и детерминисања палеолитског материјала овога периода. Та скала ће се морати и даље дограђивати у складу са насталим потребама. Уз ово навели смо и одговарајуће посебне третмане на овој врсти археолошког материјала, која у домаћој стручној литератури није била позната.

НАПОМЕНЕ

¹ Захваљујем се др Д. Његовану, директору Музеја Града Новог Сада, који ми је омогућио приправнички стаж, као и Р. Бунарџићу и др Д. Михаиловићу, који су ми омогућили приступ и коришћење материјала и документације за рад на овој теми у оквиру хабилитационог рада за звање кустоса.

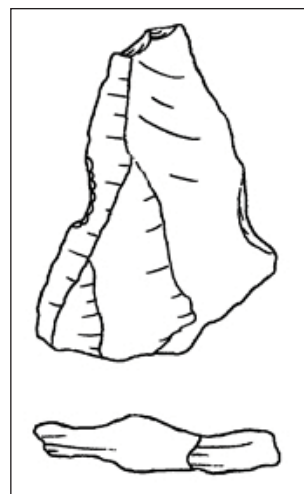
ЛИТЕРАТУРА

- Boeda, F.
1988 Le concept Levallois et evaluation de son champ d'application. in Lonac'Homme de Neandertal: La Technique, Etudes et recherches archeologiques de l' universite de Liege 31. Liege, edited by M.Otte
1995 Levallois: a Volumetric Construction, Methods, a Technique in The Definition and Interpretation of Levallois Technology. Monographs in World Archaeology No. 23, 41-68, Prehistory Press, Wisconsin
- Bordes, F.
1950 Principes d'une methode d'etude des techniques de debitage et de la typologie du Paleolithique ancien et moyen. L'Anthropologie T.54, Paris
1951 Le complexe mousterien: mousteriens, levalloisiens et tayaciens. L'Anthropologie T.55, Paris
1961 Typologie du Paleolithique Ancien et Moyen. Institut de Prehistoire de l' Universite de Bordeaux Memoire 1:1-86
1968 Le Paleolithique dans le monde. Paris
- Debenath, A., Dibble, H.L.
1993 Handbook of Paleolithic typology. University Museum, University of Pennsylvania
- Ердељи, Ј., Комненовић, И., Печкаи Ковач, И.
2006 Рестаураторска искуства приликом археолошких истраживања на Петроварадинској тврђави, Годишњак Музеја Града Новог Сада Бр.1/2005, Нови Сад
- Jović, V.
1997 Arheološki leksikon, Savremena administracija, Beograd, str.429, 523-524, 558-559, 754, 804.
- Kuhn, S.L.
1995 Mousterian lithic technology. Princeton University Press, Princeton
- Mihailović, D.
1991 Orinjasijenska kremena industrija sa lokaliteta Crvenka-At u blizini Vršca, (magistarski rad), Beograd
1997 Arheološki leksikon, Savremena administracija, Beograd, str. 878-879
2006 Petrovaradinska tvrđava - paleolitsko nalazište (u štampi)
- Petru, S.
1989 Kulturna vsebina v srednjepaleolitskih jamskih postajah Slovenije, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XVII., Ljubljana
- Pohar, V.
1979 Tehnika izdelave in tipologija staro i srednjepaleolitskega kamenega orodja, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji VII., Ljubljana
- Sandoghe, D. M.
2005 An analysis of the Levallois Reduction strategy using a design theory framework. Canada

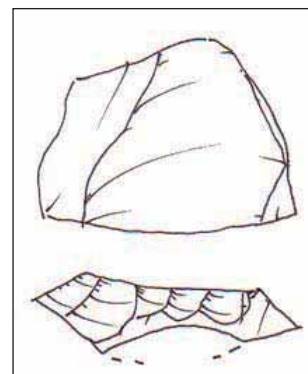

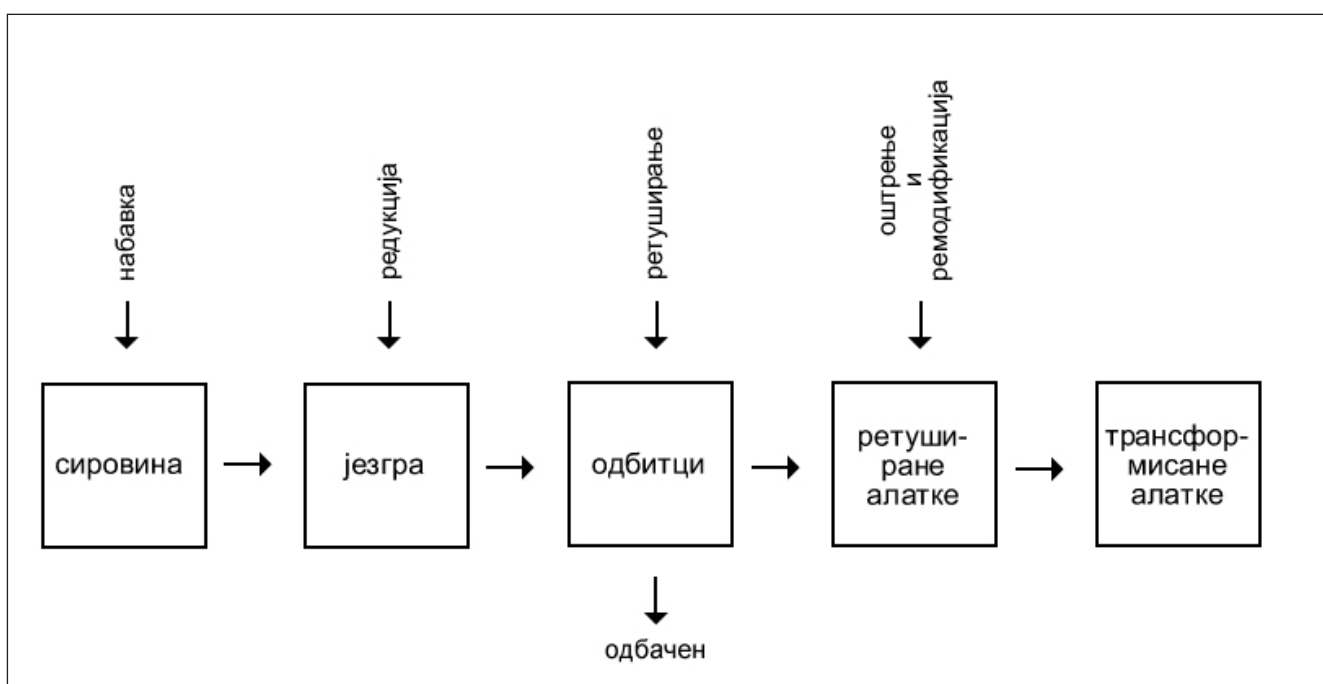
Слика 1. Основни елементи одбитка

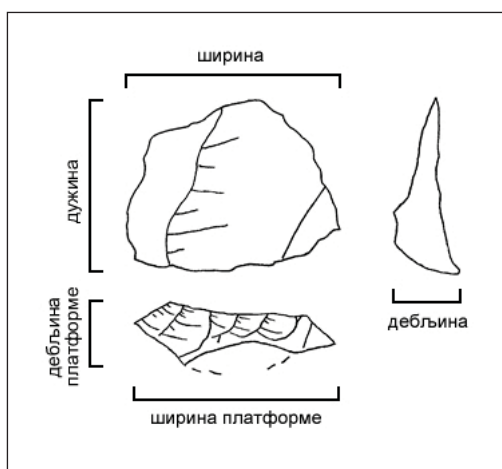
Слика 2. Диедарска платформа

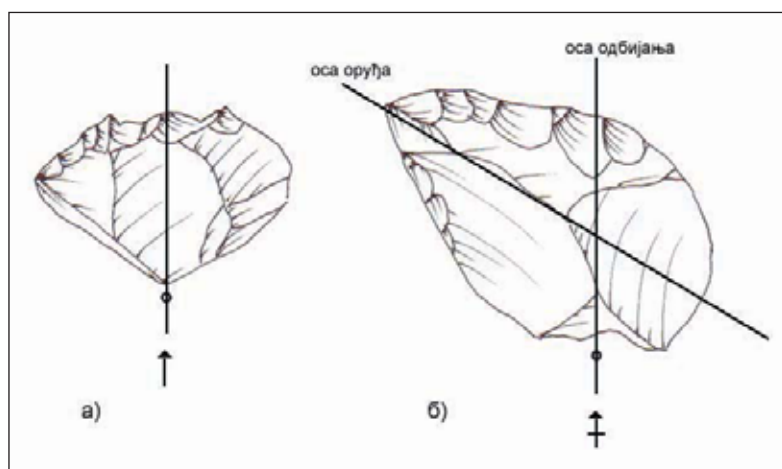
Слика 3. Фацетирана платформа

Слика 4. Основне фазе обраде (Debenath, Dibble 1993)

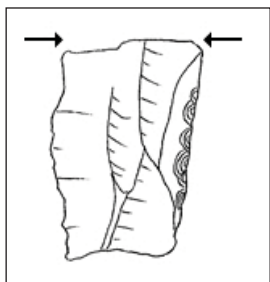

Слика 5. Основне мере одбитка

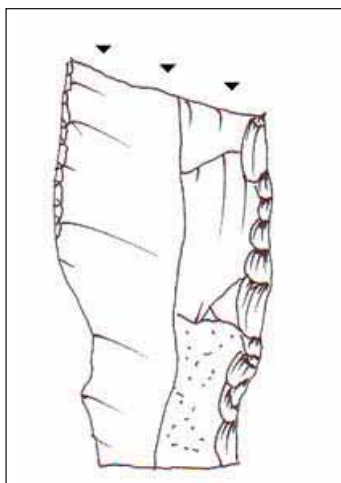

Слика 6. Технолошка (а) и морфолошка (б) оса одбитка

Слика 7. Ударац длета

Слика 8. Рецентни лом и кортекс

Слика 9. Бели кремен (стругач)

Слика 10. Црни кремен (ољуштен комад)

Слика 11. Црвени кремен (ретуширан одбитак)

Слика 12. Бели кремен са жутим примесама (комбиновано оруђе)

Слика 13. Бели кремен са органичном материјом (јамичасто оруђе)

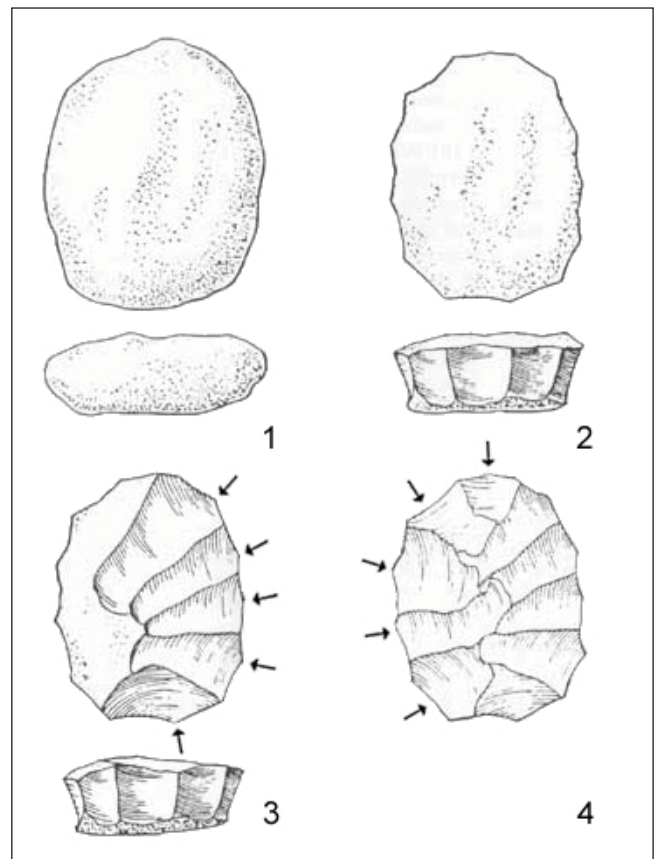
Слика 14. Кварц (ретуширан одбитак)

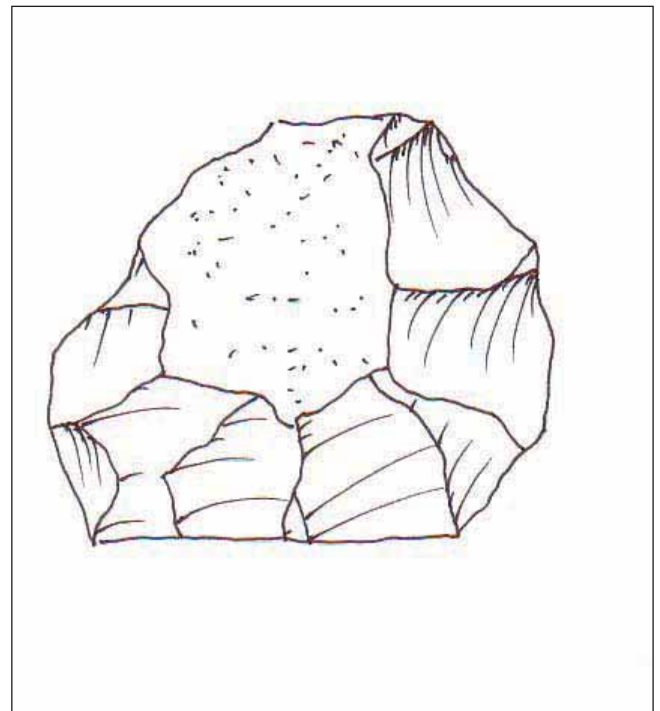
Слика 15. Фрагментовани одбитак (длето)

Слика 16. Нагорео кремен (трансверзално ретуширан одбитак)

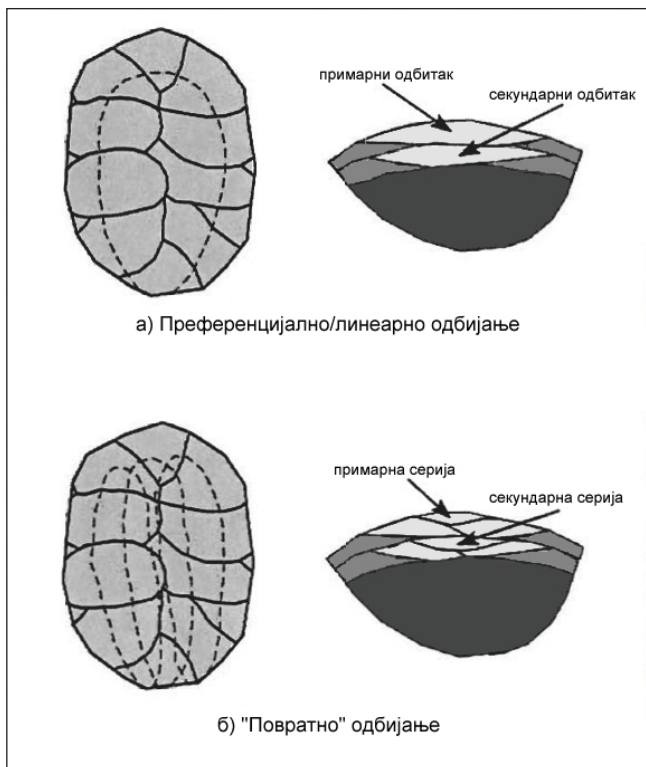

Слика 17. Левалузијенска техника одбијања (Bordes 1961)

Слика 18. Центрипетално обрађено језгро

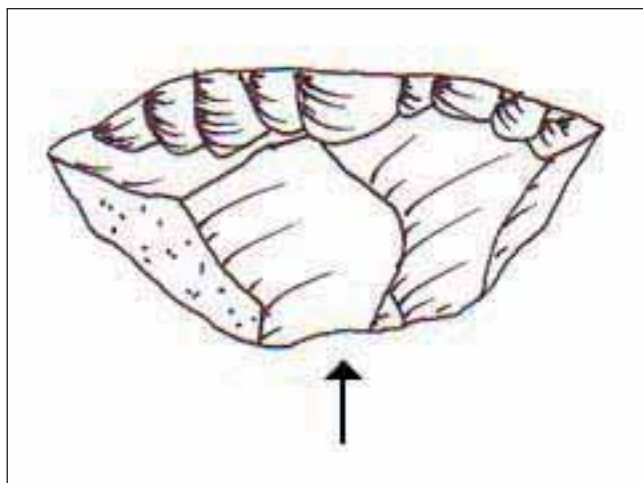
Слика 19. Варијанте левалуазијенске технике одбијања (Sandgothe 2005)

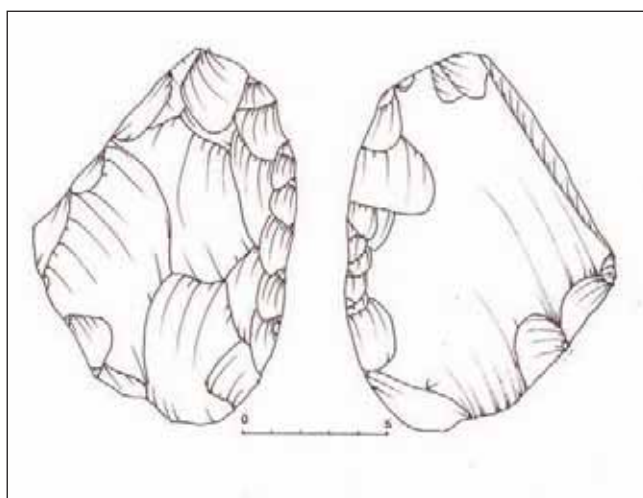
Слика 20. Одбитак добијен левалуазијенском техником одбијања

Слика 21. (Sandgothe 2005)

Слика 22. Пострушка са конвексном радном ивицом и паралелним ретушом

Слика 23. Бифацијални ретуш (пострушка)

Слика 24. Комбиновано оруђе: пострушка + длето

Слика 25. Језгро типа „Левалоа“

Слика 26. Микросечиво

BASIC PRINCIPLES OF MIDDLE PALAEOLITHIC ARTEFACT TREATMENT IN A MUSEUM IN VOJVODINA

SUMMARY

Four Palaeolithic sites are known in the region of Vojvodina (North Serbia): Crvenka and At near Vršac, Cigan by Irig and the Petrovaradin Fortress in Novi Sad. Middle Palaeolithic assemblages could be found only at the Petrovaradin Fortress. This article describes fundamental concepts and terms in the Palaeolithic, as well as some characteristic aspects of the Middle Palaeolithic. Fundamental concepts which should be considered during lithic artefact treatment in the museum are: flake measurements, flake landmarks, types of raw material, flaking techniques, technologies and retouching techniques. The journey of a lithic artefact is described from the moment of its discovery until it is stored on a museum shelf.

KEYWORDS: middle Palaeolithic, lithic artefact, treatment in the museum, Petrovaradin Fortress, Vojvodina

ИСТОРИЈА

Академик Славко Гавриловић
СРБИ У АУСТРО-ТУРСКОМ РАТУ
1716–1718.

Др Драго Његован
ЗАПИСНИК ПРВЕ СЕДНИЦЕ
ПРОШИРЕНОГ САВЕТА ГРАДА НОВОГ
САДА ОД 25. ФЕБРУАРА 1919. ГОДИНЕ

Др Агнеш Озер
ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ТОПОГРАФСКОГ
ПРИКАЗА МОДЕРНОГ НОВОГ САДА

Богољуб Савин
ЗАОСТАВШТИНА ВАСЕ СТАЈИЋА У
МУЗЕЈУ ГРАДА НОВОГ САДА

Мр Ђорђе У. Крстић
ДОКАЗИ О МИЛЕВИНОЈ ТЕСНОЈ НАУЧНОЈ
САРАДЊИ СА СУПРУГОМ АЛБЕРТОМ
АЈНШТАЈНОМ

Гордана Петковић
НЕКОЛИКО ДОКУМЕНАТА О ВАСИЛИЈУ
ВУЛИЋУ, ДИРЕКТОРУ КАРЛОВАЧКЕ
ГИМНАЗИЈЕ

СРБИ У АУСТРО – ТУРСКОМ РАТУ 1716–1718.

САЖЕТАК: Упади турских одреда у аустријски део Срема представљају почетак аустријско–турског рата 1716–1718. године. Великом победом аустријске војске под командом принца Евгенија Савојског над Турцима 5. августа 1716. године у бици код Петроварадина, покренута је велика офанзива која је довела до ослобођења Темишвара 1716, Београда 1717. и завршила се Пожаревачким миром 1718. године. Овим миром Аустрија је проширила своје границе на северну Србију, Босанску Посавину, Банат и Влашку. Уз царску војску, Срби су као граничари и народна милиција знатно допринели победама над Турцима, што је омогућило да се српски народ поново, од 1718. до 1739, највећим делом нађе у једној држави и јединственој црквеној организацији – Београдско-карловачкој митрополији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Срби, аустријско-турски рат 1716–1717, Битка код Петроварадина 5. август 1716.

Одредбама Карловачког мира 1699. југоисточни Срем линијом Митровица – Сланкамен и цео Банат остали су у поседу Отоманске империје. Да би осигурао Славонију, централни и западни део Срема, као и Бачку, Бечки двор је 1702. године створио нове војне границе према Турској (Босни, Србији Банату): Посавско-подунавску, Потиску и Поморишку, насељене или претежно или потпуно само српским, шокачким и буњевачким становништвом. Но, већ следеће 1703. године оне су ангажоване у рату против мађарских куруца, који је сурово вођен не само у ужој Мађарској него и по Барањи, Бачкој и Поморишју, уз тешка страдања српског живља који се определио за царску, хабзбуршку страну. Иако су симпатије Турака биле на страни Фрање II Ракоција, они се нису умешали у рат на његовој страни него су се окренули против Русије и Петра Великог и, у току 1711. године, дошли до значајне победе, што им је повратило самопоуздање и поново усмерило на агресивну спољну политику. Окренули су се против најслабијег члана бивше „Свете лиге“, на Млетачку републику, у намери да поврате у прошлом рату изгубљену Мореју (Јужну Грчку). Пошто је била у савезу са Републиком Св. Марка, Аустрија је 1716. са Турском ступила у рат који ће потрајати целе две године (1716–1718), а у коме ће и српски народ активно суделовати на царској, аустријској страни.¹

Пре почетка тог рата, аустријска војна команда активирала је своје обавештајце ради прикупљања обавештења о припремама Тура-

ка за ратовање, тако што их је слала у Босну и Србију или што је поверљиве податке тражила од трговаца који су са Балкана долазили у Аустрију, посебно на чувени вашар у Футогу. Засад нам је поименично познат само обавештајца Алекса Пишчевић из Ирига, који је, попут оних анонимних и трговаца из области под Турцима, царске команданте обавештавао о покретима и концентрацијама турских сувоземних трупа, утврђивању Београда, о кретању турске речне флотиле, транспортима на сувом и рекама, о снабдевању трупа, њиховом наоружању, карактеру турских команданата и о порасту ратничког расположења и војске и становништва на турској страни. Поред њега поменућемо и пребега из Темишвара, након Николе који је саопштио важне податке о Турцима у тој тврђави и шире у Банату.²

Ратовање 1716. почело је несрећно за Србе, о чему понешто говоре наши домаћи извори. Тако је 9/21. априла бачки епископ Григорије Димитријевић јавио да се на ушћу Тисе у Дунав одиграла жестока битка између српских шајкаша под заповедништвом пуковника Максимилијана Петраша и Турака, којих је око 15.000 речном флотилом стигло од Београда, искористило Петрашеву неопрезност и нападо на његову флотилу, заробивши 19 шајки и 8 великих чамаца-ораница. Успаничени шајкаши поскакали су у реку и подавили се или су на шајкама побијени, а преостали су заробљени.³ Приближно у исто време граничарски оберкапетан Пиводе у Влашкој са 600 људи сукобио

се са турском војском од 40–50.000 и био тешко поражен, спасавши се са свега три своја саборца.⁴ На дан 23. априла /5. маја/ Турци су напали и на Карловце, попалили варош и Горњу цркву, а браниоци су се разбежали. Становништво Срема у паници бежало је по шумама да би избегло терор Турака и пљачку од стране аустријске царске војске.⁵

Међутим, ратна срећа у току лета 1716. се променила: ћесареви су се прибравили, контентрисали и прешли у одлучну офанзиву од момента кад је принц Евгеније Савојски, победник над Турцима код Сенте и Сарајева (1697) стигао у војни логор код Футога. Пошто је главнину војске пребацио преко Дунава на простор Петроварадин – Карловци, прихватио је битку са великим везиром и 5. августа 1716. на брду Везирцу извојевао једну од својих највећих победа над Турцима. Колики су допринос победи дали Срби – граничари и добровољци, није нам засад познато, а било га је свакако!

Прећи ћемо преко приказивања те битке као општепознате историјске чињенице и навести само три извора који се односе на изглед ратишта после битке.

Први је извештај коморског управника из Петроварадина, Јохана Гашпара Шмита од 8. августа, у којем се каже да су Турци оставили цео свој ратни логор са чадорима и топовима, да је много јаничара изгинуло и заробљено, да је заплењено много стоке, нарочито коња и камила, доста бакра, као и велике количине намирница. Долазећи на бојиште и бежећи с њега, Турци су спалили више села и манастире Ремету и Крушедол. Остатке војске великог везира аустријски хусари гонили су до Земуна док се народ Срема налазио у бежанији, избежумљен страхом од Турака и Татара, али и од необузданих ћесареваца.

Према истом извору, у Петроварадинској бици погинули су царски генерали: Боневал, Ланкен, Бројнер, Гелди, Палфи, један непознатог имена и један пуковник.⁶

Десет дана после битке, 15. августа, њено поприште походио је командант Петроварадинске тврђаве, генерал Зигмунд Лефехолц фон Колберг и принца Евгенија Савојског известио да је у бившем турском логору затекао много

разорених кола, бомби и оружја, врло много мртвих војника, нарочито на месту турског „Wegerburg-a“, као и да је дотад покопано 730 Немаца и 3.646 Турака, а да ће их много бити покопано следећих дана, у коју сврху је тамо откомандовао једног поручника и 70 војника. Од дотад непокопаних лешева ширио се убити-чан смрад а запретила је и општа зараза.⁷

Шест месеци касније, 12. фебруара 1717, Енглескиња Леди Монтегју на свом путовању у Цариград, о попришту петроварадинске битке записала је да су „трагови тог славног, крвавог дана (5. августа 1716) још свежи: поље је покривено лобањама и лешинама несахрањених људи, коња и камила. Нисам без згражања могла да гледам страхоту искасапљених тела и морала сам да размишљам о неправедности рата, који убијање чини не само потребом него и заслугом“.⁸

Победом код Петроварадина и преласком главнине царске војске у Банат, ратовање у Срему и у Босни није обустављено него је препуштено хрватско-славонским и сремским граничарима, који су тих дана заузели важне тврђаве Рачу и Босанску Градишку на Сави, али су код Бихаћа претрпели неуспех. Иако су Турци држали Београд и Шабац, граничари под капетаном Францом Трегером (400 пешака и 120 коњаника) и неке чете царске војске продрли су до турског утврђења Лешнице на Дрини, коју су фанатички бранили тамошњи муслимани, забарикадирани у џамију, изазвали су страшну експлозију од које су многи Турци разнешени, а остали били заробљени.⁹

Тих дана срећно су ратовали и посавско-подунавски граничари оберкапетана Адама Монастирлије који је прешао Саву и заузео Бјељину. Угрожени с те, Западне стране, Турци су појачали своју посаду у утврђеном Шапцу и успели да одбију нападе граничара и нанесу им велике губитке, иако су нападом граничара на Шабац командовали капетани Трегер и Монастирлија, који су спалили варош, многе Турке побили док су се многи утопили у Сави, али град-тврђава остала је у рукама Турака. Од граничара било је 8 мртвих и 15 рањених. Напад је оцењен као неуспех ћесареваца. Охрабрани успелом одбраном тврђаве, Турци су почели

прелазити Саву и угрожавати насеља. Потом су повратили и Лешницу и овладали Савом од Београда до ушћа Дрине.¹⁰

Због свега тога, најтеже је било Србима у Срему у којем је дошло до двовлашћа: дажбине од њих захтевали су и Турци и аустријске војне и коморске власти. Кад је разбежавање и враћање дојадило, народ је одлучио да дође до неке сигурности на тај начин што би, поред аустријске власти, ако легални орган, примио и турског „јасакчију или салвагвардију“, који би у име султана убирао дажбине и народ штитио од насиља с турске стране. Генерал Лефехолц је био за то, но принц Евгеније је одбио да да сагласност, али је у Ириг откомандовао оберкапетана Монастирлију са 300 граничара као варошку посаду.¹¹

Чарке с Турцима стога су настављене, а у њима се посебно истакао Чупа-капетан који је 9. септембра 1716, користећи јутарњу маглу и небудност Турака напао на њихову транспортну колону, многе Турке посекао а 15, махом официра и ага, заробио и запленио око 200 коња и мула. Потом се сукобио с другим пашом и у жестоком окршају побио 50-так Турака и самог пашу. Кад је убијен коњ испод њега, Чупа је зајашио пашиног коња и битку завршио победом.¹² Генерал Лефелхолц га је тада сматрао за једино поузданог од „рачке милиције“, а поткрај 1716. јавио је да је исти капетан код Купинова на Сави заробио лађу са 7 Турака и једним агом, а у својим препадима на Турке да је побио 80 њихових војника.¹³

Одмах после битке код Петроварадина сви граничари из Поморишја под командом пуковника Јована Текелије упућени су на Тису у Бачку, а принц Евгеније прешао је у Банат и поткрај августа опсео Темишвар. Дана 13. октобра 1716. турска посада је капитулирала а сви заробљеници под пратњом били су предани београдском паши. Потом је пао цео Банат.¹⁴

Североисточније, из Ердеља, према Влашкој оперисала је царска војска под командом генерала Штајнвила, у чијем саставу је била и српска милиција под капетаном Стеваном Детином кога је 19. августа 1716. генерал упутио да са својим јаким одредом у Фачету и његовој околини од сељака прикупи десетину од житарица, стоке и других извора, као што је

било и под Турцима, али да ништа не опљачка нити учини штету и насиље.¹⁵ Пошто је тај задатак успешно обавио, Детина је 25. новембра (7. децембра) 1716. или почетком 1717. изненада напао Букурешт и заробио влашког кнеза Николу Маврокордата са породицом и спровео га принцу Евгенију, иако му је Маврокордат нудио 500.000 форинти ради пуштања на слободу. За то дело, Детина је почетком 1718. добио чин царског оберлајтнанта.¹⁶

Тако је завршена прва година рата, а принц Евгеније се вратио у Беч. Одред царске војске повукао се из Карловца у којима је остала само српска милиција капетана Продановића, коју је крајем 1716. или почетком 1717. од Чортановца пред јачим турским снагама морао да повуче у Митровицу, а у складу са намером генерала Лефелхолца да се одбрамбена линија у Срему помери више према западу,¹⁷ тим више што се у Доњем Срему још увек задржавала турска војска од око 10.000 људи, која је била претња централном Срему у коме су се налазиле само слабије војне посаде и одреди српских граничара.

У то време Ириг је бранио млади оберкапетан Адам Монастирлија са својих 300 граничара и варошко становништво, на које је јануара 1717. напао много бројнији одред Турака. Дошло је до крваве битке у шанчевима испред вароши, у којој су Срби наносили тешке губитке турској коњици, у чему је предњачио оберкапетан Монастирлија који их је три пута одбио „преко ћуприје“, али се пред долазећом њиховом пешадијом морао повући у саму варош, борећи се опкољен са свих страна, одбијајући позиве Турака на предају, одговарајући им: „Турци нећу невере учинити светлоте ћесару, нећу цесарског шанца оставити, нити ћу на веру изићи“. Турци на то изврше четврти јуриш, а повицима „Алах, Алах“, Монастирлије сабљом посече четворицу, а затим би рањен из пушке у груди „и на врати шаначки погибе, и жив се Турком у руке не даде“. Уз њега погибоше храбри харамбаше Милутин са својим друговима, 300 граничара и преко 100 иришких становника. Према сведочењу иришког кнеза Николе и општинских кметова, Турака је било 7.000: „на сваког нашег човека било више него

30 Турака“. И њихови губици били су велики, па су мртве одвезли на више десетина кола „а рањени мноштво много“, тако да је „крв све по путу остала“. Са собом у Београд одвели су „силно робље“, много кола и коња, које су потом откупом ослобађали.¹⁸

На вест о српској трагедији у Иригу, капетан Теодор Продановић – Чупа се са својим одредом из Митровице повукао у Фрушку гору, али је почео да терорише и сопствени народ. Кад је отпочела београдска операција, нашао се на бојишту у Мачви и напао Турке у Шапцу, а потом успешно војевао у северној Србији, али и све више испољавао свој пустахијски карактер.¹⁹

У време док се ово дешавало у Срему, јануара 1717. из Потиске војне границе у Банат на Дунав упућено је 300 граничарских коњаника, 100 хајдука – пешака и 4 шајке, који су стављени под команду генерала Клаудија Мерсија. У Банат на простор од Панчева до Оршаве упућен је и одред посавских граничара,²⁰ а у Банат је откомандован и пуковник Јован Текелија који се задржавао у Новој Паланци на Дунаву, суочен са дезертирањем његових поморишких и потиских граничара.²¹ Према забелешци у Протоколу Дворског ратног савета из јануара 1717, конамдант Поморишке (Коза) и Потиске војне границе (Херберштајн) су генералу Марсију упутили 600 граничара и 4 шајке ради запоседања положаја на Дунаву.²² У току марта те године од пуковника Текелије Дворски ратни савет затражио је да у Поморишкој граници остави само 100 пешака и 100 коњаника, а све друге граничаре да доведе на Дунав у Банату.²³ Међутим, у току маја Текелија је на одредиште стигао само са 150 пешака, иако је генерал Мерси тражио 600 пешака и 200 коњаника ради запоседања положаја око Молдаве и Белобрешке, тим више што је дезертирање граничара зимало маха.²⁴ На Мерсијев захтев у току јуна генерал Херберштајн упутио је у Банат „12 застава (чета) граничарских хусара“ из Потиске војне границе, а генерал Коза 13.000 граничара из Поморишке војне границе.²⁵

Док су Потисци и Поморишци били упућивани у Банат, све до заузимања Оршаве од стране ћесареваца, Срби-граничари у Срему, у току пролећа 1717, учествовали су у мањим

ратним операцијама, прелазили Саву и четовали до близу Београда, а Турци су и надаље прелазили у Срем ради пљачке. Поткрај маја генерал Петраш са 12.000 граничара поново је напао на Лешницу и заузео је, али су Шабац и Зворник остали у рукама Турака.²⁶ У Лешници је тада погинуло око 300 Турака, а 40 их је заробљено, међу њима један рањени бег и три аге. Заплењено је и 7 застава, као и два топа.²⁷

Што се тиче Шапца, Петраш га је с појачаним одредом граничара опколио поткрај јула 1717, али је у међувремену број његових бранилаца увећан на 10.000, а утврђења су појачана, тако да је напад за Турке завршен само са губитком неколико речних пловила и паљењем тамошњег предграђа-паланке.²⁸

У међувремену, 21. маја 1717. принц Евгеније стигао је из Беча у ратни логор код Футога, одакле је отишао у Панчево ради извођења београдске ратне операције. Турке у Београду је изненадио, јер операцију није извео преласком преко Саве, са западне стране, него преко Дунава и Тамиша, са истока и отпочео опкољавање града са источне и јужне стране. Прелазак понтонског моста са мостобранима изведен је од 15. до 17. јуна, па је војска кренула на Мистријево и Врачар у битку за Београд, у којој је учествовало и 6.000 српских војника. После двомесечне опсаде и жестоких борби, у којима су Турци имали огромне губитке, њихов командант Мустафа-паша је 18. августа потписао акт о капитулацији и са војском под личним наоружањем и породицама напустио Београд.²⁹

После пада Београда, Турци су напустили положаје дуж Дунава све до Оршаве, у чијој околини су се тада налазили поморишки граничари под Јованом Текелијом који је први Дворском ратном савету у Бечу послао вест о одласку Турака из те тврђаве.³⁰

Пад Београда утицао је на Турке у Шапцу, који су дотад одолевали нападима Петрашевих граничара, а предали су се под истим условима као и београдска посада, и отишли у Босну. Међутим, опкољени Зворник се одржао у рукама Турака до краја рата.³¹

У свим приказаним биткама уз царску војску, и самостално, учествовали су и Срби под својим народним старешинама (Станишом

Марковићем-Матишумом, Вуком Исаковићем, Рашковићима) и граничарским капетанима (Адамом Монастирлијом, Теодором Чупићем-Продановићем, Јованом Текелијом и другима). Колико их је остало на бојним пољима и у заробљеништву неће се никад утврдити. Године 1722. у попису граничара Подунавске војне границе у Срему и Ковиљу наведено је 39 који су дошли из заробљеништва (Шид 17, Баноштор 8, Черевих 6, Нештин 4, Ковиљ 3 и Илок 1),³² док их се, према попису Подунавске границе на бачкој страни 1720. године путем откупа вратило 21: из Вилова 2, из Петроварадинског шанца 3, из Ковиља 5 и из Паланке 11, плативши на име откупа 10.142 форинте,³³ што је, за оно време, представљало велику суму новца, поготово у време кад су сељаци осиромашили због бесплатног подвоза и превоза за потребе војске далеко од својих кућа, због насиља од стране турске и царске војске, великог пореза, „зимског квартира“ и кулука, а чега нису биле поштеђене ни куће граничара на чији терет је пало издржавање и зимовање царских коњичких регименти.³⁴

После заузимања Београда ратне операције су утихнуле, па се приступило преговорима који су 31. јула 1718. довели до мира у Пожаревцу, врло повољном за Аустрију, која је добила југоисточни Срем, Банат, Влашку, Северну Србију и Босан-

ску Посавину. Последице рата и мира биле су изузетно значајне. Аустријска царевина доживела је неочекивано велико територијално проширење, њене границе померене су на југ и исток, а војне границе у Срему, Потисју и Поморишју дошле су у дубоку позадину, па се поставило питање њиховог даљег опстанка, а тиме и будућности српског народа као војника-сељака у Монархији. Постављено је и питање егзи-стенције Вараждинског граничарског генералата у Славонску војну границу, Босанска Посавина отворена је за миграције претежно српског живља из Славоније и Босне, што је Босанску Посавину претворило у „Ускочку земљу“. Банат и Србија добили су посебну, од Угарске независну војно-коморску управу, посебну србијанску и банатску националну милицију као засебан вид војно-граничарске организације, а Београд је Петроварадин бацио у засенак и постао најважнији војни и политички центар Монархије на југу, погодан за насељавање Немаца, али и отворен за српску популацију, посебно грађанску, као и седиште њене Митрополије која је 1726. уједињена са Карловачком ми-

трополијом чиме је остварено не само црквено, духовно него и политичко јединство Срба у Аустријској монархији.

Слика 1. Принц Еуген Савојски

НАПОМЕНЕ

¹ Рајко Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718–1739*, Историја српског народа, књ. IV, Београд 1986, 107–108.

² Славко Гавриловић, *Весџи о Србији, Босни и Банатџу уочи и у џоку Аустџро-џурској рајџа 1716. џодине*, Зборник Матице српске за историју, св. 67–68, Нови Сад 2003, 135–150.

³ Радослав Грујић, *Белешке о рајџовању с Турцима 1716. и 1717*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, књ. VIII, 1935, 113.

⁴ Ibidem

⁵ Ibidem

⁶ Славко Гавриловић, *Сведочансџва о биџкама код Ириџа и Петџроварадина 1716. џодине*, Историјски часопис, књ. XXI, Београд 1974, 253–254.

⁷ Славко Гавриловић *Весџи о Србији, Босни и Банатџу*, 147–148.

⁸ Жарко Димић, *Овде живе Срби*, Сремски Карловци 2001, 172–173.

⁹ Славко Гавриловић, *Весџи о Србији, Босни и Банатџу*, 149.

¹⁰ Д. Павловић, *Пожаревачки мир (1718)*, Летопис Матице српске, књ. 207, Нови Сад 1901, 43–44; Рајко Веселиновић, *Шабач у џрошлосџи: Шабач и Шабачке нахија (дисџтрикти) од 1683. до 1739. џодине*, књ. I 1970, 297.

¹¹ Славко Гавриловић, *Молба из 1716. сџановника Срема ради зашџиџиџе од насиља Турака и Таџара*, Зборник Матице српске за историју, св. 67–68, Нови Сад 2003, 121–123.

¹² Славко Гавриловић, *О Каџетџану Теодору Продановићу – Чуџићу («Чуџи каџетџану»)*, јунаку и џусџахији с џочетџка XVIII века, Зборник Матице српске за историју, св. 67–68, Нови Сад 2003, 51–54.

¹³ Славко Гавриловић, *Сведочансџва о биџкама*, 251.

¹⁴ *Kriegsarchiv, Wien, Hofkriegsrath, Prot. Expedit. 1716, August, fol. 1027/273*

¹⁵ *Kriegsarchiv, Wien, Kriegsrath, Alte Feld-Akten, Türkenkrieg, 1716-8-278a; 1716-1-4,10*

¹⁶ Драг. Павловић, *Пожаревачки мир*, 43.

¹⁷ Славко Гавриловић, *Сведочансџва о биџкама*, 252.

¹⁸ Владан Гавриловић, *Поџибија обер-каџетџана Аџа-ма Монасџирлија код Ириџа 1717. џодине*, Споменица Историјског архива «Срем», св. 3, Сремска Митровица 2004, 227–232.

¹⁹ Славко Гавриловић, *О каџетџану Теодору Продановићу – Чуџићу*, 54–55.

²⁰ *КА, HKR, Prot. Expedit., 1717, Januar, fol.174/367; 317/166.*

²¹ Исто, *März 1717, fol. 382/130; 240/285*

²² Исто, *Februar 1717, fol. 131/168*

²³ Исто, *März 1717, fol. 456/584*

²⁴ Исто, *Mai 1717, fol. 735/350*

²⁵ Исто, *Juni 1717, fol. 847/15, 954/422*

²⁶ Драг. Павловић, *Пожаревачки мир*, 44.

²⁷ Рајко Веселиновић, *Шабач и Шабачка нахија*, 299.

²⁸ Исто, 300–301.

²⁹ Драг. Павловић, *Пожаревачки мир*, 46; Историја Београда, књ. I, Београд, 1974, 523–526.

³⁰ *КА, HKR, Prot. Expedit., 1717, fol. 1303/68*

³¹ Драг. Павловић, *Пожаревачки мир*, 46.

³² Славко Гавриловић, *Пойис Подунавске војне џранице 1722–1723. џодине*, Истраживања, књ. XII, Нови Сад 1989.

³³ Иван Јакшић, *Из џойиса сџановниџиџва Уџарске џочетџком XVIII века*, Нови Сад 1996.

³⁴ Поближе: Душан Ј. Поповић, *Срби у Срему до 1736/7*, Београд 1950, Исти, *Срби у Бачкој до краја осамнаестџој века*, Београд 1952, Славко Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 1979.

SERBS IN THE 1716-1718 AUSTRO-OTTOMAN WAR

SUMMARY

In this paper, the author provides an overview of the 1716-1718 Austro-Turkish War, which began in the form of minor armed conflicts between Turkish troops, conducting raids on the Austrian part of Srem (Syrmien), and Austrian soldiers of the Military Border (Gränzer) stationed in Srem and Slavonija. These conflicts were merely a prelude for the decisive Battle of Petrovaradin (Peterwardein) which took place on August 5, 1716. In this battle, Prince Eugene of Savoy utterly defeated the Ottomans and immediately moved his troops forward to Banat where he first laid siege to the Temsvar Fortress (Timisoara) and soon afterwards conquered it as well as the entire region of Banat. In the summer of 1717 he laid siege to Belgrade and then conquered it. Together with the imperial army, both as frontiersmen and as soldiers of the National Miliz (National Militia), Serbs made a substantial contribution to victories over the Ottomans, especially in north-west Serbia, along the river Drina, in Banat, Erdelj and Vlaska. However, Serbs suffered heavy casualties and lost a considerable part of their equipment. After the Treaty of Pozarevac (Passarowitz) in 1718, the Austrian Empire had secured a massive extension and pushed its borders further south, so that it now had under its rule parts of Serbia, Bosnian Posavina, Banat and Vlaska. This, in turn, increased the empire's influence among the nations living in the Balkans, and especially among the Serbian population, because the majority of the Serbian population from 1718 to 1739 again had an opportunity to live in a single country and to have a unified church (through the Belgrade-Karlovci Metropolitanate).

KEYWORDS: Serbs, Austro-Turkish War 1716-1718, Battle of Petrovaradin, August 5, 1716

ЗАПИСНИК ПРВЕ СЕДНИЦЕ ПРОШИРЕНОГ САВЕТА ГРАДА НОВОГ САДА ОД 25. ФЕБРУАРА 1919. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: У раду се објављује оригинални записник прве седнице проширеног Савета града Новог Сада од 25. фебруара 1919. године. Документ се чува у бившем Архиву Југославије у Београду (Ф.бр. 336, фасцикла бр. 17). Из документа се сагледава улога Срба, Мађара и Немаца у новоствореној ситуацији у граду Новом Саду после Првог светског рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: 1918, 1919, ослобођење и присаједињење војвођанских области (Срема, Баната, Бачке и Барање) Краљевини Србији, конституисање градских власти Новог Сада

Први Светски рат (1914-1918) окончан је поразом Централних сила, распадом Аустро-Угарске, присаједињењем војвођанских области Краљевини Србији (25. новембра) и стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1. децембра 1918). Ново редовно стање постепено је успостављено у Срему, Банату, Бачкој и Барањи, па и у Новом Саду као најважнијем центру.

Провизоријум у Војводини траје од октобра 1918. до марта 1919. године. У овом периоду делују сопствени привремени органи власти, од којих је најзначајнији Народна управа за Банат, Бачку и Барању. Међутим, значајни су и жупанијски органи, градски и месни органи. Сви органи власти у том периоду настали су у процесу отцепљења Војводине од Угарске и њеног присаједињења Србији, односно уласка у новостворено Краљевство СХС.

Нова српска власт у Војводини заснивала се на следећим принципима: Народни савет је имао законодавну и уредбодавну власт, поставио је Народну управу и вршио надзор над њеним радом; Народна управа је имала егzekутивну власт а њен рад се одвијао преко пленарних седница и рада једанаест ресора; територија докле је досезала ингеренција нове власти омеђена је демаркационом линијом на основу Београдског примирја са Угарском од 13. новембра 1918; проглашено је начело једнакости и равноправности свих народности уз гаранцију употребе матерњег језика у општењу с властима. У судском поступку усвојено је начело: „Језик

странака је језик суђења“, а у просвети: „Језик ученика је језик наставе.“

У *првој фази* српске власти у Војводини – период од пропасти Аустро-Угарске до 25. новембра 1918. и одлука Велике народне скупштине – главни политички субјекти су српски народни одбори са српским народним стражама, на челу са Српским народним одбором у Новом Саду. Ову фазу карактерише процес кристалисања одлуке о отцепљењу од Угарске и присаједињење Србији, постепено преузимање локалне власти – нарочито после поселања територије од стране српске војске – и двовлашће српских и мађарских органа, с тенденцијом губљења власти пропале монархије.

У *другој фази* српске власти у Војводини – период од формирања Великог народног савета као легислативе и Народне управе као егzekутиве до формирања заједничке владе Краљевства СХС, 20. децембра 1918. године – интензивније и потпуније се преузима власт на поседнутој територији до демаркационе линије (која је одређена Београдским примирјем 13. новембра), с уверењем да је главни задатак провођење у дело одлука Велике народне скупштине.

У *трећој фази* српске власти у Војводини – период од демисије Народне управе 21. децембра 1918. до коначне ликвидације народне управе 11. марта 1919. – долази до постепеног уклапања одсека Народне управе у министарства заједничке владе Краљевства СХС, одређених неспоразума политичких странака (ради-

кала и демократа) о представљању Војводине у Привременом народном представништву у Београду, губљењу ауторитета Народне управе и појачаној улози војске, као и повереништва централне владе.

Поред Народне управе, велику улогу имали су велики жупани, градски начелници, а посебно градске власти у Новом Саду.

Овде доносимо Записник са прве седнице проширеног градског Савета Новог Сада од

25. фебруара 1919. године у чији рад су били укључени и новосадски Мађари и Немци, а на којој је главну реч водио градоначелник Јован Живојновић. Овај записник представља и резиме свих најважнијих збивања у Новом Саду и Војводини крајем 1918. и почетком 1919. године. Записник се чува у Архиву Југославије (фонд бр. 336, фасцикла 17), а публикујемо га уз минималне словне интервенције и најнужнија објашњења у белешкама. Записник гласи:

З А П И С Н И К

вођен у ванредној седници проширеног, кругом рада муниципалног већа снабдеведеног Савета града Н О В О Г С А Д А, која је одружана 25. фебруара 1919. године.

Председник: г. Ј О В А Н Ж И В О Ј Н О В И Ћ, начеоник града Новог Сада са правима вел. жупана.

Б и л и с у:

Од стране градског Савета: Др. утр. Ибра Марцековић, главни бележник, заменик гр. начеоника; Др. Ђорђе Тапавица, саветник, заменик председника сирочадског стола; Др. Карло Вагнер, главни физик градски; Др. Роберт Јан, главни књиговођа; Др. Марко Стефановић, саветник; Др. Павле Јанковић, градски фискал; Роберт Профума, саветник; Др. Александар Моч, ред. вел. капетан; Јован Лакић, саветник; Рудолф Штесел, главни мерник; Јосиф Пајц, благајник; Др. утр. Адолф Белохорски, подбележник I. р., почасни саветник; Др. Аладар Санто, подбележник II. р., почасни саветник; Стеван Бошњакковић, зам. гл. Рачуновође; Радивој Бокшан, заменик гл. рачуновође; Мартин Шуберт, рачуновођа; Аладар Тришлер, рачуновођа; Миливој Вучетић, архивар.

Од стране муниципалног већа: Др. Стеван Адамовић, Др. Милош Бокшан, Др. Геза Брук, Марко Вилић, Јосиф Гајзлер, Јован Дусинг, Стеван Дотлић, Антал Иршаи, Др. Бене Лајтнер, Ђорђе Летић, Коста П. Миросављевић, Тоша Милић, Душан С. Монашевић, Др. Бранко Николић, Ђорђе Обрадовић, Милан Радонић, Глиша Ракић, Душан Ружић, Лазар Саранда, Гаврило Сабљар, Сава Стојковић, Влада Стефановић, Светозар Страјнић, Јован Сабо, Лајош Седлачек, Павле Татић, Милан Француски, Липот Франк, Др. Вилмош Вилт, Др. Балтазар Фајт, Фрања Фат, Лајош Хорват, Фридрих Хес, Јован Храниловић, Ђорђе Хаднађев, Јован Штрангаров.

Бележи: Др. утр. Ибра Марцековић, главни бележник.

Број 1.

Јован Живојновић градски начеоник
отворио је седницу овим речима:
Господо Саветници и Представници!
Скупштина проширенога Савета градског
као провизорно тело за вршење круга рада
градског муниципијског већа!

Када излазимо данас први пут пред Вас
као представнике свеукупног грађанства
овога града, који сте позвани да у његово
име и за њега порадите споразумно о добру
овога града, поздрављам Вас после тешких
дана државног и грађанског преврата до-
бродошлицом, са надом у лепшу будућност, у
то име и сазвани проглашујем овај састанак
скупштином проширенога градског Савета са
правом вршења круга рада градског муници-
пијског већа, отварам седницу и молим да
изволите узети на знање да је дневни ред
ове седнице:

1./ приказ великог Жупана као пред-
седника ове скупштине и полагање заклетве
му Народној Управи за Банат, Бачку и Ба-
рању пред Вашим лицем;

2./ извештај о расположењима виших
власти нам од преврата до данашњег дана;

3./ избори за разне скупштинске од-
боре у смислу градског устава.

Поверавам г. Др. утр. Имри Марцеко-
вићу, главном бележнику да води записник,
а г. Др Утр. Адолфу Белохорском, почасном
саветнику, да бележи имена оних, који се
јављају за реч.

Господо Саветници и Представници!

Пре но што пређем на дневни ред ове
седнице, уверен сам да сте сви у том
сложни, да треба најпре да Вас изве-
стим о високом одликовању, које је свему
грађанству пружено са висине Владалачког
Престола. Приликом крснога имена Влада-
члог Дома о Св. Првозваном Андрији као
заступник града пред вишим властима у име
свега грађанства поздравио сам телегра-
мом славу Његову Величанству Краљу Пе-
тру I. и Његову Височанству краљевићу и

наследнику престола Александру, регенту свију земаља Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, и на телеграме добио сам од 2. децембра 1918. овај телеграфски одговор:

„У име Своје и у име Мога Узвишенога оца Његовог Величанства Краља Петра захваљујем на изразима оданости и на честитци крсног имена Нашега дома и шаљем мој поздрав – Александар.“

О Божићним празницима и Новој Години такође сам у име грађанства послао званичне телеграфске честитке, на које је стигао овај телеграфски одговор Његова Височанства од 3. јануара о.г.:

„Веома сам дирнут патриотском честитком милог ми Новог Сада и уз захвалност на њој шаљем становништву и моје поздравље са уверењем да ће Нови Сад и у новој заједничкој држави нашој продужити лепу културну улогу, коју је са толико енергије до сада вршио – Александар.“

Господо Саветници и Представници

После тако топлих речи поверења са највишег места нека ми је дозвољено да скренем пажњу на дневни ред наше данашње седнице.

Позивајући се на 1. тачку нека ми је угодно приказати Вам акта Народне Управе за Банат, Бачку и Барању од 21. новембра /: 4. децембра:/ 1918. бр. 5. и 6. /1918. пл. с. Н.У., којима ме је иста Народна Управа опуномоћила, да вршим у муниципији града Новог Сада, права и дужности великог жупана.

Народна Управа за Банат, Бачку и Барању

Председништво. Број 5./ 1918.пл. с. Н.У.

Господину

Јовану Живојновићу

начеонику града

Нови Сад.

Народна Управа у Новом Саду, решила је у планираној седници својој 21. новембра /: 4. дец.:/ да Вас опуномоћи, да вршите у муниципији града Новог Сада права и дужности великог жупана.

Молимо Вас, да изволите према овде прикљученом упутству поступити и о извршењу тога упутства нама извештај поднети.

Из пленарне седнице Народне Управе одржане у Новом Саду, 21. новембра /: 4. децембра :/ 1918.

М.п. Јоца Лалошевић с.р.

председник Народне Управе.

У споменутом упутству под бр. 6./1918. пл.с. Н.У. нарочито ми је ставила у дужност:

1./ да свима државним, муниципалним, автономним звањима и установама осим судске струке саопћим резолуцију Народне Скупштине, одржане у Новом Саду 12. / 25. новембра 1918. год., те да позовем цео чиновнички кор на заклетву.

А 7. тачка издатог ми упутства налаже, да се у осталом придржавам прописа XXI. 3. чл. од 1886. год. 60§ тог 3. чл. пак налаже ово:

„Велики Жупан полаже пред скупштином уобичајену заклетву“. Та заклетва је прописана за све чиновнике од Народне Управе, а прописан је и распоред полагања заклетве.

Зато ће се прво и пред овом скупштином прочитати и исповедати резолуција Народне Скупштине од 12. /25/ новембра 1918. год., која гласи овако:

I

1./ Молимо владу братске Србије, да на конгресу мира заступа наше интересе.

2./ Прикључујемо се краљевини Србији, која својим досадашњим радом и развитком ујамчава слободу, равноправност, напредак у сваком правцу не само нама, него и свима словенским, па и несловнеским народима, који са нама заједно живе.

3./ Овај наш захтев хоће да помогне уједно и све тежје свију Југословена, јер је и наша искрена жеља, да Српска Влада, удружена са Народним Већем у Загребу, учини све, да дође до остварења једи-

нствене државе Срба, Хрвата и Словенаца под вођством краља Петра и његове династије.

4./ И зато, да би ова скупштина могла са своје стране остварити јединствену државу свију Словена, Срба, Хрвата и Словенаца, бира два члана, који ће стајати на услузи Народном Већу у Загребу: Др. Јована Манојловића /Суботица/ и Васу Стајића /Нови Сад/ и бира два члана који ће стајати на услузи Српској Влади: Јашу Томића /Нови Сад / и Блашка Рајића / Суботица/

Несрпским и несловенским народима који остају у нашим границама, обезбеђује се свако право, којим може да као мањина очувају и развијају своје народно биће.

А тако исто захтева скупштина ова, да се оним Србима, Бујевцима и Шокцима, који и даље остају изван наших граница у другим државама, обезбеди правом заштите мањине њихов народни опстанак и развитак, као и право, да се ти Срби од нове српске државе могу слободно културно и економски потпомагати и у том ће се строго држати начела узајамности /реципроцитета/.

Ово важи нарочито за Србе у будимској епарихији и за Бујевце и Шокце изван граница наше државе, који ће остати изван оквира српске земље и којима се има обезбедити потребни део народно-црквеног иметка, односно прихода досадашње Карловачке Митрополије.

II

Банат, Бачка и Барања, у границама које повуче антантина балканска војска, проглашује се данас, 12. /25/ новембра 1818. на Народној Скупштини у Новом Саду, а на основу узвишеног начелна народног самоодређивања, оцепљеним, како у државноправном тако и у политичком погледу од Угарске.

Због тога Народна Скупштина поставља Велики Народни Савет, којем је извршни орган Народна Управа.

Народни Савет чине педесет чланова изабраних из ове Народне Скупштине.

Народни Савет доноси потребне уредбе и наредбе, поставља Народну Управу и врши надзор над њом.

Народна Управу чине ови одсеци:

1. Политички послови, 2. Унутрашњи послови 3. Правосуђе, 4. Просвета /школа и црква/, 5. Финансије, 6. Саобраћај, 7. Привреда, 8. Прехрана и снабдевање, 9. Социјалне реформе 10. Народно здравље, 11. Народна одбрана.

На челу сваког одсека стоји народни повереник, са замеником и потребним особљем.

Народна Управа управљаће означеном територијом на основу начела потпуне слободе и равноправности за све народе. Сваки грађанин има неоспорно право, да на свом матерњем језику општи са свима властима.

До коначног организовања нове наше државе, Народна Управа управљаће, по могућности, према постојећим законима и законитим наредбама.

Седиште Великог Народном Савету и Народној Управи је Нови Сад. Ако две стотине чланова ове Народне Скупштине, која поставља Народни Савет, ма из којег разлога, у питањима администрације, затражи поновни сазив Народне Скупштине, дужан је Народни Савет сазвати Нар. Скупштину у року од 14 дана.

Молима да се та резолуција уведе у скупштински записник и узме на знање и равнање.

А сада молим Високопречасног Господина Проту руског* Јована Храниловића, као најстарије и свештено лице међу нама, да изволи читати слог прописане заклетве, који ћу ја за њиме говорити и пред скупштином чиновничку заклетву положити.

На то велики жупан Јован Живојновић пред лицем седнице полаже ову заклетву:

Узима се на знање.

*руског = русинског

„Заклињем се живим Бобом, да ћу све дужности, које ми моје звање налаже, верно и савесно испуњавати, да ћу бити веран Народној Управи за Банат, Бачку и Барању, да ћу њене наредбе извршавати, својим претпостављенима се покоравати и званичне тајне чувати. Тако ми Бог помогао!”

После тога вел жупан Јован Живојновић излаже овај извештај:

Господо Саветници и Представници!

Прелазећи на другу тачку дневнога реда данашње нам ванредне и свечане седнице допустите, да Вам ради вечне успомене у записницима скупштинским забележим и прикажем у најбитнијим цртама развитак догађаја, који су нас после крвавога петогодишњег рата из државног и грађанског преврата довели до овога скупа за културни човечански рад. Мимоићи ћу повод рату и његове кржаве догађаје и забележићу само оне историјске и судбоносне догађаје, који су се на земљишту нашега града одиграли и створили ово наше данашње стање.

Када је немачка и аустријска династичка и завојевачка политика поклекла пред демократским замахом целог просвећенога света, побацаше њихови војници оружје, које од 1. новембра 1918. год. доспеле у непозване руке шегртима и пљачкашима, те се уз пуцњаву војника и из њихових испрва безопасних руку разлегаше јека од пушака по мирним и пригушеним улицама нашега града.

Првашња безопасна пуцњава у знак радости, да је крај рату, преврже се у нападачки став, када стражари такође напустише своја места и стадоше развлачити војничко имање, које им је била дужност чувати, те се размахну на све стране пљачкање и отимање, које се пренесе и на приватну својину.

Овдашња управа нашега града са ослабљеним редарством ослањала се дотле на војничку организацију ради очувања грађан-

ског поретка, а кад се ова расу као паучина, те се прва одрече и династије и старе државе, покушала је да организује грађанство за самоодбрану саставивши Мађарско Народно Веће са Мађарском Народном Стражом, који се показаше слаби за одржавање реда, јер пред опасношћу српске војске са солунског фронта војници бивше Аустро-Угарске монархије склањаху се у даље крајеве од Дунава, а стража остаде сама на недужној деци из средњих школа, која ствараху и сама више нереда него реда. Једне опасне историјске ноћи располагао је бивши редарски капетан Пајерле свега са 15 таквих младића за одржавање реда у целоме граду. Тада у опасности од опће анархије обратио се је први пут са поверењем Србима Новосађанима за помоћ, којим се на први позив у двојним соколским редовима појавише пред градском кућом у броју од око 800 озбиљних људи и грађана. Одржан је народни збор у ратарском крају* и организована је Српска Народна Стража као орган Српског Народног Одбора.

*Реч је о Салајки и
3. новембру 1918. године

Власт је заједно са осталим грађанством још два дана оклевала да тој организованој снази преда оружје у руке и своју судбину. Но пред све јачом анархијом морала је најзад попустити, јер је оружје и иначе лежало по улицама и услед немоћи власти све више долазило у непозване руке. Тада је Српска Народна Стража добила оружје, организовала се, наоружала и 5. новембра већ је имала уређену дневну заповест са 16 размештених стража од по 20-30 људи.

Услед бујице догађаја није ми још пошло за руком да приберем све градиво о раду те спасоносне наше страже, која је за неколико дана задржала кола расула, која су јурила била низбрдице, али имам забележена имена часника, који су као вође страже највише суделовали. Заслужили су да их и овде забележимо, а то су: капетан Марко Вилић; Др. Фернандо Кастел, поручник; Др. Миладин Свињарев, лечник;

Предраг Клицин потпоручник; Зденко Крно, потпоручник; Александар Замуровић, поручник; Иван Милин, поручник; Сава Оберкнежевић, вођ соколски; Славко Станојевић поручник Никола Буровац, поручник; Васа Дамјановић, потпоручник; капетани браћа Ђорђе и Никола Барако; Светозар Лабуд Стакић и Данило Поповић, потпоручници; Александар Шилић, Лазар Замуровић и Ђорђе Илић, заставници, и Лаза Миросављевић, Светозар Бека и Милош Дотлић, потчасници. Сви су они дању-ноћу вршили напорну службу организаторску и стражарску кроз пуних осам дана тако, да су двојица – Никола Буровац и Васа Дамјановић и животом платили, те су ови заслужили, да им овде речемо: „Слава им и вечан помен именима њиховим“, а сви остали именовани и неименовани да им се ода пуна хвала.

Но поред свега напора Српске Народне Страже грађанска би се наша анархија услед похлепе за пљачком била тешко задржала, да није пристизало бивших српских заробљеника на хиљаде и међу њима војника свиклих правом војничком запту и поштењу. Њима имамо да захвалимо сав даљи ред, јер кад се појавише прве шајкаче на градским оборима, одма је престало пљачкање и отимање, а завладао је ред пун зазора, што је све наше грађанство признало и дахнуло душом, кад је опет видело праве и обучене чуваре реда. Њиховој појави под оружјем са свију страна око града Варадина имамо да захвалимо и то, што су нам спојни мостови са Варадином остали неоштећени и не дочекаше судбину чортановачког тунела*. А од колике је то важности за наш град, није потребно посебно објашњавати.

Историјско је провиђење даље повукло све за собом. Грађани су се наши без ралике вере и народности радовали пристизању српске војске иза тих првих претходинаца, јер су се уверили да се успостављање реда само од њих може дочекати.

Тада је из руку српске војске и грађанска власт све више прелазила у руке Ср-

*При повлачења кроз Срем, немачка војска је минирала и зарушила чортановачки тунел, чиме је прекинута железничка веза Нови Сад – Земун.

пских Народних Одбора, а нарочито у руке њихова расадника Српског Народног Одбора у Новом Саду. 8. новембра на дан Влм. Димитрија у поноћ посела је српска заробљеничка војска под командом потпоручника Бошка В. Павловића сва звања и примила преко Народног Одбора у Новом Саду власт над градом, пошто је потпоручник Павловић после подне тога дана изнудио од немачког команданта предају оба моста на Дунаву уз личну гаранцију Г. Повереника за унутрашње послове Др. Игњата Павласа и моју: да ће немачке чете до 8 часова другог дана имати обезбеђен слободан одлазак. А сутра дан у подне /: 9. новембра : / свечано је ушао у град мајор Војислав Бугарски са четом српске војске. Какво је расположење и очекивање владало у Новом Саду тих дана услед страха од монархије*, најбоље сведочи то, што је и сам „Ујвидеки Хирлап“ од 10. нов[ембра] у уводном чланку донео поздрав српској војсци и у приказу врло исцрпан симпатичан опис уласка српске војске у град.

Два дана иза тога ушао је у град штаб дунавске дивизије са пуковником Драг. С. Милојевићем на челу, који је одмах пренео и грађанску власт на Српски Народни Одбор, а овај је својим отписом од 31. октобра /13. новембра/ 1918. из разлога неповерења према вођама градских послова, кад су они почели да тереју пасивну резистенцију из нациолано-политичких побуда, сменио са звања начеоника Белу Профуму и поверио вођење звања му мени као организатору Српске Народне Страже; на места смењеног ред. вел. капетана Нандора Пајерла поставио је Др. Александра Моча; на место Елека Вешеја промакао Др. Жарка Ковачевића; на овога место постави Др. Милана Матића; на место Августа Цанбауера Светозара Лабуда Стакића; на место Игњаци Орбана инг. Миливоја Матића; на место Тибора Бале уч. Стојана Стакића и почасног помагача му економа Милана Јовановића млађег; на место Александра Шосбергера за

*Ово је очигледна штампарска грешка. Уместо речи „монархије“ треба да стоји „анархије“.

управника болнице Др. Ђуру Трифковића; на место фискала Др. Лајоша Сабова Др. Павла Јанковића, а за градску апровизацију као стручњака додао још Димитрија К. Тодоровића. Смењеним чиновницима оставио је Срп. Нар. Одбор уживање целе плате, а наовопостављенима одредио плате по градском уставу.

Од тада је Српски Народни Одбор као револуциона власт преузео сам круг рада градског управног већа, па се почео и даље развијати. Узео је вршити улогу и покрајинске управе*; но чим се дала могућност, препустио је народним изборницима, да уреде привремену народну владу за Банат, Бачку и Барању.

Српски Народни Одбор је сазвао за 12. /25/ новембра Народну Скупштину, а она је донела приказану већ резолуцију и према њој се уредила Народна Управа. Кад је Народна Управа преузела власт, Српски Народни Одбор се све већма повлачио, док се није најзад претворио у културно друштво, које ће под његовим сад већ историјским именом наставити рад у правцу просвећивања на основу својих правила.

Кад се Народна Управа организовала**, Српски Народни Одбор је понудио одма своју демисију заједно са свима њиме постављеним органима. Али Народна Управа наредила је да сви остану на свом месту, док не добију друкчија наређења.

Така наређења издала је Народна Управа својим већ поменутих отписом под бр. 6./ 1918. пл.с. Н.У. од 21. новембра /4. децембра/ у коме је раду ради учвршћивања нове власти и поретка наредила прво да се објави свима затеченим звањима и установама резолуција Народне Скупштине, одржане у Новом Саду 12. /25/ новембра 1918.год. те да позовем цео чиновнички кор на заклетву. У 3. тачци тога упутства нарочито ми је наређено: *Главни циљ нека Вам буде, да се званичење не прекине, него да сви државни, муниципални и автономни органи правилно функционишу. Веома*

*СНО Нови Сад је 17. новембра прописао изборни ред и сазвао у Новом Саду Велику Народну скупштину Срба, Буњеваца и осталих Словена за 25. новембар 1918 године.

**Велики Народни савет је на својој трећој седници 27. новембра 1918. именовао Народну управу за Банат, Бачку и Барању, на челу са др Јованом Јоцом Лалошевићем.

Вам препоручујемо енергично, али тактично поступање, да би се излишне трзавице и сувишно вређање општих и личних интереса избегло.

У том смислу сам руководио и питање полагање заклетве. Тога ради спровео сам у дослуху са Председништвом Народне Управе договор са шефовима подручних звања и могао сам по извршетку заклињања преко 300 званичника извести Народну Управу да у смислу 2. ставке издате ми наредбе није било ни једнога чиновника, који није хтео положити заклетву или се подврћи дисциплини Народне Управе, док се заклињање спроводило; а који својим пређашњим држањем нису били заслужили поверење, а били истакнути на више положаје, то је Српски Народни Одбор у Новом Саду још у првим данима препорођаја /31. октобра -13. новембра 1918/ сменио са звања им и заменио лицима свога поверења.

Тај акт Српског Народног Одбора на- допуњен још решењем му у седници од 22. децембра 1918. одобрила је Народна Управа за Банат, Бачку и Барању Одсек јој за унутарње послове под бр. 1034/919. од 11. фебруара о.г. да се отпусте из службе без накнаде бивши ред. вел. капетан Нандор Пајерле и градски капетан Габор Важдељан из разлога, што су примили другу службу и неоправдано изостали од звања, а да се ставе у мир смењени градски чиновници Бела Профума, Геза Форстер, Игњац Урбан, Др. Лајош Сабо, Тибор Бала, Елек Вешеји и Густав Цанбауер из разлога, што је смењивање њихово извршено вољом народа, која у редовним приликама долази до израза поводом обнове сваких 6 година при поновом избору, те ако чиновник том приликом не буде изабран а стекао је право на мировину, службено се ставља у мир - према д./ тачци 26 § градског статута о снабдевању чиновника - сматрајући дакле и положај смењених чиновника као оних, који су испали при поновним изборима.

5. тачка издатих ми упутстава налаже: „у градским муниципијама муниципално веће као и сви одбори – пододбори престају функционисати” и „имате ову варошку скупштину, односно муниципално представничко тело као наш овлаштени пуномоћник разрешити.” То разрешење извршио сам тиме, што сам 15. о.м. призвао себи бившег градског начеоника Белу Профуму као вел. жупан [нечитко] налази изван наших граница, и саопштио му наредбу Народне Управе, пошто је ова споменутих отписом Одсека за унутарње послове бр. 1084/919. одобрила и потврдила избор 50 чланова за проширени градски Савет, изабраних у седници Српског Народног Одбора од 23-ег децембра под бр. 800, те омогућила тиме састанак ове скупштине, да замени све бивше органе градске управе.

За тај нам рад налаже Народна Управа у истој тачци ово:

„На место тако разрешеног муниципалног већа ступа провизорно проширени варошки сенат, у коме учествују сви они званичници, који су и до сада у варошким скупштинама имали решавајућег гласа, а њима додају Српски или Српско-буљевачки Нар. Одбори 30 чланова из своје средине или ван свог круга.”

На том основу сте Ви, Господо Саветници и Представници по одобрењу Народне Управе 50 доданих чланова Српским Народним Одбором уз 23 члана званичника, у нади потврде им, данас сазвани у прву скупштину проширенога градског Савета на место бившег муниципалног већа.

Ваш круг рада у овој скупштини обележила је Народна Управа овако: „тако проширени Сенат ће обављати скупштински делокруг уз напомену, да се он као провизорно тело може упуштати само у решавање неодложних текућих послова, а никако у избор чиновништва или данашње статута и наредба.”

Према томе имамо после овога извештаја ми да пређемо на обављање 3. та-

чке данашњег дневног реда нам и у смислу градског устава да изаберемо оне одборе, који ће као стручњачки органи припремити неодложне предмете за рад прве и потоњих редовних скупштина овога проширеног градског Савета.

На крају имам још да Вас известим о расположењима 6. тачке издатих ми упутстава, која гласи:

„Пошто је извршењем свега овога довршена привремена организација административног строја, досадањи месни Народни Одбор или Веће, које је учинило неизмерне услуге у првим данима, а чија је заслуга, да се прве тешкоће могле успешно да преброде, губи свој делокруг, постаје излишним а зато га уз израз признања на досадањем делању разрешите.“

То разрешење Српског Народног Одбора извршио сам у последњој му седници од 22. децембра 1918. изразивши признање неизмерних заслуга му, којих је нарочито новосадски Српски Народни Одбор имао као жижа целокупне организације нашега новог поретка и исходиште свију власти и органа, који данас управљају судбином наше покрајине. А то је учинио и нарочити изасланик Народне Управе Повереник за унутарње послове г. Др. Игњат Павлас најтоплијим речима са највишег места наше управе.

Иза тога је Српски Народни Одбор ликвидовао као власт и претворио се у просветно друштво са нарочитим задатцима, које је обележио у својим правилима и поднео Народној Управи на потврду.

О свему наведеном поднео сам исцрпне извештаје Народној Управи и њеним одсецима са образложеним предлозима за одобрење, које одобрење сада Народна Управа појединце извршује а једно од тих одобрења омогућило је, као што напред разложих и рад ове наше скупштине.

Завршујући тиме овај свој извештај, молим Скупштину, да га узме са одобрењем на знање и пређе на обављање 3. тачке данашњег дневног реда скупштинског.

Павле Татић, члан проширеног градског Савета узима на знање саопштење г. градског начеоника, или, замера томе, што проширеном градском савету не дају онај правни круг рада, који установљава закон и правилник; зато, иако радо признаје, да овај проширени Савет није настао на онај начин, који би желела јавност, т.ј. на основи најширег бирачког права, ипак ако некоја установа има одговорност и дужност, треба да има онда и права. Никако не одобрава, да тај правни круг рада крњи баш Народна Управа и да везује руке скупштини проширеног градског Савета.

Фрања Фат, члан проширеног градског Савета даје у име Мађара ову /и писмено поднесену/ изјаву:

*„Поштовани Проширени Градски
Савете!*

Потписани сматрамо за своју дужност, да изјавимо ово у тренутку, када као чланови проширеног градског Савета, избрани од Српског Народног Одбора, ступамо први пут у ову дворницу:

1. Када потписани после темељног и савесног размишљања о свим могућностима примају за њих почастан избор Српског Народног Одбора, те пристају да учествују у пословима проширеног градског савета, чине то у уверењу, да ће се овај привремени у ванредним приликама створени орган бавити заиста „само надлежним текућим градским пословима“, а да ми у коме случају није постављен, да обавља послове, који спадају у делокруг старог градског муниципалног већа.

2. Потписани изјављујемо, да са највећем готовошће хоћемо да учествујемо, руку под руку, са нашим српским суграђанима у пословима проширеног градског Савета, а на добро целокупног грађанства; али, само дотле, док овај проширени градски Савет остане заиста у оквиру „неодложних, текућих градских послова“, и дајемо израза чврстоте уверењу, да наши суграђани Срби неће износити пред ово

веће никакве политичке ствари, узимајући у обзир наш ванредно тежак положај, у коме треба да заступамо у овоме Савету интересе Мађара и Немаца, а да смо од њих добили поверење: онда дакле, када сви без темеља, који би нам као мањини у Савету дао душевну снагу за сношење одговорности.

3. Изјављујемо да не можемо одговарати ни у коме погледу за одлуке, донесене о градским пословима до данашњег дана, што је сасвим природно, пошто нам није било могуће, да утичемо на њих.

4. Потписани дајемо изразе нади, да ће после успоставе нормалних прилика обављати градске послове корпорација представничка, који ће бити бирани на основи демократског и на најшире темеље постављеног изборног реда.

5. Потписани, уверени смо, да ће наши суграђани Срби увек поштовати наша права мањине у Савету, да ће пошт. г. Градски Савет послове расправљати и мађарски, да неће бити препрека да приговоримо било коме предмету мађарски, или немачки, јер смо само тако у стању да учествујемо у раду проширеног градског Савета разумевајући и познавајући ствари.

6. Износећи горње, дајемо у исти мах изрази искреној жељи, да ће заједнички рад са суграђанима Србима коначно заиста остварити оно истинско пријатељство, коме није основа тренутни интереси себичан рачун, него обострана свест о томе, да смо упућени једни на друге. Не желимо у будућности никада да тражимо оно, што нас дели, него оно, што нас спаја. Заједнички човечански идеали, која не познају верске и народносне разлике, и велика љубав свих нас, коју гајимо за наше мило место рођења, створиће најпосле овде, у Новом Саду, оно истинито пријатељство и братски сложен рад, који ће уродити благословеним плодом у корист целокупног грађанства.

У Новом Саду, 25. фебруар 1919.

Фрања Фат, ср. Др. Бене Лајтнер с.р.

Лајош Хорват с.р. Јован Сабо, с.р.
Др. Геза Брук с.р. Андрија Палашти с.р.
Душан Кенигштетлер с.р.
Др. Божидар Фајт с.р. Лајош Седлачек с.р.
Јосиф Гајслер с.р. Антал Иршаи с.р. Ли-
пот Франк с.р. Др. Вилмош Вилт с.р.

Фридрих Хес, члан проширеног Савета
даје /и писмене/ у име Немаца ову изја-
ву:

„Поштовани Проширени Савете!

Потписани немачки чланови проширеног Са-
вета сматрају за дужност, да изјаве на
овој седници, да не могу примити на себе
никакву одговорност за решавање и посло-
ве од почетка револуције до дана данашње
седнице, тим пре, што нисмо били у стању
да икако утичемо на њихово доношење. Го-
тови смо, да заједно са члановима Србима
и свима, без разлике вере и народности,
сложно радимо послове проширеног Савета,
а у корист свих суграђана и нашег милог
града и надамо се, да ће заједнички рад
имати најлепши успех.

Не можемо пропустити, а да у име нема-
чког становништва не изјавимо најискренију
захвалност новосадским Србима и Народном
Одбору за указану велику помоћ приликом ре-
волуције новембарских дана, а и за савесно
делање, којим је сигурност лична и имовна
остала очувана у пуном смислу речи.

У Новом Саду, 25. фебруара 1919.

Јован Дусинг с.р. Фридрих Хес с.р.

Др. Бранко Николић, члан проширеног
Савета изјављује, да Срби радо примају
тачке, које су подастрли у име мађарских
и немачких чланова проширеног градског
Савета Фрања Фат и Фридрих Хес, чланови
Савета, и обећава да ће словенски члано-
ви проширеног Савета у најтешњем спора-
зуму деловати са осталим члановима муни-
ципалног већа ради унапређења истинских
интереса градских; уједно изјављује да
примају на себе и материјалну одговор-
ност, не само одсада, него и за сав рад
Српског Народног Одбора.

Велики жупан Јован Живојновић, градски начеоник, изјављује, на говор члана проширеног Савета Павла Татића, да ће по његову назору проширени Савет деловати у смислу закона, јер је баш сада примио допис од Народне Управе, којим наређује путем избора, попуњавање места окружног лекара, а из тога се види, да Народна Управа не мисли крњити права већа, него да их баш напротив жели респектовати и проширити.

Предлаже уједно да проширени Савет узме на знање представке Фрање Фата и Фридриха Хеса и Др. Бранка Николића.

Узима се једногласно на знање.

Милан Радонић, члан проширеног Савета, узима извештај на знање, уз допуну, да скупштина изрази захвалност градском начеонику Јовану Живојновићу, као организатору Српске Народне Страже.

Прима се уз једногласно одобравање.

Број 3.

Градски Савет предлаже да се изабере: У оверилачки одор 5 чланова на годину дана, у стални оцењивачки одбор 3 члана на 3 године, у натпрегледачки сто 2 члана на 1 годину, у одбор за здравље 10 чланова на 3 године, у одбор за народно просвећивање 12 чланова на 3 године, у надзорни одбор за забавишта и дечија склоништа 12 чланова на 3 године; у одбор за пописивање лица способних за поротнике на округ по 2-2 члана, свега 10 чланова на 1 годину; у поверенички одбор за пописивање лица способних за поротнике 6 чланова на 1 годину, у одбор за шегртску занатлијску и трговачку школу 10 чланова на 3 године, у одбор за надзор над вином 2 члана на 3 године, у одбор за изналагање потпуно непознатих и војних обавезника на страни 10 чланова на 1 годину, у стални господарски одбор 25 чланова на 3 године, у одбор за финансије и прорачун 10 чланова на 3 године, у одбор за грађевине 6 чланова на 3 године, у надзирачки одбор зидања 6

чланова на 3 године; у Одбор за поплочавање улица, водовод, канализовање и јавно осветљење 10 чланова на 3 године; у одбор за наставу и јавно просвећивање 10 чланова на 3 године, у одбор за надзор доходаринског звања 6 чланова на 3 године, у одбор за одбрану од поплаве 20 чланова на 3 године, у одбор за прегледање благајнице 4 члана на 3 године, у одбор за мировину 8 чланова на 3 године, у управу сиротишта 10 чланова на 5 година, у одбор за болницу 8 редовних чланова са 3 заменика на 5 година, у одбор за стални мост на Дунаву 12 чланова, у Надзорни Одбор за образовне уметности 4 члана, у одбор за потпомагање радиности 11 чланова, за приседнике* сирочадског стола 16 чланова на 3 године, у одбор за јавну исхрану 20 чланова, у ad hoc одбор за уређење плате градских намештеника 10 чланова; да се у смислу зак. чл. од 1876. 55 § означи и изабере заменик градског фискала; даље да се без кандидације, гласаницама тајно изабере 10 чланова у Управни Одбор и да се на основу VI. зак чл. од 1876. 4. од чланова сирочадског стола десигнира за члана Управног Одбора заменик председника си. стола Др. Ђорђе Тапавица.

Пошто је предлог градског Савета једногласно примљен, изабати су:

*Приседнике (mađ. ülnök)

1./ У оверивачки одбор: Габор Дицген, Ђорђе Велић, Јосиф Гајслер, Душан Монашевић и Др. Стева Адамовић.

Велики жупан, г. Јован Живојновић именује за председника оверивачког одбора Др. Милоша Бокшана, а за чланове: Душана Кенигштетнера, Марка Вилића и Др. Људевита Мичатека.

2./ У стални оцењивачки одбор: Др. Геза Брук, Др. Бранко Николић, Милан Француски, Јаша Томић и Фат Ференц.

3./ Натпрегледачки сто: Др. Стева Адамовић и Др. Балтазар Фајт.

4./ У одбор за здравље: Др. Стева Адамовић, Гросингер Јанош, Др. Лајтнер Бене, Др. Вилхем Вилт, Др. Радивој Кале-

нић, Душан Ружић, Влада Стефановић, Павле Татић, Лајош Седлачек, Фридрих Хес.

5./ У одбор за народно просвећивање: Дицген Габор, Фат Ференц, Марко Вилић, Тодор Милић, Светозар Страјнић, Ђура Хаднађев, Душан Ружић, Др. Људевит Мичатек, Јован Храниловић, Бернат Ернст, Јозеф Гајслер, Хорват Лајош.

6./ У надзорни одбор за забавишта и склоништа децја: Фат Ференц, Гајслер Јожеф, Кенигштетнер Душан, Др. Лајтнер Бене, Марко Вилић, Др. Радивој Каленић, Леополд Франк, Др. Вилхем Вилт, Тоша Милић, Ђока Обрадовић, Хорват Лајош, Павле Татић.

7./ У одбор за пописивање лица способних за поротнике: Др. Геза Брук, Фрањо Ловрековић, Палашти Андраш, Јозеф Гајслер, Др. Милош Бокшан, Ђура Хаднађев, Сава Стојковић, Ђока Обрадовић, Глиша Ракић, Живан Шилић.

8./ У поверилачки одбор за пописивање лица способних за поротнике: Душан Монашевић, Лаза Саранда, Леополд Франк, Милан Радонић, Иршаји Антал, Сава Стојковић.

9./ У одбор за шегртску, трговинску и занатлијску школу: Влада Стефановић, Сава Стојковић, Милан Француски, Милан Радонић, Душан Монашевић, Коста Миросављевић, Јохан Дусинг, Павле Татић, Јозеф Гајслер, Душан Ружић.

10./ У одбор за надзор над вином: Ђока Обрадовић, Лајош Седлачек.

11./ У одбор за изналажење потпуно непознатих и војних обвезника на страни: Фат Ференц, Ђока Обрадовић, Гавра Сабљар, Јован Штрангаров, Глиша Ракић, Тома Милић, Ђорђе Летић, Сабо Јанош, Палашти Андраш, Леополд Франк.

12./ У стални господарски одбор: Дицген Габор, Гросингер Јанош, Др. Лајтнер Бене, Др. Стева Адамовић, Др. Милош Бокшан, Бернат Ернст, Душан Кенигштетлер, Ђока Летић, Коста Миросављевић, Др. Бранко Николић, Влада Стефановић, Павле

Татић, Милан Француски, Јован Храниловић, Ђока Обрадовић, Глиша Ракић, Др. Балтазар Фајт, Леополд Франк, Палашти Андраш, Милан Радонић, Душан Ружић, Гавра Сабљар, Светозар Страјнић, Сабо Лајош, Фридрих Хес.

13./ У одбор за финансије и прорачун: Душан Кенигштетлер, Коста П. Миросављевић, Милан Француски, Др. Стева Адамовић, Др. Балтазар Фајт, Бернат Ернст, Ђорђе Велић, Влада Стефановић, Др. Милош Бокшан, Дицген Габор.

14./ У одбор за грађевине: Леополд Франк, Сава Стојковић, Коста П. Миросављевић, Др. Стева Адамовић, Др. Радивој Каленић, Др. Бранко Николић.

15./ У надзирачки одбор зидања: Милан Радонић, Душан Ружић, Павле Татић, Јозеф Гајслер, Ђока Обрадовић, Фридрих Хес.

16./ У одбор за поплочавање улица, водовод, канализовање и јавно осветљење: Др. Стева Адамовић, Коста П. Миросављевић, Јован Француски, Сава Стојковић, Фрањо Ловрековић, Др. Вилхелм Вилт, Бернат Ернст, Др. Балтазар Фајт.

17./ У одбор за наставу и јавно просвећивање: Фат Ференц, Марко Вилић, Ђорђе Велић, Јозеф Гајслер, Јован Храниловић, Душан Ружић, Тоша Милић, Др. Људевит Мичатек, Јохан Дусинг, Павле Татић.

18./ У одбор за надзор доходаринског звања: Дицген Габор, Влада Стефановић, Сава Стојковић, Коста П. Миросављевић, Ђока Обрадовић, Иршаи Антал.

19./ У позоришни Одбор: Др. Милош Бокшан, Др. Бранко Николић, Душан Монашевић, Душан Кенигштетлер, Др. Геза Брук.

20./ У одбор за одбрану од поплаве: Коста П. Миросављевић, Др. Бранко Николић, Др. Милош Бокшан, Ђорђе Велић, Др. Вилхелм Вилт, Гросингер Јанош, Јохан Дусинг, Иршаи Антал, Др. Радивој Каленић, Фрањо Ловрековић, Др. Љидевит Мичатек, Палашти Андраш, Глиша Ракић, Лаза Саранда, Сава Стојковић, Светозар Страјнић,

Сабо Јанош, Јаша Томић, Леополд Франк, Фридрих Хес.

21./ У одбор за прегледање благајнице: Душан Монашевић, Милан Француски, Влада Стефановић, Душан Кенигштетнер.

22./ У одбор за мировину: Марко Вилић, Јозеф Гајслер, Тодор Милић, Др. Бранко Николић, Душан Ружић, Бернат Ернст, Гросингер Јанош, Др. Брук Геза.

23./ У управу сиротишта: Ђока Обрадовић, Фат Ференц, Сава Стојковић, Др. Радивој Каленић, Др. Лајтнер Бене, Павле Татић, Ђура Хаднађев, Јован Штрангаров, Јован Храниловић, Хорват Лајош.

24./ У одбор за болницу: Гросингер Јанош, Др. Лајтнер Бене, Тодор Милић, Др. Радивој Каленић, Др. Вилхем Вилт, Фат Ференц, Душан Ружић, Ђура Хандађев, Јозеф Гајснер, Сава Стојковић, Фридрих Хес.

25./ У одбор за стални мост на Дунаву: Др. Стева Адамовић, Гросингер Јанош, Дицген Габор, Јован Храниловић, Коста П. Миросављевић, Др. Бранко Николић, Марко Вилић, Јаша Томић, Леополд Франк, Душан Монашевић, Влада Стефановић, Лајош Седлачек.

26./ У надзорни одбор са образовне уметности: Стеван Славнић, Јоца Барако, Леополд Франк, Пекло Бела.

27./ У одбор за потпомагање радиности /индустија/: Сава Стојковић, Дицген Габор, Коста Миросављевић, Милан Радонић, Павле Татић, Влада Стефановић, Др. Стева Адамовић, Бернат Ернест, Леополд Франк, Стеван Дотлић, Сабо Јанош.

28./ Председници сирочадског стола: Тодор Милић, Др. Бранко Николић, Фат Ференц, Ђорђе Велић, Јован Храниловић, Влада Стефановић, Др. Милош Бокшан, Др. Брук Геза, Светозар Страјнић, Душан Кенигштетлер, Ђока Обрадовић, Др. Људевит Мичатек, Живан Шилић, Јохан Дусинг, Хорват Лајош, Стеван Дотлић.

29./ У одбор за јавну исхрану: Гајслер Јожеф, Тоша Милић, Палашти Андрош, Павле Татић, Ђура Хаднађев, Милан Фран-

цуски, Ђока Обрадовић, Др. Стеван Адамовић, Др. Радивој Каленић, Саво Стојковић, Душан Ружић, Глиша Ракић, Стеван Дотлић, Иршаи Антал, Коста Миросављевић, Јаша Томић, Гавра Сабљар, Лаза Саранда, Јозеф Гајслер, Милан Радонић.

30./ Ad hoc изаслати одбор за уређење плата градских намештеника: Ђорђе Велић, Марко Вилић, Душан Кенигштетлер, Фрања Ловрековић, Др. Бранко Николић, Душан Монашевић, Коста П. Миросављевић, Др. Геза Брук, Др. Болдичар Фајт, Тоша Милић:

31./ У смислу VIII. зак. чл. од год 1876. § 55 означаје се за заменика градског фискала у случају да је овај спречен Др. Стева Адамовић.

Анастас Боцарић: Велика народна скупштина у Новом Саду 25.11.1918.

Пошто је скупштина једногласно означила Др. Ђорђа Тапавицу, за заменика предс. сир. стола за члана управног одбора, г. Јован Живојновић, велики жупан, с обзиром на то да у смислу VI. зак. чл. од год. 1876. § 6. чланове Управног Одбора треба бирати гласаницама, тајно именује на основу 28. §-а пословника за председинке одбора за прикупљање гласаница Др. Стеву Адамовића, а за чланове: Др. Гезу Брука и Милана Француског.

После тога наређује велики жупан Јован Живојновић гласање, а поверава Др. утр. Имри Марцековићу, градском главном бележнику, да чита имена гласача.

Пошто је обављено гласање, предали су гласанице:

Чланови проширеног градског Савета: Др. Стева Адамовић, Др. Геза Брук, Др. Вилмош Вилт, Јосиф Гајслер, Јован Дусинг, Стеван Дотлић, Антал Иршаи, Др. Бене Лајтнер, Ђорђе Летић, Коста Миросављевић, Тоша Милић, Душан Монашевић, Др. Бранко Николић, Ђорђе Обрадовић, Милан Радонић, Глиша Ракић, Душан Ружић, Лазар Саранда, Гаврило Сабљар, Сава Стојковић, Влада Стефановић, Лајош Седлачек, Јован Сабо, Павле Татић, Милан Француски, Леополд Франк, Др. Болдижар Фајт, Фрања Фат, Лајош Хорват, Фридрих Хес, Јован Храниловић, Ђорђе Хаднађев, Јован Штрангаров.

Споменик Јаши Томићу у Новом Саду

Чланови Савета: Др. утр. Имра Марчековић, Др. Ђорђе Тапавица, Др. Карло Вагнер, Др. Роберт Јан, Др. Марко Стефановић, Др. Павле Јанковић, Роберт Профума, Др. Александар Моч, Јован Лакић, Јосиф Пајц, Др. утр. Адолф Белохорски, Др. Аладар Санто, Стеван Бошњаковић, Аладар Тишлер, Миливој Вучетић.

Велики жупан Јован Живојновић на основу извештаја председника одбора за прикупљање гласова констатује да је предато свега 50 гласница.

Од гласова су добили:

Тодор Милић 50,
Марко Вилић 50,
Фрања Фат 50,
Др. Милош Бокшан 50,
Јован Храниловић 50,
Јаша Томић 50,
Др. Стева Адамовић 49,
Коста Миросављевић 49,
Др. Бранко Николић 48,
Милан Француски 45.

Према томе објављује велики жупан,

да је у смислу VI . зак. чл. од год 1876. 4. § назначен од стране сирочадског стола за члана Управног Одбора сенатор Др. Ђорђе Тапавица, заменик предс. сироч. стола, а за чланове Управног Одбора да су изабрати: Марко Вилић, Др. Стева Адамовић, Коста П. Миросављевић, Фрања Фат, Др. Милош Бокшан, Јован Храниловић, Јаша Томић, Др. Бранко Николић, Милан Француски, Тодор Милић.

О чему се градски Савет изводом извештава.

4. број

Јован Живојновић, велики жупан име-
нује

За почасне градске државне тужиоце:
Др. Косту Хаџи, Др. Бранка Николића, Др.
Јосифа Храшка, и Др. Стеву Адамовића.

5. број

Пошто је тима испрен дневни ред ску-
пштине сазвате за данашњи дан, вел. Жупан
Јован Живојновић умољава за оверовљење
записника.

Др. Бене Лајтнера, Милана Радонића, Павла Татића, Антал Иршаја и Милоша Бо-
кшана, чланове муниципалног већа; за ме-
сто оверовљења одрађује градско бележни-
чко звање, а да се то учини 3. марта о. г.
после подне у 4 сата, те затвара седницу
овим речима:

Затварајући ову скупштинску седницу
захваљујући Вама на достојанственом држању
и засведоченој пажњи и занимању за послове
овога града у уверењу, понављајући речи
прве своје посланице Вам, Господо, да ћете
најбољим својим силама заложити се за опће
добро свеукупног нашег грађанства. Наро-
дна воља поставила нас је на ова места,
народна невоља нека је брига наша са овога
места.

Живео народ наше државе, нека је
свестан цветан и сретан!

Дуготрајни усклици: „Живео!“

Прочитано и оверовљено 3. марта 1919. године у 4 сата после подне.

Ж. Мира Мозговћ с.р.

главни бележник

Милан Радоћ с.р.
Ж. Јосифовић с.р.
Ж. Мира Јовић с.р.

Јован Милић с.р.

градски начеоник

З а в е р н о с т п р е п и с а ј а м ч и :

У Н О В О М С А Д У , 7. марта 1919. год.

Јован Милић с.р.

І. подбележник

(АРХИВ Југославије, Ф.бр.336, фасцикла бр.17.)

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ТОПОГРАФСКОГ ПРИКАЗА МОДЕРНОГ НОВОГ САДА

САЖЕТАК: У раду се први пут објављује биографија Јозефа Саутера, првог аутора литографског плана Новог Сада. Уједно је сачињен и хронолошки преглед свих званичних топографских планова града Новог Сада.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: топографски прикази Новог Сада, Јозеф Саутер, план града Новог Сада

У истраживањима везаним за историју градова значајно место заузимају и истраживања која насеља не приказују искључиво у времену, већ и у простору. Нови Сад, као релативно млад град не само свој настанак, већ и свој топографски приказ може захвалити Петроварадинској тврђави, односно његовом утврђеном мостобрану на левој обали Дунава.

У збирци Историјског одељења Музеја Града Новог Сада Нови Сад, односно Петроварадински шанац, мостобран, који је саграђен у 17. веку, као и насеља која га окружују, приказани су на плановима на којима је представљена Битка код Петроварадина 1716. године, односно ситуациони план уочи битке, са распоредом аустријске и турске војске, као и на каснијим плановима Петроварадинске тврђаве.

Први званични план града Новог Сада, датира из 1764. године. На то упућује преписка Магистрата слободног краљевског града Новог Сада и Угарског краљевског намесништва, која је вођена током 1862. и 1863. године. Наиме, 1862. године Магистрат је био приморан да сачини посебну комисију, која је имала за задатак да утврди, колико су градске земље присвојили приватни земљопоседници у атару Новог Сада. Варошка земља је изгледа у највећој опасности била у пределу Рита, на доњем Сајлову. Изаслана градска комисија, није могла да утврди чињенично стање, јер није имала карту новосадског атара, на основу које би могла утврдити првобитну величину „варошког грунда“. Због тога се град обратио Угарском краљевском на-

месништву да му се дозволи прецртавање плана „целе територије града“, јер је ту карту град Нови Сад изгубио или у пожару који је харао 1849. године, или је она из другог непознатог разлога нестала. Магистрат Новог Сада је, уз помоћ овог плана, намеравао да убудуће стане на пут отимању градске имовине.¹

Угарско краљевско намесничко веће је на ту молбу одговорило тек у фебруару 1863. године. По њиховим сазнањима оригинални план Слободног краљевског града Новог Сада из 1764. године поседовала је краљевска финансијска управа, те је упутио Магистрат да се директно обрати Финансијској управи.² Из те преписке се може закључити да се првим званичним планом слободног краљевског града Новог Сада може сматрати „оригинални ситуациони план“ из 1764. године.³

По свему судећи, град није могао тако једноставно набавити план, јер је у току 1867. године био приморан да по наредби Намесничког већа, достави ситуациони план града. У истом писму наложено је варошком мернику Теодору Ђомпарићу⁴ да сачини ситуациони план целе вароши „улица, кућних бројева-унутрашњег дела града и спољашњег дела града“, из чега се може закључити да такав план града Новог Сада до тог времена није сачињен.

Право да сам уређује и води бригу у ствари грађевине слободни краљевски град Нови Сад, добио је на основу XLII зак. члана из 1870. године, који се први пут применио у организационом Статуту слободне краљевске вароши

Новог Сада, на основу којег је задужен Магистрат да се бави пословима „у ствари грађевине“, па тако и у ствари „састављања планова и чување постојећих“.⁶

Делокруг послова градског мерника у вези са мапом града временом је добио на важности и проширио се, јер је у Статуту слободне краљевске вароши Новог Сада из 1886. године, за посао вођења мапе наведено под а) да „суделује при вођењу евиденције варошке мапе, спровађајући непрестано промене, које проузроче повремена зидања“, а обавезан је да води послове „састављања планова и чување оних, који већ постоје“.⁷

Имајући у виду нагли урбани развој града, који је настао као резултат царског кредита 1852. године, са којим се град Нови Сад дигао, након бомбардовања 12. јуна 1849. године са Петроварадинске тврђаве, 1885. године било је већ преко потребна израда новог плана града, који ипак није настао као дело градског мерника.

Први модерни план града Новог Сада сачинио је „дипломисани земљемерац“ Јозеф (Јосиф) Саутер, родом из Олмуца. Јозеф Саутер је по свему судећи у Нови Сад дошао из Сомбора 1876. године, где се оженио и где су му рођене ћерке Хермина и Мелани.⁸ Током 1878. године своју канцеларију имао је у Грчком сокаку у Јовановићевој кући, на првом спрату с леве стране. Овде се бавио прављењем планова за приватна и општинска лица, за уређење река, наводњавања и одвојавања, основних планова за прављење канала и насипа, планова за зидање „на равно и списе од планова за зидање у круг архитектуре не спадајућима“, за зидање „обществених домова, училишта, обиталишта и гостионица сваке врсте“. Прихватао је преглед већ завршених зграда, испитивање основа, као и премеравање грунтова са „праведним посредовањем“; вршио је размеру и деобу општинског и приватног земљишта по закону као и премер равница и јаруга; а при неутврђеним границама вршио је „техничко посредовање и заступање свих страна“, са умереном ценом.⁹

Са обављањем наведених послова Јозеф Саутер је не дуго након свог доласка у Нови Сад, већ 1878. године, понудио Магистрату своје услуге каналског мерника у комисији за

колаудицију, он је током година обављао послове за град, за које је посебно плаћен. Године 1886. Јозеф Саутер је био помоћни варошки мерник, а 1896. године као виши варошки мерник потписао је нова правила и обавезу прилагања планова приликом тражења дозволе за градњу са обавезном употребом нових мера.¹⁰ Јозеф Саутер је 1887. године граду понудио план за проширење градског трга. Са Виктором Флатом, великим жупаном, Стеваном Пеццијом Поповићем, градоначелником, Анталом Шрајбером, градским капетаном, Белом Амброзијем, речним инжењером, градским већницима Бернатом Фишером, Валтазаром Фајтом, Ференцом Формајером и Ђулом Трогмајером, године 1892. био је члан градске комисије за одбрану од поплаве.¹¹

Резултат његовог рада у Новом Саду била је и израда плана града, који је 21. новембра 1885. године понудио на откуп Магистрату. Његов план града Новог Сада сачињен је на основу мерничких скица из 1877. године, са регистрованим објектима по броју кућишта, у мери 1 : 2880 (или 1 Бечки палац = 40 Бечки фати = 75 м. 859,,), са тројезичним натписом. Његову понуду је велики жупан Феликс Парчетић 25. новембра 1885. године упутио на разматрање Законодавном већу Магистрата. Предлог великог жупана је Магистрат, на својој редовној седници 4. децембра исте године једногласно прихватио и одобрио откуп 25 плана Новог Сада у издању Јозефа Саутера, који су по одлуци магистрата требало да буду раздељени свим школама у Новом Саду.¹²

Године 1887. магистрат је разматрао и његову понуду да град преузме преостале примерке плана, које је он израдио. На основу те понуде град је од Јозефа Саутера за 270 форинти откупио 90 већих и 190 планова мањег формата. За проверу тачности и одобрење ауторског права задужен је градски мерник Александар Вулко.

Литографски план града Новог Сада по цртежу инжењера Јозефа Саутера израђен је у уметничком атељеу и штампарији Рудолфа Шписа у Бечу, у току 1885. и 1887. године. Тако је план града Новог Сада настао као приватно улагање инжењера Јозефа Саутера, који је за

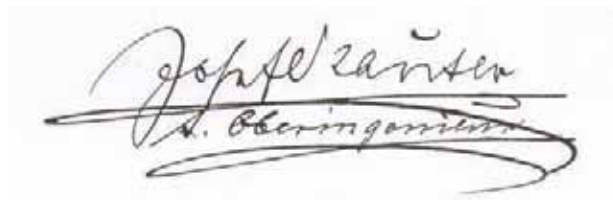
градске потребе откупио магистрат слободног краљевског града Новог Сада.

Главни градски мерник Јозеф Саутер је до краја свог живота остао у Новом Саду, где су му се ћерке удале за угледне рађане. Године 1900. приликом пописа становништва пописан је као удовац, у кући у Верешмртијевој улици број 1, где је живео са породицом своје млађе ћерке.¹³ Његову смрт је, 9. септембра 1901. године, у матичарском звању у Новом Саду пријавио његов зет варошки архивар Роберт Профума. Сахрањен је 11. септембра

1901. године на Католичком гробљу у Новом Саду.

У именику личности који су допринели развоју Новог Сада, остаће забележен његово име, његов труд и смелост, да се сам прихвати цртања и издавања плана града Новог Сада.

Тако је и нама познат и често коришћен Саутеров план града Новог Сада, први план модерног града, план према којем се и данас равна све оно што је од његовог настанка изграђено или срушено у Новом Саду, као један од најважнијих докумената прошлости града.

Слика 1. Рукопис Јозефа Саутера

НАПОМЕНЕ

¹ ИА НС Ф. 1 3024/1862

² ИА НС Ф. 1 483/1863 Р

³ Томерлинов план

⁴ Теодор Ђомпарић, варошки мерник од 1860. године, 1868. он је варошки мерник заједно са Радосавом Манојловићем, Т. Ђомпарић је 1880. године имао ранг краљевског мерника-ИА НС Ф. 1 2059/1880

⁵ ИА НС Ф. 1 1081/1867; не зна се да ли је тај план израђен, јер није прикључен предмету.

⁶ Десанка Ступар, Хронологија урбаног развоја града Новог Сада до 1941. године, Нови Сад 2006, стр. 28.

⁷ Статут слоб. кр. вароши Новог Сада, стр. 10–11, Нови Сад, 1886.

⁸ Јозеф Саутер (1830) се родио у Олмуцу; супруга Ида Саич рођена је у Бачком Моноштору (1840); ћерка Хермина (1862) и Мелани (1874) у Сомбору; у Новом Саду су 1881. године пописани под бројем 567.; као члан до-

мањинства пописана је и служавка Ката Груић, стара 18. година, родом из Сомбора.

⁹ ИА НС Ф киг. 5928/1878

¹⁰ Донка Станчић, Нови Сад од куће до куће, Нови Сад, 2005, стр. 33.

¹¹ ИА НС Ф. 1 20. VII 1892.

¹² ИА НС Ф киг. 14804/1885

¹³ У упису у матичну књигу умрлих у Католичкој жупи Имена Маријина, није наведен узрок смрти, а у упису у матичну књигу умрлих у матичарском звању Нови Сад, наведено је да је умро у 71. години живота, а као узрок смрти наведена је емболија плућа. Обред приликом сахране Јозефа Саутера служио је каплан Петер Кнези. Његов надгробни споменик налази се на хрпи старих надгробних споменика на Католичком гробљу на Футошком путу у Новом Саду. Идеја да се сачини скица животног пута мерника Ј. Саутера потекла је баш из тог разлога.

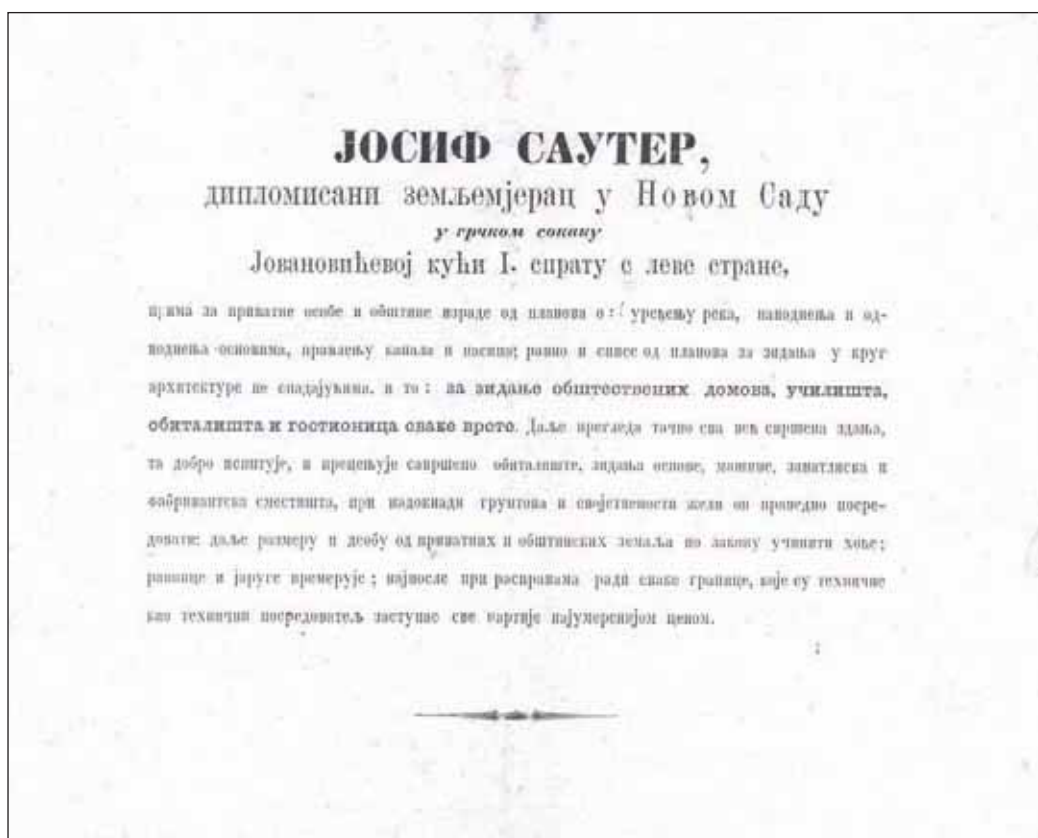

A CONTRIBUTION TO THE HISTORICAL STUDY OF TOPOGRAPHIC REPRESENTATIONS OF CONTEMPORARY NOVI SAD

SUMMARY

The goal of this paper is to enrich the knowledge on topographic representations of Novi Sad, with special emphasis put on city plans, which constitute a part of the Historical Department. In this paper, the biography of Joseph Sauter (1830. Olomouc – 1901. Novi Sad), the town surveyor, is published for the first time. In 1885, Joseph Sauter made the first lithographic plan of Novi Sad and covered the expenses of its preparation from his own pocket. The plan was made in two versions - the smaller and the bigger one. The town purchased these plans on two occasions. Among other things, this paper provides a detailed description of Joseph Sauter's work as the town surveyor in the period from 1876 to 1901. The Museum of the City of Novi Sad is the only institution which has in its possession both the small and the big version of Sauter's plan of Novi Sad.

KEYWORDS: topographic representations of Novi Sad, Joseph Sauter, plan of the city of Novi Sad

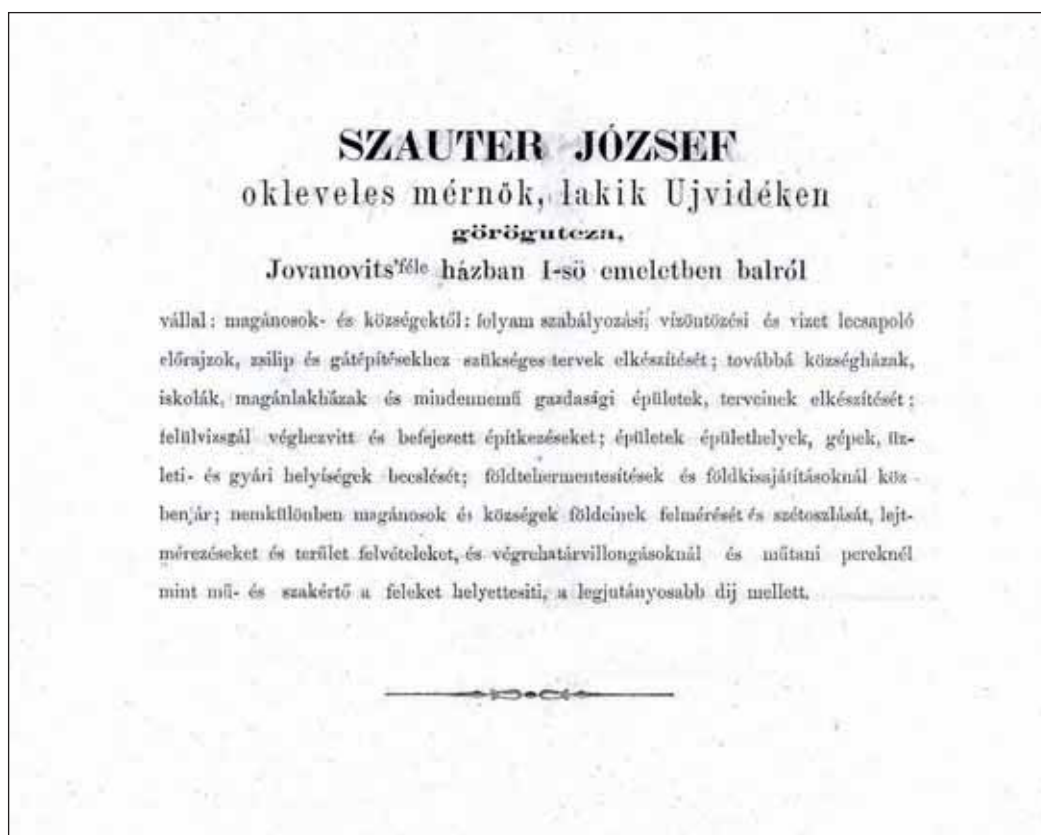

Слика 2. Оглас градског мерника Јозефа Саутера на српском из 1878. године

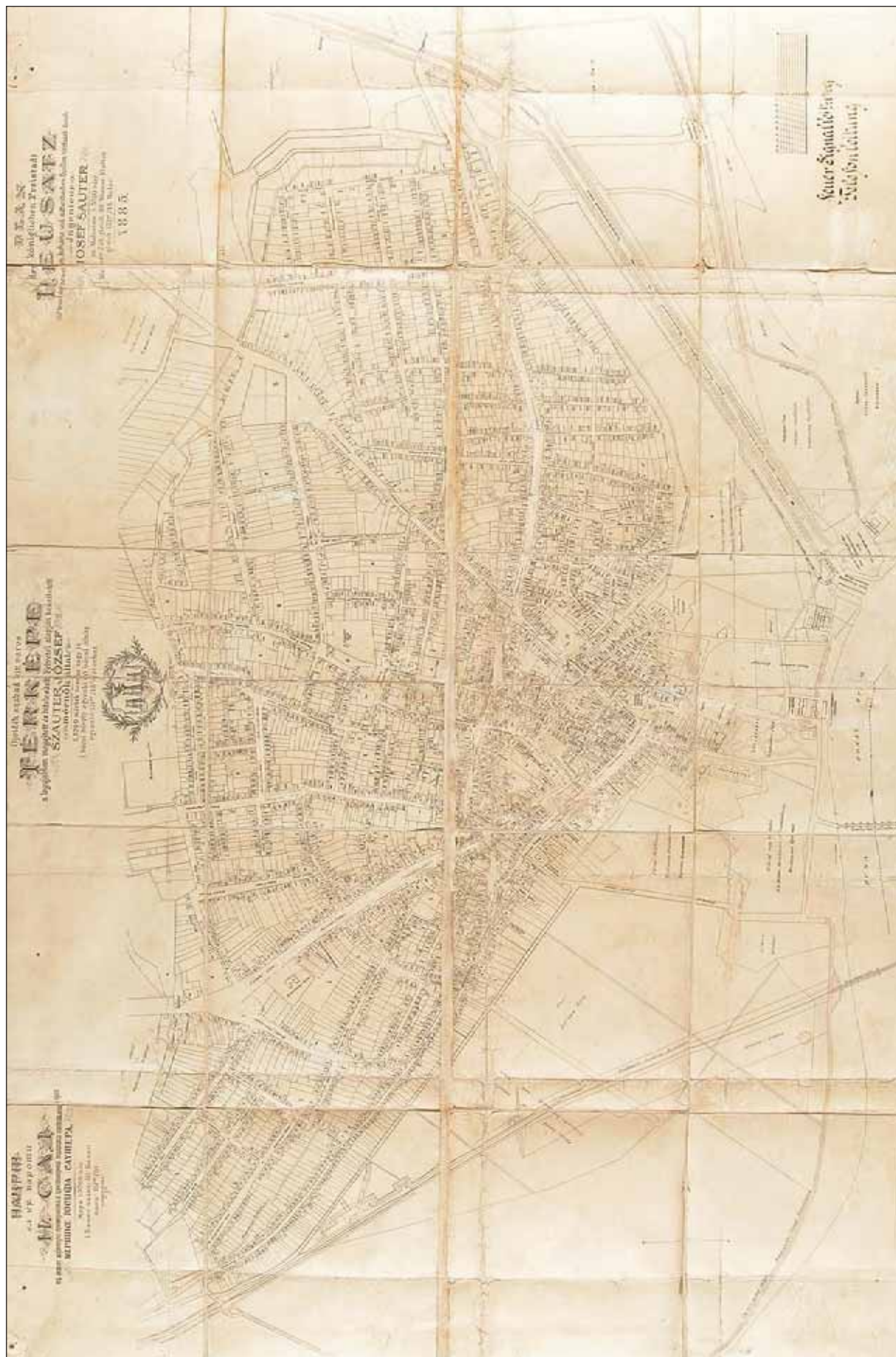

Слика 3. Оглас градског мерника Јозефа Саутера на немачком на српском из 1878. године

Слика 4. Оглас градског мерника Јозефа Саутера на мађарском на српском из 1878. године

Слика 5. Мала Саутерова карта у сразмери 1:5760 (И-4293МГНС), са уцртаним телефонским линијама и пожарним путем

ЗАОСТАВШТИНА ВАСЕ СТАЈИЋА У МУЗЕЈУ ГРАДА НОВОГ САДА

САЖЕТАК: Васа Стајић је, као просветитељ, књижевник, историчар, председник и секретар Матице српске био значајна историјска личност. Део његове заоставштине налази се у Музеју града Новог Сада, највише захваљујући његовој супрузи Милици. Овим радом представљен је животни и радни век овог „последњег апостола старе Војводине“ и музејски фонд *Васа Стајић*. Предмети у музејском фонду говоре о једној богатој каријери, делимично истраженој од стране савременика и поштовалаца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Васа Стајић, фонд Музеја града Новог Сада, Матица српска, Војводина, српство, југословенство, омладина, социјализам, планинарство.

Године 2007. и наредне 2008, спајају се два јубилеја Васа Стајића: сто тридесет година од његовог рођења, 10. фебруара 1878. године у Мокрину, и шездесет година од његове смрти, 10. фебруара 1947. године у Новом Саду.

Васа Стајић је био просветитељ, књижевник, историчар, национални и културни радник, председник и секретар Матице српске. У Музеју Града Новог Сада, као **посебан фонд од 185 предмета**, налази се део заоставштине Васа Стајића који је захваљујући пре свега његовој супрузи Милици доспео у Музеј 1964. и 1972. године уз два рукописа која су се ту нашла захваљујући и другим дародавцима. У фонду Васа Стајића су: лични предмети, документа, рукописи, фотографије и књиге. Његови ситни лични предмети, четка за бријање, бритва, чешаљ, штило и перо, мастионица, упијач, цепни сат, као и делови његове радне собе – ормар, писаћи сто, фотеља, стона лампа, пепељара, на фактографски начин одсликавају време и простор у којем је живео и радио Васа Стајић. Он се остварио као личност, која је при крају живота једноставно и са поштовањем називана „чика Васа“. Предмети у фонду говоре о једној богатој каријери, делимично истраженој од стране његових савременика и поштовалаца. Потоње генерације нису бациле ново светло на ову занимљиву личност.

Посматрано из данашње димензије времена, овај помало заборављени „последњи апостол старе Војводине“, својим животом и делом – визијом „новог Србина“ и „нове Војводине“

– спајао је прошло са будућим. Његова „чврста утемељеност у жиле земљане“ како је написала Исидора Секулић, чинила га је правим човеком свога војвођанског завичаја – великим борцем и мудрацем. Он се трудио да споји своју стару српску војвођанску завичајност с модерним идејама XX века. С тим у вези ширио је видокруг српске културе још даље од традиционалних веза с мађарском и немачком културом ка француској, а касније и руској и другим културама. Дакле, био је европејац *par excellence*.

Животни век Васа Стајића је започео у родном Мокрину, у Банату, 10. фебруара 1878. године, у земљорадничкој породици. Отац му је рано умро, па се, радећи у најам и уз помоћ стипендије Петра Божића, издржавао и школовао. Српску основну школу завршио је у Мокрину. Гимназију је започео (I разред) у В. Кикинди, а потом је похађао Српску гимназију у Сремским Карловцима. После завршеног седмог разреда морао је да се испише из гимназије наводно због социјалистичких идеја за које се занимао, а оне су у тој гимназији биле неприхватљиве. Због тога је осми разред и матуру положио чак у гимназији у Сењу у Хрватској, о чему постоји сачувана потврда у музејском фонду.

Васа Стајић је студије права, филозофије и филологије започео у Будимпешти, а наставио у Лајпцигу и Паризу. Дипломирао је 1902. године у Будимпешти. Професорску диплому добио је 1907. године, а оригинал и препис дипломе чувају се у фонду Музеја.

По завршеним студијама, с патриотским али и модернистичким заносом, започео је своју просветно-културну мисију кроз српско полицентрично национално биће. Жигосан као социјалиста, почео је своју просветну каријеру као учитељ у селу Рудна (данас у румунском делу Баната), а потом је прешао у Пакрац. Убрзо је и ту изгубио посао. Заузимањем Јована Скерлића успео је да добије радно место у Гимназији у Пљевљима. У Војводину се вратио тек 1907. године у Учитељску школу у Сомбору. О том периоду свога живота Васа Стајић је оставио бројна документа, рукописе, преписку и чланке по часописима. У својим „исповедањима” и аутобиографији сам је покушао да објасни како је постао социјалиста још у гимназији у Сремским Карловцима и Сењу. Углавном је то сводио на материјалистичко становиште. Касније је дошао у додир са Скерлићем, радовима Светозара Марковића и других социјалиста, које је и сам преводио. Био је и претплатник *Радиничких новина* под утицајем Скерлића. Кратко је сарађивао и са радикалима Јаше Томића али је имао резерву према његовој демагогији. На студијама у Будимпешти био је присталица социјалдемократије, иако је становао у Текелијануму, где се на то баш није благонаклоно гледало. Сарађивао је у будимпештанском социјалдемократском листу *Народна реч* коју је уређивао Милорад Поповић. У новосадској *Застави* је писао под псеудонимом „Пријатељ радника”. Ту је писао о модерној производњи, о радничким домовима, о раду, земљорадничким задругама, осмочасовном радном дану, машинама, о Мађарима и социјалистичким идејама и законима о радништву. Док је боравио у Паризу Васа Стајић је слушао предавања Лафарга, Анатола Франса и других познатих личности и обилазио културне институције. У Лајпцигу је написао „Кроз блато капитализма у културу социјализма”. У својим „исповедањима” 1903/04. године писао је о тешком животу у банатским селима, о просветним радницима, о југословенству, о слепом национализму и друге теме.¹

У току сазревања, крајем XIX и почетком XX века, Васа Стајић је упознавао бројне људе са којима ће касније друговати и сарађивати. То су били углавном млади интелектуалци ње-

гове генерације с краја века, како је волео да каже на француском “fin de siècle”. Најчвршће се спријатељио с Тихомиром Остојићем, Вељком Петровићем, Лазом Поповићем, Милетом, Милутином и Васом Јакшићем и другим интелектуалцима. Са њима ће сарађивати на пољу културног и политичког живота. Заједно су покушавали да растерују жабокречину у друштвеном и политичком животу Војводине која је устајала крајем XIX и почетком XX века. Тако су основали нову – демократску странку 1908. године која је имала свој орган Српски глас. Та политичка странка око браће Јакшић, Васа Стајића и њихових другова називана је обично „Кикийски демократи”. Програм ове странке разликовао се од војвођанских радикала и либерала пре свега у новом погледу на национално питање. За „Кикийске демократе” национално питање је пре свега демократско питање. Највећи практични успех ове политичке групе било је довођење Тихомира Остојића за секретара Матице српске 1911. године. Матица српска се тада налазила у запарложеном стању после проневера које су имале и судски епилог. „Кикийске демократе” су посебну пажњу придавале омладини. Овај ресор поверен је Васи Стајићу. Дакле, њему је пало у тал организовање српске демократске омладине у коју је Васа Стајић полагао велике наде, држећи се учења Доситеја, Мушицког и Стерије, али и Светозара Марковића и Јована Цвијића. Рад са омладином биће за Васу Стајића и убудуће највиши циљ – готово судбинско питање, које је он на неки свој начин идеализовао кроз цео живот. Окупљајући омладину просветитељски и овоземаљски он је био нека врста споне генерација у време сукоба генерација. Веровао је да је просвећеност мајка толеранције, а толеранција сестра законитости. Тражио је превласт етичких идеала. Веровао је у Толстојеве речи: „ако су покварени људи здружени постали моћ, онда то и поштени људи морају да ураде”.²

Почетак XX века био је за српски народ пун великих искушења. Васа Стајић је то дубоко разумео. Сав свој елан ставио је на тај – патриотски занос. Веровао је да је српско национално питање пред коначним решењем. Припадао је, као и већи део његове генерације,

југословенском србофилском покрету. Као вођ и учитељ српске средњошколске омладине основао је у Сомбору часопис *Нови Србин*, у време када је и Вељко Петровић објавио своје „родољубиве песме“. Ову ангажованост је Васа Стајић нарочито појачао 1912. године, када су започели Балкански ратови. Укључио се у рад „Народне одбране“ у Београду. *Нови Србин* је припремао омладину за политичко-револуционарну и националну акцију рушења Хабзбуршке монархије. За те идеје Стајић се обраћао и Мађарима. Разуме се да такав политички рад није могао бити непримећен од стране власти. Васа Стајић је био ухапшен 1913. године по повратку из Београда. Осуђен је на шест месеци затвора. Пошто је изгубио службу у Сомбору, одселио се у Панчево где је отворио књижару „Нови Србин“, а покренуо и нови часопис *Српска просвета*. Часопис се обраћао целом српству, а не само омладини. Нове идеје закупиле су Васу Стајића. Он се веома заинтересовао за дело Светозара Милетића – његов либерално-демократски начин рада и борбу, као и његову концепцију потпуне грађанске равноправности, што ће и њему бити водиља кроз цео политички и културни рад.

У данима пред Први светски рат, Васа Стајић – иако обузет јаком српском националном пропагандом – никада није прелазио у шовинизам. Јуна 1914. године учествовао је на Конгресу југословенске револуционарне омладине, који се тајно одржао у Бечу. Ухапшен је 26. јула 1914. године и осуђен на девет година и десет месеци тешке робије. У затвору у Сегедину, где је робијао, срео се са Јашом Томићем. Сада када су се нашли у истој невољи, уследио је и коначан расплет њихових односа. То је било на кључној дилеми: српство или југословенство? Васа Стајић је био за југословенску српску опцију, а Јаша Томић само за уско српску опцију.

После петнаест месеци проведених у Сегедину, Васу Стајића су преселили у затвор у Сомбатхељу, потом у Панчево, па опет у Сегедин. Од 1916. до 1918. године провео је у затвору у Илави на Вагу. Робијање је дефинитивно покварило његово слабо здравље, што ће му остати за цео живот. На крају рата нашао се у затвору у

Турчанском Св. Мартину (у Словенији) одакле је кришом изашао с лажним пасошем и дошао супрузи и ћерки у Загреб, крајем октобра или почетком новембра 1918. године, на слободу. Овај тешки период живота Васе Стајића „покривен“ је у музејском фонду разним судским документима, рукописима, фотографијама као и бројним писмима супрузи Милицы и ћерки Даницы.

Сећајући се „Стајићевог велеиздајничког процеса у Сегедину 1915. године“, Милутин Симић је у *Споменици Васи Стајићу* написао да ће од Васе Стајића остати „... жив пример који је дао, пример несаломиве воље и апостолске енергије, пуна сагласност између идеја, делања и живота“. Васа Стајић је на судском процесу у Сегедину све признао и сву кривицу примио на себе. Тако је ослободио своје ђаке сваке одговорности. Тај високоморални чин они ће заувек памтити.

Крај Првог светског рата и стварање југословенске државе за Васу Стајића су значили решавање националног питања на начин на који је то било могуће решити. Он је тада имао четрдесет година. И поред болести био је пун снаге и воље да се посвети државном и социјалном питању које је сматрао приоритетним у настајању новог југословенског друштва. Васа Стајић је био републиканац по убеђењу и то мишљење је јавно заступао као и политички став да Војводина треба да се укључи у Југославију преко Народног вијећа СХС као посебан ентитет, супротно гледишту радикала Јаше Томића. Због свега тога само њега од 28 делегата Народног вијећа СХС регент Александар није примио у аудијенцију. Ту се већ могао назрети крај кратке политичке каријере Васе Стајића, која је мученички почела – робијањем за српство и учешћем у делегацији српске владе на конференцији у Паризу у одбрани Војводине као српског ентитета. Музејски фонд поседује пропусницу за Мировну конференцију у Паризу Васе Стајића који је радио у секцији за штампу.³

Не предајући се, Васа Стајић је наставио да се бори за своје идеје. Потпуно се посветио свом завичају – Војводини. Када га је Јаша Томић елиминисао из ресора просвете и културе

у Народној управи за Војводину, коју је званично водио Јоца Лалошевић, а вршио в. д. повереник Милан Петровић, окренуо се раду у Матици српској.⁴ У припреми матичине скупштине у новој држави залагао се да се Матица српска више посвети проучавању Војводине. Он је у демократском листу *Јединство*, које је основано 1919. године, заузео став о Матици српској као центру за „народно просветилачка удружења“. Желео је подмлађену и реформисану Матицу српску. Постао је њен секретар 1920. године, када је Тихомир Остојић отишао за професора Универзитета у Скопљу.

Седам година ишчекивана скупштина Матице српске коначно је одржана септембра 1920. године. За председника је изабран Радивоје Врховац, професор и директор Карловачке гимназије, а за секретара Васа Стајић. Обојица ће у наредна два десетлећа бити у жижи збивања у Матици или око ње.

Васа Стајић, пун идеализма и воље, прионуо је више реформском захвату у Матици, него организацији њених практичних послова. Тако је радио на увећању чланства Матице српске, обилазио села, држао предавања, формирао локалне секције Матице српске, основао Матицу напредних жена (од „Кола напредног женскиња“) успоставио сарадњу са другим друштвима, као што је била сарајевска „Просвјета“ и предлагао увек нове идеје. Наравно, највише пажње придавао је књигама и књижевности. Залагао се за штампање књига, а сам је уредио 300. свеску *Летописа Матице српске*.

Као главни реформски задатак, Васа Стајић је сматрао увођење науке у Матицу. Због тога је позвао Јована Цвијића, председника СКА да помогне, што је овај и прихватио 1922. године. Научни одсек је највише требао да ради на проучавању Војводине. Лепо је почело, али на томе је стало. Свестан да ствари не иду како је желео (у администрацији је било проблема а и због књижевног оделења трпео је критике), Васа Стајић је одлучио у јесен 1922. године да отступи са места секретара Матице српске и прешао да ради у Новосадску гимназију. Очигледно, он је био човек пун идеја и педагошког и говорничког дара, али не и организационог. Остао је у Матици, али без функције. Повреме-

но се појављивао, најчешће држећи предавања. Учествовао је у обележавању стогодишњице Матице српске, која је одржана 1927. године. За овај Матичин јубилеј Васа Стајић је објавио дело *Светозар Милетић - животи и рад*, одуживши се тиме свом идејном вођи.

Крајем двадесетих и почетком тридесетих година XX века била је велика криза, код нас, као и у свету. Војводина је као аграрно подручје преко мере осиромашила. Све се то одражавало на живот и свест људи. Матица српска која је одувек водила бригу о „пречанским Србима“, имала је сада нове разлоге за бригу. Политички живот у Краљевини Југославији пао је у кризу. Шестојануарска диктатура Краља Александра осећала се свугде, па су превирања захватила и Матицу српску. Превирања су била углавном политичког карактера. У Матичиној управи превладали су опозиционари београдском режиму. Проблеми заостајања Војводине у држави се више нису скривали, напротив. Тако је појава приказа књиге *Војвођани о Војводини*, у којој је и Васа Стајић имао веома запажен есеј, изазвала читаву драму и повреду сујета. Разуме се да је иза тога била борба за власт одређених група. На једној страни је била стара управа на челу са Врховцем, а на другој страни група око Косића и Никића – режиму наклоњених људи, спремних да Матицу српску преселе у Београд. Упорним и вештим маневрисањем на неколико скупштина стара управа се одржала, а када је за секретара дошао Никола Милутиновић и ојачала да потпуно одбије нападе.

Васа Стајић је дуго био изван тих превирања у Матици. Био је присутан, држао је нека предавања, али се није приклањао ниједној струји. Он није био политички активан, а залагао се да се у Матицу врате Вељко Петровић, Милан Кашанин, Милош Црњански, Исидора Секулић и многи други који више нису сарађивали из разноразних разлога, најчешће због сујета. Прилику да то исправи Васа Стајић је добио изненада, када је после повлачења Радивоја Врховца био изабран за председника Матице српске септембра 1935. године. Велика већина „матичара“ била је задовољна овим избором. Када га је предлагао за председника члан матичине управе Жарко Јакшић је рекао

да је „Васа Стајић Војводини дао све а од ње није добио ништа“.⁵

Васа Стајић је одмах у складу са својим идејама покушао да ради пре свега на дотеривању *Лейописа*. Уредио је 1936. године чак четири двоброја. Уводио је младе људе у посао. Њему су активно помагали Жарко Васиљевић и Младен Лесковац, а ту су били и Светислав Марић и Душан Поповић. Ово је нарочито било важно, јер је Васа Стајић често био одсутан због лечења туберкулозе у санаторијуму у Тополшици. Из овог времена у музејском фонду има доста писама и фотографија.

За сарадњу у Матици, поред београдске интелигенције Васа Стајић је покушао да придобије и загребачку, заправо Крлежину „књижевну леву“ у којој је био и војвођанин Васа Богданов. Тешко је то све било уклопити, јер су многи међу њима били у међусобном сукобу. Све у свему, *Лейопис* је тада, освежен младим људима, добио на динамици. Али Васа Стајић није могао дуго да издржи. Оронолог здравља, већ у пензији, није могао да се носи с матичином управом. Није се слагао са секретаром Милутиновићем, јер је сматрао да овај уноси дневну политику своје Самосталне демократске странке у Матицу. После годину дана на председничкој функцији Васа Стајић се повукао, верујући коначно, тражећи мир своје библиотеке и архива у Ср. Карловцима. Али, омладина ће га ревитализовати својим новим идејама, произашлим из „Студентске матице“. Стварање ОМПОК-а 1936. године обрадовало је Васу Стајића. Нарочито се обрадовао када га је око 200 омладинаца предвођених Миланом Петровићем, Младеном Лесковцем, Жарком Васиљевићем, Симом Цуцићем, Живаном Милисавцем и другима посетило у његовој кући у Ср. Карловцима. Повод за то је био његов 60. рођендан. Тада је објављена *Сјоменица Васи Стајићу* 1938. године. При крају живота та омладина ће га вратити у његову Матицу српску за председника 1945. године.

За Војводину се Васа Стајић страсно борио. Марта 1922. године покренуо је и свој трећи часопис *Нова Војводина* (одговорни уредник био је Миленко С. Милић), за који је добио подршку својих начелних пријатеља. Тако му

Петар Коњовић пише 1919. године да се не сме „... дозволити да Војводина остане исто онако јалова, мада увек пуних вимена, као што је била неслободна“; сматрао је да би био морални грех препустити ове крајеве – Војводину – „панцама угојених штребера“, звали се они радикали, социјалисти или демократе.⁶ Свестан тежине ових речи, Васа Стајић је чинио све, па и на своју личну штету, да се Војводина не заборави. Лепо је приметио Перо Слијепчевић: „осећала се љубав и страст да се Војводини помогне из ње саме подвигом самих војвођанских интелектуалаца.“ По Стајићу, каже Слијепчевић, Војводина се срзала зато што „нема никакве научне, музеалне, ни архивалне културе“.⁷ Васа Стајић је овим речима констатовао да није било научне установе која би проучавала Војводину.

С правом се, сматрао је Милан Грол, Васа Стајић плашио „да Срби у Војводини не остану у положају националне мањине на том тлу данас како су били у Хабзбуршкој монархији“. Али „превадала су међутим, друга мишљења и други програм о Војводини (...) Васи Стајићу су одречене компетенције и ускраћена реч о Војводини“ – закључио је Милан Грол.⁸

„Нова Војводина“ се залагала за истинско ослобођење. Моторну снагу реформи друштва Васа Стајић је видео, наравно као и увек, у „идеализму још неначетих младића“, дакле – омладини. Истицала је Стајићев став да је национално ослобођење извршено и да је време за хуманистички програм: за библиотеке, архиве, музеје, школе ... Дакле, за идеју Уједињене омладине српске – „просветом слободи“. Та слобода водила би изграђивању аутономних личности. За подршке овим идејама Васа Стајић је основао „Гетеово друштво“ и „Омладинску Матицу“ 1922. године. „Нова Војводина“ је тражила новог интелектуалца – патриоту напредних идеја слободе, грађанске равноправности и једнакости пред законом. Међу првима она је дигла глас против настајућих фашистичких идеја које су биле подупиране из финансијских и полицијских центара моћи. „Нова Војводина“ је трајала до јуна 1923. године, када се угасила.⁹

Своја становишта о Војводини Васа Стајић је износио у разним приликама. Али, у књизи *Војвођани о Војводини – њовом гесе-*

ишодишњице ослобођења и уједињења, које је у Београду издало „Удружење Војвођана“, чини се да је сублимисао суштину свога гледишта. Говорећи о нападу београдске штампе на њега рекао је да сматра својом дужношћу да говори отворено. Или да ћути. Због тога је и одбачен као „непрактичан политичар“. Осећао је да су пале у заборав слободарске традиције Војводине. По њему, Војводином се управља и сада као што су то чинили Беч и Будимпешта. „Непознавање историје Војводине и веровање у фашистичке методе довело је до тога да се данас Војводином управља по начину: данас јесмо, сутра нисмо, прекосутра ...Тон одиста дају они који су се доселили и који очекују и даље селидбе, док они који, ако се и повинују по разним ветровима, остају верни овој груди, они ћуте, можда исувише застрашени жандармеријом, полицијом, финансијима...“¹⁰ Критикујући режимско настојање да искорени војвођански тип човека неприступачног за шовинизам, показао је да је ипак оптимиста, верујући у Војводину. Цитирао је Јована Цвијића који је рекао да ће у новој држави Војводина добити оно што буде умела себи да отме. На крају, Васа Стајић је поручио Војвођанима: „имајте више храбрости да културну мисао супротставите антикултурној и да јој помогнете да победи. Нарочито, не кукајте и не вајкајте се, него се борите. Свесни да су све недаће Војводине **nostra, nosterrima culpa**“.¹¹

После неколико бурних година заноса, Васа Стајић је одлучио да се врати свом старом професорском занату. Од 1924. године све више се повлачио у гимназијски школски рад, најпре у Новом Саду, а потом у Суботици. Време је проводио у библиотеци и архиву. Као млад био је заглављен у будућност, а у зрелом добу почео је да се занима за прошлост. Најмање је припадао садашњости. Његов вечити идеал био је човек – интелектуалац без предрасуда, широкогруд и слободуман. То је усвојио од Доситеја, Гетеа, Толстоја и Милетића, понајвише.

Његови ђаци су осећали Стајићеву наклоност омладини. Један од њих - Мирослав Јерков – сећајући се свога професора југословенске књижевности и француског језика Васа Стајића, написао је: „Стога смо за кратко време,

већ у току неколико часова, били просто одушевљени књижевношћу и наставником својим, чији је утицај на нас постао огроман и благотворан, и који нам је, у току три године предавања, отворио очи, развио вољу за рад, улио много самопоуздања и вере у себе и у живот”.¹² Памте се и „екскурзије у живот ван школе“, које је професор Стајић практиковао. Водио је своје ђаке недељом и празницима у шуме и планине, које је и сам волео.

Одушевљење за природу било је у сагласности са Стајићевим просветитељским идеализмом и карактером. Стога је упоредо с просветним радом пуну љубав поклонио и планинарењу. Шта више, био је и одушевљени пропагатор планинарства. Сећајући га се као планинара који је „популарисао и личним примером и утицајем развијао планинарство код нас као одличну методу у научном раду и физичком и духовном подизању и јачању нашег човека. ... Гаја Грачанин је утврдио да њему припада и главна заслуга што је 1924. године дошло и до организовања туристичког покрета у Фрушкој гори и Војводини.”¹³ Омладина је следила Васу Стајића. Научила је да воли природу, јер је у њој поред здравља налазила и духовност и забаву. Двдесетих и тридесетих година ХХ века код нас је почело да се негује планинарство и туризам. Васа Стајић је, као модеран човек, то подржавао. Због тога је учествовао у иницијативи и помагао да се љубитељи природе организују у Друштво „Фрушка гора”. Учествовао је и у оснивању Савеза југословенских планинарских друштава, као и Асоцијације словенских туристичких друштава у Кракову 1927. године. Остао је сарадник планинара и онда када је као пензионер, због здравља, морао више времена да проводи у својој кући у Ср. Карловцима. У музејском фонду налазе се бројне фотографије из тога времена и планинарска чланска карта Васа Стајића.

Ратне године провео је Васа Стајић у Сремским Карловцима, болестан и разочаран. Сређивао је архивску грађу и пребивао по прошлости. Од младих који су навраћали код њега да позајме књигу за читање и чују коју мудру реч, слушао је о ратним збивањима. Пажљиво је пратио борбу и подвиге омладине у Фру-

шкој гори. Партизани га нису заборавили, а он је у њима видео победничку омладину. На њихов позив прикључио им се са Бабуком (како је звао супругу Милицу), септембра 1944. године код Буковца. Тај чувени одлазак на ослобођену територију у Фрушкој гори детаљно је описао Васа Стајић у писму Милану Петровићу. Понента писма је: „Мене зове та омладина с којом смо јуче сарађивали и ти и ја. Она тврди да би мој приступ њој много вредео. Осетих се поласкан да мене још неко треба.”¹⁴ У партизанима је постао члан Главног народноослободилачког одбора Војводине. Писао је чланке за *Слободну Војводину* и *Истину*. Размишљајући о идејама нове омладине није остао равнодушан пред питањем да ли ће она умети да изгради свет своје маште и да ли ће у томе успети.

Васа Стајић је дочекао ослобођење и повратак у Нови Сад у којем је провео остатак живота. Посмртно је испраћен, уз велике почести, из старе зграде Матице српске, чији је био председник, на своје вечно почивалиште, на Успенско гробље, у друштво Светозара Милетића. У музејском фонду налазе се бројне изјаве саучешћа, фотографије, телеграми и читуље поводом смрти Васе Стајића, 10. фебруара 1947. године.

Цео овај занимљиви и надасве часни живот Васе Стајића био је проткан његовим породичним животом. Породица је њему била извор снаге и енергије за јавну рад, али и утеха у разочарењима која овај рад доноси. Васа Стајић се оженио млад и из љубави с Милицом Водваршки, Хрватицом католичке вере, Загрепчанком по рођењу. Милан Петровић у *Сјоменици Васи Стајићу* истиче величину његове верне сапутнице Милице, која је још 1912. године пристала да подноси кривичне парнице, затворе и робијања свога мужа, а да сама води кућу с малим дететом – ћерком Даницом, без потпоре и ослонца. Породични живот Васе Стајића огледа се, не само кроз неке предмете из музејског фонда, већ кроз цео фонд за који је најзаслужнија Милица Стајић – Бабука.

* * *

Велика је библиографија Васе Стајића и веома разнородна. Много од тога има и у Музеју Града Новог Сада.

Посебну пажњу завређује његово проучавање историје Новог Сада. Наводно је на њој радио 12 година (1932–1944). Почела га је занимати када је проучавао Светозара Милетића. „Спуштајући сонду све дубље” у историју Новог Сада настале су: „Новосадске биографије”, „Привреда Новог Сада”, „Грађа за културну историју Новог Сада”, „Грађа за политичку историју Новог Сада”, „Светозар Милетић и Нови Сад”, „Српска православна велика гимназија у Новом Саду” и друге књиге и чланци. Све оне су и данас, после пола века, драгоцене грађа недовољно проучене историје Новог Сада, а посебно допринос историји Срба и Новом Саду.

Васа Стајић је добро разумео своју нацију у времену и простору. Желео је да буде модерни претеча њеног брзог развоја, што није било ни лако ни једноставно. У том настојању често није био схваћен на прави начин, што га је, уз тешку болест, покатак доводило до разочарења и пасивности. Али, увек се наново враћао и уздизао указујући младима на праве путеве.

Његовим идејама реалну вредност давало је здраво осећање недељиве судбине народа с обе стране Саве и Дунава, толико и његово либерално демократско постављање општег проблема народности и вере у Војводини, која је незамислива без равноправне утакмице и плодне сарадње.

Многи пријатељи и сарадници Васе Стајића истицали су његову сократовску природу – човек је увек изнад дела. Односно, најбоље дело Васе Стајића је сам његов живот. Већ као гимназијалца, ентузијазам социјалистичких идеја повукао га је ка модерним вредностима – до Париза. Али, када је почео да се бави просветом и културом свог народа, ишао је у Рудну, Пакрац и Пљевља. Занимао се само за истину. Једина верујућа идеја била му је Војводина. А све наде полагао је у Омладину.

НАПОМЕНЕ

¹ A. Lebl, *Politički lik Vase Stajića* (1963) Novi Sad, str. 13–73.

² *Сћоменица Васи Сџајићу* (1938) Нови Сад, стр. 105–106.

³ *Сћоменица ослобођења Војводине 1918* (1929), Нови Сад, стр. 156–159.

⁴ Д. Попов, *Историја Маџице српске*, IV део, 1918–1941 (2001) Нови Сад, стр. 29.

⁵ Д. Попов, наведено дело, стр. 488.

⁶ Д. Попов, наведено дело, стр. 70.

⁷ *Сћоменица Васи Сџајићу*, стр. 118.

⁸ *Сћоменица В. Сџајићу*, стр. 113–114.

⁹ Живан Милисавец, *Васа Сџајић – нацрт за сџугију* (1949) Нови Сад, стр. 71.

¹⁰ *Vojvodani o Vojvodini* (1928), Beograd, str. 28–31.

¹¹ Исто.

¹² *Сћоменица Васи Сџајићу*, стр. 137.

¹³ *Истџо*, стр. 152.

¹⁴ Ж. Милисавец, нав. дело, стр. 119.

Bogoljub Savin

VASA STAJIC'S LEGACY IN THE MUSEUM OF THE CITY OF NOVI SAD

SUMMARY

Vasa Stajic (1878-1947) was a very important historical figure. He was a national and cultural activist, educator, writer, historian and also a president and secretary of the Matica Srpska.

In the Museum of the City of Novi Sad there is a special collection comprising 185 items from Vasa Stajic's legacy. This collection would not exist, had it not been for his wife Milica. The items from this collection reflect Vasa Stajic's complex personality, who was often mentioned in various texts written by his contemporaries and admirers, but who is not so often mentioned by members of the modern generation.

In opinion of his contemporaries, Vasa Stajic was a true representative of his native region of Vojvodina – he was a truth-loving free-thinking freedom fighter and a wise man. He expanded the scope of interests of his old Serbian-Vojvodinian culture, so that it would embrace modern ideas and European values. He was educated in Budapest, Leipzig and Paris. He cooperated with a great number of intellectuals from his fin de siècle generation, especially during the time when he worked in the Matica Srpska. The goal of this cooperation was cultural and scholar development.

In the period between the two World Wars, Vasa Stajic spent most of his time working with young people. His educational work with his students was based on ethic principles of Dositej Obradovic, Jovan Sterija Popovic, Goethe and Tolstoy. In their free time, Vasa Stajic would take his students to the country for some hiking. As far as Vasa Stajic's political engagement is concerned, his idol was Svetozar Miletic, a liberal democrat. He was also interested in socialist ideas. He also spent some time researching the history of Novi Sad. In his opinion, the solution for the Serbian national question was the idea of Yugoslavism, which is the reason why he was imprisoned in the Austro-Hungarian Empire during the First World War.

Vasa Stajic, although he was sick and old at the time, responded to the request of young people and Tito's partisan. It was on their side that he lived to see the end of the Second World War and the liberation.

In the true spirit of Socrates, Vasa Stajic's greatest achievement was his own honorable life. He was a truth-lover. The only idea in which he passionately believed was – Vojvodina. He placed all his hopes on young people.

KEYWORDS: Vasa Stajic, collection of the Museum of the City of Novi Sad, Matica Srpska, Vojvodina, Serbism, Yugoslavism, young people, socialism, hiking.

Предмети

1. СТИЛО, прва половина 20. века, s.l., плута, метал, 7 цм
2. ЦЕПНИ САТ, 1910, s.l., сребро, 5x5 цм
3. БРИТВА, s.a., s.l., челик и кост, 12 цм затворена, 21,5 цм отворена
4. ЧЕТКА ЗА БРИЈАЊЕ, s.a., s.l., дрво и длака, 11x3 цм
5. ЧЕШАЉ, почетак 20. века, König – Zagreb, Писа 20, рог и кожа, 7,5x11 цм
6. ОРДЕН, s.a., Бугарска, сребро и емајл, 10,5x5 цм
7. ОРДЕН БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА, 1945, Југославија, метал, 3,5 цм
8. ОРМАР – ДВОКРИЛНИ, крај 19. века, s.l., дрво, орахов фурнир, дуборез, 45x118x176 цм
9. ПИСАЋИ СТО, крај 19. века, s.l., дрво буково, лакирано, фурнирано; дуборез, 71x135x83 цм
10. ФОТЕЉА, прва половина 20. века, s.l., дрво, текстил, 68x70x90 цм
11. СТОЛИЦА СА ЈАСТУЧЕТОМ, прва половина 20. века, s.l., дрво, токарено, бојено; вуна, платно, ручни рад, 75x47 цм
12. ЛАМПА СТОНА, прва половина 20. века, s.l., дрво и ливени метал, 54 цм
13. СТО МАЛИ, прва половина 20. века, s.l., дрво, токарено, бојено, лакирано, плоча обложена храстовим фурниром, 34x48x72,5 цм
14. ПОСТОЉЊАК, прва половина 20. века, s.l., памучни конац, кукичано, 90x90 цм
15. МАСТИОНИЦА, прва половина 20. века, s.l., ливено стакло, безбојно, посребрен месинг ливени, 18,5x31x12 цм
16. УПИЈАЧ, прва половина 20. века, s.l., липово дрво, лакирано, метал, 8x17x8,5 цм
17. ПЕПЕЉАРА, прва половина 20. века, s.l., ливено стакло, безбојно, 11 цм
18. ФОТОГРАФИЈА УНУКА ВАСЕ СТАЈИЋА, УРАМЉЕНА, прва половина 20. века, s.l., фотопапир, дрво, стакло, 22x28,5 цм
19. ФОТОГРАВИРА САВЕ ТЕКЕЛИЈЕ, 1903, Загреб, хартија, штампа, дрвени бронзиран рам, 25x35 цм
20. ФОТОГРАВИРА ГЕТЕА, прва половина 20. века, Минхен, фотопапир, дрвени рам, 21x28,5 цм

21. РЕПРОДУКЦИЈА СКУЛПТУРЕ СВ. ЂОРЂА ОД ДОНАТЕЛА, УРАМЉЕНА, прва половина 20. века, Фиренца, штампа, хартија, дрвени рам, 26,5x32,5 цм

22. РЕПРОДУКЦИЈА РЕЉЕФА СВ. ЈОВАНА ОД ДОНАТЕЛА, УРАМЉЕНА, прва половина 20. века, Фиренца, хартија, штампа, дрвени рам, 26,5x32,5 цм

23. РЕПРОДУКЦИЈА СКУЛПТУРЕ «ХРИСТ» ОД ИВАНА МЕШТРОВИЋА, прва половина 20. века, s.l., хартија, штампа, дрвени рам, 32,5x42,5 цм

24. РЕПРОДУКЦИЈА РЕЉЕФА СВ. ЦЕЦИЛИЈЕ ОД ДОНАТЕЛА, прва половина 20. века, Фиренца, хартија, штампа, дрвени рам, 22x28,5 цм

Документи

1. ПРОФЕСОРСКА ДИПЛОМА ВАСЕ СТАЈИЋА; оверен препис на мађарском и превод на српском језику, 7. 12. 1907 и 12. 04. 1922, Будимпешта, Нови Сад, хартија, 29x22,5 цм

2. РЕШЕЊЕ ИСТРАЖНОГ СУДИЈЕ ИЗДАТО ВАСИ СТАЈИЋУ НА МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ, 13. 01. 1913. Сегедин, хартија, 34x21 цм

3. ПРЕВОД РЕШЕЊА СЕГЕДИНСКОГ КРАЉЕВСКОГ ОКРУЖНОГ СУДА ПРОТИВ ВАСЕ СТАЈИЋА СА МАЂАРСКОГ НА СРПСКИ ЈЕЗИК, 10. 05. 1913, Сегедин, хартија, 34x21 цм

4. ОБАВЕШТЕЊЕ ВАСИ СТАЈИЋУ ОД СЕГЕДИНСКОГ ОКРУЖНОГ СУДА, 1913, Сегедин, хартија 34x21 цм

5. ПОТВРДА ГРАЂАНСКОГ КОМЕСАРА У ПАНЧЕВУ О ЗАПЛЕНИ 75 КЊИГА, ПРЕВОД СА МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА, 1914, Панчево, хартија, 34x21 цм

6. ПРЕСУДА СЕГЕДИНСКОГ КРАЉЕВСКОГ ОКРУЖНОГ СУДА ВАСИ СТАЈИЋУ ЗБОГ ЧЛАНКА У ЛИСТУ «НОВИ СРБИН», ПРЕВОД СА МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА, 18. 09. 1914, Сегедин, хартија, 34x21 цм

7. ПРЕПИС ОПТУЖБЕ СЕГЕДИНСКОГ КРАЉЕВСКОГ ДРЖАВНОГ ТУЖИОЦА ПРОТИВ ВАСЕ СТАЈИЋА И ЊЕГОВИХ УЧЕНИКА, јуни 1914, Нови Сад, хартија 34x21 цм

8. ОПТУЖНИЦА ПРОТИВ ВАСЕ СТАЛИЋА ПАНЧЕВАЧКОГ КРАЉЕВСКОГ ДРЖАВНОГ ТУЖИОЦА ЗБОГ ОБЈАВЉЕНОГ ЧЛАНСТВА У ЧАСОПИСУ «СРПСКА ПРОСВЕТА», ПРЕВОД СА МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА, 22. 03. 1915, Панчево, хартија 34x21 цм

9. РЕШЕЊЕ СЕГЕДИНСКОГ КРАЉЕВСКОГ ОКРУЖНОГ СУДА РАДИ КУМУЛИРАЊА КАЗНИ ВАСИ СТАЛИЋУ, ПРЕПИС НА МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ И ПРЕВОД НА СРПСКОМ, 10. 12. 1915, Сегедин, хартија 34x21 цм

10. ОПТУЖНИЦА КОЈУ ЈЕ ПРОТИВ ВАСЕ СТАЛИЋА ПОДИГЛО ПАНЧЕВАЧКО КРАЉЕВСКО ДРЖАВНО ТУЖИЛАШТВО ЗБОГ ЧЛАНАКА У ЛИСТУ «НОВИ СРБИН», ПРЕВОД СА МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА, 1915. Панчево, хартија 34x21 цм

11. РЕШЕЊЕ ПАНЧЕВАЧКОГ ОКРУЖНОГ СУДА О ЗАКАЗИВАЊУ ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ У ВЕЗИ СА ЗАПЛЕНОМ И УНИШТЕЊЕМ ЧАСОПИСА «НОВИ СРБИН» И «СРПСКА ПРОСВЕТА», ПРЕВОД СА МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА, 1915, Суботица, хартија, 34x21 цм

12. САОПШТЕЊЕ УПРАВЕ КАЗНИОНЕ У ИЛАВИ УПУЋЕНО МИЛИЦИ СТАЛИЋ, 11. 09. 1916, Илава, хартија, 17x21 цм

13. УКАЗ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ У БЕОГРАДУ О ПОСТАВЉАЊУ ВАСЕ СТАЛИЋА ЗА ПРОФЕСОРА У НОВОСАДСКОЈ МУШКОЈ ГИМНАЗИЈИ, 9. 11. 1920, Београд, хартија, 40x25 цм

14. ЗВАНИЧНО УВЕРЕЊЕ УПРАВЕ СРПСКЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У ПАКРАЦУ ДА ЈЕ ВАСА СТАЛИЋ БИО ПРИВРЕМЕНО ПОСТАВЉЕН ЗА ПРОФЕСОРСКОГ ЗАМЕНИКА У ОВОЈ ШКОЛИ, 1. 09. 1920, Пакрац, хартија, 34,5x21 цм

15. УВЕРЕЊЕ БИВШЕГ ДИРЕКТОРА НИЖЕ ГИМНАЗИЈЕ У ПЉЕВЉИМА КОЈИМ ТВРДИ ДА ЈЕ ВАСА СТАЛИЋ РАДИО У ЊИХОВОЈ ГИМНАЗИЈИ ОД 1. ОКТОБРА 1904. ДО 1. ОКТОБРА 1906, 7. 09. 1920, Београд, хартија, 34x12 цм

16. УВЕРЕЊЕ – СВЕДОЦБА О СЛУЖБОВАЊУ ВАСЕ СТАЛИЋА КАО ПРОФЕСОРА СРПСКЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У СОМБОРУ ОД 1. СЕПТЕМБРА 1907. ДО 31. АВГУСТА 1913, 8. 09. 1920, Сремски Карловци, хартија, 34x21 цм

17. УВЕРЕЊЕ ЗАСТУПНИКА ДИРЕКТОРА НИЖЕ ГИМНАЗИЈЕ У ПЉЕВЉИМА КОЈИМ ТВРДИ ДА ЈЕ ВАСА СТАЛИЋ РАДИО У ТОЈ ГИМНАЗИЈИ ОД 1. ОКТОБРА 1906. ДО 1. АПРИЛА 1907, 1920, Сарајево, хартија 34x21 цм

18. УВЕРЕЊЕ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ У БЕОГРАДУ КОЈИМ ВАСА СТАЛИЋ СТИЧЕ ПРАВО НА 5. И 6. ПЕРИОДСКУ ПОВИШИЦУ ПЛАТЕ У ИЗНОСУ ОД 600 ДИНАРА, 1922, Београд, хартија, 33x20,5 цм

19. УКАЗ КОЈИМ НА ПРЕДЛОГ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ, ЊЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО АЛЕКСАНДАР ПОСТАВЉА ВАСУ СТАЛИЋА ЗА ЧИНОВНИКА 5. ГРУПЕ 1. КАТЕГОРИЈЕ, 1924, Београд, хартија, 25x40 цм

20. УВЕРЕЊЕ ШТАБА СОМБОРСКОГ ВОЈНОГ ОКРУГА ДА ЈЕ ПРОФЕСОР ВАСА СТАЛИЋ РЕГУЛИСАО ВОЈНУ ОБАВЕЗУ, 25. 06. 1924, Сомбор, хартија, 34x21 цм

21. ПОТВРДА РАВНАТЕЉСТВА КРАЉЕВСКЕ ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЈЕ У СЕЊУ КОЈОМ СЕ СЛУЖБЕНО ПОТВРЂУЈЕ ДА ЈЕ ВАСА СТАЛИЋ У МЈЕСЕЦУ ЛИПЊУ 1898. ГОДИНЕ ПОЛОЖИО С ОДЛИКОМ ИСПИТ ЗРЕЛОСТИ, 3.03.1926, Сењ, хартија 34x21 цм

22. РЕШЕЊЕ КОЈИМ ГРАДСКИ САВЕТ ГРАДА НОВОГ САДА НА ЗАХТЕВ ВАСЕ СТАЛИЋА ПОВЕРАВА РУКОВАЊЕ ИСТОРИЈСКИМ АРХИВОМ ГРАДА ВАСИ СТАЛИЋУ, 1928, Нови Сад, хартија 34x21 цм

23. УКАЗ КОЈИМ, НА ПРЕДЛОГ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ, ЊЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО АЛЕКСАНДАР I ПОСТАВЉА ВАСУ СТАЛИЋА ЗА ДИРЕКТОРА МУШКЕ ГИМНАЗИЈЕ У СУБОТИЦИ, 18. 10. 1928, Београд, хартија, 40,5x25 цм

24. УВЕРЕЊЕ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ, КОЈИМ СЕ ВАСА СТАЛИЋ ПРЕВОДИ У ЧИНОВНИКА 9. СТЕПЕНА 1. КАТЕГОРИЈЕ, 1928, Београд, хартија 34x21,5 цм

25. РЕШЕЊЕ КОЈИМ МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ ПРЕВОДИ ВАСУ СТАЛИЋА, ДИРЕКТОРА ГИМНАЗИЈЕ У СУБОТИЦИ, У ЧИНОВНИКА 9. ГРУПЕ 1. КАТЕГОРИЈЕ, 26. 12. 1929, Београд, хартија, 34x21,5 цм

26. ДОКУМЕНТ РЕПУБЛИКЕ ЧЕХОСЛОВАЧКЕ КОЈИМ ОБАВЕШТАВА ВАСУ

СТАЈИЋА ДА МУ НА ЊЕГОВ ЗАХТЕВ ДОСТАВЉА РЕШЕЊЕ ДИРЕКЦИЈЕ ЧЕХОСЛОВАЧКЕ КАЗНИОНЕ У ИЛАВИ, 1929/30, Дубровник, хартија 34x21 цм

27. ЛЕКАРСКО УВЕРЕЊЕ О СТАЊУ ЗДРАВЉА ВАСЕ СТАЈИЋА, 19. 05. 1930. Сушак, хартија 34x 21 цм

28. ДЕО ОПТУЖНИЦЕ КОЈУ ЈЕ ПРОТИВ ВАСЕ СТАЈИЋА ПОДИГАО У СЕГЕДИНУ 1915. ЕМИЛ ХАРШАЊИ, КРАЉЕВСКИ ВРХОВНИ ДРЖАВНИ ТУЖИЛАЦ, ПРЕВОД, 15. 08. 1930. Суботица, хартија, 34x21 цм

29. УКАЗ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ У БЕОГРАДУ О ПЕНЗИОНИСАЊУ ВАСЕ СТАЈИЋА, 29. 03. 1931, Београд, 25x40 цм

30. ПРЕПИС РЕШЕЊА МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ У БЕОГРАДУ О ПЕНЗИОНИСАЊУ И ВИСИНИ ПЕНЗИЈЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1931, Београд, хартија 34x21 цм

31. УВЕРЕЊЕ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ У БЕОГРАДУ О ГОДИНАМА СЛУЖБЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 16. 04. 1931. Београд, хартија 34x21 цм

32. РЕШЕЊЕ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ У БЕОГРАДУ О ИЗНОСУ ПЕНЗИЈЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 25. 06. 1931, хартија 34x21 цм

33. РЕШЕЊЕ ДУНАВСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ ДИРЕКЦИЈЕ ДА СЕ ВАСИ СТАЈИЋУ ПЕНЗИОНИСАНОМ ДИРЕКТОРУ ГИМНАЗИЈЕ СТАВИ АДМИНИСТРАТИВНА ЗАБРАНА РАДИ НАПЛАТЕ НЕПРИПАДНО ПРИМЉЕНОГ ЛИЧНОГ ДОДАТКА НА СКУПОЋУ, 1934, Нови Сад, хартија 34x21 цм

34. ПРЕПИС ПОТВРДЕ ИЗДАТЕ ОД УДРУЖЕЊА КЊИЖЕВНИКА У БЕОГРАДУ, 17. 02. 1935, Нови Сад, хартија 21x29,5 цм

35. УВЕРЕЊЕ КОЛИМ СЕ ПОТВРЂУЈЕ ДА ЈЕ ВАСА СТАЈИЋ НОСИЛАЦ ОРДЕНА БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА, 1945, Београд, хартија

36. ОДЛУКА О ДОДЕЉИВАЊУ ПОМОЋИ ВАСИ СТАЈИЋУ, 1945, Нови Сад, хартија 30x21 цм

37. РЕШЕЊЕ ПРЕДСЕДНИШТВА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ АПВ О ВИСИНИ ПЕНЗИЈЕ ВАСИ СТАЈИЋУ, 12. 02. 1946, Нови Сад, хартија, 29,5x21 цм

38. ИЗВОД ИЗ ЗАПИСНИКА СА СЕДНИЦЕ ГРАДСКОГ НАРОДНОГ ОДБОРА У НО-

ВОМ САДУ ПОВОДОМ ШТАМПАЊА РУКОПИСА ВАСЕ СТАЈИЋА, 29. 09. 1946, Нови Сад, хартија, 30x21 цм

39. ПОЗИВ ВАСИ СТАЈИЋУ ДА ПРИСУСТВУЈЕ СЕДНИЦИ ИЗВРШНОГ ОДБОРА НФВ, 5. 01. 1947. Нови Сад, хартија, 17x21 цм

40. ИЗВОД ИЗ ЗАПИСНИКА СЕДНИЦЕ ИЗВРШНОГ ОДБОРА ГРАДСКОГ НАРОДНОГ ОДБОРА У НОВОМ САДУ, О ШТАМПАЊУ 3 КЊИГЕ РУКОПИСА ВАСЕ СТАЈИЋА, 7.12.1948, Нови Сад, хартија, 30x21 цм

Лична документа

1. ПРОПУСНИЦА ЗА КОНФЕРЕНЦИЈУ МИРА У ПАРИЗУ ИЗДАТА ВАСИ СТАЈИЋУ, 1919, Париз, картон, 8x5,5 цм

2. ЧЛАНСКА ЛЕГИТИМАЦИЈА ПЛАНИНАРСКОГ ДРУШТВА „ФРУШКА ГОРА“ НА ИМЕ ВАСЕ СТАЈИЋА 1925, Нови Сад, папир, платно, 11,5x8 цм

3. ЧЛАНСКА КЊИЖИЦА РЕН СЛУБА ИЗДАТА НА ИМЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1927, Београд, хартија, 10,5x6,5 цм

4. ПАСОШ ВАСЕ СТАЈИЋА ИЗДАТ ОД КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, 1930, Суботица, хартија, 9,5x15 цм

5. ЧЛАНСКА КЊИЖИЦА СРПСКЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА ИЗДАТА НА ИМЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1934, Сремски Карловци, хартија, 12x18 цм

6. ЛЕГИТИМАЦИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВНЕ ЖЕЉЕЗНИЦЕ ИЗДАТЕ НА ИМЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1938, Суботица, хартија, 8x11,5 цм

7. ГРАЂАНСКА ЛЕГИТИМАЦИЈА ИЗДАТА ОД ГРАДСКОГ РЕДАРСТВА У ХРВАТСКИМ КАРЛОВЦИМА НА ИМЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1941, Хрватски Карловци (Сремски Карловци), хартија, 8,5x12 цм

8. ПОСЛАНИЧКА ЛЕГИТИМАЦИЈА НА ИМЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1945, Београд, хартија, 7,5x11,5 цм

9. ЛЕГИТИМАЦИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА ИЗДАТА ОД ГРАДСКОГ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДБОРА НОВИ САД, 5. 02. 1946, Нови Сад, папир, конац, платно, 11x8 цм

10. ЧЛАНСКА КАРТА НАРОДНОГ ФРОНТА ВОЈВОДИНЕ НА ИМЕ ВАСЕ СТАЈИЋА, 7. 06. 1946, Нови Сад, хартија, 13,5x10 цм

11. ПОСЕТНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА – ДИРЕКТОРА ГИМНАЗИЈЕ У СУБОТИЦИ, прва половина 20. века, Суботица, картон, 12x7 цм

12. ПОСЕТНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА, прва половина 20. века, Сремски Карловци, картон, 10,5x6 цм

13. КЛИШЕ – EXLIBRIS ВАСЕ СТАЈИЋА, почетак 20. века, s.l., 9x13 цм

Рукописи

1. РУКОПИС ВАСЕ СТАЈИЋА „ИЗ НАЈНОВИЈЕ ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ“, 1899, s.l., хартија, 17x21 цм

2. РУКОПИС ВАСЕ СТАЈИЋА „КАКО САМ ДОЗНАО ЗА СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА“, почетак 20. века, s.l., хартија, 17x21 цм

3. ДНЕВНИК ВАСЕ СТАЈИЋА У РУКОПИСУ, 1914/15, Сегедин, хартија 21x34 цм

4. РУКОПИС ВАСЕ СТАЈИЋА „КЊИГА СТИХОВА“, 1916, Илава, хартија 18,5x22,5 цм

5. РУКОПИС – ДНЕВНИК И БЕЛЕШКЕ ВАСЕ СТАЈИЋА „ЛИРИКА“, 6. 03-25. 05. 1917, Илава, хартија, 18x21,5 цм

6. РУКОПИС ВАСЕ СТАЈИЋА „ВЕЛИКИ НАРАШТАЈ“ 1918, s.l., хартија, 21x34 цм

7. МОЛБА ВАСЕ СТАЈИЋА МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ РАДИ ПЕНЗИЈЕ, 10. 08. 1930, Суботица, хартија, 21x34 цм

8. МОЛБА ВАСЕ СТАЈИЋА МИНИСТРУ ПРОСВЕТЕ У БЕОГРАДУ, 18. 09. 1933, s.l., хартија, 21x34 цм

9. ЖАЛБА ВАСЕ СТАЈИЋА МИНИСТАРСТВУ ФИНАНСИЈА У БЕОГРАДУ, 1935, Сремски Карловци, хартија, 21x34 цм

10. ПРОБНИ ШТАМПАНИ ОТИСАК „МОНОГРАФИЈЕ – ВОДИЧА КРОЗ НОВИ САД И ФРУШКУ ГОРУ“ НЕПОЗНАТОГ АУТОРА, 1940, s.l., хартија, 28,5x40,5 цм

11. РЕЦЕНЗИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА „МОНОГРАФИЈЕ – ВОДИЧА КРОЗ НОВИ САД И ФРУШКУ ГОРУ“ НЕПОЗНАТОГ АУТОРА, 1940, s.l., хартија, 23,5x35,5 цм

12. РУКОПИС – ОРИГИНАЛНО ПИСМО ВАСЕ СТАЈИЋА УПУЋЕНО ЖАРКУ ОГЊАНОВИЋУ, 1945, Нови Сад, хартија, 17,5x23 цм

Књиге – брошуре

1. КЊИГА У КОЈУ СУ ПОВЕЗАНИ ЧЛАНЦИ ВАСЕ СТАЈИЋА У „НОВОЈ ВОЈВОДИНИ“, 1920–22, Нови Сад, хартија, 15x23,5 цм

2. ЧЛАНЦИ И БЕЛЕШКЕ ВАСЕ СТАЈИЋА „ИЗМЕЂУ ЖИВОТА И КЊИЖЕВНОСТИ“, 1922, Панчево, хартија, 12,5x18 цм

3. ПРЕДАВАЊА ПРОФ. ВАСЕ СТАЈИЋА „КЊИГА И ЧИТАЊЕ“, 1924, Нови Сад, хартија, 14x20 цм

4. „СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ – ЖИВОТ И РАД“ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1926, Нови Сад, хартија, 14,5x21 цм

5. „СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ И НОВИ САД“ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1926, Нови Сад, хартија 15,5x23 цм

6. „ПАВЛЕ ЈОСИФ ШАФАРИК – ПРВИ ДИРЕКТОР И ПРВИ ПРОФЕСОР НОВОСАДСКЕ ГИМНАЗИЈЕ“ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1927, Нови Сад, хартија, 15,5x23 цм

7. КЊИГА „ГРГУРА ПЕШТАЛИЋА СЛАВА БАЧКИХ И ДРУГИХ СЛОВИНСКЕ КРВИ ДЕЛИЈАХ“ – ПРИРЕДИО ВАСА СТАЈИЋ, 1929, Суботица, хартија, 16,5x24,5 цм

8. ОДЛОМЦИ ЗМАЈЕВЕ АУТОБИОГРАФИЈЕ, 1933, Сремски Карловци, хартија, 14,5x21 цм

9. „НОВОСАДСКЕ БИОГРАФИЈЕ – ИЗ АРХИВА НОВОСАДСКОГ МАГИСТРАТА“, ШЕСТ СВЕЗАКА АУТОРА ВАСЕ СТАЈИЋА, 1936–1940, 1956, Нови Сад и Сента, хартија, 16x24 цм

10. ИЗ КЊИГА ВАСЕ СТАЈИЋА, БРОШУРА, ИСПИСАО БОЖИДАР К. ЈОВАНОВИЋ, 1938, Нови Сад, хартија, 10x16 цм

11. ОДАБРАНИ СТИХОВИ ЛУКИЈАНА МУШИЦКОГ, ПРИРЕДИО ВАСА СТАЈИЋ, 1938, Београд, хартија, 13,5x20 цм

12. СПОМЕНИЦА ВАСИ СТАЈИЋУ, 1938, Нови Сад, хартија, 18x23 цм

13. „СРБИ У ВОЈВОДИНИ ОД ВЕЛИКЕ СЕОБЕ ДО СВЕТског РАТА“ ВАСЕ СТАЈИЋА И „КУЛТУРА И КЊИЖЕВНОСТ СТАРЕ ВОЈВОДИНЕ“ МЛАДЕНА ЛЕСКОВИЋА, 1940, Нови Сад, хартија, 15,5x23 цм

14. „ГРАЂА ЗА КУЛТУРНУ ИСТОРИЈУ НОВОГ САДА“ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1947, Нови Сад, хартија, 16,5x24 цм

15. „СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ВЕЛИКА ГИМНАЗИЈА У НОВОМ САДУ“ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1949, Нови Сад, хартија, 14x20 цм

16. „ВАСА СТАЈИЋ“ АУТОРА ЖИВАНА МИЛИСАВЦА, 1949, Нови Сад, хартија, 12x16,5 цм

17. „ГРАЂА ЗА ПОЛИТИЧКУ ИСТОРИЈУ НОВОГ САДА“ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1951, Нови Сад, хартија, 14x20 цм

18. „ГРАЂА ЗА КУЛТУРНУ ИСТОРИЈУ НОВОГ САДА“ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1951, Нови Сад, хартија, 14,5x20 цм

Периодика

1. ГЛАСНИК ДРУШТВА – „ЗМАЈ“, ЧАСОПИС, УРЕДНИК ВАСА СТАЈИЋ, 1933, Сремски Карловци, хартија, 40x21 цм

2. „НАШ ЖИВОТ“, НОВИНЕ, ЧЛАНАК ВАСЕ СТАЈИЋА, 1938, Нови Сад, хартија, 24x31 цм

3. ИСЕЧАК ИЗ НОВИНА „ДАН“, ШТАМПАНА ЗАХВАЛНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА ПОД НАСЛОВОМ „МОЈА ЗАХВАЛНОСТ“, 1938, Нови Сад, хартија, 20x24 цм

4. БИЛТЕН БР. 7 О СТАЊУ НА ФРОНТОВИМА ДРУГОГ СВ. РАТА, АДРЕСОВАНО НА ВАСУ СТАЈИЋА, 29. 11. 1944, s.l., хартија, 21x30 цм

5. ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ ОД 3. МАРТА 1947. У КОМЕ ЈЕ ШТАМПАНА НЕКРОЛОГ ВАСИ СТАЈИЋУ, 1947, Нови Сад, хартија, 16x24 цм

6. ГЛАСНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ОД 15.02.1947. У КОЈЕМ ЈЕ ШТАМПАНА ЧЛАНАК „АМАНЕТ ВАСЕ СТАЈИЋА“, 1947, Нови Сад, хартија, 16x24 цм

7. „ВОЈВОДИНА – СССР“ – БИЛТЕН ДРУШТВА ЗА КУЛТУРНУ САРАДЊУ ВОЈВОДИНЕ СА СССР, БР. 4, 1947, Нови Сад, хартија, 16,5x24 цм

Писма

1. ПИСМО ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ И ЋЕРКИ ДАНИЦИ, 1914, Сегедин, хартија, 21x34 цм

2. РАЗГЛЕДНИЦА СЕГЕДИНСКОГ ЗА-

ТВОРА УПУЋЕНА МИЛИЦИ СТАЈИЋ У ЗАГРЕБ, 26. 09. 1914, Сегедин, хартија, 9x14 цм

3. ПИСМО ВАСЕ СТАЈИЋА ИЗ ЗАТВОРА СУПРУЗИ МИЛИЦИ, 1914, Сегедин, хартија, 10,5x17 цм

4. 8 ДОПИСНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ, 1915, Сегедин, хартија, 9x14 цм

5. 6 ДОПИСНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ, 1916, Сомбатхел, хартија, 9x14 цм

6. ПИСМО ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ ИЗ ЗАТВОРА У ПАНЧЕВУ, 1916, Панчево, хартија, 21x34 цм

7. ДОПИСНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ ИЗ ЗАТВОРА У ПАНЧЕВУ, 1916, Панчево, хартија, 9x44 цм

8. ПИСМО ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ ИЗ ЗАТВОРА У СОМБАТХЕЉУ, 1916, Сомбатхел, хартија, 17x21 цм

9. ПИСМО ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ И ЋЕРКИ ДАНИЦИ, 1916, Илава, хартија, 17x21 цм

10. ПИСМО ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ И ЋЕРКИ ДАНИЦИ, 1917, Илава, хартија, 17x21 цм

11. ПИСМО КОЈЕ ЈЕ ВАСИ СТАЈИЋУ НАПИСАО „БАЈЗА“ ИЗ БУДИМПЕШТЕ, 12.05.1931, Будимпешта, хартија, 17,5x22 цм

12. 3 ПИСМА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ СА ЛЕЧЕЊА ИЗ САНАТОРИЈУМА У ТОПОЛШИЦИ, 1933, Тополшица, хартија, 23x29 цм

13. 3 ПИСМА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ СА ЛЕЧЕЊА ИЗ САНАТОРИЈУМА У ТОПОЛШИЦИ, 1934, Тополшица, хартија, 15x23 цм и 17x21 цм

14. 3 ПИСМА ВАСЕ СТАЈИЋА ГРАДСКОМ ПОГЛАВАРСТВУ НОВОГ САДА, 1935, s.l., хартија, 17x21 цм

15. ДОПИСНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ СА ЛЕЧЕЊА ИЗ САНАТОРИЈУМА У ТОПОЛШИЦИ, 1935, Тополшица, хартија, 9x14 цм

16. ДОПИСНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ СА ЛЕЧЕЊА ИЗ САНАТОРИЈУМА У ТОПОЛШИЦИ, 1937, Тополшица, хартија, 9x14 цм

17. РАЗГЛЕДНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ СА ЛЕЧЕЊА ИЗ САНАТОРИЈУМА У ТОПОЛШИЦИ, 1938, Тополшица, хартија, 9x14 цм

18. ПИСМО ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ СА ЛЕЧЕЊА ИЗ САНАТОРИЈУМА У ТОПОЛШИЦИ, 1939, Тополшица, хартија, 17x21 цм

19. РАЗГЛЕДНИЦА ВАСЕ СТАЈИЋА СУПРУЗИ МИЛИЦИ СА ЛЕЧЕЊА ИЗ САНАТОРИЈУМА У ГОЛНИКУ, 1939, Голник, хартија, 9x14 цм

Фотографије

1. ФОТОГРАФИЈА – ПОРТРЕТ ВАСЕ СТАЈИЋА, почетак 20. века, s.l., фотопапир, 5,5x8,5 цм

2. ФОТОГРАФИЈА МАТУРАНАТА У СЕЊУ, 1898, Сењ, фотопапир, 17,5x23 цм

3. ФОТОГРАФИЈА – ПОРТРЕТ ВАСЕ СТАЈИЋА, почетак 20. века, Сомбор, фотопапир, 6x9 цм

4. ФОТОГРАФИЈА – ПОРТРЕТ ВАСЕ СТАЈИЋА СА ЈЕДНИМ ПРИЈАТЕЉЕМ, 1901, Будимпешта, фотопапир, 6,5x9 цм

5. ФОТОГРАФИЈА – ПОРТРЕТ ВАСЕ СТАЈИЋА СА ПРИЈАТЕЉЕМ, 1902, Будимпешта, фотопапир, 6,5x9,5 цм

6. РАЗГЛЕДНИЦА – ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА МИЛЕТОМ ЈАКШИЋЕМ И ВЕЉКОМ ПЕТРОВИЋЕМ, почетак 20. века, s.l., фотопапир, 9x13,5 цм

7. ФОТОГРАФИЈА ГРУПЕ ДЕВОЈАКА И МЛАДИЋА СА ВАСОМ СТАЈИЋЕМ И ЊЕГОВОМ ЋЕРКОМ ДАНИКОМ, 1912, Сомбор, фотопапир, 8,5x13,5 цм

8. 3 ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЈИЋА ИЗ ЗАТВОРА У ИЛАВИ, 1917, Илава, фотопапир, 8,5x14 цм

9. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА УЧЕНИЦИМА ДРЖАВНЕ МУШКЕ ГИМНАЗИЈЕ У НОВОМ САДУ, 1923, Нови Сад, фотопапир, 9x14 цм

10. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА ГРУПОМ УЧЕНИКА НА ИЗЛЕТУ, 1923, s.l., фотопапир, 9x10,5 цм

11. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА

ГРУПОМ УЧЕНИКА НА ИЗЛЕТУ, 1923, манастир Манасија, фотопапир, 9x14 цм

12. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА УЧЕНИЦИМА ДРЖАВНЕ МУШКЕ ГИМНАЗИЈЕ У НОВОМ САДУ, 1923, Нови Сад, фотопапир, 20x25 цм

13. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА ГРУПОМ УЧЕНИКА НА ИЗЛЕТУ, 1923, Авала, фотопапир, 9x14 цм

14. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА У ДРУШТВУ НА ИЗЛЕТУ, 1924, Вилина водица, фотопапир, 8,5x13,5 цм

15. ФОТОГРАФИЈА – ПРОТРЕТ ВАСЕ СТАЈИЋА, 1924, Нови Сад, фотопапир 6x9 цм

16. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА УЧЕНИЦИМА ДРЖАВНЕ МУШКЕ ГИМНАЗИЈЕ У НОВОМ САДУ, 1925, Нови Сад, фотопапир, 9x14 цм

17. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА ГРУПОМ ПРИЈАТЕЉА НА ИЗЛЕТУ, 1925, Прењ, фотопапир, 9x12 цм

18. ДВЕ ФОТОГРАФИЈЕ И 3 РЕПРОДУКЦИЈЕ ПРИЛИКОМ БОРАВКА ВАСЕ СТАЈИЋА НА КАЧАНИКУ И ЉУБОТЕНУ, 1926, Качаник и Љуботен, 8x5,5 цм и 8,5x6 цм

19. ПЕТ ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА ГРУПОМ ПЛАНИНАРА, 1927/28, Триглав, фотопапир, 9x14 и 6x8,5 цм

20. ГРУПНА ФОТОГРАФИЈА НА КОЈОЈ ЈЕ ВАСА СТАЈИЋ, 1927/28, s.l., фотопапир, 9x14 цм

21. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА, 1928, s.l., фотопапир, 9x11,5 цм

22. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА ПРИЈАТЕЉИМА НА ИЗЛЕТУ, 1929, s.l., фотопапир, 9x14 цм

23. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА ПРИЈАТЕЉИМА, прва половина 20. века, Сремски Карловци, фотопапир, 12,5x17,5 цм

24. ДВЕ ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЈИЋА СА СУПРУГОМ МИЛИКОМ, 1932, Сремски Карловци, фотопапир, 6x8,5 цм

25. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА ЧЛАНОВИМА ПОРОДИЦЕ, прва половина 20. века, Сремски Карловци, фотопапир, 6x9 цм

26. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЈИЋА СА СВОЈИМ ПРВИМ УНУКОМ, 1932, Сремски Карловци, фотопапир, 8,5x11 цм

27. ФОТОГРАФИЈА – ПОРТРЕТ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1936, Сремски Карловци, фотопапир, 9x13,5 цм

28. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЛИЋА, 1936, s.l., фотопапир, 8,5x11 цм

29. ДВЕ ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЛИЋА СА СУПРУГОМ МИЛИЦОМ, 1938, Сремски Карловци, фотопапир, 8,5x13,5 цм и 6x8 цм

30. ДВЕ ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЛИЋА У ДРУШТВУ СА ДВЕ БОЛЕСНИЦЕ, 1937, санаторијум Жировница, фотопапир, 8x6,5 цм

31. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЛИЋА СА ПРИЈАТЕЉИМА, 1938, Иришки венац, фотопапир, 9x14 цм

32. ТРИ ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЛИЋА С ПРИЈАТЕЉИМА, 1938, s.l., фотопапир, 6x9 цм

33. ДВЕ ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЛИЋА С ПРИЈАТЕЉИМА, 1939, s.l., фотопапир, 6x8,5 цм

34. ДВЕ ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1939, Сремски Карловци, фотопапир, 6x8,5 цм

35. ФОТОГРАФИЈА ВАСЕ СТАЛИЋА СА СУПРУГОМ МИЛИЦОМ, 1942/43, Сремски Карловци, фотопапир, 6x9 цм

36. ДВЕ ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1943, Сремски Карловци, фотопапир, 8,5x13 цм

37. ТРИ ФОТОГРАФИЈЕ ВАСЕ СТАЛИЋА НЕПОСРЕДНО ПО ОСЛОБОЂЕЊУ НОВОГ САДА, 1944, Нови Сад, фотопапир, 13x17,5 цм и 18x 24 цм

38. 39 ФОТОГРАФИЈА САХРАНЕ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1947, Нови Сад, фотопапир, 8x12,5 цм

39. ТРИ ФОТОГРАФИЈЕ НАДГРОБНЕ ПЛОЧЕ С ЛИКОМ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1948, Нови Сад, фотопапир, 9x14 цм и 6x9 цм

Писани материјал поводом смрти Васе Стајића

1. СПИСАК УСТАНОВА КОЈЕ СУ НА ОДАР ВАСЕ СТАЛИЋА ПОЛОЖИЛЕ ВЕНЦЕ, 1947, Нови Сад, хартија, 21x29,5 цм

2. ИЗЈАВА САУЧЕШЋА УПУЋЕНА МИЛИЦИ СТАЈИЋ ПОВОДОМ СМРТИ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1947, s.l., хартија, 15x21 цм

3. 35 ТЕЛЕГРАМА САУЧЕШЋА УПУЋЕНА МИЛИЦИ СТАЈИЋ ПОВОДОМ СМРТИ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1947, s.l., хартија, 16x24 цм

4. 32 ПИСМА, ДОПИСНИЦА, ВИЗИТ-КАРТИ, ПРИЈАТЕЉА, ПОЗНАНИКА, КУЛТУРНИХ И ЈАВНИХ РАДНИКА СА ИЗРАЗИМА САУЧЕШЋА УПУЋЕНА МИЛИЦИ СТАЈИЋ ПОВОДОМ СМРТИ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1947, хартија

5. ДВА ПОСМРТНА ЛИСТА ВАСЕ СТАЛИЋА, 11. 02. 1947, Нови Сад, хартија, 23x27 цм и 23,5x29 цм

6. ТРИ ПОСМРТНА ОГЛАСА ИЗ НОВИНА ПОВОДОМ СМРТИ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1947, Нови Сад, хартија, 13x10,5 цм, 9x10,5 цм и 6x11 цм

7. ДВА ЛИСТА (ЧЕТИРИ СТРАНЕ) ИЗ БИЛТЕНА МАТИЦЕ СРПСКЕ У КОЈЕМ СУ ШТАМПАНИ ИЗРАЗИ САУЧЕШЋА МАТИЦИ СРПСКОЈ ПОВОДОМ СМРТИ ЊЕНОГ ПРЕДСЕДНИКА ВАСЕ СТАЛИЋА, 1947, Нови Сад, хартија, 16x24 цм

8. 12 ИСЕЧАКА ИЗ ДНЕВНЕ ШТАМПЕ ПОВОДОМ СМРТИ И САХРАНЕ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1947, хартија

9. ИСЕЧАКИЗ ПОЉСКОГ ЛИСТА „ОДРА“ У КОЈЕМ ЈЕ ОБЈАВЉЕНА ВЕСТ О СМРТИ ВАСЕ СТАЛИЋА, 1947, Катовице, хартија

10. ИСЕЧАК ИЗ „СЛОБОДНЕ ВОЈВОДИНЕ“, ЧЛАНАК ЖИВАНА МИЛИСАВЦА ПОВОДОМ СМРТИ ВАСЕ СТАЛИЋА, 9. 01. 1948, Нови Сад, хартија, 54,5x50 цм

11. ИСЕЧАК ИЗ НОВОСАДСКОГ „ДНЕВНИКА“, РЕПОРТАЖА ПАВЛА МАЛЕТИНА О ВАСИ СТАЛИЋУ, 22. 02. 1956. Нови Сад, хартија, 31x47 цм

12. ИСЕЧАК ИЗ НОВОСАДСКОГ „ДНЕВНИКА“, ПОВОДОМ ДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ ВАСЕ СТАЛИЋА, ОДЛОМАК ИЗ СТУДИЈЕ ЖИВАНА МИЛИСАВЦА „ВАСА СТАЈИЋ“, 1957, Нови Сад, хартија, 16x20 цм

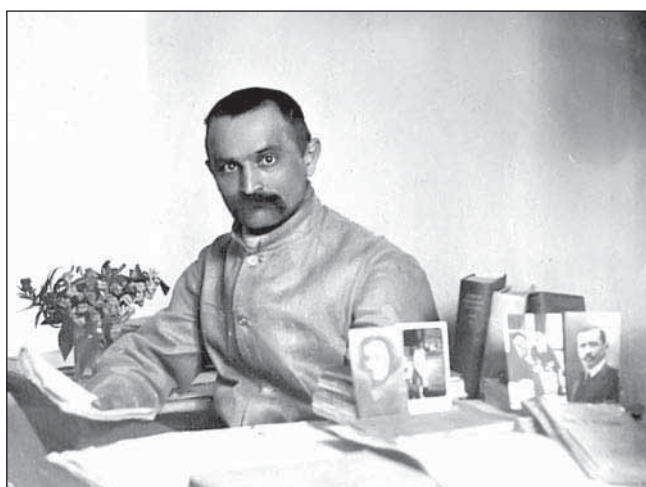

Слика 1. Матурска фотографија Васа Стајића (стоји други с леве стране), Сењ 1897/98.

Слика 2. Васа Стајић, Милета Јакшић и Вељко Петровић

Слика 3. Васа Стајић у затвору у Илави, 1917. године

Слика 4. Пропусница на Конференцију мира издата Васи Стајићу 1919. године

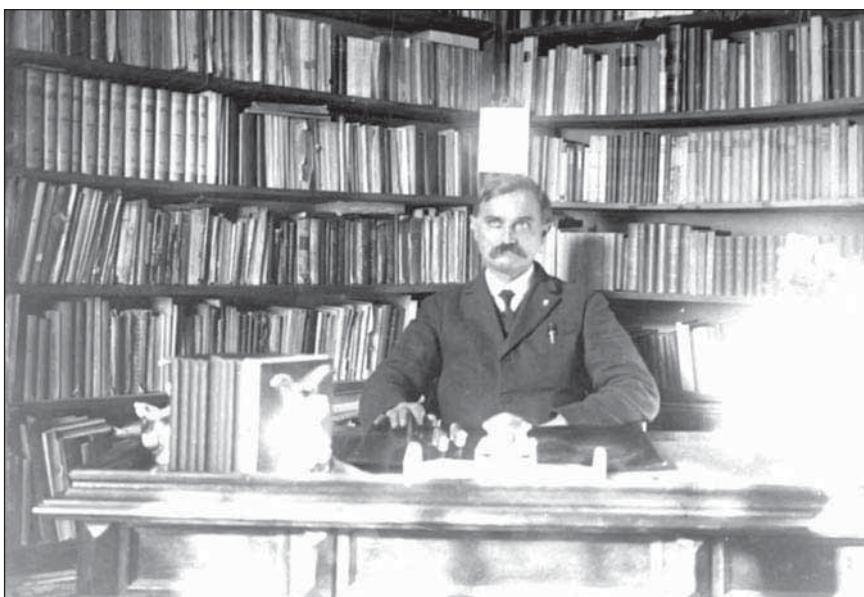

Слика 5. Васа Стајић са ученицима Новосадске гимназије 1925. године

Слика 6. Чланска легитимација планинарског друштва „Фрушка гора“ на име Васа Стајић

Слика 7. Васа Стајић у својој библиотеци 1928. године

Слика 8. Васа Стајић с пријатељима у Сремским Карловцима

Слика 9. Васа Стајић са супругом Милицом – Бабуком, Сремски Карловци, 1932.

Слика 10. Васа Стајић говори пред старом зградом Матице српске у ослобођеном Новом Саду, 1944. године

Слика 11. Зграда у којој је живео Васа Стајић у Новом Саду, данас дечија амбуланта, улица Васа Стајића бр. 5

Слика 12. Спомен-плоча на згради у улици Васа Стајића бр. 5

ДОКАЗИ О МИЛЕВИНОЈ ТЕСНОЈ НАУЧНОЈ САРАДЊИ СА СУПРУГОМ АЛБЕРТОМ АЈНШТАЈНОМ

Увод

Година 2005. је била, као што је познато, СВЕТСКА ГОДИНА ФИЗИКЕ. Подсетили смо се да је прошло:

- 100 година од настанка специјалне теорије релативности,
- 50 година од смрти Алберта Ајнштајна (1879–1955) и
- 130 година од рођења Милеве Марић-Ајнштајн (1875–1948).

Зато је баш сада права прилика да се објективним научним приступом, а на основу до сада објављених материјала, оцени улога и значај Милевине научне сарадње са својим супругом. То је утолико важније, што таква оцена до сада још није направљена, па се често паушално и ненаучно ниподаштава њен значај и конкретна сарадња са славним мужем, или се пак, без правих доказа, претерује са њеним стваралаштвом, те јој се тако више штети него што јој се користи.

Једно је сигурно. До сада нису нађени директни, непобитни докази о њиховом заједничком стваралаштву на појединим, конкретним научним чланцима у периоду њихове интензивне научне сарадње 1900–1911 године, што никако не значи да те сарадње није било. Изузетак је, за сада, једино њихов први заједнички чланак

о капиларности, написан децембра 1900. године, приближно две године пре венчања, којег је и сам Алберт назвао „наш рад“. Сачувана међусобна кореспонденција до 1914. године (на жалост већина Милевиних писама Алберту је изгубљена или уништена), говори о томе да су супружници имали извесне заједничке научне интересе. Ни Алберт, а ни Милева никада нису дали јавне изјаве о међусобној научној сарадњи, сем ако занемаримо Албертову, која се односи на период из студентских дана на Политехници у Цириху.¹ Алберт у својим „љубавним“ писмима² такође чешће спомиње заједнички рад. Чувена је његова изјава у писму од 27. марта 1901: „Како ћу само бити срећан и поносан када заједно победоносно приведемо крају наш рад о релативном кретању!“. Постоје, међутим, најмање две регистроване Милевине изјаве у том смислу у ужем кругу. Приликом доласка у Нови Сад са породицом 1905. године, Милева је између осталог, у присуству других, рекла своме оцу:³ „Ми смо баш пред полазак завршили један важан научни рад по коме ће мој муж постати познат по целом свету“. Друга изјава је из двадесетих година прошлог века. Милева је својој приватној ученици Маји Шукан рекла у Цириху „да је она увек радила заједно са својим мужем“.⁴ У својој последњој књизи⁵ сам недвосмислено показао да је ова Милевина изјава била тачна, па ћу у наставку навести очевице који су ми то лично потврдили, а и друге доказе.

Како су заједнички научно сарађивали Милева и Алберт

Изјаве о заједничком научном раду добио сам од четири очевица који су видели више пута како Милева и Алберт, седећи једно уз друго, рачунају, пишу и стручно расправљају. То су били Ханс-Алберт Ајнштајн, звани Буја, Милевин и Албертов син (1971. г.); Жарко Марић, син Милевиног рођака Раде (1961. г.) и његова друга жена Данилка Марић, рођ. Злоколица (1961. г.), те Софија Голубовић, рођ. Галић (1889–1982), Милевина сестра од тетке са мамине стране (1961. г.). Највећу тежину о заједничком научном раду имају изјаве Жарка Марића (1880–1965), само годину дана млађег од Алберта, који је за време сва три боравка породице Ајнштајн у вили „Кула“ поред Каћа, 1905, 1907. и 1913. године, живео тамо са својом породицом. Он је био напредан и образован сељак, наравно без увида у физику, и зато није могао да ми конкретно опише садржину сарадње, сем да се та није односила на свакодневну проблематику и да је на папирима видео и математичке симболе. Све његове изјаве деловале су аутентично и разборито. Посебно ми је лепо описао како су у лето 1905. године супружници тамо, у сенци великог старог дуда, задубљено расправљали и заједнички писали. (Моја је претпоставка, да су баш под дудом дошли до најчувеније формуле уопште: $E = mc^2$, мада тадашња нотација формуле још није била тако једноставно елегантна). Такође је занимљива и његова изјава, коју је потврдила и његова друга жена Данилка (1890–1975), а која се односи на посету 1913. године. У то време су међусобни односи Милеве и Алберта били већ прилично помућени, па ипак су супружници повремено заједнички стручно сарађивали за столом, вероватно у припремама за скорашње Албертово предавање у Бечу у вези са општом теоријом релативности и теоријом гравитације, на чему је Алберт од октобра 1912. до маја 1913. године радио заједно са Марселом Гросманом (1878–1936) на Савезној Високој Техничкој Школи (ETH) у Цириху. То је уједно и задњи потврђени термин о сарадњи, а врло вероватно и апсолутно последњи, јер су се убрзо после тога, после Албер-

товог повратка из Берлина, њихови међусобни односи скоро у потпуности скрхали.

Ханс-Алберт (1904–1973) ми се поверио, када ме је посетио на Институту Јожеф Стефан у Љубљани, да му је остало у сећању како је као дете виђао своје родитеље у Цириху и Прагу да седе заједно за столом удубљени у своју проблематику, расправљајући и пишући. А и родитељи су му споменули своју сарадњу. Он ме је такође наговарао да пишем о њима што сам саопштио у новинама још пре више од 30 година. У знак дубоког поштовања и успомене на њега, посветио сам му књигу.

Многи историчари физике су поједностављено, немајући увида у брачни живот Ајнштајнових, а у помањкању међусобне кореспонденције из тог времена, закључили да је пресахнула научна сарадња из предбрачног периода. А чињеница коју доказујем је да се та сарадња у браку чак повећала. У „срећном бернском периоду 1903–1909“ је Алберт био запослен на Савезном патентном уреду у служби која није имала никакве везе са теоријском физиком, и сем изузетно, научно је стварао тек код куће и то заједно са Милевом – само на тај начин можемо објаснити њихову изузетну научну продуктивност у том периоду. Крунски сведок такве сарадње је био Милевин брат, Милош, мл. (1885–1944), који је боравио баш „чудесне 1905. године“ у њиховом стану, и који је „из прве руке“ видео на какав начин заједнички стварају Милева и Алберт. Он је доцније причао о томе својим родитељима и пријатељима. У том смислу је сигнификантна и изјава самог Алберта Милевином оцу Милошу, приликом његове посете Берну 1904. г., када је после рођења унука дошао да уручи Алберту мираз. Тада му је Алберт рекао да он није узео Милеву за супругу због новца, већ из љубави, и зато што је Милева његов анђео чувар и инспирација.⁶ Најпознатије радове у бернском периоду су супружници стриктно стварали заједнички у вечерњим и ноћним сатима, далеко од радозналих погледа других и зато је тај значајан период за историју модерне физике био слабо истражен, а *à priori* су сви значајни научни резултати приписани само Алберту. Такав, истина поједностављен и скоро идентичан опис са-

радње, као некакав ехо, чуо сам (или прочитао) са више страна. Узгред да споменем, да ми је Јеремија Ворнер, такође истраживач живота Алберта и Милеве, прочитавши моју књигу, написао 23. јануара 2005. из САД, да му је 1961. године чувени физичар, „отац атомске бомбе“, Роберт Опенхајмер (1904–1967) рекао, „да зна да је Милева научно сарађивала са Албертом“.

Унакрсне провере

Моја дугогодишња стремљења су била усмерена превасходно проучавању баш тог најмање познатог периода заједничког Албертовог живота са Милевом, и постепено сам сакупио довољно доказа да сам за поједине Албертове научне чланке могао да тврдим да су вероватно резултат заједничког рада. Трудио сам се да пронађем унакрсне референције о сарадњи и више пута ми је то, бар тако мислим, пошло за руком. Навешћу још три карактеристична примера.

Мада сам интерпретацију текстова Абрама Федоровича Јофеја (1880–1960) о Ајнштајновим чланцима објавио још почетком 1976. г.,⁷ неки аутори који су то преузели из мог текста, нису били свесни да је права вредност те „скривене поруке“ баш у комбинацији Јофеовог саопштења на два различита места. О чему се ради? Године 1956. сам прочитао са изненађењем Јофеов чланак из 1955. г.⁸ посвећен успомени на Алберта Ајнштајна, у којем је навео да је три фундаментална чланка физике 1905. године написао Einstein - Marity. Тек 1960. године, прочитавши Јофеове мемоаре,⁹ постала ми је ствар разумљива.

Последњег дана јуна 1905. је први чланак о специјалној теорији релативности стигао у уредништво *Annalen der Physik* у Лајпцигу. Оправдано сам претпоставио да су супружници пре тога о свом раду такође обавестили Рентгена (1845–1923), немачког физичара познатог широм света, који је имао чувени лабораториј у Минхену. Био је ауторитет међу физичарима, добитник прве Нобелове награде за физику, а таква обавештавања била су тада уобичајена пракса, нарочито у случајевима важних открића.

Јофе је написао¹⁰ да га је маја 1905. Рентген замолио да за своју дисертацију припреми “оно, што се данас може назвати преисторија теорије релативности”, без обзира на то што то није било у непосредној вези с његовом докторском дисертацијом. Тако долазимо до закључка да је академик проф. др А. Ф. Јофе, пре своје смрти, искористио посебну прилику да генерацијама индиректно саопшти нешто важно. Иначе се поставља оправдано питање одакле би уопште знао за презиме *Marity*. Нажалост оригинални рукописи Албертових раних чланака нису сачувани. (Није искључено да су неки били чак у Милевином рукопису.)

Браћа Хабиخت, Конрад (1876–1958) и Паул (1884–1948), били су у пролеће 1910. гости породице Ајнштајн, која је у то време живела у Цириху. Тада су сви заједно на циришком универзитету проверавали рад инструмента за мерење малих напона којег су заједнички сами конструисали. Тог пролећа су у посету у Цирих дошли и Милевини родитељи. Кад су се родитељи вратили у Нови Сад, причали су у присуству Софије Галић, која је боравила код Марићевих, да и Милева сарађује и расправља са посетиоцима и како ти поштују њено мишљење.¹¹ Претпостављам да су посетиоци били браћа Хабиخت, јер у њиховом друштву је Милева била опуштена и спремна за стручне разговоре. То је тим вероватније, јер је баш Конрад Хабиخت саопштио Ајнштајновом биографу Зелигу да је и Милева сарађивала на пројекту тог инструмента још од 1907. године.¹²

Син академика проф. др Владимира Варићака (1865–1942), математичара из Загреба, Светозар, је једно време као студент живео код породице Ајнштајн у Цириху. Касније је Светозар својој ћерки причао да је Милева после напорних кућних обавеза, повремено чак до после поноћи, решавала математичке проблеме у Албертовим белешкама.

Да је било то опажање истинито сведоче нам баш Албертове белешке за предавања из механике за академску 1909/10. годину (друга свеска), које су се сачувале у оригиналним рукописима¹³ у *The Albert Einstein Archives, The Hebrew University of Jerusalem, Israel*. Наиме, осам (7 + 1) страна¹⁴ тих бележака из аналити-

чке механике је у рукопису Милеве Ајнштајн. Те белешке, које данас имају само историјску вредност, говоре да се Милева активно бавила физиком и научно сарађивала са Албертом. Значај тог рукописа је још и у томе што су све до недавно недостајали писмени докази о Милевиној научној сарадњи са Албертом. Зато сам у својој књизи по први пут објавио прву страну тих бележака. Са свих седам страна може се потпуно јасно утврдити да су резултат Милевиног стваралачког процеса, јер су и све корекције такође у њеном рукопису.

У књизи сам навео и неке друге доказе о међусобној научној сарадњи, што вреди и за период боравка у Цириху од октобра 1909. до марта 1911. године. Један од доказа за то је одговор који су супружници послали Максу Планку (1858–1947) у вези са рукописом чланка, којег им је Планк послао на увид пре штампања у *Annalen der Physik*.¹⁵ Тај одговор Планку је сачуван у Милевином рукопису и можда је то првобитан концепт одговора Планку, што је вероватније с обзиром на коректуре текста у Милевином рукопису, или је то накнадни препис послатог одговора. У сваком случају то није оригинал који је послат Планку и није из Планкове заоставштине.

Како интерпретирати доказе о научној сарадњи Милеве и Алберта

Још 1976. године сам написао да је Милева била прва жена теоријска физичарка на свету.¹⁶ До тог закључка сам дошао зато што је Милева била дубоко уплетена у Албертово стваралаштво. Уопште, а то је добро познато, Алберт је као изразито акустични тип потребовао неког уз себе за своје стваралаштво. Дуги низ година *ѿај неко* је била Милева и зато су их сведоци тако често виђали једно уз друго удубљене у научну материју. У доба тесне научне сарадње Алберт такорећи није могао да ствара без ње.¹⁷ Таква редовна и продубљена сарадња је започела још у време студија на Политехници у Цириху и трајала је најмање до априла 1912 г. у Прагу. По савременим критеријумима писања научних чланака таква врста тесне сарадње се третира као коауторство на чланцима и зато сам имао храбрости да, за око двадесетак

у књизи наведених научних расправа, претпоставим да су резултат заједничког стваралаштва. Свака дебата без дубљих доказа за конкретне чланке о томе, који делови и које идеје су биле Милевине а које Албертове, чини ми се јалова и излишна. Остаје на томе да су ово двоје тесно и редовно научно сарађивали. Зато је сада наступило време када ће пре свега они који тврде да Милева и Алберт нису научно сарађивали морати да доказују да имају право, а не они који доказују да је та сарадња поставила темеље који су омогућили силан напредак физике у протеклих 100 година.

Милева Марић

Милева Марић-Ајнштајн са супругом Албертом

НАПОМЕНЕ

¹ Einstein, Albert (1949) *Autobiographisches - Autobiographical Notes*, у књизи: Schilpp, Paul Arthur (ed.), *Albert Einstein: Philosopher – Scientist*, The Library of Living Philosophers, Inc., Vol. VII, Evanston, Illinois.

² Алберт Ајнштајн / Милева Марић (1998) *Љубавна писма (1897–1903)*, Матица српска, Нови Сад.

³ То ми је рекла Милевина сестра од тетке Софија Голубовић, рођ. Галић (1889–1982), јула 1961. године.

⁴ Highfield, Roger & Carter, Paul (1993) *The Private Lives of Albert Einstein*, Faber and Faber, London–Boston, 232.

⁵ Крстић, Ђорђе У. (2005) *Милева и Алберт Ајнштајн: љубав и заједнички научни рад*, Матица српска, библиотека Документ, Нови Сад.

⁶ То ми је пренела Софија Голубовић јула 1961. г., а која је то чула од Милоша по повратку из Берна.

⁷ Крстић, Ђорђе (1976) *Прва теоријска физичарка на свету – уз стогодишњицу рођења Милеве Ајнштајн*, Дневник, Нови Сад, у 12. наставака од 26. 1. 1976 до 7. 2. 1976; наставци 7 и 11.

⁸ Иоффе, А. Ф. (1955) *Памяти Алберта Эйнштейна*, Успехи физических наук, **57**, 2, стр. 188–192.

⁹ Иоффе, Абрам Федорович (1960) *Встречи с физиками – Мои воспоминания о зарубежных физиках*, Гос-изд. физико-математической литературы, Москва.

¹⁰ *ibid.* стр. 19.

¹¹ То ми је испричала Софија Голубовић, рођ. Галић, јула 1961. г.

¹² Seelig, Carl (1954) *Albert Einstein: eine dokumentarische Biographie*, Europa Verlag, Zürich–Stuttgart - Wien, стр. 73.

¹³ И Албертов, као и Милевин део бележака, је у истој каро свесци.

¹⁴ Осма, последња страна, је само цртеж пресека три круга.

¹⁵ Planck, Max (1910) *Zur Theorie der Wärmestrahlung*, *Annalen der Physik*, ser. 4, vol. 31, стр. 758–768, који је био примљен 18. јануара 1910. г.

¹⁶ *ibid.* vii

¹⁷ То је евидентно нпр. већ из Албертовог писма Милеви од 6. августа 1900. (*Љубавна писма*, стр. 69–70).

НЕКОЛИКО ДОКУМЕНАТА О ВАСИЛИЈУ ВУЈИЋУ, ДИРЕКТОРУ КАРЛОВАЧКЕ ГИМНАЗИЈЕ

САЖЕТАК: У раду је приказан један део докумената Василија Вујића, директора Карловачке гимназије у периоду од 1896. до 1903. године који се чувају у Историјском одељењу Завичајне збирке у Сремским Карловцима. Овај рад је прилог историји Карловачке гимназије, прве гимназије у Срба.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Карловачка гимназија, директор, Карловачка богословија, Ириг, професор, Карловци, управитељ, Нови Сад, испит зрелости, Патронат, сведожба, патријарх Георгије.

Карловачка гимназија, као прва школа такве врсте у Срба, заузима посебно место у културној историји нашег народа. Основана је 1791. године залагањем митрополита Стефана Стратимировића и новцем богатог карловачког грађанина Димитрија Анастасијевића Сабова (20.000 форинти).¹ У својој дугој и богатој историји Гимназија је под својим окриљем имала велики број ђака и професора. Њени први директори били су странци: Јован Грос, Андрија Волни, Георг Карло Руми и Павле Магда.² Од 1825. године на челу Карловачке гимназије је Јаков Герчић, први Србин у низу који настављају: Антоније Нако (био је привремени управитељ 1851–52), Јован Пантелић (1852–1876), Стеван Лазић (1876–1896), Василије Вујић (1896–1903), Радивој Врховац (1903–1929), Велимир Стефановић (1929–1933), Милан Јаковљевић (1933–1939) и Симеун Грозданић (1940–41).³

О Василију Вујићу

Рођен је 21. марта 1843. године у Иригу, где је завршио основну школу. Његов отац Симеон одлучио је 1855. године да се са породицом пресели у Нови Сад. Симеон, који је био занатлија (сапунџија), веровао је да ће у већем месту боље привређивати и имати више могућности да школује своју децу. У јесен 1855. Василије је кренуо у први разред Новосадске гимназије. По завршетку четвртог разреда (1859), прешао је у Карловачку гимназију, коју је завр-

шио 1863. као одличан ђак. Током школовања у Карловцима био је питомац Стратимировићевог Благодјејанија. Због лоших материјалних прилика Василије није могао да похађа једну од државних гимназија, како би положио матуру, па је одлучио да упише Карловачку богословију, коју је завршио 1866. године. Током учења богословских наука био је неко време катихета у Карловачкој гимназији. Исте године када је и завршио, Патронат Новосадске гимназије изабрао га је за катихету са годишњом платом од 200 форинти. Поред хришћанске науке и црквеног појања предавао је, по потреби, српски и немачки језик.

Као професор у Карловачкој гимназији Вујић је почео да ради 1868, а три године касније морао је у Новосадској гимназији да полаже испит зрелости, како би стекао право полагања стручног испита. Већ следеће године добио је дозволу од угарског Министарства просвете, која му је била потребна за полагање, јер није похађао универзитетске студије.

Василије Вујић је у Карловачкој гимназији предавао грчки језик и филозофију, а истовремено је у Карловачкој богословији држао часове грчког језика. Поред тога, интересовале су га природне науке и историја, па се понекад дешавало да је замењивао професоре ових предмета. Предавања су му била јасна и занимљива. Василије је знао да сваку своју мисао потврди убедљивим доказима. Знао је да стихове из *Одисеје* упоређује са стиховима из наших народних песама.

Године 1896. пензионисан је директор Карловачке гимназије Стеван Лазих, а Патронат је за привременог управитеља поставио професора Василија Вујића. Исте године, на Вујићев предлог, основан је *Фонд за набављање лекова сиромашним ученицима Карловачке гимназије*, за који је Патронат донео Правилник о руковању фондом (4/16. августа 1896. године). Врло брзо је установљено и место школског лекара, који је бринуо о здрављу ученика гимназије, као и о условима у којима станују.

Декретом Одјела за богоштовље и просвету Краљевске хрватско-славонско-далматинске земаљске владе, године 1902, Василије Вујић је постављен за владиног повереника на испиту зрелости. Крајем исте године Патронат Гимназије, са врховним патроном патријархом Георгијем Бранковићем, донео је одлуку да Вујића именује сталним управитељем ове школе.

Василије Вујић је писао расправе и чланке које је објављивао у *Летопису Матице српске* (*Слара и нова психологија, Грци и Срби, Јавору, Сларажилову, Бранковом колу*, као и у *Пројаму Карловачке гимназије* (*Класична настава*).⁴

У свом говору приликом обележавања стогодишњице смрти Димитрија Анастасијевића Сабова (1903) Василије Вујић је, као директор, у славу добротвора Гимназије рекао: *...увек је било и јесте право задовољство и благодарна тема говорићи о таквом човеку и људима пред слушаоцима, који су их потпуно разумели и разумеју их, те су и остали верни и доследни у оцени њихових дела који славни претходници Срби и колеге: Гершић, Пантелић, Лазих, што нису пројашљивали ни једну прилику, да само с њима својственом љубави и речивошћу своје и нашем покојнику не искажу своје дивљење и захвалу на великој задужбини му, коју су одмах пријели, прво, одушевљени његовим узорним примером, изабрани браћани Карловачки, потом благодарева наша отаџбина, а у новије време и данас целокупно остварено Српство, сматрајући као аманет наших старих и отаџбине вере и народности своје завод неумрлог Анастасијевића, који ваља неговати по сваку цену и одржавати у интересу одржања и будућности своје.*⁵

Наставничким радом Василије Вујић се успешно бавио 37 година. Указом од 9. септембра 1902. године краљ Александар Обреновић га је одликовао орденом Таковског крста четвртог реда.⁶

Василије Вујић је управљао школом седам година, до 1903, када је пензионисан. Од тада, па до своје смрти, Василије је био члан Патроната Карловачке гимназије. Умро је 11. фебруара 1916, а сахрањен је на Доњем гробљу у Сремским Карловцима.

О Вујићевим документима

У Историјском одељењу Завичајне збирке у Сремским Карловцима чува се 25 докумената који су припадали Василију Вујићу, професору и директору чувене Карловачке гимназије. Из њих добијамо драгоцене податке о његовом школовању, о раду као гимназијског професора и вршењу директорских дужности. Из ових докумената могу се сазнати и неки мање важни, али занимљиви, подаци као што је износ његове годишње пензије. Неколико докумената се односи на куповину куће у Карловцима, односно из њих сазнајемо извесне податке о Вујићевом приватном животу. Поред тога, у Историјском одељењу се чувају неки Вујићеви објављени радови, штампани као сепарати. Наведени предмети доспели су у Музеј 1950. године, поклоном Стевана Вујића, за кога претпостављамо да је био Василијев син.

Василија Вујић

Сведочанство о раду Василија Вујића као катихете у Карловачкој гимназији, издато 1866. године (инв. бр. И-93)

Гимназије Карловачке Управитељство

У. 74.

Свидатељство

Коим се на пристојно захтевање и молбу Господина Василија Вуича третолетног у овдашњем богосл[овском] Заведенију Клирика званично свакоме објављује и потврђује, да је он као заступник восточно-православног катихете од IV разреда Гимназије Карловачке јуност православно у Науки Христианској од 1. јуниа до конца ове школске године с довољним катихетичним и педагогичним знањем и вештином настављао и тако повереном себи звању и с њиме скопчаним дужностима на подпуно овога Управитељства задовољство похвално одговорио.

У Карловци 18. јулиа 1866.

Јов[ан] Пантелић
Гимн[азијски] Управ[итељ]

II

Извод из записника седнице на којој је решено да се Василије Вујић поставља за учитеља у нижој гимназији у Новом Саду, 1866. године (инв. бр. И-94)

Бр. 113

Извод Записника
од 20-а октобера 1866
Седница Осма
Србске Православне Црквене
Обштине у Новом Саду

Патронат Гимназије Новосадске 19-а Срптембра [1]866. У.155. са препоруком прати промение Василиа Вуића свршенога клирика, и постављенога катихету при нижој овдашњој Гимназији, у којој моли да би му се место за Учитеља Пјенија младежи гимназијалне, са годишњим подарком од 200 f. Ср[ебра] подарило; - Исти славни Патронат који је на основу до принесена разна Сведочанства, о искуству у Пјенију и Правилу Црквеном проситељевом, - уверен, препоручује га, и тим више, што је такови и катихета, и што ће као такови веће уваженије код Ученика имати.

У складу к` томе буде и допис управе Србске велике Гимназије у Новом Саду од 19-а Октобера [1]866. У. 32. читано, у ком исти препоручујући Василиа Вуића, разлаже потребитост лица таковог за Учитеља Пјениа, који је купно и професор Гимназије овде.

решено

Уважавајући разлоге, како Славног Патроната, тако и управу велике Гимназије ове, потребности таковога лица за Учитеља Пјениа, који је купно и Професор Гимназијални; изабрао је и наименовао је гос. Василија Вуића, совершеннога клирика и катихету у нижој овдашњој Гимназији, за Учитеља Пјениа, младежи Гимназијалне, са годишњом платом од 200 f. Ср. починући од 1вог Окт. [1]866. год. које ће му се месечно на признаницу, из Обштинске Главне касе издавати; надајући се и тврдо држећи да ће именовани Учитель Пјениа дужности своје тачно и разумно удовлестворити.

О избору и наименовању овом има се Славни Патронат, дописом известити с` тим да Обштина предухрањива се и право наименовања Учитеља Пјениа, као и досад за себе задржава почем се како Василије Вуић, тако и Главна каса ради свог равнања обавештава.

Чрез адв. Тому Теодоровића
деловодитеља Обштине

III

Акт о примању Василија Вуића за суплента Новосадске гимназије, 1867. године (инв. бр. И-96)

Но. 120/867

Од Патроната ве[лике] Гимназије Н[ово]Садске

Високоученом Господину Васи Вуићу
Катихети нижег Гимназијалног разреда

У Н[овом] Саду

У Седници Патроната под Председништвом Његове Светости, Господина Патријарха Србског Самуила, под данашњим држаној Ви сте за Суплента Професорског са годишњом платом од 682 f. 50 х избрани и потврђени.

Ово се међутим Вам до пријатног знања доставља, с` тим, да се приврем[еном] Управитељу Гимназије, Архимандриту, Мандатару Патријаршеском, Господину Герману Анђелићу пријавите, где ћете добит упутство, и дотични Декрет добити.

Из Заседанија Патроната вел[ике] Гимназије Н[ово]садске дана 15/27 Септ. [1]867 држаног.

За Председника,
Патрон
Др Јован Хаџић

IV

Потврда Новосадске гимназије издата Василију Вујићу, 1867. године, о знању и успешном одржавању предавања (инв. бр. И-95)

Бр. 189.

Управа срб[ске] в[елике] гимназије у Н[овом] Саду

Од стране управитељства овим се на молбу г. Василиа Вуића Катихете потврђује, да је исти осим науке вере кроз три месеца дана од 1. маја до 31. јулиа 1867. као суплент професор послужио у србском и немачком језику и то у трећом, петом, шестом и седмом разреду на задовољство подписаног, пошто је довољно знање у – њему – повереним предметима показао, и својом ревностју трудио се је да надокнади оно што му још у педагошкој вештини оскудеваше.

Осим тога заступио је неколико пута болестне професоре и у другим предметима у првом и четвртном разреду.

У Нов[ом] Саду 28. јулиа 1867.

А. Гавриловић
профес. и пр. Управитељ

V

Одлука о повећању плате професору Василију Вујићу, након положеног стручног испита за професора ниже гимназије, 1872. године (инв. бр. И-107)

Бр. 20.

Управитељство вел[ике] гимназије Карл[овачке]

Господину Василију Вујићу
гимн[азијском] професору
у Месту.

На известије овога управитељства од 26. јануара бр. 8, да сте Ви надлежни испит из Класичне филологије за нижу гимназију у Пешти положили, и на прошеније Ваше од 1. фебр[уара] одавде под 2. истога спроведено, високи је Патронат решити изволео:

Да Вам се као испитаноме професору за нижу гимназију досадашња плата и то од 1. фебруара на 1000 f. повиси, са 100 f. у име станарине, заједно с` назначењем једног петогодишњег додатка од 100 f. а. вр. Уз то Вам је одобрена и захтевана накнада путнога трошка од 50 fl. О чему се Ви по високом патрон[атском] налогу од 9. фебр. [1]872. М. бр. 56 П. бр. 10 уз повратак три комада сведочби извештавате с даљим упутством, да формалну сведочбу, како је из Пеште добијете, управитељству поднети не пропуштите.

У Карловци 15. фебруара 1872.

Јов[ан] Пантелић
Гимн[азијски] Управитељ

VI

Одлука о повећању плате професору Василију Вујићу, након положеног стручног испита за професора више гимназије, 1880. године (инв. бр. И-105/1)

Извод

Из записника седнице гимн[азијског] Патроната држане у Карловцима 12/24. јануара 1880.

М. 477 ех 1879.

П. 7. ех 1880.

Управитељ гимназије Стефан Лазић спроводи под 31. окт[обром] 1879. бр. 171. молбеницу учитеља Василија Вујића, којом на основу приложене сведоцбе о способности учитељској моли, да се у плати с професорима више гимназије изравна.

Пошто је молитељ по гласу поднесене у оригиналу сведоцбе дне 1/13. окт[обра] 1879. у Загребу положио испит из философске пропедевтике и грчке филологије за целу гимназију, и тим прописану за професора на вишој гимназији квалификацију задобио, молбу његову уважити, те му од дана положенога допунителнога испита т.ј. од 1/13. окт[обра] пр[етходне] г[одине] дојакошњу плату са 100фл. а према истој и станарину са 10 фр. годишње повисити; у том погледу старатељству гимн[азијског] фонда нужно упутство дати; и о решењу и наређењу том молитеља својим путем с повратком поменути сведоцбе обавестити.

Читао и издао

(потпис нечитак)

конз[историјални] бележник

актуар Патроната

VII

Декрет о постављању Василија Вујића за владиног повереника на испиту зрелости 1902. године (инв. бр. И-98)

Kr[aljevska] hrv[atско] – slav[онско] – dalm[atинска] zemaljska vlada
odjel za bogoštovlje i nastavu

Br. 15001/1902.

DEKRET

Nalazim delegovati Vas kao vladina povjerenika za održavanje ispita zrelosti u srpskoj velikoj gimnaziji Karlovačkoj u ovogodišnjem jesenskom roku.

To Vam se priopćije s pozivom, da rok za usmeni ispit sami odredite i po svršenom ispitu ovoj kr[aljevskoj] zemaljskoj vladi o njegovu uspehu izvješće podnesete.

U Zagrebu, dne 21. rujna 1902.

Za bana:
(potpis nečitak)

Gospodinu
Vasi Vujiću, privr[emenom] ravnatelju
srpske velike gimnazije
u Karlovcima

VIII

Одлука о постављању Вујића за директора Карловачке гимназије 1902. године (инв. бр. И-99)

бр. П.Г. 59 ex 1902.

Благородном господину
Василију Вујићу
Управитељу правосл. срп. вел. гимназије
У Карловцима

Уважавајући Ваш многогодишњи савесни, тачни и корисни рад и труд као професора и досадањег привременог управитеља православне српске велике гимназије Карловачке, одлучио је овај Патронат одлуком својом од потписаног дана и под горњим бројем: „именовати Вас сталним управитељем (директором) тога просветног Завода са суставним беривима“.

О чему се повољног знања и равнања свога ради с тим извештавате, да је Ваше постављање за сталног директора подједним високој Кр. Земаљској влади знања ради саопштено и уједно је Славни Саборски Одбор умољен, да Вам једну четвртину од директорског доплата са 1. јануаром 1903. месечно у смислу приноса за мировински фонд устеже.

Из седнице Патроната срп.православ.вел.гимназије
У Карловцима 10/23. децембра 1902.год.

Георгије
Патријарх

IX

Одлука о разрешењу Василија Вујића дужности директора Карловачке гимназије 1903. године (инв. бр. И-104)

бр. П.Г. 121/84 ex 1903.

Благородном Господину
Василију Вујићу
гимназ[ијском] директору
у Карловцима

Поводом вашег умировљења овај Патронат, разрешавајући вас са 1. децембром по нов[ом] о[ве] год[ине] од даљег вршења професорске и управитељске дужности на овомесној српској великој гимназији, овим путем вам изриче своју похвалу и топло признање и задовољство на вашем досадањем многогодишњем ревномом и савесном наставничком и управитељском раду и деловању у гимназији Карловачкој.

Из седнице Патроната срп[ске] прав[ославне] вел[ике] гимназије У Карловцима 31. октобра (13. новембра) 1903. год.

Георгије
Патријарх

X

Одлука Саборског одбора, донета 1903, о годишњем износу пензије Василија Вујића (инв. бр. И-104/1)

Бр. 477.

Српска вел[ика] гимназија Карловачка.

Благородном господину Василију Вујићу
умировљ[еном] директору срп[ске] вел[ике] гимназије
у Карловцима.

На основу одлуке високосл[авног] Саборског Одбора од 24. септ. (7. окт.) о[ве] г[одине] бр. С.О.7277/1966 изволео је Вас високи Патронат ове гимназије из седнице од 31. окт. (13. нов.) о. г. бр. П.Г. 121/84 са 1. дек[ембром] о. г. у фактично стање мира поставити, достављајући Вам решницу, коју сте изволели примити.

Одлука Саборског Одбора гласи:

„На основу горњег извештаја (Патроната од 12./25. августа бр. П.Г. 78/64 ex 1903.) Василију Вујићу, професору и управитељу срп. вел. гимназије Карловачке према постигнутој професор-

ској односно управитељској плати (4400 К) и петогодишњим доплатама (1000 К) припадајућу годишњу мировину у своти од 5400 (пет хиљада и четири стотине) круна на терет мировинског фонда за народноцрквене чиновнике и професоре одобрити с тим, да ће се исти у течај ставити од дана када споменути професор и управитељ фактично умировљен буде“.

О чему се Ваше Благодоство најучтивије извештава.

У Карловцима, 4. децембра 1903.

Рад. Врховац
привр. гимн. управитељ

НАПОМЕНЕ

¹ Повеља аустријског цара Леополда II, којом је 11. октобра 1791. године потврдио отварање школе, чува се у Завичајној збирци у Сремским Карловцима, у Историјском одељењу, под инв. бројем И-2955.

² Списак врховних патрона, гимназијских куратора, директора и професора налазимо у: Добривој Николић, *Сремскокарловачка гимназија 1791–1934 (крајња споменница)*, Панчево, 1935, 20–25. Исте податке, ограничене годином 1921, даје нам и Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије*, Нови Сад, 1951.

³ За границу смо узели Други светски рат. Током рата

Карловци су припадали фашистичкој Независној држави Хрватској, Гимназија је била под влашћу нове државе, а у складу са тим и директор је био Хрват.

⁴ К. Петровић, нав. рад, 259–262.

⁵ *Говор директора В. Вујића* (о стогодишњици смрти Димитрија Анастасијевића Сабова), *Извештај Српске велике гимназије карловачке за школску годину 1903/4*, Сремски Карловци, 1904, 11.

⁶ Указ се чува у Завичајној збирци у Сремским Карловцима, Историјско одељење, инв. број И-13.

ЛИТЕРАТУРА

1. Извештај Српске велике гимназије карловачке за школску годину 1903/4, Сремски Карловци 1904.

2. Добривој Николић, *Сремакокарловачка*

гимназија 1791–1934. (кратка споменица), Панчево 1935.

3. Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије*, Нови Сад 1951.

7.74.

Императ. Караулке ЗаповедникаВаше Превосходно,

Почти не прилично дамоване и млади
 Топограна Василиа Вукова примонти-
 ноте у обзироме довода. Давидовић Кле-
 рика звањно евакуе обаване и пошлу-
 жуе, да е онд као самостанке востанов-
 зрабонавноте кампите од IV. разреду
 Императ. Караулке постоје зрабонавноте
 у науку Христианскоу од I. Класа до кон-
 за обзироме довода е зрабонавноте
 кампите и негативноте евангели-
 а востановноте наставане и тако пово-
 режаме е едла евангелиа и едла евангели-
 каме зрабонавноте на пошлуку евангели-
 зрабонавноте зрабонавноте пошлуку
 зрабонавноте.

У Караулке 18. Класа 1866.

Јов. Хантмановић
 Импер. Караулке

Гр. 189.

Управа срп. в гимназији у Нову.

5

Од стране управителства
овим се на молбу г. Василија Ву-
чка Катанхасте потврђује, да с
истим овим науке буре кроз три
месеца дана од 1. маја до 31. ма-
ја 1867. као сушески проф.
срп. историје у српском, и не-
мачком езичу и то у првом
класи, шестом и седмом раз-
реду на задовољство подписа-
нога, асимто с довољно зна-
њем у нуму-повереним предметима,
на показас, и својом ревном,
бу трудом се е да надокна-
ди оно што му још у педаго-
шкој вештини оскуђувамо.

Овим путем заступамо с њима,
ко пута болесне професоре из
других предмета у првом и
потврђујемо разреду.

У Нов. Саду 28. јуна 1867.

А. Јабриловић
проф. и др. управитељ

1902

17

Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada

odjel za bogoštovlje i nastavu

Br. 15001

1902.

DEKRET.

Nalazim delegovati Vas kao vladina povjerenika za obdržavanje ispita zrelosti u srpskoj velikoj gimnaziji karlovačkoj u ovogodišnjem jesenskom roku.

Do Vas se pripinje u pozivom, da rok za usmeni ispit sami odredite i po svršenom ispitu ovaj Kr. zemaljskoj vladi o njegovu uspjehu izvješće podnesete.

U Zagrebu, dne 21. rujna 1902.

Vaš bana:

A. Banić

gospodinu

Ар. бр. П. Т. 59. из 1902.

Гласоподрини Гостогини
Василију Вујићу
управителу правосл. еп. вл. митрополије

у
Карловцима.

Уважајући Ваш гласоподрини савети,
макн и Корисан рад и труд као професора и
досадашњег привременог управитеља православног
епархијског веоке митрополије Карловачке, одлучио
је овај Митрополит одлучио својим одлучио.
својом дана и под јорном брзином: „милосрд.
ам Вас својим управитељем (директор.
ром) која просветној Завида са суштиним бе.
ривима“.

О чему се говорило знања и правима своја
ради с тим извештавањем, да је Ваше поставља.
ње за сталног директора подједнако високог Кр.
Земалског Влади знања ради саопштено и ујед.
но је Славни Саборски одбор ушова, да Вам
једну извештају од директорског долазак са
1. јануаром 1903. месецом у Славни архиепископ За
славински фонд усекло.

Из седишта Митрополита еп. правосл. вл. митрополије
у Карловцима 10/23. децембра 1902. год.

Поздрав
Митрополит

Благородном господину Василију Вујићу,
универз. директору срп. вео. гимназије
у Карловцу.

На основу одлуке високог. Саборског Одбора од 24. септ.
(7. окт.) о.т. бр. С. О. 7277 (1966. изводе је Вас високи Пантронам
ове гимназије из седнице од 31. окт. (13. нов.) о.т. бр. П. П. $\frac{121}{84}$ са 1. дек.
о.т. у фактично стање мира поставити, достављујући Вам рас-
четницу, коју сите молили пријети.

Одлука Саборског Одбора гласи:

На основу горњег извештаја (Пантронам од 12./25. августа бр. П. П.
78/64 ex 1903.) Василију Вујићу, професору и управитељу срп.
вео. гимназије Карловачке према постигнутој професорској од-
носно управитељској плати (4400 К) и петогодишњим доплати-
ма (1000 К) припадајућу годишњу мировину у своти од 5400.
| пет хиљада и четри стотине | Крзна на терет мировин-
ског фонда за народношколске мновике и професоре одобрити
с тим, да ће се сита у тегај ставити од дана када сите-
гући професор и управитељ фактично умировљен буде.

О чему се Ваше благородство најуглавније извештава.

У Карловцу, 4. децембра 1903.

Саборског
прив. пак. управитељ

Професорски збор Карловачке гимназије са директором Василијем Вујићем

SEVERAL DOCUMENTS ABOUT VASILIJE VUJIC, A HEADMASTER OF THE SREMSKI KARLOVCI GRAMMAR SCHOOL

SUMMARY

The first grammar school among the Serbs was founded in Sremski Karlovci in 1791, Vasilije Vujic was the headmaster of this school in the period between 1896 and 1903. In the historical department of the County Collection in Sremski Karlovci there are 25 documents which bear reference to his education, teaching and the way he ran the Sremski Karlovci Grammar School.

Vasilije Vujic was born in Irig (in the region of Srem) in 1843 and received his education in his hometown, Novi Sad and in Sremski Karlovci where he graduated from the Sremski Karlovci Grammar School and the Sremski Karlovci Theological School. After finishing his education, he first worked as a catechist in the Sremski Karlovci Grammar School and the Novi Sad Grammar School, and from 1868 he worked as a teacher of Greek and philosophy in the Sremski Karlovci Grammar School. When he became the headmaster of the Sremski Karlovci Grammar School in 1896, he took over from Stevan Lazic. During the time when he was the headmaster, the *Fund For Procurement Of Medicines For Poor Students Of The Sremski Karlovci Grammar School* was established, and the post of school doctor was also introduced.

Vasilije Vujic was also involved in scientific work. He wrote scientific articles which were published in a number of journals.

Until 1903, when he retired, he had been involved in teaching for 37 years, 7 of which he had spent as the headmaster of the Sremski Karlovci Grammar School. From 1903 until 1916, when he died, he was a member of the school's board of trustees.

KEYWORDS: Sremski Karlovci Grammar School, Sremski Karlovci Theological School, Irig, teacher, Sremski Karlovci, headmaster, Novi Sad, school-leaving examination, board of trustees, school-leaving certificate, patriarch George

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

LA COLLEZIONE D'ARTE ITALIANA DEL

Љиљана Лазић
ШТАМПАНИ ТЕКСТИЛ 18. ВЕКА – ДВА
ФРАГМЕНТА РАДИОНИЦЕ ОБЕРКАМПФ
У МУЗЕЈУ ГРАДА НОВОГ САДА

Јелена Бањац
СЛИКЕ ДУШАНА МИЛОВАНОВИЋА
У ЗАВИЧАЈНОЈ ГАЛЕРИЈИ МУЗЕЈА ГРАДА
НОВОГ САДА

PER LA COSTRUZIONE DI NUOVI PONTI: LA COLLEZIONE D'ARTE ITALIANA DEL MUSEO CIVICO DI NOVI SAD

САЖЕТАК: Након кратког извештаја о вишегодишњој сарадњи Националне пинакотеке у Болоњи и других италијанских институција са музејима у Србији, од Панчева и Београда до Музеја Града Новог Сада, са којим се сада спрема каталог за скоро педесет италијанских слика из Збирке стране уметности, главни део чланка заузимају информације о најзначајнијим радовима у овој колекцији. На крају, аутор помиње своју личну сарадњу са новосадским колегама приликом свог боравка у граду и Музеју.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: међумузејска сарадња, италијанско сликарство, Збирка стране уметности

1) *i o stori i i o tro*

1999, mi ha portato a collaborare strettamente con

dell'arte. L'importanza di quel patrimonio e il de
profondi contatti aveva fin dall'inizio reso possibi

gradese anche al di fuori dei confini della Serbia.

superate incertezze ed ostacoli, è stato finalmente

Bologna, nella Pinacoteca Nazionale (27 novem
bre 2004 -13 febbraio 2005) e nel Castello Sve
vo di Bari (2 marzo- 24 aprile), ha poi raggiunto
il Museo di Tampere in Finlandia (14 maggio - 2
ottobre), per concludersi appunto dopo quasi un
(dicembre 2005- febbraio 2006).

realizzata finora nell'ambito del progetto di colla

vista da sempre personalmente impegnata.

I primi contatti, tra 1993 e 1997, erano stati

cevo, e con il suo Museo Nazionale. In quel pe
riodo difficile si riuscì a realizzare tra i due luoghi
uno scambio di mostre fotografiche: la prima, ' -

aperta a Pancevo nel dicembre del 1995, è stata
seguita l'anno successivo (26 ottobre 1996- 12
gennaio 1997) dalla presentazione in Pinacoteca a

Pancevo città su due fiumi

curata da quel Museo.

Il piccolo ponte nel 1997 aveva raggiunto una

la Facoltà di Filosofia dell'Università della mostra

cevo), e poi Belgrado. Sostenuta nel tempo dalle

un filo sottile ma forte ad altre città d'Italia, aveva
già consentito, tra 1999 e 2000, di presentare oltre

Belgrado e la sua Galleria degli Affreschi. La mo

dalle pitture dei monasteri serbi del '200, un'infor

contemporanee scuole pittoriche italiane.

Nessuno ha potuto spezzare il 'filo' di
è fortificata nel tempo. E proprio alla fine del 2005,
opere italiane che avevano 'viaggiato' per l'Euro

più significative finora riconosciute.

sello al 'ponte' già costruito, sta oggi trovando po
sitiva attuazione. L'iniziativa è partita proprio da
Novi Sad – che tra l'altro è stata la prima città della
vostra terra che ho 'incontrata' all'inizio degli anni
novanta. I colleghi del Museo Civico, che avevo

nezano. E' tra queste la *Crocefissione*
su tavola (foto 1), originariamente parte di un polit
tico poi smembrato. Notevoli affinità stilistiche, e

'300, fanno considerare possibile un accostamen

quanta dipinti attribuiti a maestri italiani dal '300 al
'700, parte significativa della collezione, di cui è in
corso di avanzata stesura il catalogo generale. Ho

vello finora non identificate, come gli autori della

oggi nel castello di Bourdeilles in Francia.

tanto lavoro già realizzato malgrado la difficoltà di
reperire in Serbia materiali bibliografici e opere di

della prima metà del '500 (fig. 2): la

lungo strade sempre nuove..

) oggi alle Gallerie dell'Accademia di Ve
nezia, datata 1533 e firmata da Bonifacio Verone

le opere tramite la documentazione fotografica di

Giorgione, di Tiziano e di Palma il Vecchio..

successive dell'indagine.

Ho potuto così constatare che il livello quali

proposti in numerose copie. E' interessante in par
ticolare la prima (fig.3), anche di recente attribuita
a Carletto Caliori, nipote e seguace di Paolo. In

ciso ambito geografico o di scuola pittorica.

di architetture. E.W. Rowlands (13 - 18 , in 'The Nelson - Atkins Museum of Art, Kansas City', Kansas City- Seattle 1996, pp. 198- 211) avvicinava la bella 'traduzione' di Novi alla metà del '700 ed oggi a San Francisco, tratto da

pia come quella, pure dispersa, descritta nel 1741 a der Schulemburg come 'Zanoni. Copia dal Veronese', che potrebbe essere identificata proprio con questa tela.

Giovanni Battista Langetti (fig.4?), originario di appunto a Venezia. Nella tela, affine alle numerose dei più significativi maestri operanti in quella città,

della rappresentazione.

(fig. 5), da considerare tra le sue più alte realizzazioni- rese ancora più significative dalla buona conservazione. Entro le architetture eseguite da uno specialista del 'genere', Clemente Spera, le tipiche figurette appena accennate da

accanto agli elementi della natura e alle 'rovine' antiche.

più significativo dopo quello veneto è costituito da opere di scuola emiliana.

cesso. Oltre a un dipinto già riferito a Barocci, che

te parmense dello Schedoni, e alla reniana ' dell'anno,.

(fig. 6):

to di conservazione, modi esecutivi e 'invenzioni' – come l'originale Bambino che si divincola tra

Ippolito Scarsella detto lo Scarsellino. A sostegno possono considerarsi le affinità con opere sicure

a Roma, anteriore al 1592.

ni, importante esponente del primo '600 bolognese, presto in contatto con l'Accademia 'degli Incam

(fig. 7): il significativo livello qualitativo e la buona

precise affinità nel percorso del maestro, di cui costituisce tipica e rilevante espressione.

su rame (fig. 8?), che gli in

epoca, Francesco Albani. La raffinata interpreta

mento diretto.

gante ' situare al passaggio tra '500 e '600, tra manierismo

ginale di cui già il K. Prijatelj suggeriva il possi

' alla bella ' del piacentino Felice Boselli. Credo sia utile anche

venuto per i simili 'casi' presenti nelle collezioni del Museo Nazionale di Belgrado.

ze. Un percorso che ripropone e rinnova quello già zionale di Belgrado.

(foto 9) che già Gamulin inseriva nel percorso di Pieter Mulier di Haarlem, noto in Italia come 'Ca

agli studi sui legami 'tra le due sponde adriatiche', che offrono ogni giorno nuove prospettive. Dopo

sublimi espressioni dell'arte dal '200 al '400 -a

mossa e corposa che influenzerà i paesaggisti veneziani del '700.

stica della vostra terra. Percorrendo le strade della

3) i o o s io

na cinquecentesca, Novo Hopovo e Krusedol. Nel

Fino alla fine di ottobre, malgrado il procedere del

opere originali per verificarne quegli aspetti più

sue trasformazioni.

che alla migliore documentazione fotografica. E

del Museo, Dr. Drago Njegovan ha reso possibile

to di diretta comunicazione. Nel corso dell'intensa

profondo, seguendo il percorso di quel 'filo' che più

della Vojvodina, tra Novi Sad e Pancevo.

Bottega di Bonifacio Veronese, *r i i o i o i o*

G.B. Langetti, *ort i to*

Bottega di Paolo Veneziano, *Crocefissione*

Carllo Caliari, *risto i t rio*

A. Magnasco, *o ti i ri oso*

I. Scarsella, *i oso i itto*

A. Tiarini, *sti o*

P. Mulier, detto Cavalier Tempesta, *ti t i r s o*

F. Albani (?), ss io

TOWARDS NEW BRIDGES OF COOPERATION: THE COLLECTION OF ITALIAN ART IN THE MUSEUM OF THE CITY OF NOVI SAD

SUMMARY

of Italian paintings from the Museum's own collection was opened in the National Museum in Belgrade. It was the same exhibition which had already been organized in Italy – in Bologna and Bari – and afterwards also in Finland. This was the most important success of the long-lasting cooperation between the National Pinacotheca in Bologna, Italian and Serbian cultural institutions. The foundations of this bridge, i.e. cooperation, were laid as early as 1994, primarily in partnership with the National Museum in Pancevo, and afterwards with their colleagues from Belgrade, who participated in organizing a large-scale cooperative exhibition entitled “Between The Shores Of The Adriatic Sea – Serbian 18 Paintings And Italian Art”, which was organized in Bologna, Ferrara, Bari and Venice. It was my great pleasure that I was personally, as a representative of the National Pinacotheca in Bologna, involved in organizing these cooperative projects.

During my stay in Belgrade in 2005, at the latest opening of the “Italian” exhibition, I accepted a proposal for a new, interesting form of cooperation – a true continuation of the earlier projects. My colleagues from the Museum of the City of Novi Sad, whom I met in May that same year, offered me a cooperative research of a collection containing almost 50 Italian paintings, which constitutes a very valuable part of the extensive Collection of Foreign Art. In 2007 a catalogue of this collection will be published. After a one-year intensive cooperation, and after my very fruitful stay in Novi Sad during late October 2006, the major part of our cooperative research was completed. Not only did this new project deepen the previously established contacts with Serbian cultural institutions and confirm the friendly relations of the two countries and peoples, but it also represented a good opportunity to evaluate yet another interesting body of Italian art, which, up to now, has been almost entirely unknown beyond Serbian borders.

Among other, the Novi Sad collection features paintings from Veneto dated from the 15 to 16 century (Paolo Veneziano's workshop, *The Crucifixion*; then, several interesting oils on woodplate; beautiful altar paintings made after Paolo Veronese's originals). From the period between the 17 and 18 century, one should mention, among other, paintings by G. B. Langetti () and two paintings (). However, a group of paintings by masters from the Province of Reggio Emilia, Schedoni from Parma and Scarsellino from Ferrara. Tiarini's paintings, from the circle of Guido Reni.

was painted in the 18 century by Felice Boselli from Piacenza. The collection also contains a number of paintings by masters from Northern Europe who worked in Italy for a long period of time, such as Giusto Sustermans, Eberhard Keyl and Pieter Mulier (also known as Cavalier Tempesta).

ШТАМПАНИ ТЕКСТИЛ 18. ВЕКА

Два фрагмента радионице Оберкамф у Музеју Града Новог Сада

САЖЕТАК: Текстови о мануфактурном штампаном текстилу веома ретко се појављују у нашој стручној литератури. Два фрагмента француског порекла са краја 18. века, позната под именом „Четири годишња доба“, налазе се у збирци Музеја Града Новог Сада и повод су за изношење бројних информација о радионици Оберкамф, сликару Жан-Батисту Уеу, историјату израде штампаног текстила, технологији, репертоару мотива, утицајима источних култура на европску ликовну и примењену уметност, као и разматрања о конкретним фрагментима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: штампани текстил, Жан Батист Уе, радионица Оберкамф, рококо, пасторални пејзаж.

У оквиру презентовања предмета примењене уметности текстил се често намерно изоставља. Због велике осетљивости на светлост, влагу и температурне промене ретко се излаже на музејским поставкама, па широј публици остају готово непознати драгоцени фондови. Најделикатнијим предметима ове врсте сматра се штампани текстил, дакле, онај чији су орнаменти и боје настали путем штампарског поступка. Овакви примерци веома брзо реагују на неповољне услове чувања и излагања, па често захтевају и компликоване рестаураторско-конзерваторске поступке заштите.

Готово сваки музеј поседује, у мањем или већем броју, предмете од штампаног текстила. Међутим, треба разликовати две врсте штампаних тканина: оне које су настале у потпуно механизованим мануфактурама, где је у процесу настанка суделовао читав тим радника, од оних које су настале као плод рада једног човека, било талентованог и графички образованог уметника или неке маштовите сељанке која је помоћу печата украшавала тканину. У првом случају настајале су велике количине материјала чије су залихе понекад трајале још дуго времена након затварања мануфактуре. Када су у питању појединачни штампани комади текстила, они представљају велику музејску драгоценост и о њима се, по правилу, много више пише у стручној литератури. У Музеју Града Новог Сада такви примерци су, на пример, антиминоси и плаштанице, црквени текстил настао током 18. века по поруцбинама српских црквених великодостојника.¹

Истом периоду, али из групе мануфактурног текстила, припадају два фрагмента које је Музеј добио на поклон 1997. (инв. бр. КИП-481). Светложућкаста памучна тканина са штампаним плавим дезеном, скромних димензија (30,5x36 cm, 25,5x37 cm), опшивена, састављана и скоро потпуно избледела, код првобитног власника је била у сталној употреби, што је веома лоше утицало на тканину и њене боје (сл. 1, 2). У Музеју су ови фрагменти, након физичког растављања, препознати као производ француске радионице Оберкамф (), делови композиције „Четири годишња доба“, а настали по цртежу француског уметника Жан Батист Уеа 1785. (сл. 3). Ова фабрика штампала је Уеов дезен до свог затварања 1843, али су залихе материјала највероватније још дуже време биле доступне на тржишту. У Музеју су, нажалост, доспели само мањи делови сцена које симболизују два годишња доба, пролеће и јесен. Може само да се претпостави како се у Новом Саду нашао комад овог веома популарног штампаног текстила. Највероватније да је купљен у иностранству, али је сасвим могуће и да је нека новосадска радња набавила за своје купце „фину“ француску тканину, погодну за пресвлачење намештаја или израду завеса. Како било, ови фрагменти дају повод за нешто ширу причу о штампаном текстилу 18. века, када је популарност ове врсте тканина доживела врхунац. Истовремено, намера текста је да подстакне стручњаке на истраживање и публикавање грађе везане за мануфактуре текстила у

Војводини, односно штампаног текстила који је настао на нашем подручју.

Кратак историјат штампаног текстила у западној Европи од 16. до 19. века

Човек је одувек осећао потребу да свој ентеријер, одећу и текстил који употребљава украси различитим бојама и дезенима. Тканине су биле украшаване у склопу процеса ткања или накнадним наношењем узорака, тј. штампањем. Дезени штампаног текстила, посебно европског, рефлектовали су главне стилске правце током разних периода. Њихови аутори налазили су инспирацију у делима цењених сликара и графичара, европских и азијских, али и у народној уметности која је често пружала богатство орнаменталних мотива.

Први штампани украси појавили су се на тканинама много раније него на папиру. Потребна за декорисањем текстила је веома стара, а ручно украшавање тканина помоћу шаблона рађено је скоро до пре два века. Технологија, која вероватно потиче из Индије пре више од 2.000 година, преко Мале Азије и Африке стигла је у Европу у 14. веку, а можда и два века раније. Међутим, сазнања о почетку развоја штампаног текстила у Европи су оскудна због нестанка узорака. У једном од ретких докумената који потиче из 1393, у немачком граду Улму први пут се помиње израз *Druck*, а односи се на израду форме за штампање тканине намењене покривању олтара. Штампари текстила припадали су цеховима сликара, а о њиховом значају и положају говори и чињеница да је Ченино Ченини у свом „Трактату о сликарству“ посветио читав одељак технологији штампаног текстила, описујући технике бојења помоћу дрвених блокова, дајући детаљне информације о потребним састојцима и описујући процес бојења.³ Крајем средњег века, ова делатност била је везана за манастире, а у градовима су се штампари текстила, као посебна врста занатлија, појавили тек у ренесансном периоду. Тада су се штампари текстила почели одвајати од графичара, али су и даље наставили да употребљавају исте дрвене блокове за штампање.⁵ Зато није погрешно рећи да су штампа

не тканине претече дрвореза на папиру који су усавршени у 15. веку. Од тог времена технологија штампаног текстила почела је да се шири Европом.

Најчешће коришћени материјали у Европи током средњег века били су лан, вуна и свила. Бројне европске радионице производиле су скупоцене тканине за припаднике богатијих слојева друштва. Оне су често биле дезениране, а мотиви су били аплицирани техником веза или уткани током самог процеса настанка тканине. Осим за израду одеће, текстил је обилато коришћен и за уређење ентеријера, у виду таписерија, балдахина, завеса, прекривача и пресвлака. За ову намену коришћене су вунене тканине, дезениране на исти начин као и одећа. Сам поступак израде условљавао је високу цену производа, па сиромашнијим слојевима није био доступан финији и дезениран текстил.

Значајне промене на тржишту настале су у 16. веку, када су португалски морепловци отворили трговачке руте према Индији. Из ове источне земље довозили су велике количине азијских зачина, али су, истовремено, почели да доносе и индијске штампане тканине, пре судне за стварање нове врсте укуса када је текстил у питању. Предивне бојане тканине, тзв.

indian prints, израђене од памука, са мотивима цвећа и животиња живих боја, постале су веома тражена и популарна роба и основна инспирација европским произвођачима штампаног текстила.⁶ Њихове отпорне боје и ниска цена коштања учиниле су их веома траженим за уређење ентеријера, тапамирање намештаја, израду завеса, прекривача, балдахина, паравана, тапета, али и за израду свакодневне одеће. О популарности штампаног текстила говори и податак да су њиме биле украшене собе Мадам де Помпадур и Катарине Велике, уводећи ову моду у високо друштво.⁷ Временом, европске мануфактуре су усвојиле технологију израде штампаног текстила, а радионице су током 17. века основане у Марсеју, Авињону, Ниму, те Енглеској, Немачкој, Италији и Швајцарској.

Међутим, увоз источних и израда домаћих штампаних тканина од памука неповољно су утицали на француску и енглеску производњу лана, свиле и вуне. То је довело до реакције

власти ових држава, па је увоз индијских тканина у Енглеску забрањен 1700. и још строже 1720, када је чак забрањена и производња домаћег памука. Француски министар Колбер је 1681. едиктом забранио израду штампаних тканина, а Луј XIV 1686. увоз источних памучних тканина. Међутим, продор и популарност штампаног памука није опадала, а тканине су кријумчарене из других европских држава, Холандије, Швајцарске и Немачке. Тек 1759, након више од седам деценија, прохибиција у Француској је опозвана, што је отворило пут процвату производње штампаног текстила.⁸

Технологија

У току 18. и 19. века показало се да је вештина штампања текстила комплексан индустријски процес на кога су утицале различите форме механизације, константна исраживања и развој технологије. На квалитет и прецизност цртежа, репертоар боја, димензије материјала, а понајвише на количину која се могла одштампати у току једног дана, директно су утицале технолошке могућности појединих врста штампарских преса. Штампане тканине су традиционално имале белу или светло-жућу основу на којој су штампани плави, црвени, зелени или смеђи украси-слике.

Почело се са блок-штампом. Овај поступак је био скоро истоветан ономе који се употребљавао за штампање дрворезних илустрација у књигама. Пажљиво избељена памучна тканина би се затезала преко специјалног стола, а узорак би се наносио изрезбареном дрвеном плочом (матрицом), на коју је претходно ваљком нанета боја. На тај начин су се могли приказати детаљни мотиви, али је за сваку боју била потребна друга плоча. У почетку су у европском штампаном текстилу боје биле ограничене на црну, црвену, љубичасту, смеђу, а од 1750. почеле су да се користе индиго плава и жућа. Поједине боје и детаљи извођени су накнадно, ручно. Недостаци овакве врсте штампе били су израда дрвеног блока за сваку боју, споро ручно исцртавање детаља и немогућност рада зими, јер се целокупан посао одвијао на отвореном простору.

Иако је штампа на текстилу помоћу изгравираних бакарних плоча била коришћена у Европи још од времена ренесансе, мануфактурна употреба започела је половином 18. века. Овај поступак је омогућио приказивање веома малих и јасних детаља, готово као на папиру. Међутим, и оваква врста штампе на текстилу била је једнобојна, а уколико се желела вишебојна тканина, коришћени су дрвени шаблони или су мотиви ручно исцртани. Монохромни дезени штампани су љубичастом, црвеном или индиго плавом бојом на белој подлози. У овој врсти штампе примат су имали Енглези, посебно када је крајем 18. века у производни процес уведен и бакарни ваљак који је омогућио штампање великих количина текстила, по малој цени. Пронађене су нове боје и уведени нови хемијски поступци бојења, што је омогућило прерастање текстилне индустрије у значајну и снажну економску грану која је предводила индустријску револуцију.

Мотиви

Технолошке промене пратила је и еволуција коришћеног репертоара мотива. Од почетка 17. до половине 19. века европска уметност је прошла кроз своје најзначајније стилске промене које су се рефлектовале и на израду текстила, значајне области примењене уметности. Штампане тканине су, као порцелан и многи други детаљи ентеријера, у почетку биле увозни производи са Истока, па је разумљиво да су ови употребни предмети дуго „шармирали“ Европу својим оријентализмом. Основне категорије штампаних украса биле су фигуралне и пејзажне сцене или мотиви из биљно-животињског света (сл. 4, 5). Егзотично индијско цвеће јаким боја, фантастична бића, птице у високим крошњама, кинеске фигуре у пејзажу или у склопу градске сцене и, уопште, све врсте киносерија постале су веома омиљене међу европском дворском, уметничком и интелектуалном елитом. Све док нису настале домаће мануфактуре, развијена технологија и одшколовани мајстори, за европско тржиште штампане тканине су се производиле у Индији, Кини и Персији. Тек су поменуте забране увоза,

које су прогласиле енглеска и француска власт, утицале на јачање ове економске гране. Појавили су се први познати дизајнери, често значајни европски сликари, који су превазишли ограниченост репертоара и примат оријенталних мотива. У другој половини 18. века они су створили посебну врсту штампане памучне тканине, тзв.

Духу француског рококоа потпуно је одговарао источњачки начин приказивања реалности. Инсистирање на линији, извијеност облика, светла палета и ведар репертоар мотива били су основа француским уметницима за стилизацију и надоградњу, иако је то водило до све већег удаљавања од кинеских и индијских оригинала. Посебно спретан уметник у прилагодњавању кинеских мотива европском укусу био је Жан Батист Пилемен (1728–1808).⁹ Гравире које су настале по цртежима овог најмаштовитијег мајстора орнамената у епохи рококоа извршиле су велики утицај на дизајнере текстила, намештаја и порцелана. Израз коришћен је као опште место за рококо декорације у кинеском стилу.

Међутим, убрзо је овај репертоар допуњен мотивима који су одсликавали европску културу, богату традицијом веза, таписерија и тканих предмета. Тако су дизајнери почели да стварају предлошке који су приказивали европску флору и фауну, последње „моделе“ француске вртне архитектуре, митолошке сцене, колонијални живот, пасторалне и ловачке сцене, морске битке, догађаје из савременог живота и прошлости, призоре из популарне, па и цензурисане литературе. Слике на текстилу постале су идеално средство за „причање приче“, а рефлектовале су све аспекте живота 18. и почетка 19. века. Тканине тог времена импресионирају својим богатством мотива и детаља, експресивношћу и финим цртежом, а кроз њих могу да се прате промене у моди, архитектури, хортикултури, па чак и савремене теорије о васпитавању и едуковању деце. Могуће је сагледати који су то типови слика били популарни на уметничком тржишту. Иако дизајнерима није било страшно и комбиновање различитих стилова и тема, штампани текстил је у потпуности рефлектовао развој ликовних уметности у 18. и 19. веку.

Кључ за разумевање мотива лежи у проучавању графичких предлога које су дизајнери сакупљали и користили се њима. Веза између класичних графичара и дизајнера текстила била је веома чврста. Пре изума фотографије 30-их година 19. века, графике су биле једино средство репродуковања визуелних информација широкој публици, па је на њима било представљено све што се могло ликовно приказати. Гравире су сакупљане у албуме, стављане на зидове, а у 18. веку у великој мери су коришћене и за унутрашњу декорацију. Мануфактуре текстила постојале су велике збирке оваквих предлога, а једна од најзначајнијих налазила се у радионици Оберкампа близу Версаја, где су настали и фрагменти из Музеја Града Новог Сада.

Радионица Оберкампа и Жан Батист Ве

О радионици Оберкампа данас постоји много литературе и сви истраживачи се слажу да је ова мануфактура имала водећу улогу у другој половини 18. века, када је штампани текстил у питању.¹⁰ Наиме, када је укинута забрана увоза тканина, у Француској су недостајали квалификовани мајстори за израду штампаног текстила. Појавили су се странци, а међу њима и Кристоф Оберкамп (1738–1815), пореклом из Виртемберга.¹¹ Потписао је из породице која се бавила бојењем текстила, а технологију штампања научио је у Милхаусу и Базелу. По доласку у Француску, основао је радионицу 1760. у Жуију (- -), малом месту близу Версаја и Париза. Била је то прва фабрика штампаног текстила након подизања забране производње у Француској. Четири године касније Оберкамп је отворио још већу фабрику и продавницу у Паризу. Мануфактура је 1783. указом Луја XIV постала краљевска () и веома брзо је стекла европску славу. Док су чувене радионице, као што су биле Гоблен (или Севр), у време Француске револуције пропадале и смањивале производњу, Оберкамп је преживљавао, па је чак од Наполеона 1806. добио Легију части. У то време фабрика је имала око 1.300 радника.¹² Током ратова у следећим

годинама производња и продаја је знатно опала, а фабрику су уништиле енглеске трупе. Кристоф Оберкампф је умро 1815, а мануфактура је остала у породичним рукама до двадесетих година 19. века. Коначно, 1843. фабрика је затворена из економских разлога.¹³ Током постојања у њој је штампано преко 30.000 мотива на текстилу, од којих је до данас само мањи део остао познат и сачуван.

Главни разлози великог успеха мануфактуре лежали су у Оберкампфовом инсистирању на квалитету сваког аспекта производње: ангажовао је веште раднике и дизајнере, бирао је памук најбоље врсте, уводио је најновије технолошке поступке, имао добар осећај за промене у моди и, на крају, имао веома добре пословне везе. Тако је, на пример, увођење штампе у боји преко бакарних плоча 1770. омогућило израду финијих и деликатнијих слика, али и много јефтинијег текстила него помоћу дрвених блокова. Ове тканине су постале чувене под именом

и постале синоним за штампани текстил у Европи. Оберкампф је путовао у Енглеску и сакупљао узорке и технолошке идеје, а своје агенте је слао чак у Индију и Персију како би донели тајне бојења текстила.¹⁴ Након куповине још боље машине, штампарског ваљка, фабрика је 1797. била у стању да штампа 5.000 метара тканине у једном дану. Ове техничке иновације осигурале су мануфактури велику продуктивност и репутацију. Посебна погодност била је и близина Версаја, па је аристократија веома често посећивала фабрику купујући велике количине штампаног текстила за израду одеће и украшавање ентеријера.

Великом успеху мануфактуре Оберкампф придонели су и уметници које је власник ангажовао за израду цртежа. Међу њима су се налазили и неки од најпознатијих сликара те епохе: Жан Батист Уе (), Иполит Ле Ба (), Жан-Луи Дермарне () и Хорас Верне ().

Златно доба радионице Оберкампф се сматра оно када је тамо радио Жан Батист Уе (1745–1811), чији се дезени и данас сматрају најпопуларнијим штампаним мотивима. Рођен је у породици с дугом уме-

тничком традицијом.¹⁵ Његов прадеда био је позлатар, деда сликар, стриц декоратер великих палата француске аристократије, а отац аутор бројних декоративних целина у кућама Париза и уметник који се специјализовао у сликању цвећа и воћа. Прве ликовне подуче добио је од сликара-анималисте Шарла Дагомера (

), који је такође био члан Уеове породице. Врло рано упознао је Жила Демартоа (), главног гравера у радионици Франсоа Бушеа и уметника који је у каснијим годинама изгравирао многе Уеове предлошке.¹⁶ Након 1766. Уе наставља своје школовање код Жан Батист Ле Принса () који је студирао са Бушеом. Три године касније примљен је у

Sculpture као сликар-анималиста. До 1789. редовно излаже у париском Салону, где је био веома цењен од стране критике, али његова интересовања су се све више окретала као примењеној уметности, првенствено дизајнирању текстила. Тој заокупљености посветио је последњих тридесет година живота. Његова цртачка специјалност биле су животиње, али је стварао и пасторалне сцене у стилу Франсоа Бушеа који је у великој мери утицао на њега на почетку каријере. Уеови акварели и гвашеви са пасторалним сценама постали су чести предлошки за колорисане бакрорезе осамдесетих година 18. века. Израдио је серију гравира које су користили студенти уметности, али и произвођачи предмета примењене уметности.

Пре Оберкампфа, Уе је био ангажован од стране чувене мануфактуре таписерија у Бовеу. Велика поруцбина за израду предлогака за десет таписерија стигла је 1780. Свака таписерија је била замишљена тако да је у средини стајала једна пасторална сцена коју је уоквиравала богата гирланда цвећа, драперија и свитака. Ова комбинација фигуративних и декоративних елемената имала је велики успех, а таписерије су до 1790. репродуковане више пута.¹⁷ Њихов квалитет је приметио и Оберкампф који је убрзо ангажовао Уеа, уметника који се подједнако разумевао у сликарство и процес штампања. Не зна се тачно које је године Уе почео да ради за Оберкампфа, јер је сачувана њихова преписка тек од 1794. године. Као последица њихове

блиске сарадње, све до уметникове смрти 1811, настали су најоригиналнији Уеови радови. Током тог периода, као главни дизајнер Обер кампфове мануфактуре у Жуију, израдио је 32 предлошка за штампани текстил.¹⁸

Уеови цртежи за мануфактуру Обер кампф били су најчешће изучавани од стране истраживача историје текстила, а веома ретко у ширем контексту његове каријере сликара, гравера и дизајнера. Али управо га је комби нација његове ликовне свестраности начини ла толико успешним. Може се рећи да је био одговоран за стилистичку еволуцију дезена у последњој трећини 18. века. Имао је изврстан осећај за композицију и хармоничне поставке фигура које су толико карактеристичне за њего ве предлошке. Данас се зна да је Уе поседовао значајну колекцију бакрореза, начињених по делима И. Робера (), Ж. О. Фраго нара (), Ж. Ж. Лагренеа (), Ле Принса (), Ф. Бушеа (), А. Ватоа (), J. Е. Ридингера (), Ф. Вувермана () и других великих мајстора рококоа.¹⁹

Свој први предлог за мануфактуру Оберкампф, под називом „Активности у фабрики“ (*Les Travaux de la Manufacture*), Уе је израдио 1783. (сл. 6).⁰ На њему је приказан, у 14 различитих сцена, целокупан процес израде штампаног текстила, што је за данашње истра живаче веома драгоцен илустративни документ. Избор оваквог мотива није био случајан, јер је управо те године мануфактура Оберкампф по нела епитет краљевске, по указу краља Луја XVI. Избор мотива није био нимало случајан, јер је на веома оригиналан начин промовисао мануфактуру и прослављавао новодобијене привилегије. Истовремено, концепт прикази вања процеса производње може да се посматра и у оквиру одушевљења просветитељског покрета 18. века, када је свака људска делатност била популарисана кроз илустрације, посебно она која је резултат нових технолошких дости гнућа. Ликовно гледано, приказивање више појединачних сцена и група фигура, пред стављало је нов начин дизајнирања текстила и промовисало будућа Уеова композициона ре

шења. Увидело се да тканина може бити готово једнако декоративна и када су на њој приказане фигуралне сцене и конкретни садржаји, а не само флорални мотиви.

Средином 80-их година створио је своје најпопуларније предлошке, садржајно и ликовно веома блиске. Пасторални пејзаж био је од личан оквир за један од најпознатијих Уеових дезена – „Четири годишња доба“. Израђен је 1785. године, на заласку рококо ере, али потпу но у њеном духу. Увек је штампан на светлој памучној тканини, у монохромној варијанти, плавој или црвеној. У четири, неприметно одвојена, сегмента приказано је много фигура у романтизованом сеоском амбијенту где су помешани сељаци и припадници племства, млади и стари, биљке и животиње. У сцени пролећа приказан је плес два млађа пара око окићеног дрвећа, док један младић седи ослоњен на дрво и свира. У игру су укључена и два аморета с венчићима и љубавним стрелицама у рукама. Присутност пролећа потврђује вегетација у фази листања и цветања, као и фигура која се бави баштенским радовима. Сцене жетве, пикника у природи, пецања и купања илуструју лето, док је јесен лако препознати по берби грождја, сигурно најлепшем сегменту овог штампаног дезена. Напоследку, зиму симболизују типичне активности за ово доба године, клизање на леду и вожња елегантним саоницама. Све међупросторе испуњавају мали живописни детаљи: сеоске кућице, мостићи преко потока, вртна архитектура и много вегетације европског порекла. Пре доласка Уеа у мануфактуру, флорални мотиви, израђивани путем дрвених блокова, највише су били везани за индијске узор, егзотичне азијске врсте (*fleurs tropicales et palmiers*). Код таквих цртежа ботаничка тачност ретко је поштована, јер су врсте произвољно мешане и цртачки стилизоване. Биљке које је у „Четири годишња доба“ приказивао Уе биле су веома верно нацртане и имале су подједнаку ликовну важност као и фигуралне групе. Исту прецизност и своје искуство сликара-анималисте Уе је искористио и за приказивање великог броја домаћих животиња и многобројних врста птица, у потпуности поштујући њихове анатомске карактеристике. Иако је целокупна композиција била монохромна, ли

ковни квалитет постигнут је правилном употребом перспективе, кјароскуро технике, карактеристичне композиције и прецизног цртежа. Сви наведени елементи, уз предности штампања бакарним плочама, резултовали су елегантним и веома допадљивим узорком.

Сезонске промене у природи и људске активности на отвореном простору, које је Уе изабрао за мотив свог предлошка, нису били неуобичајена ликовна тема. Годишња доба и трансформације природе слављени су од првих цивилизација, а европска култура је, још од времена антике, имала богату и стару традицију пасторалних тема и буколичких мотива. Историја уметности обилује примерима када су природне промене приказиване дословно, али и у облику митолошких или симболичких фигура. Често је циклус четири годишња доба симболизовао и друге ритмове у животу: де лове дана, фазе у развоју човека, четири елемента, зодијак, итд. Призори природе и алегорије на тему годишњих доба били су веома популарни, не само у штафелајном и декоративном сликарству, већ и као мотиви на предметима примењене уметности, у књижевности и музици. Довољно је сетити се многобројних холандских мајстора жанра који су се бавили овом темом, реалистично приказујући људске активности у природи. Италијански сликари, склони митолошкој тематици, често су приказивали годишње промене у облику симболичких фигура, грчких и римских богова.²¹ Само у Француској, где су током 17. и 18. века велике државне радионице производиле најквалитетнији украсни и употребни текстил, настале су репрезентативне серије таписерија с темом годишњих доба. У мануфактури Гоблен су у два наврата израђене таписерије с овом темом. Шарл Ле Брен (), који је једно време водио ову мануфактуру, израдио је картоне за две серије таписерија чије теме су били елементи и годишња доба, а Клод Одран Млађи () дао је предлошке у облику четири античка божанства од којих је свако симболизовало једно годишње доба и један елемент (Венера – пролеће, Церера – лето, Бахус – јесен, Сатурн – зима). Ове таписерије су стекле изузетну популар

ност и биле израђиване десетине пута, у више од тридесет верзија.²³ Утицај Франсоа Бушеа (1703–1770), који је у време француског рококоа овековечио сензуални хедонизам и ноншалану радост француског двора 18. века, био је такође веома значајан. Његова директна веза с примењеном уметношћу тог времена односи се на таписерију, јер је био дизајнер у фабрикама Бове () и Гоблен. Бушеови предлошци коришћени су широм Европе у фабрикама порцелана, намештаја, сатова, текстила и многих других предмета коришћеним у имућнијим кућама и на дворовима. И овај велики француски мајстор није одолео теми годишњих доба, па је за приватне просторије Мадам де Помпадур израдио серију од четири слике, од којих је свака садржавала једну пасторалну сцену, односно једну годишњу сезону. Ове Бушеове слике су, свакако, могле да буду један од директних узора за Уев дезен.

Међутим, ликовно представљање сезонских промена, осим што на дослован начин подсећа на проток времена, у доба рококоа је служило и као сценографија за ликовну „моду“ натуралистичког приказивања фигуралних сцена, подстакнуту проповедањима француских просветитеља, посебно Жан Жак Русоа. Био је то одраз опште атмосфере која је владала на француском двору. Племство је пригрлило Русоове тезе о јединству с природом и своје активности усмерило на шуме, паркове, вртове и реке. Модни узор свог времена, Марија Антоанета, на имању Версаја основала је „фарму“ () где су дворани били обавезни да се маскирају у костиме пастира и млекарица како би употпунили своју забаву. Сликари су веома радо приказивали групе лепо обучених људи у пејзажу, током шетње преко мостова, око фонтана и, уопште, и рустичог амбијента.

Ликовне и садржајне сродности са „Четири годишња доба“ могу да се нађу и на осталим дезенима које је Уе радио током последње две деценије 18. века. Мотив је кореспондирао са цртежима „Четири стране света“ и „Четири елемента“ (сл. 7) које је Уе израдио отприлике у исто време, као и са сценама „Понуда љубави“ (сл. 8) и „Лов“ (сл. 9) које су по општој атмосфери, флори, ликовима, животињама, уоп-

ште духу, веома сличне теми „Четири годишња доба“. Затим, ту су и занимљиви фигурални садржаји са литерарним темама, као што су сцене из Сервантесовог романа „Дон Кихот“ и из Ла Фонтенових басни „Млинар, млинарев син и магарац“ и „Вук и јагње“. Свака сцена била је изведена у облику софистицираног и прозрочног пејзажа, испуњеног фигуралним групама, архитектуром, вегетацијом и животињама, на изразито реалистичан начин који је сведочио, не само о Уевом академском образовању и сликарском таленту, већ и његовом осећају за стил који је постао преовлађујући у европској ликовној и примењеној уметности. Своју прилагодљивост стилским променама доказао је и првих година 19. века, када је постајао све прирженији античким темама, користећи бројне цртеже, предлошке и графичке мапе штампане у то време.²⁵ Класичне рушевине постале су оквир за пасторалне сцене, а митолошке фигуре помешале су се са домаћим животињама и фигурама у одећи 18. века (сл. 10).

Иако су Уеови нацрти донели највећу славу мануфактури, тканине са његовим ре-

шењима чиниле су само мањи део продаје. Главнина материјала продавана је за израду одеће, посебно женске, којој су увек биле намењене тканине са флоралним узорцима (тзв.

). Текстил са људским фигурама и живописним сценама, за које је Уе дао нацрте, куповане су за израду завеса, креветских прекривача, тапацирање намештаја и прекривање зидова. Дезени су варирали према укусу и моди, али готово сви Уеови мотиви били су штампани годинама, што данас отежава њихову хронологију. Пасторалне сцене, пејзажи и животиње, али и цртежи израђени на основу историјских, литерарних и романтичних садржаја, као и теме инспирисане антиком, остале су препознатљив симбол француског штампаног текстила и мануфактуре Оберкампа. Савладавши ограниченост идеја, Жан Батист Уе дизајнирао је тканине које су у потпуности рефлектовале промене укуса европског тржишта крајем 18. и почетком 19. века и, по својој уметничкој вредности, остале непревазиђене до данас.

Слике 1 и 2 - Фрагменти штампаног дезена на текстилу који се налазе у Музеја Града Новог Сада

НАПОМЕНЕ

¹ Лазих, Љиљана: *Српска графика 18. века из збирки Музеја града Новог Сада*, каталог изложбе (Нови Сад, Музеј Града Новог Сада, 2000); Лазих, Љиљана, „Српска графика 18. века у збиркама Музеја града Новог Сада“ *Грађа за проучавање споменика културе Војводине XX* (Нови Сад, Покрајински завод за заштиту споменика културе, 1999), 145–154.

Hozo, Dževad: *Kultura grafičkog* (Mostar, Prva književna kultura, 1988), 69.

³ Čennini, Čenino: *Traktat o živopisu*, (Moskva, 1933), 119.

Један од првих описа поступка штампања текстила објавила је Марагариета Бинтерин (Margareta Bindterin), игуманија манастира Св. Катарине у Нирнбергу. Види: Biriukova N.: *West european printed textiles 16 – 18* (Moscow, Iskusstvo, 1973), 13.

⁵ Musper, H.T.: (Stuttgart, 1966), 15.

⁶ domestic industry and consumer demand, 1660–1780”, *Cambridge History of western Textiles, I* Jenkins (Cambridge, Cambridge University Press, 2003), 493–513.

⁷ *Printed Textile* (Boston, Allentown Art Museum, 2004), 19; N. Biriukova, 114.

⁸ 2002), 4.

⁹ Fleming, J., Honour, H.: (Harmondsworth, Penguin Books Ltd, 1979), 611.

¹⁰ Најобиминија монографија о штампаном текстилу мануфактуре Оберкампаф: Bredif, J.: (New York, Rizzoli, 1989).

¹¹ Fleming, J., Honour, H.: 569

¹² Biriukova, N.: , 132.

¹³ На месту где је постојала фабрика отворен је музеј 1977, а 1991. пресељен је у оближњи дворца где се може видети око 5.000 експоната везаних за Оберкампафову мануфактуру.

¹⁴ Biriukova, N.: , 116.

¹⁵ Hug, Laure: “Jean-Baptiste Huet et l’art de la pastorale. (Paris, March 1997), 24–37.

¹⁶ Демарто је касније урадио многе плоче по Уеовим цртежима. Види: Hug, Laure: “Jean Baptiste Huet and the (New York, August 2002).

¹⁷ Hug, Laure:

¹⁸ Уеови картони за радионицу Оберкампаф данас се налазе у париском Музеју примењене уметности ().

¹⁹ Инвентарни спискови ове колекције, начињени 1781. и 1811, након Уеове смрти, налазе се у у Паризу под инв. Бројевима: М.С.ЛIX., 321; М.С.ХХIV, 1143 (Hug, Laure:).

²⁰ , 18.

²¹ Pigler, A.: 17 18

Wissenschaften, 1956), 492–498.

(Paris, Editions Nilsson, s.a.), 23.

²³ Van Riet, Sandra: „Delights and Torments. French tapestry masterpieces of the 17 and 18 (Paris, Mai 2001), 15–21.

Ове четири слике данас се налазе у Фрик () колекцији у Њујорку.

²⁵ Fikioris, M.A.: „Neo-classicism in Textile Design by Jean-Baptiste Huet“, *Winterthur Portfolio*, vol. 6 (Wintherthur, 1970), 75–110.

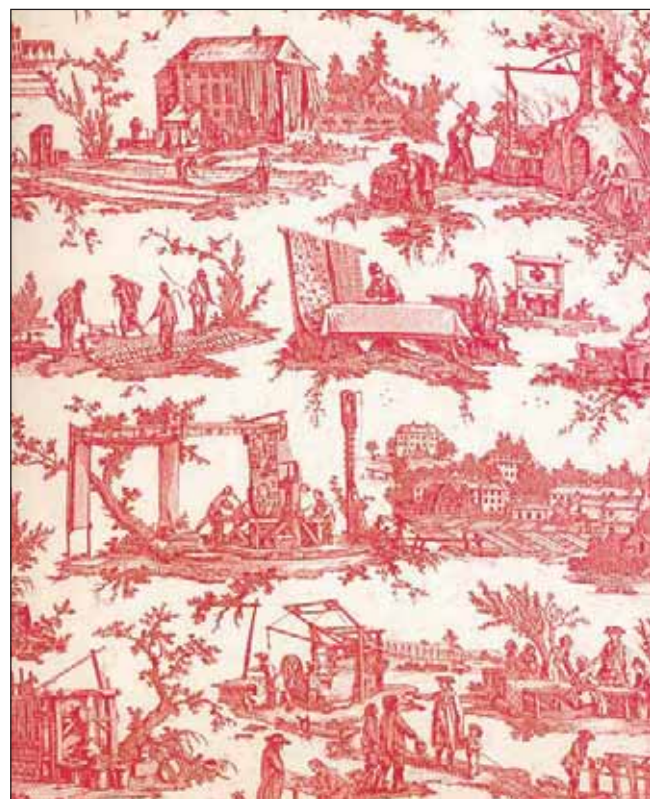
Слика 3. „Четири годишња доба“, штампано црвеном бојом

Слика 5. Штампани текстил инспирисан индијским тканинама (Француска, око 1775)

Слика 4. Штампани текстил инспирисан кинеским дворезом (Француска, око 1780)

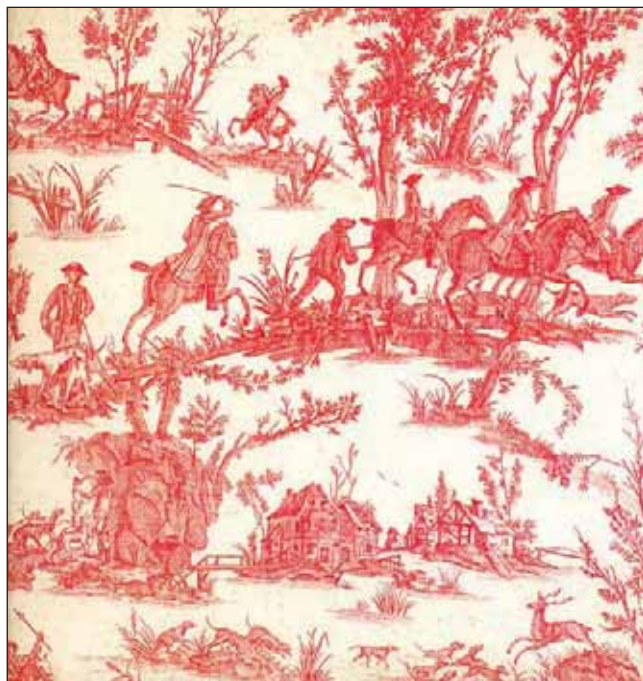

Слика 6. „Активности у фабрици“ (Жан Батист Уе, мануфактура Оберкампф, 1784)

Слика 7. „Четири елемента“ (Француска, 1783)

Слика 9. „Лов“
(Жан Батист Уе, мануфактура Оберкампф, око 1780)

Слика 8. „Понуда љубави“
(Жан Батист Уе, мануфактура Оберкампф, 1785)

Слика 10. „Дијана, богиња лова“
(Жан Батист Уе, мануфактура Оберкампф, 1802)

Илустрације 3-10 преузете из књиге: Straeten, Judith:
(Salt Lake City, Gibbs Smith, 2002)

EIGHTEENTH-CENTURY PRINTED FABRICS

Two fragments produced by the Oberkampf Workshop, kept in the Museum of the City of Novi Sad

SUMMARY

In the Museum of the City of Novi Sad there are two fragments of printed fabrics from the French Oberkampf Workshop. The fragments are also called “The Four Seasons”. The pattern which was used for the printed design was made by Jean Baptiste Huet (1745-1811), a famous French painter, who was the main designer of the workshop until 1811. Printed fabrics were very popular in Europe during the 17 and 18 century. After a long period of time during which fabrics were imported from India and China, several manufactures emerged in Europe. In the second half of the 18th century these manufactures was the Oberkampf Workshop. Printed fabrics were purchased in order to produce clothes or to decorate interior. The designs reflected popular pictorial and literary themes of the epoch. In this particular instance, several unrelated pastoral scenes were depicted on the printed fabrics. Each of these scenes illustrates a season. Motifs were painted in the manner of Boucher and other masters of Rococo, whereas their philosophical background evolved from the Enlightenment Movement which reigned supreme in France during the 18th century.

KEYWORDS: printed fabrics, Jean Baptiste Huet, Oberkampf Workshop, Rococo, pastoral landscape

СЛИКЕ ДУШАНА МИЛОВАНОВИЋА У ЗАВИЧАЈНОЈ ГАЛЕРИЈИ МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА

САЖЕТАК: Описано је осам слика Душана Миловановића (1919–2000), које се чувају у Завичајној галерији Музеја Града Новог Сада. Уметник је био професор Више педагошке школе у Новом Саду, где је предавао сликарство, цртање и графику од 1953. до 1978. године. Сlike о којима је реч настале су током 60-их година 20. века, а у Музеј су доспеле откупом од уметника. Њихова презентација је од значаја будући да, изузимајући две слике, нису биле излагане, те су остале непознате музејској публици и стручњацима. Пружа се могућност потпунијег и бољег сагледавања раног периода уметничког стваралаштва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, Завичајна галерија, сликарство, експресионизам

Новосадска музејска публика је током септембра и октобра 2005. године имала прилику да погледа изложбу *Сlike, скулптуре, керамика, избор из Завичајне галерије Музеја Града Новог Сада*. Тада је представљен део богате колекције савремене уметности Музеја у којој се чувају дела из области ликовне и примењене уметности стваралаца који живе и раде у Новом Саду. Била су изложена остварења четрдесетак уметника, настала између 50-их и 80-их година двадесетог века. Посетиоци су видели многа, често излагана и у јавности позната дела новосадских уметника, али и изванредан број ређе излаганих дела. Знатну пажњу публике изазвале су две слике Душана Миловановића *Портрет* (1957) и *Аутиопортрет* (1968), које су том приликом први пут изложене, премда су у збирку Завичајне галерије доспеле средином 60-их година прошлог века. Док су љубитељи и познаваоци ликовног стваралаштва, током друге половине прошлог века у Новом Саду, лако препознали дела Солдатовића, Опрешникове, Керца, Максимовића и многих других уметника заступљених на изложби, велики број се пред Миловановићевим сликама запитао ко је аутор тих дела.

Помало заборављен од наше јавности, сликар и графичар Душан Миловановић, рођен је у Неготину 16. јула 1919. године. Вајарски одсек Школе за примењену уметност у Београду завршио је 1939. године, у класи професора Михаила Томића. Академију ликовних уметности у Београду завршио је 1948. године, у

класи професора Мила Милуновића. Душан Миловановић је први пут излагао 1950. године у Београду и постао члан УЛУС-а. Прву самосталну изложбу имао је у Београду 1953. године. Исте године запослио се као професор Више педагошке школе у Новом Саду, где је предавао сликарство, цртање и графику до 1978. године. Прву изложбу Миловановић је приредио у Новом Саду 1954. године. Осим сликарства и графике, бавио се примењеном графиком, а радио је и мозаике. Био је члан Удружења уметника са Петроварадинске тврђаве *Ликовни круј*.

Душан Миловановић је учествовао на многобројним групним изложбама у држави и иностранству. Његова дела су ушла у збирке већих музеја и галерија у земљи, а налазе се и у многим приватним збиркама. Овај плодни ликовни стваралац излагао је на више од 30 самосталних изложби широм тадашње Југославије и у иностранству. Самостално је излагао у Београду, Новом Саду, Крушевцу, Панчеву, Сарајеву, Осјеку, Бечеју, Тополи, Крагујевцу, Берлину, Сомбору, Параћину, Ћуприји, Светозареву, Краљеву, Земуну и Черевућу. (Детаљан преглед самосталних и групних изложби видети у каталогу: *Душан Миловановић, слике и цртежи*, Галерија савремене ликовне уметности, Нови Сад, јун 1992). Преминуо је 2000. године у Београду.

Кратким освртом на рана дела сликара и графичара Душана Миловановића, из збирке Завичајне галерије Музеја Града Новог Сада, доприносимо потпунијем приказу његовог

стваралаштва. У Завичајној галерији чува се осам слика и тринаест графика овог уметника. Сlike су у збирку доспеле откупом од аутора током 60-их и 70-их година прошлог века. Графике је Душан Миловановић поклонио Завичајној галерији 1977. године. Према музејској документацији, поменута дела нису била излагана у протеклих 30–40 година, те су практично остала непозната музејској публици и широкој јавности.

Прва слика Душана Миловановића која је доспела у Завичајну галерију је уље на платну *Портрет* (кат. број 1), насликан 1957. године. На овом занимљивом платну представљена је витка млада жена, приказана до испод колена, како седи, лежерно ослоњена десном руком о наслон столице. Она је одевена у необичну комбинацију беле блузе са оранж пругама и сукње са белим, плавим и смеђим линијама. Око њеног врата је ниска црних перли. Коса јој је црна, скупљена и подигнута на теме. На ситном, дугуљастом лицу младе жене, ружичастог инкарната са зеленим сенкама, истичу се крупне тамне очи и обрве. Смео и продоран поглед сјајних, црних очију, својим магнетизмом плени пажњу посматрача. Слика је откупљена од аутора 1963. године за збирку Завичајне галерије. Била је изложена 2005. године, на изложби *Сlike, скулптуре, керамика, избор из Завичајне галерије Музеја Града Новог Сада* и 2006. године на *Изложби ликовних дела уметника савремене генерације*, у организацији удружења уметника са Петроварадинске тврђаве *Ликовни круг*. На овом платну уметник је, на својствен начин, пастуозно наносио широке површине боје градећи композицију. Тај карактеристичан пиктурални манир одликује целокупно Миловановићево сликарство. Овакав експресионистички поступак чити се у знатној мери и на осталим његовим делима у Завичајној галерији Музеја Града Новог Сада.

На слици *Мотив из Дубровника* (кат. број 2), приказан је стари део града са зидинама у позадини и ренесансним фасадама у првом плану. Зидови су сликани нијансама сиве и зелене боје, са белим партијама, које означавају архитектонске елементе од камена. Поред портала на десној страни је шарени сунцобран и

детал у колажу. Ово дело изведено у техници уље на платну, настало је 1963. године, а већ следеће године откупљено од аутора за збирку Завичајне галерије.

Уље на платну *Композиција* (кат. број 3), из 1963. године, настало у Београду, откупљено је за Завичајну галерију 1965. године. На слици је приказана декоративно представљена, необично одевена фигура која стоји на једној ноzi, раширених руку. Утисак је појачан интезивним тоновима црвене, наранчасте, окер, смеђе, зелене и плаве боје недефинисаних делова одеће, на сивоплавој позадини.

Уље на лесониту *Мртва природа* (кат. број 4) из 1965. године у Завичајну галерију дошло је откупом од аутора 1966. године. У доњем делу црвенкастобраон позадине ове слике великих димензија је хоризонтална, сива површина, а изнад ње су широким, слободним потезима представљени различити, непрепознатљиви предмети и једна риба. Загаситим тоновима топлих боја и грубом фактуром Миловановић је постигао мрачну и тамну атмосферу на слици.

У Завичајној галерији Музеја Града Новог Сада чува се још једна *Мртва природа* Душана Миловановића (кат. број 5), сликана уљем на лесониту. Дебелим намазима боје, на тамној, црно-сивој позадини, сликана је мртва природа са мотивима морске флоре и фауне. Морски ракови представљени окер и црвеном, са благим акцентима плаве боје, смештени су у централни простор слике. Слика је откупљена од аутора 1967. године.

Миловановићев *Аутопортрет* (кат. број 6) уље на платну из 1968. године, откупљен је од њега исте године за збирку Завичајне галерије. Стојећа фигура уметника, представљена до изнад колена, главе постављене у полупрофил, одевена је у светлу радну одећу са љубичастим акцентима боје. Гола рамена и руке представљене су разним нијансама зелене боје. Уметник је приказан са великом палетом у десној руци, а крај њега је тек назначен сликарски штафелај. Слика је била изложена 2005. године у Музеју Града Новог Сада.

Уље на платну *Лежећи акти* (кат. број 7) откупљено је од аутора за Завичајну галерију

1969. године. Сликано је карактеристичним, експресионистичким поступком са пуно колористичких акцената и нешто наглашенијим елементима љубичасте и зелене боје. Лежећи женски акт постављен је у средишту композиције. Стилизовано су приказани округло лице жене, велике груди и широки кукови. Она лежи мало подигнутих ногу. Позадина је хоризонтално подељена на два неједнака сегмента. Доњи, мањи део зелено је обојен, а на горњем, светлозеленом, су тамножути и окер квадратићи у хоризонталним редовима.

Слика *Тореадор* из 1972. године (кат. број 8) откупљена је за збирку Завичајне галерије 1975. године од аутора. На тамнозеленој позадини млади човек, тамносмеђе, коврцаве косе, представљен је у профилу. На његовом лицу, зеленкастосмеђег инкарната, издвајају се карактеристичан, дугачак и повијен нос, пуна уста и подигнута обрва, са црвено акцентованим уснама и ухом. Одевен је у китњасту ношњу тореадора са високом крагном. Богата орнаментација белог костима изведена је дебелим намазима жуте, окер и браон боје, нанесених широким, слободним потезима, са зеленим акцентима.

Теме које је Миловановић најчешће радио биле су предео, мртва природа, ентеријер, фигура и портрет, обично њему блиских људи. Енергичним сликарским поступком, дебелим намазима боје, деформишући облике наглашених контура, овај уметник је, доследно својој имагинацији и сензибилности, на платнима приказивао свој доживљај стварности. Богат уметнички опус Душана Миловановића одликује уједначеност током читавог његовог стваралаштва. Његова доследност у пиктуралном изразу, без великих промена у начину сликарског изражавања, изнедрила је остварења високих уметничких домета. Допадљиво и лако разумљиво Миловановићево сликарство описа

но је као *сликарство радосији, радосији љедања, маштања, стварања* (Ивановић, 1994).

Заиста се већ на његовим раним експресионистичким делима, попут поменутих слика из Завичајне галерије, очитује нарочит поглед на свет, некакав ведар животни став, уистину, радост стварања овог уметника. У поређењу са осталим делима, две Миловановићеве мртве природе из збирке одликују се мрачнијом атмосфером. На њима је применио идентичан сликарски поступак као и на осталим својим сликама, али су боје загаситије, са мање колористичких акцената. Ипак, реч је о убедљивим и допадљивим композицијама. Доследно одликама целокупног његовог сликарства, Миловановићева дела у Завичајној галерији представљају колористички богате композиције отелотворене у узбудљиве визуелне доживљаје.

Будући да је, осим чувања и научне обраде музејске грађе, циљ музејског рада и практично деловање, у смислу презентовања музејских предмета стручној јавности и заинтересованом грађанству, приказали смо слике Душана Миловановића из збирке Завичајне галерије, настављајући рад на представљању богате музејске колекције уметничких дела из друге половине 20. века. Отварању музејских збирки, као једном од примарних задатака Музеја, у данашње време приступа се на нов начин. Заинтересованим љубитељима и стручњацима лако су доступне виртуелне изложбе на Интернету, као и различите изложбе уметничких дела дигитализованих музејских депоа. У многобројним светским музејима то је актуелна појава, што код нас још увек није случај. Свесни чињенице да је непосредан контакт са уметничким делом незаменљив, уверени смо да ће писана реч, уз репродукције дела, значајно допринети бољем познавању Миловановићевог опуса, што овај

ЛИТЕРАТУРА

1. *Изложба Душана Миловановића, уља, шемјере, џасћели*, каталог, Галерија УЛУС Београд, 1953.
2. Vasić, Pavle i Arsić, Miloš, *Milovanović* 1981.
3. Ристић, Владислав, *Душан Миловановић, слике*, каталог, Уметничка галерија Крушевац, 1984.
4. *Душан Миловановић, слике и цртежи* каталог, Галерија савремене ликовне уметности, Нови Сад, 1992.
5. Ивановић, Љиљана, *Душан Миловановић, слике из збирке Галерије савремене ликовне уметности*, Нови Сад, 1994.
6. Popržan, B.; Đilas, G.; Mamula, N.; Pisarev, Đ., *Mapa sveta Petrovaradinske tvrđave*, Нови Сад, 2005, 170.

КАТАЛОГ

1. Портрет (1957) иктуралне поетике, свака ко, златулају, 100 x 80 цм, сигнирано д.д. Душан Миловановић 57. инв. бр. ЗГ- 18

Откуп од аутора 1963. године.

Излагано: *Слике, скулптуре, керамика-избор из Завичајне галерије Музеја Града Новог Сада* Музеј Града Новог Сада, 14. септембар – 1. новембар 2005; *Изложба ликовних дела уметника савремене генерације*, Галерија Војвођанске банке, Нови Сад, 28. март – 5. април 2006.

2. Мотив из Дубровника (Дубровник, 1963) уље на платну, 54 x 65 цм
сигнирано д. д.

Душан Миловановић 1963.

инв. бр. ЗГ- 33

Откуп од аутора 1964. године.

3. Композиција (Београд, 1963)

уље на платну, 81 x 65 цм

сигнирано д.д. *Đušan Milovanović*

инв. бр. ЗГ- 63

Откуп од аутора 1965. године.

4. Мртва природа (1965)

уље на платну, 80 x 100 цм

сигнирано д. д.

Душан Миловановић

инв. бр. ЗГ- 79

Откуп од аутора 1966. године.

5. Мртва природа (60-их 20. века)

уље на платну, 80 x 100 цм

сигнирано д. д. Душан Миловановић

инв. бр. ЗГ- 129

Откуп од аутора 1967. године.

6. Аутопортрет (1968)

уље на платну, 92 x 73 цм

сигнирано г. д. усправно 1968 Душан Миловановић

инв. бр. ЗГ- 204

Откуп од аутора 1968. године.

Излагано: *Слике, скулптуре, керамика – избор из Завичајне галерије Музеја Града Новог Сада* Музеј Града Новог Сада, 14. септембар – 1. новембар 2005.

Репродуковано: Каталог изложбе *Слике, скулптуре, керамика-избор из Завичајне галерије Музеја Града Новог Сада*, Музеј Града Новог Сада, Нови Сад, 2005.

7. Лежећи акт (60-их 20. века)

уље на платну, 31 x 41 цм

сигнирано д. д. Душан Миловановић

инв. бр. ЗГ- 259

Откуп од аутора 1969. године.

8. Тореадор (1972)

уље на платну, 65 x 54 цм

сигнирано д. л. Душан Миловановић

инв. бр. ЗГ- 512

Откуп од аутора 1975. године.

1. Портрет (1957)

3. Композиција (Београд, 1963)

2. Мотив из Дубровника (Дубровник, 1963)

4. Мртва природа (1965)

5. Мртва природа (60-их 20. века)

6. Аутопортрет (1968)

8. Торедор (1972)

7. Лежачи акт (60-их 20. века)

DUSAN MILOVANOVIC'S PAINTINGS IN THE COUNTY COLLECTION OF THE MUSEUM OF THE CITY OF NOVI SAD

SUMMARY

Dusan Milovanovic (1919-2000) was a lecturer at the Novi Sad Teacher-Training College, where, in the period between 1953 and 1978, he taught the art of painting, drawing and graphic arts. In the County Collection of the Museum of the City of Novi Sad there are eight of his paintings. The paintings were 20th century and were acquired through direct purchase from the author. Two of the paintings have never been put on public display, so they have remained unknown to visitors of the museum and to experts alike.

Milovanovic's main themes were landscape, still life, interior, figure and portrait. The portraits mostly depict people with whom he was close. In his paintings, by utilizing an energetic method of painting, in strict adherence to his imagination and sensibility, depicted reality in the way he himself experienced it. Dusan Milankovic's vast artistic opus is characterized by homogeneity over the entire course of his creative output. Consistency in the pictorial expression, without any significant changes in the manner of painter's expression, brought into being creations of an extreme artistic value.

KEYWORDS: Novi Sad, County collection, fine arts, expressionism

ЕТНОЛОГИЈА

Ивана Јовановић
КОЛЕКЦИЈА БЕРБЕРСКОГ ЗАНАТА
ОДЕЉЕЊА ЗА ЕТНОЛОГИЈУ МУЗЕЈА
ГРАДА НОВОГ САДА

Мирјана Менковић
НОВА ЖЕНСКА ШТАМПА У СРБИЈИ
НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА

КОЛЕКЦИЈА БЕРБЕРСКОГ ЗАНАТА ОДЕЉЕЊА ЗА ЕТНОЛОГИЈУ МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА

САЖЕТАК основни циљ рада је презентовање Колекције берберског заната која се налази у саставу Збирке занатства Одељења за етнологију Музеја Града Новог Сада. Колекција броји укупно 92 предмета из прве половине XX века, који се по материјалу и функцији могу поделити на следеће групе: архивска грађа и фотографије, ознака и намештај берберске радње и берберски алат. Први део рада представља историјски осврт на развој берберског заната у Новом Саду и околини, што омогућава сагледавање Колекције у ширем друштвеном контексту. Други део рада чини каталошка обрада предмета, која је урађена по општим музеолошким принципима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: занатство, берберски занат, градска средина, музејска колекција, алат/прибор

Увод

Одељење за етнологију Музеја Града Новог Сада у свом фонду поседује изузетно богату и вредну збирку занатства коју је формирао ку-стос Блажа Раденковић, а на њеном даљем си-стематском допуњавању наставила је да ради виши кустос Весна Недељковић Ангеловска. Збирку чине колекције разних заната, које обу-хватају опрему, алат, прибор, у неким случајевима то су и целокупне радионице. Фотографије и документа која илуструју рад занатлија такође припадају овој збирци. Колекције су формиране и временом си-стематски допуњаване на више начина: откупом, поклонима појединаца, установа и удружења. Највећи број предмета потиче са краја XIX и из прве половине XX века. Алат и опрема су произведени ручном-занатском и индустријском израдом. У оквиру Збирке, по броју предмета и целовитости, издвајају се колекције следећих заната: пекарског, лицидерско-воскарског, берберског, ћурчијског, казанцијског, ковачког, коларског, ужарског, чизмарског, обућарског, лончарског, бачварског и сарачког.

Предмет овог рада представља Колекција берберског заната коју чини 92 предмета прикупљена током 60-их и 70-их година XX века поклонима и откупима од самих бербера који су радили на подручју Новог Сада и околине. Предмети су по материјалу и функцији разнородни и могу се поделити на следеће групе: архивска грађа и фотографије, ознака и намештај берберске радње и берберски алат.

Берберски занат је у литератури, која се бави занатством, слабо заступљен, као и остали занати који припадају групи заната личних услуга. Ово изненађује с обзиром на то да се ради о веома старом занату, чије се присуство на простору Војводине може континуирано пратити кроз различите пописе од краја XVII века до данас. Као један од могућих разлога за научну “незаинтересованост” за овај занат може се претпоставити чињеница да је са техничког аспекта берберски занат скроман и технолошки неразвијен. Као занат личних услуга он нема трајни финални производ у оном смислу у којем то имају прерађивачки занати (металопрерађивачки, прехранбени, текстилни, дрвопрерађивачки, грађевински, текстилни), па се из тог разлога подаци о берберском занату не могу наћи у научној литератури ни по предмету обраде (сировини) ни по финалном производу. С обзиром на то да су до почетка XX века бербери пружали такозване другостепене хируршке услуге, у историографији се овај занат приказује кроз развој медицине на овим просторима. У овим радовима стандардне берберске услуге, пре свега бријање и шишање косе и опрема која је потребна за њихово пружање, спомињу се само узгредно. У Колекцији берберског заната МГНС-а налази се *Stručni udžbenik za brijače, frizere, vlasuljare, manikire i kozmetičare za negu lica i tela*, који је 1934. године издала Берберско-фризерска секција Занатске задруге у Новом Саду. Иако не спада у научну

литературу, овај уџбеник је значајан извор за проучавање поменутих заната у Новом Саду у првој половини XX века. Како већина предмета који се налазе у Колекцији, чија је обрада циљ овог рада, потиче управо из прве половине XX века, наведени уџбеник је коришћен као помоћни извор.

У циљу допуњавања постојећих описа и како би се детаљније приказала функција појединих предмета из Колекције обављен је разговор са бербериним Милољубом Атанацковићем у његовој радњи „Чуперак“ у Новом Саду.¹

Након кратког историјског осврта на развој берберског заната у Новом Саду и околини, у раду је дат опис берберске радње и приказ берберских услуга, кроз које су описане функције предмета из Колекције. Кроз опис берберске радње и услуга приказан је и технички развој и промене до којих је временом дошло у домену берберских услуга. Други део рада чини каталожка обрада предмета, која је урађена по општим музеолошким принципима.

О берберском занату у Новом Саду и околини

Занатство се, ради бољег сагледавања, у наuci групише по различитим критеријумима, али најчешће се поделе врше према предмету обраде. Према таквој подели берберски занат припада групи заната личних услуга, односно занатима који задовољавају потребе у одржавању личне хигијене становништва. У берберске услуге спадало је бријање, шишање и уређивање косе, бркова и браде. Берберски занат био је присутан и у сеоским и у градским срединама. У сеоским срединама дуго је био једини у поменутој групи заната, а у градским срединама овој групи се од почетка XX века придружују педикири, маникири и козметичари,² док се фризери помињу још много раније (по архивским подацима фризери се у Новом Саду помињу крајем XVIII века).

За разлику од Београда и других градова Србије, где су до 1815. године бербери били

искључиво Турци, а затим Срби (посебно они из Војводине), на подручју Војводине не може се издвојити ниједна етничка група као главни носилац овог заната. Трива Милитар наводи да су се у XIX веку занати на подручју Новог Сада делили на такозване немачке занате и опште занате. По овој подели берберски занат је припадао другој групи, што је значило да су се њиме бавили Срби, али не искључиво они.³ Тако се по етничким поделама занатства на овом подручју бербери не налазе ни у једној групи.

Берберски занат се убраја и у групу најстаријих заната, не само на овом простору већ у читавој Европи.⁴ О томе да на подручју Новог Сада овај занат има веома дугу традицију говоре подаци из првог сачуваног пописа становништва Новог Сада, односно тадашње Српске вароши или Петроварадинског подграђа преко Дунава, из 1698. године. Међу 14 пописаних занатлија налази се и *chirurgus Janko Mihalich*.⁵ С обзиром на то да су бербери у то време и све до XIX века пружали и мање хируршке услуге, о чему ће касније бити речи, претпоставља се да је и овај хирург био бербер.⁶ Као најстарији бербер у Новом Саду у литератури се спомиње Милош Миливојевић, родом из Србије, који је радио и као хирург у Петроварадинском Шанцу пре 1748. године.⁷ До краја XVIII века спомиње се још једанаест бербера, од којих је један био Влах, један Мађар, а остало Срби.⁸

Берберски цех у Новом Саду

Већ 1761. године, када је убрзано организовање цехова, новосадски бербери обе вероисповести поднели су Магистрату предлог цеховских артикула. Предпоставља се да је њихов предлог добио привилегију, па се у литератури ова година узима као година оснивања берберског цеха у Новом Саду. За патроне цеха, бербери су изабрали Светог Кузмана и Дамјана, на чији су дан (1. јул по старом, односно 14. јул по новом календару) одржавали главну годишњу скупштину и бирали новог старешину и његовог заменика. О при-

ступању у цех говори четврта тачка предлога цеховских артикула: “Нико не може бити примљен за хирурга који калфенским писмом не докаже да је издржао три године шегртовања, а другим атестима не искаже да је бар три године провео у странствовању. Такав кандидат имаће, за доказ своје способности да се подвргне испиту пред еснафом, а кад је доказао способност, и пошто најпре уплати таксу за грађанско право, а у еснафску благајну 30 фор. и 10 фор. за мајсторски ручак, биће примљен у еснаф”. Берберски цех је постојао све до Буне 1848. године, када долази до привременог распада цеховских удружења. О томе говори попис свих привилегованих цехова који су у Новом Саду постојали пре Буне, а који је начинио Константин Поповић Комраш 1851. године. У овом попису налази се 30 цехова, међу којима и берберски цех обе вероисповести. Након Буне долази до поновног обнављања берберског цеха и он ће постојати све до 1872. године, када је донесен “осми законски чланак по коме су се цехови имали разрешити, па се преобразити у занатска удружења”.¹⁰

Хируршке услуге бербера

Током XVIII и XIX века бербери су пружали одређене лекарске услуге, за шта су од Магистрата добијали посебну дозволу. Пошто су, углавном, вршили интервенције које су у то време спадале у хируршке, бербери су називани још и хирурзи. Они су сматрани такозваним другостепеним хирурзима и носили су назив *tonsores*. Ипак, није сваки берберин могао бити и хирург. Да би добио то звање, односно дозволу да се бави и тим пословима, прво је морао да покаже знање из области хирургије и положи испит или код штабног медика (војни лекар у Петроварадину) или варошког хирурга.¹¹ Архивски подаци, везани за берберски цех, говоре о томе да су своја знања из хирургије бербери морали да покажу и приликом приступања у цех. У ову групу услуга спадало је: вађење зуба, пуштање крви, стављање пијавица, стављање купица,

клистирање, лечење жуљева, мање операције на кожи, прва помоћ при прелому руке или ноге.¹² Колико су дуго бербери замењивали лекаре види се из чињенице да је градски физикат Новог Сада још крајем 1876. године поднео Магистрату списак бербера који имају право да се баве и хируршким пословима. На списку је било њих 16. Један од ових хирурга Лаза Русје 1878. године био надзорник Градске болнице у Новом Саду.¹³ Бербери су пружали хируршке услуге све до почетка XX века, када им се бављење овим пословима забрањује, о чему сведочи 17. члан *Pravilnika o berbernicama* из 1919. године. У њему се каже да је пуштање крви и вађење зуба берберима строго забрањено.¹⁴ Без обзира на забрану, бербери су и током прве половине XX века наставили са овом праксом, али у знатно мањој мери.

Бербери – носиоци нових модних трендова

Током своје дуге традиције на овим просторима, берберски занат је, пратећи опште промене у друштву и дух времена, доживљавао различите трансформације. Ту се, пре свега, мисли на врсте услуга које су пружали, на алат и прибор који су користили и на изглед радњи у којима су радили.

На ширем подручју Војводине, занатство је као главни носилац производних снага, доживело своје „златно доба“ средином XIX века. Занатлије су представљале угледан и имућан staleж, који је играо значајну улогу у привредном, друштвеном и културном животу заједнице. Од средине XIX века јавља се индустрија која од занатства преузима функције у свим областима производње у које је продрла. Као последица тог процеса долази до значајних промена у области занатства, посебно у првој половини XX века. Занатлије, које су могле да прихвате борбу са индустријом и прилагоде се новим законима тржишта, проширују своје радионице, модернизују производњу и развијају се у правцу мале индустрије. Са друге стране, занатлије које нису могле да прате нове процесе, нагло сиромаше и претварају се у ситне привреднике.¹⁵

Новосадски бербери, 1928. година (кат. бр. 7, инв. бр. 837)

Иако процес индустријализације није директно угрожавао занате личних услуга, он ће заједно са процесом урбанизације посредно утицати на ову групу заната, па и на берберски занат. Развој заната у овој групи, јачање већ постојећих и појава нових, били су управо показатељи раста животног стандарда становништва и развоја градских средина. Због малих инвестиционих трошкова за покретање берберске радње, бербери су имали велику међусобну конкуренцију, па су морали да усавршавају своје услуге и „прате моду“ како би се изборили за муштерије. Крајем XIX и почетком XX века бербери, као што је поменуто, полако престају са пружањем хируршких услуга, а уносе новине у пружању осталих.

У духу општих промена у друштву, градско становништво тежило је праћењу европских модних трендова, па тако бербери, односно берберско-фризерски мајстори, тада постају својеврсни креатори и промотери нових естетских критеријума. Многи од њих одлазе у

европске престонице, на „странствовање“, да усавршавају свој занат, одакле доносе новине у области уређивања и неге косе и браде, али и шире у креирању спољашњег изгледа грађана. Проширују своје радње и опремају их савременијим и лепше дизајнираним намештајем. Уводе у употребу нове врсте алата који им је био неопходан за праћење модних трендова у области њиховог заната. Да би успешно радили свој занат бербери су морали имати и одређене таленте и склоности за ову врсту посла.

У првој половини XX века, број бербера у Новом Саду се знатно повећао у односу на број крајем XIX века. По статистичким подацима из периода око 1894. године у Новом Саду је радио 21 берберин.¹⁶ У Новосадском алманаху, својеврсном новосадском адресару из 1922. године налазе се имена и адресе 51 бербера,¹⁷ да би се у алманаху из 1936. године тај број повећао на 97, а придодат је и посебан списак берберско-фризерских мајстора којих је било 40.¹⁸ Иако се прецизност података из ових

извора мора узети са резервом, ови пописи не-
сумњиво указују на успон берберског заната у
првој половини XX века, али истовремено и на
ширење и развој самог града у овом периоду.

Берберско-фризерска задруга у Новом Саду

Након ослобођења града у Другом светском
рату, на иницијативу неких берберско-фризер-
ских радника, у новембру 1944. напуштене бер-
берске радње отворене су као „државни сектор“,
а у јануару 1945. године основана је Берберско-
фризерска задруга. У њој је у почетку било за-
послено 18 радника, бербера и фризерки. Године
1946. Задруга је ушла у састав Радничко-наме-
штеничке задруге „Ранопаз“, развијајући се као
јединица друштвеног сектора. По расформи-
рању „Ранопаз“, 1949. године поново је основа-
на Берберско-фризерска задруга, са осам радио-
ница и 63 запослена радника, да би 1966. године
имала већ 21 радионицу и 118 запослених и
сопствени административни простор. Од 1990.
године задруга је пословала као Друштвено фри-
зерско предузеће. Оснивањем задруге није пре-
стао рад приватних радњи; неке су обновљене, а
неке новоотворене. У оквиру задруге формиран
је Берберско-фризерски клуб са циљем стручног
усавршавања чланова, а чланови клуба су могли
бити и власници приватних радњи.¹

Учење берберског заната

О томе како се учио берберски занат још у дру-
гој половини XVIII и првој половини XIX века
говоре архивски документи везани за бербер-
ски цех у Новом Саду. У петој тачки Предло-
га цеховских артикула наводи се: „У науку се
може узети дечко који веродостојним сведо-
чанством докаже да је од поштених родитеља;
такав дечко ће у еснафску благајну уплатити
десет фор. приликом ступања у науку и толи-
ко приликом ослобођења”.²⁰ Шегртовање је
трајало три године, након чега је „кандидат”
добивао калфенско писмо и даље био упућен
на „странствовање”, односно да као помоћник
ради код неког од мајстора али ван града где је

учио занат. Странствовање или вандровање²¹ је
такође трајало три године. Да би добио звање
мајтора и постао члан цеха, калфа је морао још
да покаже своје знање пред цеховском коми-
сијом, односно положи мајсторски испит, као
и да уплати одређени износ у цеховску касу.
Однос мајстора према шегртима је такође био
регулисан цеховским прописима, али су се, као
и у другим занатима, мајстори ретко њих при-
државали.²²

Након укидања цехова, у другој половини
XIX века, учење берберског заната се није мно-
го променило. Период шегртовања је трајао три
године, уколико је шегртов отац плаћао нешто,
односно четири ако је шегрт био из сиромашне
породице која није могла о њему да се стара.²³
После шегртовања је следило странствовање или
„вандровање“, па полагање мајсторског испита.

У првој половини XX века долази до мањих
промена у процесу учења берберског заната.
У овом периоду многи шегрти су, пре него што
су одлазили на учење заната, завршавали шест
разреда основне школе, колико је тада трајало
основно образовање. Да би неко могао да по-
стане шегрт код мајстора бербера, прво је морао
да лекарским уверењем докаже да је „душевно и
физички” потпуно здрав и да је од здравих роди-
теља. Овакво уверење издавао је градски лекар
(кат. бр. 1). Шегртовање је трајало, као и у ра-
нијим периодима, три године и завршавало се по-
лагањем калфенског испита. Након тога су калфе,
као берберски помоћници, радили још три године
код различитих мајстора. Подаци о вандровању,
односно времену проведеном у статусу бербер-
ског помоћника, уписивали су се у пословну књи-
жицу коју је издавало занатско удружење (кат. бр.
3). У њој су се налазили најпре основни подаци
о трајању учења заната, а затим подаци о „упо-
слењу” (лични подаци мајстора, назив радње,
време када је помоћник ступио, односно напустио
службу). По истеку трогодишњег вандровања,
калфе су подносиле захтев за полагање мајстор-
ског испита. Овај испит се полагао пред стручном
комисијом у занатској комори. Након положеног
испита добијали су мајсторско писмо, односно
сведочанство о положеном мајсторском испиту
(кат. бр. 4), које су често урамљивали и истицали
на једном од зидова у својој радњи.

Број 339

СВЕДОЧАСТВО

Заканчиваю курс. Вспоминаю

13. VIII. 1921 год.

Генер. Мухомов

овим потврђује да је

Commentary:

ОБЪЕКТ: Рубин-Сити

И.Ф. Войновичев, пред Испитном комисією за полагање мајсторских испита

панаас положно

МАЈСТОРСКИ ИСПИТ

Дардеревскій Дардеревскі

Ово му сведочанство служи као доказ стручне спреме за

zanat i daje mu pravo na naziv „MAJSTOR“.

1945

Приселок имени Косарева.

Full-time income you need:

Agave vivipara.

Right threaded {

Поред оваког процеса учења берберског заната, у првој половини XX века јављају се и прве стручне школе и течајеви. У *Stručnom udžbeniku za brijače, frizere, vlasuljare, manikire i kozmetičare za negu lica i tela*, издатом 1934. године, наводи се следеће: "... kao dokaz svršenog vremena učenja može da služi i svedočanstvo uspešno svršenog stručnog brijačkog odnosno fizerskog zavoda u kojem se praktičnom i stručnom nastavom daje stručna sprema iz brijačkog odnosno frizerskog zanata."²⁴ У наведеном уџбенику помињу се и специјализовани течајеви за бербере који су се похађали након завршена четири разреда средње школе.²⁵ Остали нивои стручног усавршавања остали су исти, три године обавезног рада у звању помоћника, а затим полагање мајсторског испита.

Изглед берберске радње

Привредни објекат у којем су се пружале берберске услуге у периоду од краја XVIII века па до данас имао је више назива. По архивским подацима, крајем XVIII века коришћени су називи бријачница и берберница, а од почетка XIX века у употребу улази и термин берберска радња. Називи берберница и берберска радња користили су се паралелно све до друге половине XX века, када из званичне употребе излази термин берберница, што не значи да се више није користио у свакодневном говору. У првој половини XX века почиње се користити и назив берберски салон као и фризерски салон за господу.

У берберску радњу се увек улазило са улице. Као ознака да се у одређеном објекту налази берберска радња до краја XIX века користио се пешкир који се качио изнад врата радње, а од деведесетих година XIX века почиње се користити тзв. „шилт“ или „тас“ (на простору Војводине више је у употреби био назив тас).²⁶ Тас је израђиван у облику диска, као имитација тањира, од месинга (кат. бр. 9) или стакла (кат. бр. 10). Ове ознаке су се уз помоћ металне шипке постављале на спољашњи зид радње, са сваке стране улаза или један изнад улаза. О томе како је настала ова специфична ознака берберске радње постоји следећа легенда:

У Римској империји био је један цар, који није могао да види крв било где, а његово не на свом лицу. Зато је код бријања био веома строј и ријорозан. Ако би после бријања видео на олегалу крв на свом лицу, берберин који га је бријао бивао је њоубљен. Многи су бербери тако страдали бријући цара све док ред није дошао на једној младој берберској њомоћника који је дошао уместио свој улашеној мајстора. Цар је сео и младић га је врло њажљиво обријао, без иједне њосекотине. Цар се изненадио, видевиши да на свом лицу нема нимало крви. Пишао је младића да ли га је неко њприсилио да дође, иако је знао шта се дешавало берберима који су случајно њосекли цара њриликом бријања. Младић је, након шта је добио царску реч да му се неће ништа догодити, решио да каже истину: „Пресвећти царе, док сам вас бријао, ја бих њпрви видео крв на вашем лицу, на то бих њовукао нож (бријач) њреко вашеј ѡрла, тако бих вас убио, а то би значило да и ја будем њоубљен.“

Иако је то било дрско и њѡријатино за цара, он је младића њаѡрадио са два златна тањира и наредио да га убудуће само тај берберин брије, оканувши се своје ѡѡсесије и не ѡлашећи се више крви на свом лицу. Када се младић враћио у радњу са два златна тањира, мајстор се обрадовао и свакодневно их је сѡављао у излој. То се њо ѡраду ѡрочуло ѡа су многи желели да виде тањире и да се код „царској берберина“ брију. Видевши да ѡубе муѡѡерије, и други бербери су ѡочели да сѡављају имитације два златна тањира исѡред својих радњи. Од тада, како каже леѡенда, сви бербери у свеѡу сѡављају месинѡане тањире над враћима своје радње.“²⁷

Овакво означавање берберских радњи задржало се у Новом Саду до 60-тих година XX века, а у околним селима нешто дуже.

Крајем XIX и почетком XX века, берберске радње су биле једноставне и без много намештаја. С обзиром на то да алат којим су се служили бербери није био скуп, инвестициони трошкови за отварање ове врсте локала били су мали. То је био и један од главних разлога великог пораста броја ове врсте радњи почетком XX века.²⁸ Поред берберског у групу „јефтиних заната“ спадали су обућарски и кројачки, а о томе постоји и крилатица: „шустер, шнајдер, брица, три брата од стрица“.²⁹

Ипак међу берберским радњама постојала је разлика у изгледу и опреми. Најједноставније опремљене радње су од инвентара имале једну или две обичне столице на којима су седеле муштерије док их бербер брије, односно шиша, мањи сто за држање алата, једно или два мања огледала на зиду и клупу за оне који чекају на ред.³⁰ У боље опремљеним радњама постојале су столице посебно дизајниране за потребе пружања берберских услуга, тако да омогуће лакши рад берберу и већу удобност муштеријама. До средине XX века ове „берберске столице“ израђивале су се од дрвета, имале су кружно помично седиште и наслон за главу који је био вертикално помичан и који се постављао на столицу само када се пружала услуга бријања (кат. бр. 11, 12). Од средине XX века овакве столице излазе из употребе и замењују их столице од метала, пресвучене кожом, тзв. берберске фотеле, са хидрауличним механизмом за подешавање висине. Овакве столице су у употреби у неким радњама и данас.

На једном од зидова се налазио радни пулт (кат. бр. 13), који се састојао од радне површине на којој је стајао алат и прибор, огледала и витрина. У витринама су се чували козметички артикли попут пудера, колоњске воде, стипсе као и одређени прибор. У доњем делу пулта налазио се део за ослањање ногу муштерије. Средином XX века у радни пулт се уграђују лавабои, чиме је знатно олакшан рад берберима. Од величине радње и промета зависио је број столица и огледала, као и величина радног пулта.

Михајло Чнеф, бербер из Кисача, у својој радњи, око 1960. године (кат. бр. 8, инв. бр. 1057)

Боље опремљене радње су поред наведене опреме имале и „мајсторски“ сточић на коме је стајала каса, држаче за одлагање и сушење пешкира, столицу за шишање деце, обично у облику дрвеног коњића, чивилук за одлагање капута, држаче за новине и зидни часовник. На једном од унутрашњих зидова радње обично је висило урамљено сведочанство о положеном мајсторском испиту (кат. бр. 3), или, касније, сведочанство о завршеном занату.

О опреми берберских радњи у другој половини XX века говори се у *Приручнику за берберско-фризерске услуге* који је издао Завод за унапређивање заната 1962. године. Као обавезна опрема „фризернице за мушки посао“ наводе се: берберске фотеле, огледала, пултови, лавабои, бојлери, радио апарат, зидни часовник, чивилуци, витрина са ормарима, столица за чекаоницу.³¹

Без обзира на величину и опремљеност берберске радње, велика пажња се поклањала чистоћи и хигијени. Тако се у 16. члану *Pravilnika o berbernicama* из 1919. године наводи: „Održavanje čistoće u lokalu mora biti primereno. Pod se mora svakodnevno vlažnim krpama obrisati i oprati. Po mogućstvu pod valja premazati uljem. Nameštaj bar dva puta nedeljno izbrisati i očistiti, a potom kojim dezinfekcionim rastvorom poprskati ...“³²

Берберске услуге

С обзиром на то да се у Колекцији берберског заната налазе предмети који су били у употреби у првој половини XX века, у овом одељку ће бити речи о услугама које су се у том периоду пружале у берберским радњама.

У основне берберске услуге је спадало: бријање, шишање и уређивање косе, бркова и браде. Поред ових, бербери су у својим радњама пружали и неке врсте козметичких услуга.

Бријање

Пре почетка бријања, бријачи су морали бити наоштрени. Важно је напоменути да се овде мисли

на оштрење бријача у форми бритве који су у употреби били до друге половине XX века. Овом сегменту посла поклањала се велика пажња, јер је добро наоштрени бријач био предуслов квалитетног бријања. Неколико пута годишње бријачи су се носили на брушење или „грубо оштрење“ код оштрача или је овај посао радио сам мајстор на камену за брушење. До краја XIX века брушење се вршило на природном камену, да би касније у употребу ушао вештачки камен.³³ Пре сваког бријања, бријач се најпре оштрио на дрвету, затим на кожи и на крају на кудељном платну. У ове сврхе коришћене су гладилнице различитих типова и облика. У употреби су биле гладилнице које су садржале дрвену површину и кожу за оштрење (кат. бр. 15), затим гладилнице које су се састојале само од кожне траке (кат. бр. 14). Каишеви за повлачење су истовремено садржали и траку од коже и траку од кудељног платна (кат. бр. 16–18). Пре почетка оштрења дрвена површина за оштрење, као и траке од коже премазивале су се специјалном пастом или су се превлачиле специјалном кредом.

Након што се на столицу поставио на слоњач за главу, муштерија покрила платненом салветом за бријање, бербер би прегледао лице, да утврди да ли има неких проблема на кожи и у ком смеру расте брада, а затим је приступио сапуњању лица. За сапуњање је најчешће коришћен сапун у комаду који је стајао у посуди за прављење пене, мањем плитком суду од порцелана или лима (кат. бр. 19–22). Пена се формирала од сапуна уз помоћ влажне четке. Након што се од сапуна формирала пена, она се на лице наносила врховима прстију или четкама за наношење пене (кат. бр. 23–25). Четке су, или припадале самој муштерији, или су морале пре сваке употребе бити дезинфиковане.³⁴

Само бријање је почињало на тај начин што се бријач стављао на десну слепоочницу, а затим се повлачио у косом правцу, док се сувим прстима кожа затезала у супротном правцу од кретања бријача. Бријач се увек вукао у правцу раста браде. Уколико се вршило избријавање, које је имало за циљ да се уклоне кратке длаке браде како би кожа постала сасвим глатка, бријач се повлачио супротно расту браде. До 60-тих година XX века коришћени су бријачи

у форми склопиве бритве са сечивом од челика (кат. бр. 26–31). Они су били индустријске производње, а увожени су из Немачке и Енглеске.³⁵ Овај тип бријача заменили су бријачи са жилетом. Данас се ипак могу срести старији мајстори који и даље у својим радњама користе бријаче у форми бритве.

Пена која се скидала са лица током бријања одлагала се у металне посуде, „пиксле“. Оне су имале облик плитке кутије са поклопцем чија је једна половина била фиксирана, а друга покретна (кат. бр. 32–33), а берберин је током бријања држао у слободној руци. Увођењем водовода и уградњом лавабоа у радне пултове, пиксле су изашле из употребе. Тада је бербер пену одлагао на шаку, између палца и кажипрста слободне руке, а затим у лавабо.

Уколико би током бријања дошло до крварења на лицу, то место би се прво опрало водом, а затим се премазивало стипсом (кат. бр. 49), која је имала функцију да скуп, затегне и дезинфикује повређено место. Стипсу су неки мајстори користили и за сушење и дезинфекцију прстију.

Након завршеног бријања вршено је најпре прање лица водом уз помоћ плитке посуде која се прислањала уз лице муштерији. Посуда је обично била овалног облика са ободом засеченим на једној страни тако да се лакше прислањала уз врат муштерије приликом употребе. Израђиване су од порцелана (кат. бр. 34, 36, 37, 38) или метала (кат. бр. 35, 39). Ове посуде су, као и пиксле, изашле из употребе уградњом лавабоа у радне површине. Опрано лице се, затим, шприцало колоњском водом, што је поред естетске имало и функцију дезинфекције. Колоњска вода се држала у посудама-прскалицама од хромираног месинга, које су се састојале од резервоара крушколиког облика са отвором за сипање колоњске воде на врху и механизма за прскање. Механизам су чиниле закривљена млазница и мала славина на коју се учвршћује гумено црево са пумпицом на крају (кат. бр. 40–43). Овакве посуде су изашле из употребе 60-тих година XX века.

Након колоњске воде на лице се наносила помада ручном масажом, уколико кожа није била сувише осетљива. Процес бријања се за-

вршавао наношењем пудера у танком слоју на образе, браду и горњи део врата. Пудер се носио доњим крајем платнене салвете којом је била покривена муштерија. За држање пудера коришћене су посебне посуде-пудријере (кат. бр. 44–47).

У ценовницима производа „Кемикалије“, агентурне и комисионе радње за хемијске производе, апотекарске потребштине и тоалетне артикле из Новог Сада,³⁶ међу пудерима налази се и „бријачки“ или „берберски“ пудер који се продавао на килограм или пакован у лименим кутијама. У истим ценовницима налази се и „бријачки“ сапун који се продавао на туце.

Шишање

Уколико је пружао услугу шишања, бербер је најпре муштерију огртао већом салветом или мантилом за шишање. Затим је морао да осмотри облик главе и квалитет косе муштерије, како би се одлучио који тип шишања да примени. Постојала су три типа шишања косе: кратко, комбиновано и дугачко. При кратком шишању коса се секла изнад чешља маказама или машиницом. При комбинованом коса се у потиљку секла изнад чешља, а на осталим деловима преко прстију или се ефилирала (проређивала).

Коса је пре шишања квашена водом уз помоћ прскалица, посуда од хромираног месинга, које су се састојале од резервоара крушколиког облика на чијем врху је био отвор за сипање воде на који се навртањем учвршћивала решеткаста капица (кат. бр. 55–57).

Након квашења, коса се чешљала и правио се разделјак. Приликом шишања коса се најпре секла на потиљку. Посебно је било важно извести добро сечење косе око уха, за чега се у берберском жаргону говорило „направити добар фазон“.

Основну алатку за шишање, као и данас, представљале су маказе (кат. бр. 58–59). Највише су у употреби биле маказе немачке индустријске производње. Бербери су их, као и други увозни алат, набављали преко трговачких путника, а касније преко занатске задруге. Поред маказа, у процесу шишања коришћен је чешаљ.

Током XIX века бербери су користили чешљеве од рога које су куповали од чешљара, да би у XX веку у употребу ушли чешљеви од пластике (кат. бр. 60–61).³⁷

До великог напретка у области берберских услуга у Европи, дошло је крајем XIX века након проналаска ручне машинице за шишање (кат. бр. 62–69). Интересантно је да је машиницу патентирао Никола Бизумић, рођен у сељачкој породици у Нерадину (Срем) 1823. године. Берберски занат је изучио код мајстора Петра Јовановића у Руми. У Руми се задржао још неколико година радећи као калфа. Од 1847. до 1851. године радио је као војни хирург у Деветој граничарској регименти у Сремској Митровици. По напуштању војске враћа се у родни Нерадин и наставља да ради као берберин. У то време већ прича о својој идеји да патентира машиницу за шишање. Тако се обраћа и берберском еснафу у Руми са молбом да му обезбеди 100 форинти како би могао да реализује своју замисао. Његова молба је одбијена као неозбиљна. Како није наилазио на разумевање и подршку за своју идеју, Никола Бизумић 1855. године одлази из Нерадина, да би се 1856. године нашао у Лондону. Тамо убрзо налази финансијера за свој подухват и машиница бива патентирана у једној лондонској бријачкој радњи. Отвара прву фабрику, а затим своју производњу шири по читавој Енглеској. Да би био успешнији у послу, мења име у Џон Смит, а временом постаје милијардер и један од најбогатијих људи у Енглеској.³⁸

Крајем 60-тих година XX века излазе из употребе ручне машинице за шишање, а замењују их електричне. Разлика између ова два типа машиница је само у погону, док је принцип рада исти.

Након завршетка шишања коса се чистила тј. ишчеткавала од ошишане косе помоћу четки са густим и кратким сноповима природне длаке (кат. бр. 71–72), а потиљак се чистио четкама које су имале кратку дршку и снопове нешто дуже природне длаке (кат. бр. 73–75).

О чишћењу гардеробе након шишања говори 18. члан поменутог *Pravilnika o berbernicama*, који каже да је „četkanje haljina posetiocima strogo zabranjeno u lokalu“.³⁹ Ово правило је постојало како не би дошло до разлетања кратких, ошишаних длака по ло-

калу. За чишћење гардеробе користиле су се метлице.

Обликовање фризура

Фризуре за господу су се делиле на водене, коврцаве, глатке, високе фризура, фризура са раздељком и са воденим таласима. Како се у Колекцији берберског заната Музеја града Новог Сада налази прибор само за прављење коврцаве и таласасте фризура, овде ће бити више речи о овим типовима фризура. За прављење коврцавих и таласастих фризура коришћено је гвожђе за паљење, које се још назива и колмајз или бренајзла (кат. бр. 79–87). Ова берберско-фризерска алатка је у облику маказа, са руковатима и металним крацима, чији облик зависи од тога за колики број таласа се користи.

Метални краци колмајза су се пре употребе загревали на посебном грејачу на шпиритус (кат. бр. 88, 90, 91, 92), а касније на струју (кат. бр. 89). Тако загрејаним крацима увијали су се праменови косе. Приликом обликовања коврцаве фризура гвожђем за паљење коса се завијала у коврце, које су се, пошто се охладе, даље сређивале у жељени облик. Посебно се обраћала пажња да се крајеви праменова добро загреју, да се чешаљ добро постави и да гвожђе не додирне кожу главе. Таласаста фризура се добијала тако што су се поједини праменови косе увијали уз помоћ гвожђа у великом луку.⁴⁰

Обликовање браде и бркова

У берберске услуге убрајало се обликовање браде и бркова, односно њихово одржавање. Брада и бркови су се обликовали у складу са обликом главе и цртама лица. Обликовање бркова и браде назива се још и штуцовање. Штуцовање бркова вршило се уз помоћ маказа које су се користиле за шишање косе и чешља мањих димензија (кат. бр. 53, 54). Пре и после штуцовања, бркови су се рашчешљавали посебним четкама мањих димензија са густим и кратким сноповима природне длаке (кат. бр. 51, 52). Брада се шишала (резала) такође маказама за ши-

шање косе, а рашчешљавала посебним четкама за браду.

Козметичке услуге

Бербери су могли делимично да пружају и козметичке услуге, јер су ова два заната сматрана сродним. У ову врсту услуга спадало је стављање хладних и топлих облога од кудељних пешкира тзв. „компреса“.⁴¹ Ови облози имали су функцију затезања лица. Бербери су такође и масирали лице, ручном масажом или електричним апаратом.⁴² У већ поменутом *Приручнику за берберско-физерске услуге* из 1962. године, се међу обавезном опремом фризернице за мушки посао наводи и апарат за масажу лица.⁴³

Дезинфекција прибора

Као што је чистоћа и хигијена локала била важна за овај занат, тако се и дезинфекцији прибора поклањала велика пажња. О томе говори и 7. члан *Правилника о берберницама* који је издат 16. јула 1919. године. У њему се каже да бријаће бритве и маказе морају $\frac{1}{4}$ сата пре употребе стајати у пречишћеном алкохолу који се мора обнављати што чешће.⁴⁴ За ту сврху коришћени су посебни уски дубљи судови од порцелана, који су на себи имали прописану ознаку да се ради о посуди за дезинфекцију (кат. бр. 76, 77). Поред алкохола, коришћена су и специјална средства за дезинфекцију.

Општи подаци и класификација предмета

Колекција берберског заната је део Збирке занатства Одељења за етнологију МГНС-а. Она броји укупно 92 предмета који су прикупљени откупима или поклонима. Већина предмета је приспела у музеј крајем 60-тих и почетком 70-тих година XX века, када је део предмета обрадио и инвентарисао кустос Блажа Радењковић. Колекцију је каснијим откупима упунила виши кустос етнолог Весна Недељковић Ангеловска.

По броју поклоњених предмета, међу дародавцима се издвајају новосадски бербери Стеван Лекић, Марко Милинков, Растко Ацин и фризерка из Сремских Карловаца Грозда Вуковић. Међу продавцима се издвајају Ержебет Вајин и Миша Пап бербер из Новог Сада.

Колекцију чине разнородни предмети који се према функцији могу поделити у следеће групе:

- Архивска грађа и фотографије
- Ознака и намештај берберске радње
- Берберски алат

Група берберског алата даље се дели, према функцији на:

- Прибор за оштрење бријача
- Прибор за сапуњање лица
- Прибор за бријање
- Прибор за прање, дезинфекцију и негу лица
- Прибор за уређивање бркова
- Посуде за дезинфекцију прибора
- Прибор за квашење косе
- Прибор за шишање косе
- Прибор за обликовање фризура,

Већина предмета из Колекције је била у употреби у првој половини XX века. Већином су занатске израде, а мањи део је производ индустријског рада.

Укупно 48 предмета берберске колекције излаган је на изложби „Алат старих заната“ аутора Блаже Раденковића 1979. године у простору МГНС-а на Петроварадинској тврђави.

Завршно разматрање

Берберски занат је присутан на простору Новог Сада од самог настанка града о чему сведоче пописи становништва почев од XVII века. О његовој доброј организованости и развијености говори чињеница да је већ 1761. године формиран цех бербера обе вероисповести. Временом, берберски занат је, пратећи опште промене у друштву и дух времена, доживљавао различите трансформације. Ту се, пре свега, мисли на врсте услуга које су бербери пружали, на алат и прибор који су користили и на изглед

радњи у којима су радили. Тако су током XVIII и XIX века бербери пружали одређене лекарске услуге, такозване другостепене хируршке интервенције, што им се почетком XX века стриктно забрањује. Од услуга које су бербери континуирано пружали од свог доласка на овај простор могу се издвојити бријање, шишање и уређивање косе, бркова и браде.

У области сваке од поменутих услуга, услед општег техничко-технолошког развоја, долазило је до одређених измена што се посебно односило на алат. Тако је увођење воде у бербернице имало за последицу престанак употребе прибора за испирање и прање лица и косе приликом бријања, односно шишања. Други важан проналазак који је утицао на развој берберског заната је био проналазак жилета. Његовом појавом излазе из употребе бријачи у форми бритве, као и сав прибор који је коришћен за њихово оштрење. Такође, можемо слободно рећи, револуционарни проналазак који је утицао на развој овог заната био је проналазак ручне машинице за шишање, која је касније замењена електричном.

Поред општег техничког развоја на берберски занат, као занат личних услуга, свакако је утицао и процес урбанизације и раст животног стандарда грађана. То се јасно види на основу великог успона берберског заната почетком XX века. Градско становништво тежило је праћењу европских модних трендова, па тако бербери, односно берберско-фризерски мајстори, тада постају својеврсни креатори и промотери нових естетских критеријума. Многи од њих одлазе у европске престонице, да усавршавају свој занат, одакле доносе новине у области уређивања и неге косе и браде, али и шире у креирању спољашњег изгледа грађана.

Процес учења берберског заната и напредовања био је строго прописан. Током XVIII и у првој половини XIX века овај процес био је регулисан цеховским артикулама, а у каснијем периоду одредбама Занатске задруге. Иако је временом дошло до одређених промена у учењу берберског заната, ипак се могу издвојити одређене константе. Учење је започињало шегртовањем у трајању од три године, након чега је следио период „вандровања“, што је подразумевало рад у својству помоћника, који је такође

трајао три године. По завршетку „вандровања“ полагао се мајсторски испит и стицало звање берберског мајстора.

Колекција берберског заната Музеја града Новог Сада садржи предмете који су коришћени у берберским радњама крајем XIX и у првој половини XX века, као и документа и фотографије који илуструју рад бербера у наведеном периоду. Када је реч о алату и прибору, можемо рећи да се на основу предмета из Колекције може у потпуности реконструисати процес шишања и бријања и делимично процес обликовања фризура у поменутом периоду. У оквиру опреме берберске радње, Колекција садржи најважније предмете који су били обавезни инвентар сваке радње. Кроз архивски материјал Колекције може се пратити начин учења и напредовања у области овог заната у првој половини XX века. Дакле, ако би се вре-

менски ограничили на крај XIX, односно прву половину XX века, можемо закључити да је Колекција берберског заната Одељења за етнологију МГНС-а потпуна. С обзиром на богату историју овог старог заната на простору Новог Сада и околине потребно је допунити поменути Колекцију предметима из ранијих периода. Ту пре свега мислим на “хируршки” прибор који су бербери користили током XIX века, што је од посебне важности с обзиром да Музеј Града Новог Сада не поседује збирку медицине.

Иако је овај стари занат изгубио значај који је имао током XIX и у првој половини XX века и данас у Новом Саду постоје стари мајстори који га негују на начин који су научили од својих мајстора. Они поносно чувају предмете које су наследили од својих претходника, а у неким радњама Новосађани и данас могу добити услугу бријања бритвом.

ЛИТЕРАТУРА

Avramović, Dr Teodor: *Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*, Novi Sad 1965.

Andevski, Mr Milica: *Majstor Laka, berber iz Kovilja*, Stari zanati u Vojvodini, PČESA, Istorija poljoprivrede, salaša i sela, knj. VIII, Novi Sad-Kulpin 1992.

Берберско-фризерске услуге, Завод за унапређивање занатства НР Србије, Београд 1962.

Ердујхелџи, Мелхиор: *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894.

Јеремић, Др Ристо: *Здравствена култура Војводине у 18 веку*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, свеске 1-2, књига XIII, Нови Сад 1940.

Јовановић, Миодраг: *Шемањички алманах са адресаром града Новог Сада*, Нови Сад 1936.

Лекић, Стеван: *Бербери су први људи*, Свеске за историју Новог Сада, св. 4, Нови Сад 1993.

Лекић, Стеван: *Златни берберски шањери*, Свеске за историју Новог Сада, св. 9, Нови Сад 1998.

Милитар, Трива: *Нови Сад на раскрсници минулој и садањој века*, Нови Сад 2000.

Novosadski almanach, Novi Sad 1922.

Пантелић, Никола: *Прилози проучавању берберског заната у Београду*, Гласник Етнографског музеја у Београду, XVII књига, Београд 1954.

Раденковић, Блажа: *Алати старих новосадских заната*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 1979.

Стајић, Васа: *Privreda Новог Сада 1748-1880*, Нови Сад 1941.

Стефановић, Александар: *Бербери и берберски занати у Кикиндском дијеприктију у XIX и почетком XX века*, Рад војвођанских музеја, 18-19, Нови Сад 1969-1970.

Stručni udžbenik za brijače, frizere, vlasuljare, manikire i kozmetičare za negu lica i tela, Novi Sad, 1934.

Шмит, Др Рудолф: *Најстарији и најновији становништво Новог Сада*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, свеска 1,2, књига VI, Сремски Карловци 1933.

¹ Милољуб Атанацковић, бербер, рођен је 1953. године у Турији. Похађао је школу „Ученика у привреди“, а занат је учио код мајстора Каице Белића у Србобрану од 1968. до 1970. године. Мајсторски испит положио је 1970. године код мајстора Владе (не сећа се презимена) у Врбасу. Исте године одлази у Краљево, где ради као помоћник у берберској радњи Грујице Дробњаковића. У родну Турију враћа се 1971. године и отвара своју радњу у којој се задржао до 1974. године, када прелази у Нови Сад у берберски салон „Томић Славко“. Године 1989. преузима радњу од Славка Томића и даје јој име „Чуперак“.

² Dr Teodor Avramović, *Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*, Novi Sad 1965, 254.

³ Трива Милитар, *Нови Сад на раскрсници минулој и садањем веку*, Нови Сад 2000, 172.

⁴ Блажа Раденковић, *Алати сџарих новосадских занатлија*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 1979, 6.

⁵ Др Рудолф Шмит, *Најстарији њојис сџановништва Новог Сада*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, свеска 1, 2, књига VI, Сремски Карловци 1933, 190–192.

⁶ Др Ристо Јеремић, *Здравствена култура Војводине у 18 веку*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, свеске 1-2, књига XIII, Нови Сад 1940, 281.

⁷ Б. Раденковић, нав. дело, 6.

⁸ Др Р. Јеремић, нав. дело, 282.

Васа Стајић, *Привреда Новог Сада 1748–1880*, Нови Сад 1941, 266, 267.

¹⁰ В. Стајић, нав. дело, 233–236.

¹¹ Др Р. Јеремић, нав. дело, 282–283.

¹² С обзиром на то да се у колекцији берберског заната Музеја града Новог Сада не налазе предмети везани за наведене услуге бербера, овом приликом су хируршке услуге само набројане, без детаљнијег описа.

¹³ Б. Раденковић, нав. дело, 6.

¹⁴ *Stručni udžbenik za brijanje, frizere, vlasuljare, manikire i kozmetičare za negu lica i tela*, Novi Sad 1934, 74.

¹⁵ Dr T. Avramović, нав. дело, 264.

¹⁶ Мелхиор Ердунхелји, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 426.

¹⁷ *Novosadski almanach*, Novi Sad 1922, 173.

¹⁸ Миодраг Вл. Јовановић, *Шемањички алманах са агресаром града Новог Сада*, Нови Сад 1936, 134–135.

¹ Стеван Лекић, *Бербери су први људи*, Свеске за историју Новог Сада, св. 4., Нови Сад 1993, 88.

²⁰ В. Стајић, нав. дело, 267.

²¹ Реч вандровање потиче од немачке речи *wandern*, што значи путовати пешке.

²² В. Стајић, нав. дело, 267.

²³ Александар Стефановић, *Бербери и берберски занатлији у Кикиндском дијалекту у XIX и почетком XX века*, Рад војвођанских музеја, 18-19, Нови Сад 1969–1970, 74.

²⁴ *Stručni udžbenik...*, 71.

²⁵ Исто, 71.

²⁶ Никола Пантелић, *Прилози проучавању берберског занатлија у Београду*, Гласник Етнографског музеја у Београду, XVII књига, Београд 1954, 208.

²⁷ Стеван Лекић, *Златни берберски џањери*, Свеске за историју Новог Сада, св. 9, Нови Сад 1998, 65, 66.

²⁸ Dr T. Avramović, нав. дело, 275.

²⁹ Mr Milica Andevski, *Majstor Laka, berber iz Kovilja, Stari zanati u Vojvodini*, PČESA, Istorija poljoprivrede, salaša i sela, knj. VIII, Novi Sad-Kulpin, 1992 128.

³⁰ Н. Пантелић, нав. дело, 208; А. Стефановић, нав. дело, 75.

³¹ *Берберско-фризерске услуге*, Завод за унапређивање занатства НР Србије, Београд 1962, 22–23.

³² *Stručni udžbenik ...*, 74.

³³ Исто, 9.

³⁴ Исто, 16.

³⁵ А. Стефановић, нав. дело, 74.

³⁶ У помоћном инвентару Одељења за етнологију налази се 14 примерака ценовника ове радње, која је основана 1922. године у Новом Саду.

³⁷ А. Стефановић, нав. дело, 74; *Свјеручни уџбеник ...*, 12.

³⁸ Никола Бизумић није имао деце и велико богатство које је створио производњом машиница тестаментом је оставио својим наследницима до шестог колена у Нерадину. До данас наследници нису реализовали своје право. Кратку биографију Николе Бизумића сазнала сам од Стојанке Бизумић, удовице Михајла Бизумића, Николиног потомка у четвртом колену.

³⁹ *Stručni udžbenik...*, 74.

⁴⁰ *Stručni udžbenik...*, 24–25

⁴¹ С. Лекић, *Бербери су први људи*, Свеске за историју Новог Сада, св. 4, Нови Сад 1993, 88.

⁴² С. Лекић, нав. дело, 88.

⁴³ *Берберско-фризерске услуге*, Завод за унапређивање занатства НР Србије, Београд, 1962 22.

⁴⁴ *Stručni udžbenik...*, 73.

КАТАЛОГ

I АРХИВСКИ МАТЕРИЈАЛ

Колекција берберског заната осим опреме и алата, који по броју чине већи део колекције, обухвата и архивски и фото материјал који документује живот и рад новосадских бербера у првој половини XX века. У ову врсту материјала спада осам каталошких јединица, пет јединица архивске грађе (кат. бр. 1–5), један стручни уџбеник (кат. бр. 6) и две фотографије (кат. бр. 7, 8). Архивска грађа прати процес учења берберског заната у првој половини XX века.

Кат. бр. 1

Инв. бр. 1060

ПОТВРДА о лекарском прегледу, Нови Сад, 1932.

Бр. негатива: 57043

Димензије: 21 цм х 33,5 цм

Папир. Куцано на писаћој машини.

Формулар са текстом под насловом: Потврда о лекарском прегледу. Издата је на име Лекић Стевана старог 14 година, а њоме се потврђује да је способан за берберског ученика. Потврда је оверена печатом и потписом градског окружног лекара.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 2

Инв. бр. 1061

ПРИЗНАЊЕ, Нови Сад, 1934.

Бр. негатива: 57044

21 цм х 33,5 цм

Папир. Куцано на писаћој машини, рукопис, печатирано.

Допис на меморандуму који је Секција берберских и фризерских послодаваца у Новом Саду упутила Лекић Стевану, берберско-фризерском ученику друге године, у којем му одаје признање за ревносно похађање течаја и примерно владање. Оверено је печатом и са два потписа.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 3

Инв. бр. 1055

СВЕДОЧАНСТВО, Кисач, 1946.

Бр. негатива: 56932

48 цм х 37,5 цм

Папир. Штампано.

Типизирано сведочанство којим Занатска комора Војводине потврђује да је Чиеф Михајло из Кисача положио мајсторски испит из берберског заната, са грбом Ф. Н. Р. Ј. у средини и четири потписа.

Поклон Ондреја Чиефа из Кисача, 2005. године.

Кат. бр. 4

Инв. бр. 1056

ПОСЛОВНА КЊИЖИЦА, Нови Сад, 1935.

Бр. негатива: 56677

10,5 цм х 17 цм

Кожа, папир. Штампано, рукопис.

Пословна књижица издата на име Стевана Лекића, бербера, 1935. године у Новом Саду, од стране Занатског удружења из Новог Сада. Типизирано штампано издање, укупно 46 страница. Садржи личне податке, фотографију и потпис власника као и печатом оверене податке о месту и времену занатске праксе до 1939. године.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 5

Инв. бр. 827

ДОПИС, Нови Сад, 1932.

Бр. негатива: 55659

21 цм х 34 цм

Папир. Куцано на писаћој машини.

Допис са деловодним бројем којим Трговачко-индустријска и занатска комора обавештава Владу Возаревића, берберско-фризерског мајтора из Новог Сада, да је постављен за члана испитне комисије за полагање мајсторског испита. Допис је оверен печатом и са два потписа.

Поклон Владе Возаревића, берберско-фризерског мајтора из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 6

Инв. бр. 1062

СТРУЧНИ УЏБЕНИК, Нови Сад, 1934.

Бр. негатива: 57045

14 цм х 25 цм

Папир. Штампано.

На корицама, у правоугаоном оквиру црне боје, одштампан је текст: "STRUČNI UDŽBENIK ZA BRIJAČE, FRIZERE, VLASULJARE, MANIKIRE I KOZMETIČARE ZA NEGU LICA I TELA NOVI SAD 1934, IZDANJE KNJIŽARE »SLAVIJA«" и цртеж женске главе у профилу. Испод доње ивице оквира одштампан је текст: ŠTAMPARSKO I IZDAVAČKO D.D. NOVI SAD. Уџбеник је приредила Бријачко-фризерска секција Удружења занатлија у Новом Саду. Укупно 79 страна.

Поклон Занатске коморе Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 7

Инв. бр. 837

ФОТОГРАФИЈА, Нови Сад, 1928.

Бр. негатива: 55678

16 цм х 22 цм

Фотопапир. Фотографисано.

Црно-бела фотографија, групни портрет 18 мушкараца свечано обучених, од којих седморица седе, а остали стоје иза њих. На полеђини фотографије је руком исписано: „1928. новосадски бербери, Возаревић седи трећи слева, 1928 г.“

Поклон Владе Возаревића, берберско-фризерског мајстора из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 8

Инв. бр. 1057

ФОТОГРАФИЈА, Кисач, око 1960.

Бр. негатива: 56935

12,5 цм х 8,5 цм

Фотопапир. Фотографисано.

Црно-бела фотографија на којој је Чиеф Ми-хајло, бербер из Кисача, у радном мантилу док шиша једног мушкарца у својој радионици.

Поклон Ондреја Чиефа из Кисача, 2005. године.

II ОБЕЛЕЖЈЕ И НАМЕШТАЈ**БЕРБЕРСКЕ РАДЊЕ**

Опрему берберске радње у Колекцији чини пет предмета: два обележја берберске радње (кат. бр. 9, 10), две берберске столице (кат. бр. 11, 12) и један радни пулт са огледалима и витринама (кат. бр. 13). Сви предмети су занатске израде, а били су у употреби у првој половини, односно средином XX века. Два предмета (кат. бр. 10, 12) налазила су се у берберским радњама у Новом Саду, два (кат. бр. 9, 11) у Сремским Карловцима и један (кат. бр. 13) у Кисачу.

Обележја су стандардне форме у облику диска са металним носачима за качење изнад врата, на спољашњи зид берберске радње. Израђени су од метала (кат. бр. 9) и стакла (кат. бр. 10). На простору Војводине ово обележје се називало тас. Истицање таса означавало је берберску радњу, као и да је радња отворена. С обзиром да су имали функцију рекламе, тасови су таквих димензија да су били лако уочљиви. Овакав начин обележавања берберске радње задржао се у градским срединама до 60-тих година XX века, а у сеоским нешто дуже.

Кат. бр. 9

Инв. бр. 381

ТАС, Сремски Карловци, прва половина XX века

Бр. негатива: 11701

Пречник: 23 цм

Хромирани месинг, гвожђе. Занатски рад.

Диск је горњим делом причвршћен за двоструко савијену гвоздену шипку која се доњим делом улагала у носач причвршћен за спољни зид берберске радње.

Поклон Божидара Вуковића, бербера из Сремских Карловаца, 1972. године.

Кат. бр. 10

Инв. бр. 1053

ТАС, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56683

Пречник: 26 цм

Стакло. Занатски рад.

Диск је златне боје, дуж обода окован, са фи-ксираним цилиндричним носачима на бочним

странама, којима се причвршћивао за гвоздену шипку.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Столице су типске берберске столице од дрвета које су биле у употреби крајем XIX и у првој половини XX века. Оне се сматрају првим столицама које су тако дизајниране да омогућавају већу удобност муштеријама и лакши рад берберима. Ту се пре свега мисли на кружно помично седиште и вертикално помични наслон за главу који се постављао на столицу када се пружала услуга бријања. Основа седишта је причвршћена на четири благо савијене ногаре. Седиште се састоји од дрвеног обруча са пречком која носи шраф за улагање у основу и плоче кружног облика, благо улегнуте. За седиште је причвршћен наслон за леђа, лучно савијен, који се благо спушта у ослонац за руке. Наслон за главу је у средишту причвршћен за гвоздену шипку која се улаже у носач са матицом на наслону за леђа. Овај тип столице 60-тих година XX века замениле су столице са металном конструкцијом, пресвучене кожом.

Кат. бр. 11

Инв. бр. 463

БЕРБЕРСКА СТОЛИЦА, Сремски Карловци, прва половина XX века

Бр. негатива: 15570

Висина: 103,5 цм; ширина: 60,5 цм; пречник седишта: 52,7 цм

Дрво. Занатски рад.

Уобичајеног изгледа са наслоном за главу, полукружног облика, пресвученим кожом.

Поклон Раде Јанића, бербера из Сремских Карловаца, 1977. године.

Кат. бр. 12

Инв. бр. 464

БЕРБЕРСКА СТОЛИЦА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 15568

Висина: 96 цм; ширина: 58 цм; пречник седишта: 50 цм

Дрво. Занатски рад.

Са рупичасто декорисаним седиштем. На на-

слон за леђа причвршћивао се носач наслона за главу који недостаје.

Откуп од Мише Папа, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 13

Инв. бр. 1063

РАДНИ ПУЛТ са битринама и огледалима, Кисач, средина XX века

Бр. негатива: 57048

Висина: 197 цм; дужина: 224 цм, ширина: 37 цм
Дрво, стакло. Занатски рад.

Радни пулт је постављен на три ормарића са вратанцима између којих су косо постављени ослонци за ноге муштерија. Изнад радног пулта су три застакљене витрине и два огледала, причвршћена за задњу старну пулта, која се наклања на зид.

Ормарићи у доњем делу су служили за одлагање пешкира и мантила за бријање и шишање, а витрине за одлагање хемијских и козметичких средстава и препарата.

Откуп од Ондреја Чиефа из Кисача, 2005. године.

III БЕРБЕРСКИ АЛАТ

У берберске услуге спадало је: бријање, шишање и уређивање косе, бркова и браде. У даљој каталошкој обради предмета, берберски алат је подељен на групе према врсти услуга за које су употребљавани. Редослед предмета је усклађен са процесом бријања, односно шишања.

1) Прибор за оштрење бријача

У групу предмета, који су коришћени за оштрење бријача, сврстано је пет предмета, две глатилице (кат. бр. 14, 15) и три каиша за повлачење (кат. бр. 16–18). Оштрење се изводило на површинама од дрвета, природне коже и кудељног платна. Овде се мисли на такозвано финално оштрење које се вршило пре самог почетка бријања. Прибор је занатске израде, а био је у употреби у првој половини XX века у берберским радњама у Новом Саду (осим кат. бр. 18). Ови предмети су изашли из употребе када и бријачи у форми бритве, појавом жилета 60-тих година XX века.

Гладилице су тако обликоване да омогућавају лакше оштрење. Имају рукохват на који се поставља површина за оштрење у виду траке од природне коже.

Кат. бр. 14

Инв. бр. 540

ГЛАДИЛИЦА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20963

Дужина: 30 цм; ширина: 3,5 цм

Дрво, метал, кожа. Занатски рад.

На дрвени рукохват неправилног ваљкастог облика насађене су две металне шипке које су на оба краја спојене металним плочицама. Преко ове металне конструкције је затегнута трака од природне коже.

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 15

Инв. бр. 560

ГЛАДИЛИЦА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20964

Дужина: 28,5 цм; ширина: 4 цм

Дрво, кожа. Занатски рад.

Израђен из једног комада, правоугаоног облика, са једним суженим крајем који је коришћен као рукохват. На једној страни је фиксиран комад коже.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Каишеви за повлачење садрже и траку од коже и траку од кудељног платна које су коришћене као површине за оштрење. Различитих су форми, такође прилагођених лакшем коришћењу.

Кат бр. 16

Инв. бр. 1017

КАИШ ЗА ПОВЛАЧЕЊЕ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56658

Дужина: 28,5 цм; ширина: 5 цм

Дрво, кожа, кудељно платно. Занатски рад.

На дрвени носач правоугаоног облика, дуж једне стране, затегнута је трака од коже, причвр-

шћена ексерчићима, а са друге трака од кудељног платна, причвршћена металним оковом. Један крај основе је сужен тако да је коришћен као рукохват.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Кат. бр. 17

Инв. бр. 1018

КАИШ ЗА ПОВЛАЧЕЊЕ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56659

Дужина: 22,5 цм; ширина: 4 цм

Дрво, кожа, кудељно платно. Занатски рад.

На дрвени носач, дуж једне стране затегнута је трака од коже, а са друге трака од импрегнираног кудељног платна. Траке су причвршћене металним нитнама. Основа је сужена у средини и црвене је боје.

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 18

Инв. бр. 1019

КАИШ ЗА ПОВЛАЧЕЊЕ, Сремска Каменица, средина XX века

Бр. негатива: 56657

Дужина: 59 цм; ширина: 6 цм

Кожа, кудељно платно. Занатски рад.

Две широке траке, једна од коже, а друга од импрегнираног кудељног платна, спојене су дво-страним оковом полукружног облика са горњим крајем извученим и перфорираним за учвршћивање мање куке. Обе плочице окова су украшене стилизованим флоралним мотивима и међусобно причвршћене завртњем са матицом. На спољној страни кожне траке је утиснут жиг радионице делом руском ћирилицом, а делом латиницом. На унутрашњој страни је утиснут натпис: „MADE IN U S A“. На платненој траци је одштампан жиг (нечитљив) и нумерација.

Откуп од Звонимира Беркловића, 1985. године.

2) Прибор за сапуњање лица

У прибор за сапуњање лица је сврстано седам предмета из Колекције: четири посуде у којима

се правила пена за бријање (кат. бр. 19–22) и три четке за наношење пене на лице (кат. бр. 23–25). Предмети су занатске израде, а били су у употреби у првој половини, односно средином XX века у берберским радњама у Новом Саду и Кисачу.

Посуде за прављене пене спадају у групу плитких судова, мањих димензија и типске израде. Израђене су од глеђосане керамике беле боје (осим кат. бр. 21). У њима је стајао сапун за бријање од којег се влажном четком формирала пена која се затим наносила на лице муштерије.

Кат. бр. 19; 20

Инв. бр. 550; 1037

ПОСУДА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20952; 56647

Висина: 5 цм; пречник: 8,5 цм

Глеђосана керамика. Занатски рад.

Плитки суд беле боје, полулоптастог облика са прстенастим дном и танким, разгнутим ободом. Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 21

Инв. бр. 1038

ПОСУДА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56649

Висина: 1,5 цм; пречник: 9 цм

Алуминијум. Занатски рад.

Плитки суд сиве боје, зделастог облика са прстенастим дном и танким разгнутим ободом. Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 22

Инв. бр. 1064

ПОСУДА, Кисач, средина XX века

Бр. негатива: 57011

Висина: 6 цм; пречник: 9,5 цм

Глеђосана керамика. Занатски рад.

Плитки суд беле боје, са вертикално постављеном дршком на једној страни бока. Поклон Ондреја Чиефа из Кисача, 2005. године.

Четке за наношење пене су типске израде, са кратким рукохватом од дрвета, неправилног

ваљкастог облика и сноповима природне длаке. Четке су приликом употребе прво квашене водом, затим се помоћу њих од сапуна формирала пена и наносила на лице муштерије.

Кат. бр. 23

Инв. бр. 1025

ЧЕТКА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56626

Дужина: 11 цм; ширина: 8 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

На дрвени рукохват неправилног ваљкастог облика насађен је носач елипсоидног облика на који су фиксирани кратки снопови природне длаке.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 24.

Инв. бр. 1027

ЧЕТКА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56625

Дужина: 10,5 цм; ширина: 3 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

На дрвени рукохват неправилног ваљкастог облика фиксиран је густ сноп природне длаке. Исти облик има и предмет под кат. бројем 25. Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 25

Инв. бр. 1065

ЧЕТКА, Кисач, средина XX века

Бр. негатива: 57033

Дужина: 10 цм; ширина: 3 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

Облик предмета је исти као код предмета под кат. бројем 24.

Поклон Ондреја Чиефа из Кисача, 2005. године.

3) Прибор за бријање

Основну алату за бријање представљао је бријач. У колекцији се налази пет бријача у форми склопиве бритве (кат. бр. 26–31) као и две посуде за сакупљање пене током бријања, које су називане пиксле (кат. бр. 32, 33). На основу натписа на корицама и сечивима бријача, може се закључити да су израђени у фабрикама у Немачкој. Пиксле су вероватно производи до-

маћих лимара. Предмети из ове групе били су у употреби у првој половини XX века у берберским радњама у Новом Саду.

Бријачи у колекцији су у форми склопиве бритве. Састоје се од челичног сечива које је доњим крајем причвршћено за лучно извијене корице у које се сечиво улаже кад није у употреби. Приликом употребе, када је бријач „отворен“, корице добијају функцију рукохвата. Овакви бријачи су коришћени до 60-тих година XX века, када их замењују бријачи са жилетом.

Кат. бр. 26

Инв. бр. 537

БРИЈАЧ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56618

Дужина сечива: 13 цм; дужина корица: 15 цм

Челик, вештачка маса. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. Корице-рукохват су црне боје.

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 27

Инв. бр. 538

БРИЈАЧ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20968

Дужина сечива: 13 цм; дужина корица: 13 цм

Челик, кост. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. Корице-рукохват су боје слонове кости. На једној страни сечива је угравиран знак радионице и натпис: “JAHENCKELS SOLINGEN.”

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 28

Инв. бр. 556

БРИЈАЧ Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20966

Дужина сечива: 13 цм; дужина корица: 14 цм

Челик, вештачка маса. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. Корице-рукохват су црне боје.

Откуп од Ержебет Вајин, из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 29

Инв. бр. 1015

БРИЈАЧ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56619

Дужина сечива: 13,5 цм; дужина корица: 15 цм

Челик, вештачка маса. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. Корице-рукохват су црне боје. На једној страни сечива је угравиран натпис који је нечитљив. Имајући у виду остале бријаче у Колекцији, претпоставља се да се ради о називу радионице у којој је израђен.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Кат. бр. 30

Инв. бр. 1016

БРИЈАЧ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56617

Дужина сечива: 13 цм; дужина корица: 13 цм

Челик, кост. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. Корице-рукохват су боје слонове кости. На једној страни корица је знак радионице и натпис: “FONTANA-EXTRA STOSSMESSER FUR BARBERE”, а на једној страни сечива је угравиран натпис: “FONTANA SOLINGEN”.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Кат. бр. 31

Инв. бр. 1066

БРИЈАЧ, Нови Сад, прва половина XX века,

Бр. негатива: 57032

Дужина сечива: 13 цм; дужина корица: 14 цм

Челик, кост. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. Корице-рукохват су боје слонове кости. На једној страни сечива је угравиран знак радионице и натпис “DOVO SOLINGEN made in Germany”, а на другој “42 FR. PODOLSKY WIEN II”.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Посуде за сакупљање пене су у облику плитке кутије од метала са поклопцем чија је једна половина покретна. Ова врста посуде је у Војводини носила назив пиксла. Током процеса бријања у њих се одлагала пена која се бријачем

скидала са лица муштерије. Бербер је у једној руци држао бријач, а у другој пикслу. Ова врста предмета била је у употреби до увођења лавабоа у берберске радње. Лавабои су се уграђивали у радне пултове и између осталог, служили су за одлагање пене током бријања.

Кат. бр. 32

Инв. бр. 580

ПИКСЛА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20972

Дужина: 9 цм; ширина: 6,5 цм; висина: 3,6 цм
Месингани лим. Занатски рад.

Предмет има облик овалне кутије са танким ободом и поклопцем.

Откуп од Мише Папа, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 33

Инв. бр. 581

ПИКСЛА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20971

Дужина: 11 цм; ширина: 8,3 цм; висина: 3,3 цм
Месингани лим. Занатски рад.

Предмет има облик овалне кутије са једном заравњеном страницом, танким ободом и поклопцем. На заравњену страницу је вертикално постављена дршка која има функцију прстохвата приликом употребе.

Откуп од Мише Папа, бербера из Новог Сада, 1972. године.

4) Прибор за прање, дезинфекцију и негу лица

У ову групу сврстано је 17 предмета. Прибор за прање лица чине посуде за прање лица након бријања (кат. бр. 34-39). У прибор за дезинфекцију и негу лица спадају прскалице за колоњску воду (кат. бр. 40-43), посуде за држање пудера тзв. пудријере (кат. бр. 44-47), посуда за држање помаде (кат. бр. 48), комад стипсе (кат. бр. 49) и игла за вађење ураслих длака (кат. бр. 50). Посуде за прање лица су индустријске израде (осим кат. бр. 34) и то делом иностраног порекла, док су остали предмети занатске израде. Прибор из ове групе био је у употреби у првој половини и средином XX века у берберским радњама у Новом Саду и Кисачу.

Посуде за прање лица су у облику плитких судова, овалног облика са карактеристично косо разгнутим ободом. Ради лакше употребе, обод посуде је на једној страни тако засечен да се лакше прислања уз врат муштерије. Израђене су од глеђосане керамике беле боје (осим кат. бр. 35 и 39). Ова врста посуда је изашла из употребе увођењем лавабоа у берберске радње.

Кат. бр. 34

Инв. бр. 551

ПОСУДА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20974

Дужина: 34 цм; ширина: 22 цм; висина: 6,8 цм
Глеђосана керамика. Занатски рад.

Плитки суд, беле боје, овалног облика са равним дном.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 35

Инв. бр. 623

ПОСУДА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 29063

Пречник обода: 26 цм; висина 9 цм

Гвоздени емајлирани лим. Индустријски рад.

Плитки суд, беле боје са плавим ивицама обода, зделастог облика, постављен на нижу стопу.

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 36

Инв. бр. 1039

ПОСУДА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56614

Дужина: 19,5 цм; ширина 12,8 цм; висина 3,6 цм
Глеђосана керамика. Индустријски рад.

Плитки суд, беле боје, овалног облика са равним дном. Исти облик имају и предмети под кат. бројевима 37 и 38. На дну је отиснут знак фабрике и натпис: "WILMEUMSBURG, MADE IN AUSTRIA".

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 37

Инв. бр. 1040

ПОСУДА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56615

Дужина: 19,7 цм; ширина: 13,5 цм; висина: 3,8 цм
Глеђосана керамика. Индустијски рад.

Облик исти као кат. бр. 36. и 38. На дну је отиснут знак фабрике и натпис: “MAJOLIKA, CELEJA”.

Откуп од Мише Папа, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 38

Инв. бр. 1041

ПОСУДА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56616

Дужина: 20 цм; ширина: 12,4 цм; висина: 3,7 цм
Глеђосана керамика. Индустијски рад.

Облик исти као кат. бр. 36. и 37. На дну је отиснут знак фабрике и натпис: “GRANIT, MADE IN HUNGARY”.

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1983. године.

Кат. бр. 39

Инв. бр. 1067

ПОСУДА, Кисач, друга половина XX века

Бр. негатива: 57047

Дужина: 29 цм; ширина: 13,5 цм; висина: 5 цм
Гвоздени емјалирани лим. Индустијски рад.

Плитки суд, беле боје, неправилног овалног облика са једном улегнутом страном, танким ободом плаве боје и равним дном.

Поклон Ондреја Чиефа из Кисача, 2005. године.

Прскалице којима се колоњска вода наносила на лице су од хромираног месинга. Састоје се од резервоара крушколиког облика са отвором за сипање колоњске воде на врху и механизма за прскање. Механизам чине закривљена млазница и мала славина на коју се учвршћује гумено црево са пумпицом јајоликог облика на крају. Колоњска вода се наносила тако што је берберин једном руком држао прскалицу, а другом притискао пумпицу.

Кат. бр. 40

Инв. бр. 541

ПРСКАЛИЦА за колоњску воду, Нови Сад, прва половина XX века.

Бр. негатива: 20948

Висина: 18 цм; пречник дна: 3,5 цм

Хромирани месинг, гума. Занатски рад.

Уобичајеног изгледа. Резервоар је са прстенастим дном и вертикално постављеним обручастим испупчењем у доњем делу.

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 41

Инв. бр. 555

ПРСКАЛИЦА за колоњску воду, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20946

Висина: 17 цм; пречник основе стопе: 6 цм

Хромирани месинг, гума. Занатски рад.

Уобичајеног изгледа. Резервоар је постављен на ниску стопу. Исти облик има и предмет под кат. бројем 42.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 42

Инв. бр. 584

ПРСКАЛИЦА за колоњску воду, Нови Сад, прва половина XX века.

Бр. негатива: 20947

Висина: 17 цм; пречник основе стопе: 6 цм

Хромирани месинг, гума. Занатски рад.

Облик исти као кат. број 41.

Откуп од Мише Папа, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 43

Инв. бр. 1036

ПРСКАЛИЦА за колоњску воду, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56673

Висина: 16 цм; пречник дна: 5,4 цм

Хромирани месинг, гума. Занатски рад.

Уобичајеног изгледа. Резервоар је са прстенастим дном и два вертикално постављена обручаста испупчења у доњем делу.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Пудријере, односно посуде за држање пудера су у облику пехара са поклопцем (осим кат. бр. 46). За њих је карактеристично да су деко-

ративно израђене, а с обзиром да су стајале на радном пулту оне су имале и естетску функцију у берберској радњи. Пудер се на лице наносио доњим крајем платнене салвете којом је била покривена муштерија.

Кат. бр. 44

Инв. бр. 553

ПУДРИЈЕРА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20943

Висина: 10 цм; пречник основе стопе: 6,5 цм

Хромирани месинг. Занатски рад.

У облику пехара са нижом, вишеструко профилисаном стопом конусног облика и поклопцем. На поклопац је фиксирана дршка дугметастог облика. Исти облик има и предмет под кат. бројем 46.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 45

Инв. бр. 554

ПУДРИЈЕРА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20944

Висина: 14 цм; пречник основе стопе: 8 цм

Хромирани месинг. Занатски рад.

У облику пехара са степенасто профилисаном стопом конусног облика и степенасто профилисаним поклопцем купастог облика.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 46

Инв. бр. 1045

ПУДРИЈЕРА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56639

Исто као кат. бр. 44.

Кат. бр. 47

Инв. бр. 1046

ПУДРИЈЕРА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56640

Висина: 10,7 цм; пречник дна: 10 цм

Хромирани месинг, порцелан. Занатски рад.

Дубоки суд, беле боје, ваљкастог облика, на горњој половини вишеструко профилисан, са равним дном и поклопцем од месинга. Поклопац је степенасто профилисан, са дршком на врху. Суд се улаже у постоље од месинга у облику плитког суда са прстенастим дном.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Остали предмети из групе прибора за прање, дезинфекцију и негу лица:

Кат. бр. 48

Инв. бр. 1047

ПОСУДА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56642

Висина: 6,8 цм; пречник дна: 6 цм

Хромирани месинг, порцелан. Занатски рад.

Дубоки суд, беле боје, ваљкастог облика, на горњој половини вишеструко профилисан, са равним дном и поклопцем од месинга. Поклопац је степенасто профилисан, са дршком на врху. Суд се улаже у постоље од месинга, у облику плитког суда са прстенастим дном.

Посуда се користила за држање помаде која се наносила на лице после бријања.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Кат. бр. 49

Инв. бр. 1058

СТИПСА, средина XX века

Бр. негатива: 56681

Дужина: 7 цм; ширина: 3,5 цм

Четвртасти комад стипсе (неорганска супстанца, сулфатне соли метала).

Служила за скупљање коже лица на месту посетине како би се зауставило мање крварење.

Предмет затечен у музеју.

Кат. бр. 50

Инв. бр. 1059.

ИГЛА, прва половина XX века

Бр. негатива 56680

Дужина: 8,5 цм

Дрво, метал. Занатски рад.

На дрвену дршку насађена је кратка игла са закривљеним врхом. Служила за вађење ураслих

длака на лицу.
Предмет је затечен у Музеју.

5) Прибор за уређивање бркова

Овој групи припада четири предмета: две четке за ишчеткавање бркова (кат. бр. 51, 52) и два чешља за уређивање бркова (кат. бр. 53, 54). Сви предмети су занатске израде, а били су у употреби у првој половини XX века у берберским радњама у Новом Саду.

Четке за ишчеткавање бркова су елипсастог облика са дрвеном основом и кратким сноповима природне длаке. У односу на остале четке из Колекције, за ове четке је карактеристично да су мањих димензија. Коришћене су за ишчеткавање бркова пре и после штуцовања.

Кат. бр. 51

Инв. бр. 583

ЧЕТКА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20953

Дужина: 7 цм; ширина: 2,5 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

Откуп од Мише Папа, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 52

Инв. бр. 1028

ЧЕТКА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56622

Дужина: 8,5 цм, ширина 2,8 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Чешљеви за уређивање бркова су са зупцима распоређеним дуж обе бочне стране и као и четке из ове групе, мањих су димензија у односу на остале чешљеве из Колекције.

Кат. бр. 53

Инв. бр. 1034

ЧЕШАЉ, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56629

Дужина: 9 цм; ширина: 6,7 цм

Вештачка маса. Занатски рад.

Правоугаоног облика, са зупцима распоређеним дуж бочних страна.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 54

Инв. бр. 1035

ЧЕШАЉ, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56628

Дужина: 9,2 цм; ширина: 5 цм

Дрво. Занатски рад.

Правоугаоног облика, са лучно закривљеним страницама и зупцима распоређеним дуж бочних страна.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

6) Прибор за квашење косе

Прибор за квашење косе чине прскалице за косу (кат. бр. 55–57). Израђене су од хромираног месинга, а састоје се од резервоара крушколиког облика на чијем врху је отвор за сипање воде на који се навртањем учвршћује решеткаста капица. Занатске су израде и биле су у употреби у првој половини XX века у берберским радњама у Новом Саду.

Кат. бр. 55

Инв. бр. 559

ПРСКАЛИЦА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 21013

Висина: 13,5 цм; пречник основе стопе: 5,8 цм

Хромирани месинг. Занатски рад.

Уобичајеног изгледа са резервоаром са вертикално постављеним обручастим испупчењем у доњем делу. Резервоар је постављен на ниску вишеструко профилисану стопу.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 56

Инв. бр. 1042

ПРСКАЛИЦА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56638

Висина: 14 цм; пречник дна: 5,3 цм

Хромирани месинг. Занатски рад.

Уобичајеног изгледа са резервоаром са прстенастим дном, једним вертикално постављеним обручастим испупчењем у доњем делу и другим при средини.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 57

Инв. бр. 1043

ПРСКАЛИЦА, Нови Сад, прва половина XX века
Бр. негатива: 56637

Висина: 12,5 цм; пречник дна: 5 цм

Хромирани месинг. Занатски рад.

Уобичајеног изгледа са резервоаром који је вишеструко профилисан и има равно дно.

Откуп од Мише Папа, бербера из Новог Сада, 1972. године.

7) Прибор за шишање косе

Колекција садржи основне алатке за мушко шишање, укупно 13 предмета. У ову групу спадају маказе (кат. бр. 58, 59), чешљеви (60, 61), машинице (кат. бр. 62–69) и тример (кат. бр. 70). На већини предмета налазе се натписи, називи фабрика, који указују на индустријску, инострану производњу. Предмети су били у употреби у првој половини и средином XX века у берберским радњама у Новом Саду и Сремским Карловцима.

Маказе се састоје од два крака која се у горњем делу завршавају сечивима, а у доњем делу обручастим прстохватима. Краци су међусобно повезани на средини завртњем, тако да се приликом употребе уклапају.

Кат. бр. 58

Инв. бр. 539

МАКАЗЕ, Нови Сад, друга половина XX века
Бр. негатива: 20969

Дужина: 15,4 цм; ширина: 5 цм

Челик. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. Испод завртња је натпис: “E V B” у овалном оквиру.

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 59

Инв. бр. 557

МАКАЗЕ, Нови Сад, друга половина XX века
Бр. негатива: 20970

Дужина: 13,8 цм; ширина: 4,7 цм

Челик. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа са обручастим прстохватима различитих пречника. Испод завртња је натпис: “SOLINNGEN GERMANY”.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Чешљеви су од пластике црне боје, са зупцима дуж једне стране. На једној половини су дебљи зупци ређе распоређени, а на другој тањи зупци, гушће распоређени.

Кат. бр. 60

Инв. бр. 1031

ЧЕШАЉ, Нови Сад, средина XX века
Бр. негатива: 56633

Дужина: 18 цм; ширина: 2,5 цм

Пластика. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. На једној страни чешља, на средини, утиснут је натпис: “MATADOR GARANTIE”.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 61

Инв. бр. 1032

ЧЕШАЉ, Нови Сад, средина XX века
Бр. негатива: 56634

Дужина: 18 цм; ширина: 2,5 цм

Пластика. Индустријски рад.

Уобичајеног изгледа. На једној страни чешља, на средини, утиснут је натпис: “Sagemann Garantie”.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Машинице за шишање косе у Колекцији су на ручни погон, има их укупно осам, а биле су у употреби до 60-тих година XX века. Састоје се од двокраког рукохвата и главе са опругом и два чешљаста ножића причвршћена завртњем и матицом. На једном краку, на који се надовезује глава, извучен је граничник за палац. На другом

краку је граничник за остале прсте. Притиском на други крак активира се механизам са опругом који покреће чешљасте ножиће. Чешљићи могу имати гушће и ређе распоређене зупце.

Кат. бр. 62

Инв. бр. 379

МАШИНИЦА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 11695

Дужина: 15,5 цм; ширина: 7 цм

Хромирано гвожђе. Индустијски рад.

Уобичајног изгледа.

Поклон Новакова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 63

Инв. бр. 380

МАШИНИЦА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 11696

Дужина: 15,5 цм; ширина: 9 цм

Хромирано гвожђе. Индустијски рад.

Уобичајног изгледа.

Поклон Новакова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 64

Инв. бр. 542

МАШИНИЦА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 21011

Дужина: 16 цм; ширина: 9 цм

Хромирано гвожђе. Индустијски рад.

Уобичајног изгледа.

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 65

Инв. бр. 1048

МАШИНИЦА, Сремски Карловци, средина XX века

Бр. негатива: 56654

Дужина: 14,5 цм; ширина: 7 цм

Хромирано гвожђе. Индустијски рад.

Уобичајног изгледа. На унутрашњој страни десног крака утиснут је натпис: "J.A.HENCKELS SOLINGEN".

Поклон Грозде Вуковић, фризерке из Сремских Карловаца, 1972. године.

Кат. бр. 66

Инв. бр. 1049

МАШИНИЦА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56663

Дужина: 17 цм; ширина: 7 цм

Хромирано гвожђе. Индустијски рад.

Уобичајног изгледа. На унутрашњој страни десног крака утиснут је натпис: "Mars".

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1983. године.

Кат. бр. 67

Инв. бр. 1050

МАШИНИЦА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56665

Дужина: 15 цм; ширина: 8,5 цм

Хромирано гвожђе. Индустијски рад.

Уобичајног изгледа. На унутрашњој страни десног крака утиснут је натпис: "S PEARSON & CO".

Поклон Марка Милинкова, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 68

Инв. бр. 1051

МАШИНИЦА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56666

Дужина: 15,5 цм; ширина: 9 цм

Хромирано гвожђе. Индустијски рад.

Уобичајног изгледа. На унутрашњој страни десног крака утиснут је натпис: "E. S. F. JUWEL".

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 69

Инв. бр. 1052

МАШИНИЦА, Сремски Карловци, средина XX века

Бр. негатива: 56667

Дужина: 16 цм; ширина: 8,5 цм

Хромирано гвожђе. Индустијски рад.

Уобичајног изгледа. На унутрашњој страни десног крака утиснут је натпис: "E. S. F. JUWEL".

Поклон Грозде Вуковић, фризерке из Сремских Карловаца, 1972. године.

Кат. бр. 70

Инв. бр. 1023

ТРИМЕР, Нови Сад, друга половина XX века
Бр. негатива: 56632

Дужина: 18 цм; ширина: 2,5 цм
Алуминијум. Индустијски рад.

Састоји се од рукохвата перастог облика и пљоснатог кућишта за жилет. Кућиште се састоји од две зглобно повезане плочице са тестерасто назубљеним страницама. На рукохвату је утиснут натпис "RECK-JUNIOR MADE IN GERMANY".

Тример је смештен у пластичну футролу.

Предмет је затечен у Музеју.

Прибор за одстрањивање косе након шишања

У предмете коришћене за одстрањивање косе након шишања спадају четке за ишчеткавање кратких длака из косе (кат. бр. 71, 72) и четке за одстрањивање ошишане косе са потиљка и врата (кат. бр. 73–75). Предмети су занатске израде и били су у употреби у првој половини и средином XX века у берберским радњама у Новом Саду.

Четке за ишчеткавање кратких длака се састоје од дрвеног носача овалног облика са уздужним улегнућем на доњој површини и улегнућима за прсте на бочним странама. На носач су густо фиксирани краћи снопови оштре природне длаке. Користила се након шишања да се одстрани кратке длаке из косе.

Кат. бр. 71

Инв. бр. 1029

ЧЕТКА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56621

Дужина: 13 цм; ширина: 7 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

На једној бочној страни је натпис који је нечитљив.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Кат. бр. 72

Инв. бр. 1030

ЧЕТКА, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 56620

Дужина: 12 цм; ширина: 6 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Четке за одстрањивање ошишане косе са потиљка и врата се састоје од дрвеног рукохвата на који је насађен носач са сноповима природне длаке. У поређењу са четкама из претходне групе, ове имају дуже снопове длаке и длака је мекша.

Кат. бр. 73

Инв. бр. 585

ЧЕТКА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 21010

Дужина: 13,8 цм; ширина: 8,5 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

На дрвени рукохват неправилног ваљкастог облика насађен је носач овалног облика на који су фиксирани снопови природне длаке.

Откуп од Мише Папа, бербера из Новог Сада, 1972. године.

Кат. бр. 74

Инв. бр. 1024

ЧЕТКА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56627

Дужина: 13 цм; ширина: 8,5 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

На дрвени рукохват неправилног купастог облика насађен је носач овалног облика на који су фиксирани снопови природне длаке.

Поклон Стевана Лекића, бербера из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 75

Инв. бр. 1026

ЧЕТКА, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56646

Четка: дужина: 24 цм; ширина: 6,5 цм

Држач: пречник основе: 8,5 цм; висина: 7,5 цм

Дрво, природна длака. Занатски рад.

На дужи дрвени рукохват вишеструко профилисан, ваљкастог облика, насађен је носач кружног облика на који су фиксирани снопови природне длаке. Доњим делом рукохвата четка се улаже у држач степенасто профилисан, купастог облика.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

9) Посуде за дезинфекцију прибора

У Колекцији се налазе две посуде за дезинфекцију прибора (кат. бр. 76,77). Израђене су од порцелана, у облику дубљег суда, ваљкастог облика са прописаним ознакама за дезинфекцију.

Кат. бр. 76

Инв. бр. 558

ПОСУДА, Нови Сад, прва половина XX века
Бр. негатива: 20950

Висина: 19 цм; пречник основе стопе: 9 цм

Порцелан, месинг. Занатски рад.

Дубоки суд беле боје на ниској стопи и са поклопцем. Поклопац је вишеструко профилисан, са кратком дршком на врху. На једној страни суда је косо постављен стилизовани натпис: “Dezinfekse”, а изнад њега је у кругу црвене боје уцртан крст беле боје.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 77

Инв. бр. 1044

ПОСУДА, прва половина XX века

Бр. негатива: 56635

Висина: 10 цм; пречник: 6 цм

Порцелан. Занатски рад.

Дубоки суд беле боје са равним дном и танким косо разгнутим рубом. На једној страни је попречно постављен натпис: “Desinfection”.

Предмет је затечен у Музеју.

10) Прибор за обликовање фризури

У Колекцији се налази 15 предмета за обликовање коврцаве фризури, односно за прављење таласа. То су колмајзи различитих облика (кат. бр. 79–87) и грејачи на којима су се колмајзи загревали пре употребе (кат. бр. 88–92) као и један чешаљ (кат. бр. 78). Сви предмети су занатске израде, а били су у употреби у првој половини XX века у берберским радњама у Новом Саду и Сремским Карловцима.

Кат. бр. 78

Инв. бр. 1033

ЧЕШАЉ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56631

Дужина: 18 цм; ширина: 2,5 цм

Алуминијум. Занатски рад.

На рукохват, лучно извијеног облика наставља се део са зупцима распоређеним дуж једне стране.

Служио за чешљање косе приликом прављења фризури.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Колмајзи у Колекцији се састоје од два крака крстасто спојена тако да формирају облик мака-за, где је горњи део оба крака служио за увијање косе, а доњи део оба крака имао функцију рукохвата. Облик горњег дела зависи од тога за колики број таласа је намењен. Пре употребе, горњи део колмајза се загревао на грејачу за колмајз након чега се захватао прамен косе и увијао на унутра, чиме су се добијали таласи или коврце.

Кат. бр. 79

Инв. бр. 299

КОЛМАЈЗ, Сремски Карловци, прва половина XX века

Бр. негатива: 11613

Дужина: 27 цм; ширина: 3,4 цм

Метал. Занатски рад.

Горња половина једног крака је ваљкастог облика, а другог олучастог облика. Исти облик има и предмет под кат. бројем 85.

Поклон Грозде Вуковић, фризерке из Сремских Карловаца, 1972. године.

Кат. бр. 80

Инв. бр. 300

КОЛМАЈЗ, Сремски Карловци, прва половина XX века

Бр. негатива: 11612

Дужина: 27 цм; ширина: 3,5 цм

Метал. Занатски рад.

Горња половина оба крака је правоугаоног облика вишеструко профилисана у жљебове.

Поклон Грозде Вуковић, фризерке из Сремских Карловаца, 1972. године.

Кат. бр. 81, 82, 83

Инв. бр. 400, 401, 402

КОЛМАЈЗ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 21367, 21368, 21361

Дужина: 24 цм; ширина: 5 цм

Метал, дрво. Занатски рад.

Горња половина оба крака је правоугаоног облика вишеструко профилисана у жљебове. Рукохвати су од дрвета неправилног ваљкастог облика.

Откуп од Тодора Веселиновића из Новог Сада, 1969. године.

Кат. бр. 84

Инв. бр. 403

КОЛМАЈЗ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 21360

Дужина: 28 цм; ширина: 5 цм

Метал, дрво. Занатски рад.

Горња половина једног крака је правоугаоног облика вишеструко профилисана у жљебове, а другог крака у облику два ваљкаста зупца. Рукохвати су од дрвета неправилног ваљкастог облика.

Откуп од Тодора Веселиновића из Новог Сада, 1969 године.

Кат. бр. 85

Инв. бр. 552

КОЛМАЈЗ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 21366

Дужина: 30 цм; ширина: 3,4 цм

Облик исти као кат. бр. 79.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 86

Инв. бр. 806

КОЛМАЈЗ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 55676

Дужина: 28 цм; ширина: 4,5 цм

Метал, дрво. Занатски рад.

Горња половина једног крака је ваљкастог облика, а другог олучастог облика. Рукохвати од дрвета су цилиндричног облика, а завршавају се металним заобљењима.

Поклон Кристине Филиповски из Новог Сада, 2004. године.

Кат. бр. 87

Инв. бр. 807

КОЛМАЈЗ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 55679

Дужина: 27 цм; ширина: 7 цм

Метал. Занатски рад.

Горња половина једног крака се састоји од три зупца ваљкастог облика, а другог крака од два зупца ваљкастог облика. Рукохвати су при доњем делу савијени у заобљене прстохвате.

Поклон Кристине Филиповски из Новог Сада, 2004. године.

Грејачи за колмајз су различитих облика. Од укупног броја у Колекцији, један је на струју (кат. бр. 89), док су остали на шпиритус. Грејачи на шпиритус се састоје од кућишта које је истовремено резервоар за шпиритус на чијој површини се налази фитиљ. На кућиште су причвршћени носачи за колмајз, постављени тако да се греје само горњи део колмајза.

Кат. бр. 88

Инв. бр. 502

ГРЕЈАЧ ЗА КОЛМАЈЗ, Сремски Карловци, прва половина XX века

Бр. негатива: 20949

Метал. Занатски рад.

Дужина: 12,3 цм; ширина: 11 цм; висина: 12 цм

Резервоар за шпиритус је у облику квадрата са једном закошеном страном. На горњој површини резервоара, у једном углу је отвор за сипање шпиритуса са поклопцем. На средини горње површине је уздужно постављено кућиште за фитиљ и усмеравање пламена, са бочно постављеним регулатором. На оба краја горње површине су залемљена два држача на које се постављао колмајз.

Поклон Грозде Вуковић, фризерке из Сремских Карловаца, 1972. године.

Кат. бр. 89

Инв. бр. 549

ГРЕЈАЧ ЗА КОЛМАЈЗ, Нови Сад, средина XX века

Бр. негатива: 20965

Дужина: 11 цм; пречник ваљкастог дела: 5,5 цм

Метал. Занатски рад.

Ваљкастог облика, ослоњен на ногаре од металне жице. На једну ногу је залемљен жичани држач на који се постављао колмајз. У унутрашњости грејача је цев од шамота. За доњи део грејача је тракастим металним оковом фиксирана порцеланска утичница за струју.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 90

Инв. бр. 1020

ГРЕЈАЧ ЗА КОЛМАЈЗ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 20998

Дужина: 16 цм; ширина: 6,5 цм

Метал. Занатски рад.

Резервоар за шпиритус је у форми издужене кутије са заобљеним крајевима. На горњој површини резервоара је извучен фитиљ који је заштићен прстенастим обручем са поклопцем. Поред њега су нитнама и шаркама причвршћена два склопива носача за колмајз.

Откуп од Ержебет Вајин из Новог Сада, 1977. године.

Кат. бр. 91

Инв. бр. 1021

ГРЕЈАЧ ЗА КОЛМАЈЗ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56675

Дужина: 20 цм; ширина: 5,4 цм; висина: 10 цм

Метал. Занатски рад.

Резервоар за шпиритус је у облику квадрата. На горњој површини резервоара је попречно постављено кућиште за фитиљ и усмеравање пламена, са бочно постављеним регулатором. Поред кућишта је отвор за сипање шпиритуса са поклопцем. На једној страни горње површине металним оковом и завртњима су причвршћена два носача на које се постављао колмајз, од којих је један помичан. Исти облик има и предмет под кат. бројем 92.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

Кат. бр. 92

Инв. бр. 1022

ГРЕЈАЧ ЗА КОЛМАЈЗ, Нови Сад, прва половина XX века

Бр. негатива: 56676

Дужина: 19,5 цм; ширина: 5 цм; висина: 11 цм

Метал. Занатски рад.

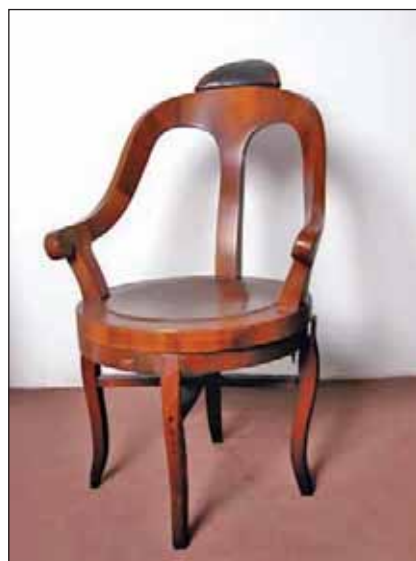
Облик исти као кат. бр. 91.

Поклон Растка Ацина, бербера из Новог Сада, 1982. године.

ОБЕЛЕЖЈЕ И НАМЕШТАЈ БЕРБЕРСКЕ РАДЊЕ

Кат. бр. 10, ТАС, инв. бр. 1053

Кат. бр. 11, СТОЛИЦА, инв. бр. 463

БЕРБЕРСКИ АЛАТ

1) Прибор за оштрење бријача

Кат. бр. 14, ГЛАДИЛИЦА,
инв. бр. 540

Кат. бр. 18, КАИШ ЗА
ПОВЛАЧЕЊЕ, инв. бр. 1019

2) Прибор за сапуњање лица

Кат. бр. 19, ПОСУДА за прављење
пене, инв. бр. 550

Кат. бр. 21, ПОСУДА за прављење
пене, инв. бр. 1038

Кат. бр. 24, ЧЕТКА за наношење
пене, инв. бр. 1027

3) Прибор за бријање

Кат. бр. 26, БРИЈАЧ, инв. бр. 537

Кат. бр. 30, БРИЈАЧ, инв. бр. 1016

Кат. бр. 33, ПИКСЛА за
сакупљање пене, инв. бр. 581

4) Прибор за прање, дезинфекцију и негу лица

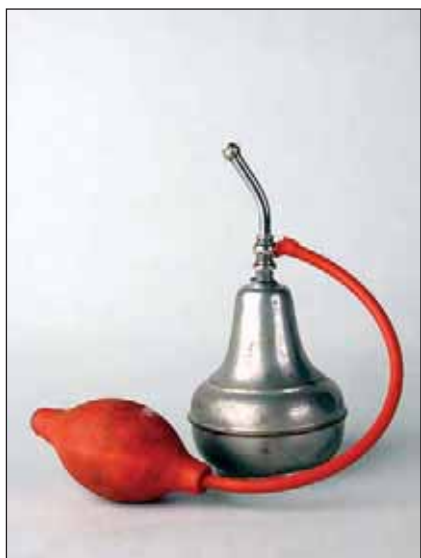
Кат. бр. 34, ПОСУДА за испирање лица, инв. бр. 551

Кат. бр. 35, ПОСУДА за испирање лица, инв. бр. 623

Кат. бр. 41, ПРСКАЛИЦА за колоњ. воду, инв. бр. 555

Кат. бр. 43, ПРСКАЛИЦА за колоњ. воду, инв. бр. 1036

Кат. бр. 45, ПУДРИЈЕРА, инв. бр. 554

Кат. бр. 47, ПУДРИЈЕРА, инв. бр. 1046

Кат. бр. 50, ИГЛА за вађење ураслих длака, инв. бр. 1059

5) Прибор за уређивање бркова

Кат. бр. 51, ЧЕТКА, инв. бр. 583

Кат. бр. 54, ЧЕШАЉ, инв. бр. 1035

6) Прибор за квашење косе

Кат. бр. 55, ПРСКАЛИЦА за косу,
инв. бр. 559

7) Прибор за шишање косе

Кат. бр. 59, МАКАЗЕ, инв. бр. 557

Кат. бр. 60, ЧЕШАЉ, инв. бр. 1031

Кат. бр. 62, МАШИНИЦА за
шишање, инв. бр. 379

Кат. бр. 65, МАШИНИЦА за
шишање, инв. бр. 1048

8) Прибор за одстрањивање косе након шмишања

Кат. бр. 71, ЧЕТКА за
ишчеткавање кратких длака из
косе, инв. бр. 1029

Кат. бр. 73, ЧЕТКА за
одстрањивање ошишане косе са
потилка и врата, инв. бр. 585

Кат. бр. 75, ЧЕТКА за
одстрањивање ошишане косе са
потилка и врата, инв. бр. 1026

9) Посуде за дезинфекцију
прибора

Кат. бр. 77, ПОСУДА за
дезинфекцију, инв. бр. 1044

Кат. бр. 83, КОЛМАЈЗ, инв. бр. 402

Кат. бр. 87, КОЛМАЈЗ, инв. бр. 402

Кат. бр. 85, КОЛМАЈЗ, инв. бр. 552

10) Прибор за обликовање фризури

**Кат. бр. 88, ГРЕЈАЧ ЗА КОЛМАЈЗ,
инв. бр. 502**

**Кат. бр. 89, ГРЕЈАЧ ЗА КОЛМАЈЗ,
инв. бр. 549**

**Кат. бр. 90, ГРЕЈАЧ ЗА КОЛМАЈЗ,
инв. бр. 1020**

Фотографије: *мр Владимир Червенка*

THE BARBER-CRAFT COLLECTION OF THE ETHNOLOGICAL SECTION OF THE MUSEUM OF THE CITY OF NOVI SAD

SUMMARY

The barber craft has been present in the Novi Sad region ever since the foundation of the town, which is evidenced by census listings dating back to the 17th century. Over the course of time, following the general trend of changes in society and in accordance with the spirit of the particular epoch, the barber craft underwent various transformations. This primarily refers to types of services provided by barbers, as well as to tools and accessories they used and the design of shops in which they worked. For example, during the 18th and 19th century, barbers provided some medical services, the so-called “second-degree surgical interventions”, but this practice was strictly forbidden in the beginning of the 20th century. Urban population tried to follow European fashion trends, hence barbers, i.e. masters of the barber craft and professional hairdressers, then became creators and promoters of new esthetic criteria.

The process of learning the barber craft and the manner of advancing in its hierarchy were strictly defined. During the 18th century and in the first half of the 19th century this process was laid down by special legislation of the craft, and later by regulations of the Craftsmen Cooperative. The process of learning began with serving one’s apprenticeship for the duration of three years, which was followed by a period of “vandrovanje”, which meant working in the capacity of a journeyman barber for the duration of three years. After one had finished the period of “vandrovanje”, he had to pass the master examination which, if passed successfully, would make him a master barber.

The collection of the barber craft of the ethnological section of the Museum of the City of Novi Sad comprises a total of 92 articles which have been acquired either through purchases or donations during the late ‘60s and early ‘70s of the 20th century. According to their function, these articles have been divided into the following groups: archive material and photographs, signboards and furniture, barber tools. Items which are classified into the group of barber tools are further divided into several subgroups depending on the type of service for which they were used and depending on their function. Most articles in the collection were handmade, and only few of them are industrial products. They were used in barbershops on the territory of Novi Sad and Sremski Karlovci around the end of the 19th century and in the first half of the 20th century. As far as tools and accessories are concerned, it is possible to say that articles from the collection make it possible to fully reconstruct the process of haircutting and shaving and to partially reconstruct the process of hair styling of the period. In the subgroup of barbershop accessories, the collection contains the most important items that constituted the obligatory inventory of every barbershop. The collection’s archive material makes it possible to follow the manner in which one learnt the barber craft and rose in its hierarchy during the first half of the 20th century.

KEYWORDS: crafts, barber craft, urban areas, museum collection, tools/accessories

НОВА ЖЕНСКА ШТАМПА У СРБИЈИ НА ПОЧЕТКУ XX ВЕКА (1900–1925)

Часопис ЖЕНА, или, како лепом књижевношћу отворити деликатна питања
мушко-женских односа

САЖЕТАК: Аутор разматра начин на који се модел женствености/мушкости обликује и промовише у Србији у XX веку у периоду између 1900–1925. године путем одабране женске штампе и под утицајем великих, пре свега, европских модних центара. Имајући у виду да промена односа међу половима не подразумева само промену става према питању либерализације женске сексуалности, већ и промену става о жени, промену жене и начин на који се те промене рефлектују на однос међу половима, аутор кроз политичку промену положаја жене, промену моде и кроз „поруке које шаљу“ одабрани женски часописи прати наведене процесе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: женско питање, култура женствености, женска штампа, мода, процес модернизације

Претходне напомене

Значајна етнологска проучавања одевања, женске штампе и културе женствености у Србији спроведена од половине осамдесетих година XX века као легитимну окосницу истраживања увела су и *евројска и свейска модна креишања и креишоре из њоловине XIX и XX века*.¹ „Чворна места“ европских модних токова,² од револуционарних помака на плану кројења, коришћења боја, унапређене технике израде материјала, покрета, праваца, дефинисања модних империја, фирми, лиценци, уметничких интервенција и суживота уметности и моде, конфекције и масовне производње, преко фотографије, рекламе и маркетинга, до формирања потпуно „нових“ модерних концепата женствености – искоришћена су, условно, као „пролазно време“ за процес модернизације друштвених прилика у Србији крајем XIX и током XX века, посебно, у домену односа међу половима. Значајне закључке изнете у тим радовима имали смо у виду током припреме и израде овог текста.

Под *женском шћампћом* у овом тексту подразумеваће се листови који се тако сами опредељују, односно „листови чија укупна уређивачка политика и садржином и формом тежи женском читаоцу“.³ Упућеност на женску публику, други пол, као и начин њихове специјализације (окренут ка женствености), обезбеђују јасну дистинкцију ових листова у односу на остале, нпр. оне упућене мушкарцима који се обраћају само делу популације афирмишући поједина специјална интере-

совања (спорт, лов, бизнис, аутомобили). Женска штампа је одувек рачунала и рачуна на тоталитет женске популације о чему најбоље сведоче милионски тиражи савремених женских часописа. Женска штампа је од самих почетака била врло погодно средство за ширење утицаја и унифицираног модела, било комбиновањем наметања обавеза (реално), нуђењем саосећања, разумевања и помоћи (манипулативно) или обећањем награде у виду успеха, освајања љубави, поштовања (имагинарно). Женски часописи поседују врло моћну формулу за управљање женским ставовима и понашањем и подилажење посебним женским схватањима пожељног, могућег и оног што вреди купити и бити. Иако се већина женских листова међу собом разликује, јасно је да сви они поседују и неке заједничке особине базиране на чувеној формули Хелен Гордон Лазарев (Helene Gordon Lazareff), прве директорке француског листа *Ел* (Elle), која гласи: *њросвейћћћћ, разоно-дйћћћ, информисаћћћ*. Женским часописима је заједничко и то да припадају „лаком жанру“, да информисање и актуелност не спадају у њихове примарне циљеве, да су у основи конзервативни, пријемчиви за рекламу и да се обично одликују високим визуелним дизајном. Теме које доминирају штампом за жене, без обзира на оријентацију, јесу *еманципација жене кроз афирмацију рада ван куће и либерализација женске сексуалности*.⁴

У типологији женских часописа у Србији у XX веку, која, како изnose неки истраживачи,⁵ обухвата морализаторско-поучне женске

листовете (*Женски воспитатељ, Женски свет*), модно-забавне листове (*Базар, Женски свет*) и гласила женских друштава (*Домаћица*), часопис *ЖЕНА* (Нови Сад, 1911–1921), нема адекватно типолошко утемељење. Да би се разумела модерност овог листа у контексту времена у којем је покренут, у одељку који следи упоређивамо га с првим српским женским гласилом у Србији, а то је *Домаћица*, гласилом Београдског женског друштва. Изабрани часопис има још једну значајну одредницу – Милица Јаше Томића, уредница *Жене*, уједно је, по нашим сазнањима, и *прва жена* уредник женског часописа у српском народу.

Наш циљ у контексту и овог рада, јесте да утврдимо начин на који се модел женствености/мушкости обликује и промовише у Србији у првој четвртини XX века путем одабране женске штампе и под утицајем великих, пре свега, европских модних центара. С обзиром да промена односа међу половима не подразумева само промену става према питању либерализације женске сексуалности⁶ (треба имати на уму релативно „успешно решавање“ овог питања у оквиру традиционалне културе, што умањује ексклузивност питања у контексту урбане културе), ми ћемо *промену става о жени, промену жене и начин на који се те промене рефлектују на однос међу половима пројектују кроз политичку промену положаја жене, промену моде и кроз „поруче које шаље“ одабрани женски часопис, а који смо сврстали у „нову женску штампу“ у Србији с почетка XX века. То „ново“ се огледа, пре свега у уређивачкој концепцији листа, па самим тим и у циљној групи коју жели да промовише и којој се лист обраћа.*

Начин живота се „не може (само) усвојити, већ се мора и освајати“

На друштвено-политичком и културном „разбоју“ Србије нит модернизације, као *златна нит* свеопштег напора заједнице да се унапреди и уздигне у сваком погледу, присутна је од самих почетака модерне српске државе. Нажалост, успостављање државе, као и процес модернизације, због социјалне структуре србијанског

друштва кроз читав XIX и добар део XX века, прате дубоке противречности. Тако, на плану еманципације жене, захваљујући захтевима да се у законодавство уведу њена природна права (право гласа, могућност школовања, равноправност у имовинско-правним односима) и веома јакој традицији у рецепцији природно-правне, либералистичке школе у праву у Србији током прве половине XIX века, поједине одредбе из Наполеоновог Грађанског законика (Code Civil, 1804) бивају уврштене у Српски грађански законик из 1844. године. Иако су прокламовани неограниченост права на својину и неповредивост својине, жена ипак постаје својина мужа (члан 211) који је глава породице, који одређује где ће она да живи, а она је, по одредбама овог законика дужна да испуњава његове наредбе, да га служи, да одржава ред у кући, као и да чува и негује децу (члан 109, 110).⁷

У целини гледано, положај жене је био инфериоран, с тим да је неравноправност била најдрастичнија у наследном праву и да је била већа код удатих жена него код неудатих, удовица или разведених.⁸ Будући да су на основу законика сматране правно малолетнима, „а малолетним се угодобљавају и сви они, који не могу или им је забрањено сопственим имањем управити; ипакви су сви ума лишени, расликује судом олашане, провалице, презадуженици којих је имање под специјалне полицијске надгледање за животова мужевљева“, жене нису могле да постану ни државни чиновници које је Краљ постављао својим указом у службу. Њих су постављали министри, што је повлачило драстичну разлику у плати, напредовању и пензији. Зато је тешко не сагласити се са оценом да, „ако је тачно да је степен еманципације жене мера опште еманципације једног друштва, онда би се мирне душе могло рећи да српско друштво није било еманциповано у време примене Српског грађанског законика, а то време обухвата читав један век – од 1844. до 1946. године.“¹⁰

Мишљење већ првог коментатора овог законика Димитрија Матића из 1850. било је да је женском свету учињена „очевидна неправда“, а крајем тридесетих година XX века постојао је нацрт грађанског законика којим је било

предвиђено неколико новина у положају жене – признавање правне способности удатој жени и либерализација развода. Међутим, тек након Другог светског рата, 1946. године, када је законом о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације укинут и Српски грађански законик, жена је у приватно-правном смислу изједначена с мушкарцем.¹¹ Женско питање у развијенијим грађанским друштвима тадашње Европе решено је знатно раније – у Италији су жене и мушкарци изједначени у погледу правне способности 1919. године, у Пољској 1921. године, у Совјетском савезу 1932. године, а у Француској 1938. године. Када је наследно право у питању, мушкарци и жене су до Другог светског рата изједначени само у скандинавским земљама и Совјетском савезу.¹²

Почетни, веома значајан импулс у поправљању положаја жене у Србији, дао је рад на школовању женске младежи. Изузетно разгранат хуманитарни рад српских жена, прво из Угарске, а потом и из Србије, током целог XIX и у првој половини XX века, био је усмерен на побољшање свеукупних услова живота српског народа расутог на простору две Империје, што је подразумевало и веома велику бригу о образовању младежи, како мушке, тако и женске.

„У историји српскога духовног живота у XVIII и XIX веку опажа се ова стална чињеница: помицање духовнога центра са севера на југ. На крају XVIII века и почетком XIX века такав центар је био Беч, од двадесетих до краја четрдесетих година то је Пешта, од педесетих година постаје Нови Сад („Српска Атина“ како се онда говорило), да седамдесетих година пређе у Београд.“¹³

Та узајамна усредсређеност делова радвојеног народа одиграће и важну улогу у борби за бољи положај жене у Србији. У септембру 1846. године у кући код Саборне цркве почеће са радом и прва женска основна школа у Београду, а до краја исте године у Србији ће радити три женске школе – у Параћину, Београду и Милановцу. Због великог интересовања 1882. године одобрено је да се тамо где не постоје услови женска и мушка деца школују заједно. Како је од средине XIX века тенденција ка усаврша-

вању женског образовања све израженија, 1863. године доноси се закон о устројству Више женске школе у Београду за више образовање женске младежи и припрему учитељица за основне школе. Мушке гимназије у том моменту постоје већ пуних тридесет година. Вишу женску школу у Београду пуних тридесет година водила је једна изузетна жена, Катарина Миловук. Виших женских школа било је, поред Београда, и у Крагујевцу и Шапцу, а приватних и непотпуних у Ваљеву, Шапцу и Крушевцу. Закон о народним школама из 1904. године потврдиће мешовите мушко-женске школе и четири разреда обавезног школовања (што је мало поштовано), а 1912. године женске школе су претворене у гимназије. До Првог светског рата у Србији је отворено 12 државних и приватних женских гимназија.

Београдско женско друштво 1879. године отвара прву специјализовану женску школу, радничку, да би се број тих школа у Србији до Првог светског рата попео на 45 (у Алексинцу, Лозници, Нишу, Ужицу, Крагујевцу, Пироту...). Школе су окупљале одрасле девојчице из сиромашних породица како би се, у духу захтева времена за осамостаљењем женске популације, припремале за самосталан занатски рад (кројачице, везиље, ткаље). У Београду је 1910. године основана и женска трговачка школа.

Од оснивања Велике школе законом није било забрањено да жене слушају предавања, али су редовни слушаоци могли да буду само мушкарци са положеном матуром. Уступак је направљен 1887. године када су прве две студенткиње, Софија Ђорђевић и Круна Драгољовић, после положене матуре у Првој мушкој гимназији биле примљене за редовне ученице. Дипломирале су на Филозофском факултету 1891. године, али нису могле бити постављене за професоре, већ само за предаваче страних језика на Вишој женској школи у Београду. Јелисавета Начић, прва жена архитекта у Србији дипломирала је 1900. године, а Смиља Јовановић 1914. године завршила је Правни факултет. Од оснивања Универзитета у Београду 1905. године законом је било регулисано и школовање женске деце. До почетка Другог светског рата занимања у којима су се појављивале жене била су готово типизована: учитељице, профе-

сорке језика, лекарке, са по неким изузетком у другим областима.¹⁴

Пред Први светски рат ученице у Србији чине 17% од укупног броја ђака у основним школама, а 10% девојака су студенти Београдског универзитета. Највећи број жена ради у занатској производњи и занимањима која су блиска пословима у домаћинству (надничарке, слушкиње, праље, куварице, дојиље). Веома је мали број занимања у којима се тражи квалификација (кројачице, шваље, плетиле, ткаље).¹⁵

Бригу о свим тим категоријама женске популације и жени уопште, почела је да води цела друштвена заједница, али су *већи део дужности преузела на себе женска друштва* која су „самим својим постојањем јасно декларисала мишљење да женски пол представља посебан ентитет и да, као такав, захтева посебну организацију и деловање“.¹⁶ Ради већег утицаја женска друштва су покретала и своја гласила, која су програмском оријентацијом и садржином прилога изражавала концепцију и циљеве друштва. *Женско друштво из Београда* (касније *Београдско женско друштво*), као најстарије женско друштво у Србији основано 1875. године, *Коло српских сестара*, основано као и *Женско радничко друштво* 1903. године и др, од 1906. године институционализовали су свој рад оснивањем *Српског народног женског савеза*. Оснивачи *Савеза* били су још и *Одбор јосифа Кнеиње Љубице* и *Мајтеринско удружење*. *Савез* је своју делатност концентрисао на хуманитарни, феминистички и културни рад. Прокламовани циљеви су били у духу захтева за промену положаја жене: легализовање права жена на рад, уједначавање плата и борба за исте услове рада за мушкарце и жене у оквиру професије, побољшање услова рада и живота радница, измене закона о наслеђивању (само за жене из градских средина) и породичног права, као и подизање општег културног и образовног нивоа жена у Србији, посебно, сеоских жена и послуге и радница у градовима. *Савез* је 1912. године приступио *Међународном женском савезу*. Напредне феминистичке оријентације све до краја Првог светског рата нису дале жељене резултате.¹⁷

У Србији је почетком двадесетог века процес модернизације у домену женског пи-

тања показивао још неке специфичности које су биле последица начина развоја и модернизације целокупног друштва. Успешност борбе заједнице, женских друштава и појединаца за еманципацију жена била је ограничена чињеницом да процес модернизације није започео постепеним, узајамним деловањем економских, друштвених, политичких, културних и психолошких чинилаца, већ се у њу кренуло нагло.

Политичка модернизација претходила је друштвеној што је нужно створило јак контраст између државних институција заснованих на најмодернијим западним моделима и слабо покретног, сиромашног, аграрног друштва које се опирало „структурној трансформацији, функционалној специјализацији и диференцијацији социјалних група“ као основним предусловима за спровођење успешне друштвене модернизације.¹⁸ Високи државни апарат регрутован претежно из редова оних који су се школовали у иностранству постаје кључни фактор социјалне мобилности, јер танки слој грађанства у Србији (свега 13% становништва почетком века чини грађански слој – трговци, занатлије, официри, државни службеници) није довољно финансијски јак да покрене интензивнији процес привредне трансформације и индустријализације земље. Уситњен земљишни посед (преко 50% сеоскихседа мање је од 5 ха) није основа за домаћи пољопривредни капитал. Тако је створена ситуација у којој се друштвена елита састоји од личности које истовремено чине интелектуални, политички и друштвени естаблишмент. Овако створена елита, која је јако одударала од друштва из којег је поникла, без помоћи других потенцијалних модернизацијских слојева није имала снаге да, „суштински мењајући систем вредности, наметне начин живота који би подстицао промене у начину мишљења, понашању, мобилности, емпатији и партиципацији“, као основним психолошким предусловима за промену.¹ Зато и не чуди отуђеност елите од своје циљне групе и неповерење у њу – неповерење да може да изнесе неопходне промене.

Као последица неуједначеног развоја српског друштва, почетком века појавио се још један интересантан друштвени феномен. Сматрало се да су хуманитарни рад и друштвени ангажман чланица женских друштава у међусобној коли-

зији, те и **није било довољно заинтересованих жена за мењање власитијој положаја**. И поред изузетно значајног рада женских друштава, крај XIX и почетак XX века карактеристичан је и по томе што су *жене појединих занимања индивидуално водиле бићку за промену свој положаја, или евенуално за промену правној положаја своје струге* (карактеристичан је пример др Драге Љочић, прве жене лекара у Србији, која је предводила жене лекаре).²⁰

Такође, **однос дела мушке елије према женском питању био је дубоко амбивалентан**. Адвокати, трговци и скупштински посланици вишег образовања који су кроз државне институције подржавали захтеве жена у погледу изједначавања права (позивајући се на највиша начела праведности и универзалних вредности), истовремено су изражавали највеће стереотипе о жени, о вредностима које она има и по којима се разликује од мушкараца. Особине супруге, мајке и домаћице биле су најважније и ипак, најкорисније у породици. Запретеност српске елите у патријархалне матрице, истрајност традиционалних вредности, недовољно развијена самосвест и осећај шире друштвене солидарности у свим животним питањима (изузев националног и патриотског који су такође „патили“ због мањка одговорности), потврда су да се начин живота „не може (само) усвојити, већ се мора и освајати“.²¹ Покретањем питања свог запошљавања у државној служби високо образоване жене у Србији на почетку XX века, отвориле су јавну дискусију о односу између полова у српском друштву.

У модном смислу, жене у Србији „експлозију идеологије једнакости“ дочекале су сасвим спремне

Од средине XIX века, па и нешто раније, са усвајањем европског начина одевања, и током касније доминације западне моде, Београд, као и други градови тадашње Србије, поред одевних предмета снабдевани су и модним публикацијама. Сачувани подаци о њиховим називима и количинама које су пристизале нажалост нису ни потпуни, ни поуздани.²² Индиректно,

на основу сачуваних примерака у специјализованим библиотекама и огласа књижара у дневним новинама, знамо да је градско становништво било информисано о свим токовима модног одевања. Тако сазнајемо да су у Србији (Кнежевини/Краљевини) могли да се читају и врло познати светски часописи као што су *Die Modenwelt*, *La Mode Parisienne*, *Chic Parisien*, *La Tailleur* и др.,²³ односно (у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Краљевини Југославији), *Vogue*, *Harper's Bazar*, *L'Art Vivant*, *Le Jardin des Modes*, *Femina*.²⁴ У Новом Саду и Београду излазили су часописи, алманаси, календари и дневне новине на српском језику који су доносили модне рубрике или коментарисали модне садржаје. Издања штампана у Новом Саду била су намењена и публици у Србији и обратно, издања штампана у Београду, публици у Угарској. Тако су и прве илустроване новине на српском језику *Српске новине или маџазин за художество, књижевност и моду* објављене у Пешти (1838 – јун 1839) представиле и 70 модних гравира с објашњењима. Од осамдесетих година деветнаестог века културни живот у Србији постаје богатији за прве женске публикације које су се бавиле положајем жена, нипошто не заборављајући и већи простор за „прилике у одевању“.

Почетком XX века у Србији су се истицали дневни листови *Мали журнал* (1894–1915) и *Недеља* (1910–1915) који су доносили и модне коментаре.²⁵ Захваљујући, већ поменути, значајним етнолошким проучавањима женске штампе и женског питања у Србији у периоду од 1900. до 1914, могуће је дефинисати основне карактеристике једних и других, односно истаћи разлике између модних журнала и женских часописа чији је број растао у периоду до Првог светског рата, а посебно у периоду од 1918. до 1941. године. Јер, женски часописи, нису исто што и модни журналои.²⁶

Основна карактеристика модних журнала јесте да служе пропагирању стила који ће доминирати у начину одевања у наступајућој сезони или години, те да од самог почетка имају међународни карактер (нпр. *Die Modenwelt*, покренут у Берлину 1860. године излазио је на 14 језика). Немачка је од краја XIX и почетка

XX века водећа земља у изради модне графика, а Енглеска у изради квалитетних часописа.²⁷ Модни часописи су истовремено и извор првог реда за проучавање одевања и праћење промена у одевању. *Женски часописи* пак, својом концепцијом не иду на руку помодном, најчешће, расипничком понашању, имају критичан однос према свакој врсти потрошње, о одевању говоре на рационалан и поучан начин делујући „просветитељски“ са позиција присталица реформе женског одевања и немају редовну модну рубрику. Њихов основни циљ јесте *креирање лика идеалне жене пожељне женствености*, која је, када је у питању узор женствености са почетка XX века – пожртвована, узорна супруга, користан члан друштва, васпитач деце. Она располаже завидном вештином у вођењу домаћинства и ручним радовима, обавештена је о свим кретањима и напретку науке, књижевности, еманципацији и, добар је родољуб. Разлике између модних и женских часописа већ после Првог светског рата значајно се умањују: женски часописи имају и обавезне модне рубрике.

Упркос свему, Србија је на неки чудесан начин, који добро разумеју само они којима је много ускраћено, успевала да се носи са свим својим противречностима. Женском делу градске популације који је оскудевао у модним догађањима припремљеним у домаћем издању, нису недостајали угледни европски модни листови. Жене у Београду и другим градовима Србије одлично су разумеле одевне кодове листајући *Wiener Mode*, *Chic Parisien* или чувену *Butterick* едицију.²⁸ У модном смислу, „експлозију идеологије једнакости“ дочекале су сасвим спремне.

Деветнаести век је у историји одевања обележен недвосмисленом диференцијацијом одеће намењене представницима два пола. Половином XIX века поред жене у *кринолини*, скривеном женском одевном предмету који је обележио период Другог царства, покривеној слојевима тканине, ситна издужена мушка фигура у дугом црном капутићу деловала је крајње неубедљиво. Жена је по открићу анилинских боја и шиваће машине блеснула попут „рајске птице“. У исто време један ситан, неугледан и намћораст човек по имену Чарлс Фре-

дерик Ворт (Charles Frederick Worth), „Енглец у Паризу“, како је неко приметио, „умислио“ је да жене треба да долазе *код њега* да би им он показао шта треба да облаче. Тада успостављен појам *модног креатора* који диктира моду, влада светом и данас.

Технолошки напредак, развој штампе и комуникација, као и дистрибуција бесплатних кројева за шивење (која је отпочела око половине XIX века), растући слој чиновника и новог потенцијалног тржишта, отварање и развој робних кућа, развој и популарност спорта (бицикл је био омиљен крајем XIX века), најавили су нови дах слободе оличен, како у спортској, тако и у екстравагантној свакодневној одећи. Било је савршено јасно да се викторијанска епоха примиче крају.

У сам освит XX века, хаљине су на боковима биле глатке, без набора, а захваљујући дијагоналном кројењу, лежерније су падале. Сукње су биле дуге, звонасте и имале су шлепчак и када су се носиле на улици. Дневне хаљине су имале висок оковратник који се завршавао карнером од чипке или великом марамом од тила. Чипка се често користила, па су чак и дневне блузе биле богато украшене. Вечерње хаљине су некада биле у потпуности израђене од чипке, а користила се и за украшавање подсукњи.

Манија бављења различитим спортовима, генерално, изискивала је рационалнију одећу, па су у моду ушла одела која прате линију тела. Чинили су их капутић, сукња и кошуља мушког кроја. Током читаве последње деценије деветнаестог века носили су се прилично мали шешири, смештени на врху главе. Ван куће су се носили плаштови и дужи или краћи огртачи. Велики број жена носио је капуте мушког кроја. Потпетица је била висока, а обућа је имала и украс од чипке на предњем делу. Чизме су такође могле имати украс од чипке, закопчава-ле су се на дугмиће и биле израђене од коже или платна. Чарапе су готово увек биле црне, од танке памучне нити за дневне или свиле за вечерње прилике. У вечерњим приликама носене су дуге рукавице од јеленске коже и велике лепезе од нојевог перја. И накит се радо носио. Боје су биле светле и нехармоничне, а

најомиљенија је била жута. Посета руске флоте Тулону 1893. године утицала је на ширу примену крзна при изради одеће, што је до тада била искључиво мушка привилегија.

У мушком свакодневном костиму с краја деветнаестог века дуги капут се установио као дневна градска одећа. Фрак се носио само увече и у свечаним приликама и био је украшен реверима од црне свиле. Међу младима, нарочито на универзитетима, кратка јакна постала је врло популарна. И овде је утицај спорта врло приметан. Норфолк (Norfolk) јакна с карактеристичним појасом и вертикалним фалтама могла се, за потребе стрељаштва, носити са широким бермудама и доколеницама. Најпопуларнија врста капутића био је тзв. честерфилд (chesterfield), који је изворно досезао до колена, да би временом постао све дужи, израђен од материјала као што су милтон (Milton) штоф, пругасти вунени штоф или чивиот (Cheviot) штоф у црној, смеђој, плавој или сивој боји. Капуту су били придодати огртачи или полуогртачи. Кратки капут с два реда дугмића који је могао бити обрубљен крзном био је познат под називом „Гледстон“ (Gladstone). Током деведесетих све више се носи неформална одећа. Такозвана „лонџ“ (lounge) одела шила су се од плавог сержа или твида са узорком. Уз њих се могао носити упадљив прслук који је некада имао врло светлу шару. Панталоне су почеле да се носе са подвртнутим ногавицама, на шта се гледало с негодовањем. Висина оковратника је током деценије расла, а кравата се могла носити на разне начине или чак купити готова.

Едвардијанска дама, дама белепока је сјуила на сцену. Време у којем се јојављује, од средине деведесетих година XIX века до јоћејка Првој светској рати је јознајло у историји моде као време размејања и експравајације.

Мода је била наклоњена зрелим женама, са снажним попрсјем. Тај ефекат је додатно наглашен такозваним „здравим корсетима“, који су, смањујући притисак на стомак, горњи део тела држали право, попрсје истурали унапред, а бокове и забацивали уназад. Тако је настао став у облику латиничног слова „ес“, заштитни знак белепока. Сукња, равна на боковима, звонасто се ширила наниже.

Хаљине су биле покривене слаповима чипке, коса подигнута, а равни шешир у „облику палачинке“ био је јако истурен напред, као пандан шлепу. Вечерње хаљине имале су наглашен деколте, док је током дана, читаво тело, од ушију до стопала, било покривено. Руке су у свим приликама биле покривене дугим рукавицама. Перје је било хит, стављало се на шешире, или су се носили шалови од перја. Едвардијанска епоха важи за „последњу која је ишла на руку богатим слојевима друштва“ – чак је и боја одеће одражавала светли оптимизам оних који су имали новца. Преовладавали су пастелни тонови ружичасте, светлоплаве или пурпурне, или црна са шљокицама посутим по целој површини одевног предмета. Омиљени материјали били су крепдешин, шифон, свилени муслин и тил. Хаљине израђене од сатена често су украшаване везеним флоралним орнаментима израђеним од гужвица траке, или чак сликаним руком.

Блуза је постала врло сложен одевни предмет украшен наборима и умецима. Болеро је био веома популаран као и такозвана итон (Eaton) блуза, која је личила на мушку итон јакну. Рукави налик на балоне из деведесетих година XIX века потпуно су напуштени. Како је било све више младих жена које су радиле као продавачице, гувернанте, дактилографи, почела је да се појављује једноставна одећа коју су кројачи шили по наруџбини.

Током 1908. године женска силуета јојчиње да се мења. Наглашеност „ес“ линије се ублажава, лепршаве блузе које висе преко струка излазе из моде, а тзв. ампир хаљина (која, међутим, није много личила на хаљину из времена Наполеона I) постаје врло модерна. Бокови постају визуелно ужи захваљујући широком ободу шешира.

А онда се 1910. године женска одећа из корена изменила. Несвакидашње узбуђење које је изазвало постављање Шехерезаде у извођењу Руској балети, с костимима које је креирао Леон Бакст (Leon Bakst), било је праћено таласом оријентализма. Човек који је отворио врата жени XX века био је Пол Поаре (Paul Poiret). Експлозија упадљивих, блиставих боја одушевљено је прихваћена. Сукње су се све више

сужавале према доњем рубу да би 1910. године та тенденција доживела своју екстремну варијанту у сукњи која се завршавала широком траком око листова. У таквим сукњама жене су могле да начине корак од свега 20–30 сантими-тара. На улицама је праву сензацију изазивало појављивање жена које су испод сукње носиле мале „харемске“ панталоне. Уз тако узану сукњу носио се шешир великог обода, па је *женска силуета личила на њроуао који сѣоји на ѡмену*. Омиљени украс на хаљинама више није била чипка, већ дугмад, која су се појављивала и на местима на којима би се најмање могла очекивати.

Модним креаторима је цветао посао. Лусил (Lucille), односно Лејди Даф-Гордон (Lady Duff-Gordon), понудила је својим моделима романтичну, оријенталну ноту у одевању, као и Поаре. Она, Чарлс Крид (Charles Creed) и Џон Редферн (John Redfern) били су познати по свакодневној одећи изведеној из мушких одела. Око 1910. године основали су и своје фирме (занатске радње) у Паризу.

До њочейка Првој светској рајиа десиле су се још две врло значајне ѡромене у концевѣу женске одеће: оковратници на хаљинама који су досезали до ушију 1913. године замењени су такозваним „V изрезом“, а непосредно пред рат, преко сукње која је била дуга и до колена узана, почела је да се носи друга сукња, односно, нека врста тунике која досеже до испод колена. И облик шешира се променио: обод је сужен, постали су мањи и припијени уз главу, а перје, које је и даље било у моди, сада је стајало усправно – најчешће по два укрштена пера. Шешири су опстали и током рата, за разлику од двоструке сукње која је представљала реално оптерећење у обављању послова. Зато је доња сукња одбачена, а задржана само туника, или горња сукња. И једноставна свакодневна одећа била је врло цењена, будући да је добар део жена екстравагантну одећу сматрао неприменом у ратним временима.

По завршетку Првог светског рата, чији су терет жене равноправно изнеле с мушкарцима, мода се опоравља већ око 1919. године. Сукња која се наниже шири, и која се носила током читавог рата, замењена је тзв. „*бачвасѣом*“ ли-

нијом. Сукње су још увек врло дуге, али се запажа тенденција да се *женско ѣело заѣвори у цилиндричну форму*. *Бисѣа је ѡдсећала на гечачку*, па су неке жене чак почеле да носе стезнице за груди, како би свој изглед довеле у склад с доминантним модним стилем. Струк је нестао, а линија струка спуштена на бокове средином двадесетих година постаће доминантна црта моде. *А онда, 1925. ѡдине, изазивајући саблажњавање код мноѣх људи, доѡдила се ѣрава револуција краѣких сукања*. Појавио се нови *ѣѣѣ жене*.

Што се мушкараца тиче, у формалним приликама су се и даље носили дужи капут и цилиндар, мада се све чешће могао срести такозвани *лонѣ* сако у комбинацији са *хѡмбурѣ* (*Homburg hat*) *шеширом*. Сламнати шешири су били веома популарни. Панталоне су биле прилично кратке и узане, а млађи људи су све чешће носили модел с манжетнама. Проналазак пегле за панталоне средином деведесетих година омогућио је пеглање на „шпиц“. Оковратници од уштирко-ног платна били су веома високи и понекад су у потпуности обавијали врат.

Од Домаћице до Жене

Револуционарне промене настале у оквиру европских модних збивања у периоду од 1900. до 1914. године чланице женских друштава у Србији, као пожртвовани део друштва који се бринуо о, пре свега, женској младежи и женама, пропратиле су у складу са прокламованим циљевима потврђиваним кроз конкретан хуманитарни и образовни рад и кроз писање својих гласила. Имајући у виду да је постојала глобална подударност схватања о форми и садржају женског листа у иностранству и у домаћој средини, многи прилози могли су да представљају доследне преводе чланака, упутстава и савета из европске, првенствено немачке и француске публицистике те врсте.²⁹

Истини за вољу, иницијатори покретања питања о положају жена у српском друштву били су омладинска и социјалистичка штампа из 60-тих и 70-тих година XIX века, али они који су први почели систематски и институционално да му поклањају дужну пажњу

и да нуде своје виђење решења тог проблема, као што смо већ напоменули, била су женска друштва – *Женско друштво из Београда*³⁰ пре свих. И управо је *Женско друштво* преко свог гласила *Домаћица*, као првог женског часописа у Србији и ван ње,³¹ одабрало за модел стране узоре према којима ће се изграђивати лик нове, идеалне „домаће“ жене.³² Али, без обзира на избор и чињеницу да су образоване и писмене жене у Србији могле на мање-више адекватан начин да прате збивања на плану остваривања женских права и модних дешавања, суштински, *Женско друштво* и *Домаћица* нису могли да се одвоје од важећег модела женствености и понуде савременији концепт образовања и васпитања женске младежи. **Објективно, како српско друштво није било способно за шири процес модернизације и искорак у целини, тако ни женска друштва нису могла промовисати радикално другачији модел женствености.** *Домаћица* је интервенисала у оквиру положаја жене који је дефинисан њеном предоређеном улогом да буде супруга, мајка и домаћица, а подручја њене активности, сходно томе, сведена на породицу, кућу, помоћ нејакима и немоћнима. Што не значи да њена улога није била изузетно важна и значајна у српском друштву са краја XIX и почетка XX века.

„Формално посматрано, *Домаћица* је имала конзервативну улогу са циљем да установљава и валоризује традиционалне обрасце женских улога и култа женствености и да својим образовно-васпитно, морализаторско-пропагандним дејством изазива његову сталну репродукцију [...] У саму суштину односа међу њоловима *Домаћица* није хтела да улази.“³³ (подвукла М. М.) Искрено, тешко би било замислити уредништво *Домаћице*³⁴ како пропагира нову женственост и олако прихватање модних новитета у Србији, али зато, са часописом *ЖЕНА*, Милице Јаше Томића, као првом женом на месту уредника, таква слика постаје за нијансу реалнија.

Кћи Анке (рођене Милутиновић) и др Светозара Милетића, „вође младе, световњачке и напредне народне странке, публицисте који је стекао глас још у *Српском Дневнику*, и покретачу листа *Застава* (1866–1911) који је за дужи низ година остао један од главних органа срп-

ске јавности, и *Српских Новина*, познатих као „најстарији политички лист српски“,³⁵ рођена је у Новом Саду 1859. године. Школовала се у Новом Саду, Пешти и Бечу. Удала се 1885. године за радикалног првака Јашу Томића. Милица Томић је један је од оснивача женске читаонице у Новом Саду *Посеситрима*, покретач и уредник женског часописа *Жена* (1911–1921) и једна од ретких жена која је учествовала у раду Велике народне скупштине у Новом Саду новембра 1918. године када је донета одлука о присаједињењу Војводине Србији.³⁶

За боље разумевање концепције часописа који Милица Јаше Томића покреће у Новом Саду 1911. године може да послужи, као илустрација духовне и идејне атмосфере у којој се одвија њено одрастање, васпитање и образовање, концепција листа који њен отац др Светозар Милетић покреће и уређује и кога на том месту 1884. године замењује Јаша Томић, радикалски првак, касније и муж Миличин.

„...*Застава* идеју слободе није делила од идеје грађанске слободе, њен национализам био је одсудно либералан, и зато се она од првога часа борила против владарског апсолутизма у Србији, помажући енергично либералну омладину... Као ни један српски лист пре ње *Застава* је изишла са једним великим, потпуним и доследним програмом либералнога национализма, и убрзо стекла велики политички и национални ауторитет, постала у доба око 1870. године главни орган целе српске јавности.“³⁷

Тамо где је *Домаћица* постојала и о чему се није усудила да пише (иако је последњих година излагања уредништво улагало одређене напоре да разуме, прихвати и промовише високообразовану жену у Србији), **наставила је јасно и доследно да пише и пројектира *Жена*.** Патријархална Србија с почетка XX века није била наклоњена високообразованој жени којој су били познати токови еманципације у свету, социјалистичке идеје и суштина животних проблема. Посматрали су је с подозрењем као двозначни појам жена-човек, као отуђено женско биће, сумњајући да поред толике учености може да води нормалан породични живот, да уме да се сналази у домаћим пословима и у улози супруге и мајке. С предрасудама да се

бављењем „мушким пословима“ неминовно губи „права женска природа“, није се могло лако носити.³⁸

Жена је ту предрасуду распршила већ у првом броју доносећи као ударну фотографију на првој подстрани слику др Корнелије Ракић, „прве Српкиње из Угарске која је свршила медицинску науку“, а потом, између осталих и Јелене Димитријевић, списатељице, Цаје Начићеве, архитекте и др., с јасном поруком чијој и каквој се афирмацији тежи.

Часопис је излазио као месечник. У првој години с насловном страном идиличне домаће атмосфере мајке са децом, а већ од 1. јануара 1912. године с алегоријском представом младе девојке која носи упаљен луч у десној руци и примерак *Жене* у другој. Часопис излази с поднасловом на првој страни који гласи: *Не сјиди кућа на земљи – нејо на жени*.

За жену су писали и преводили: Јулка Јањићка, Јелена Димитријевић, Анка Петровић (из Београда), Јованка Вукелићка (из Загреба), Зорка Симе Лазића, Вукица Мите Алексијевића, Анка Милана Ћосића, Милица Јаше Томића (из Новог Сада), Даница Барковић (из Ирига), Јованка Хрваћанин (из Дубице), Милан пл. Младеновић (из Лађарка), др Никола Ђурђевић (из Брода), др Ђорђе Красојевић (из Карловца), Јоца Јовановић, др Коста Хаци, Ђорђе Петровић, Мита Ђорђевић, Бранко Ролер, Кота Јорговић, Јаша Томић, Мита Клицин (из Новог Сада), др Стеван Иванић (из Крагујевца), др Јован Манојловић (из Суботице), др Славко Милетић (из Вршца), Јован Удицки (из Митровице) и Јаша Јањић (из Београда).

„*Жена* и њени сарадници пишу афирмативно и позитивно о поправљању положаја жене као што ће то чинити и часопис *Нова Европа* (1920–1941) пишући о Југословенству, али сада развијајући левичарску традицију која се добрим делом у случају листа развија под утицајем Масарика“.³⁹

Жена не само да ангажовано и афирмативно пише о жени већ њена уредница и сарадници немају никаквих сумњи у погледу тога да ли је српска жена способна да изнесе терет промена. *Поверење у одабрану циљну групу и све остале категорије жена којима се обраћа*

је иопшћуно. Жена осећа да је дошао час за суштинске промене мушко-женских односа и зна „да се према положају што га жене заузимају код једног народа, просуђује културни степен дотичног народа“ (1 (1911)).

„Бадава је тражити од жене све, а не пружити јој ништа. Жена је у **овом новом добу свом** (подвукла М. М.) синула као метеор и окушала се као жежено злато у ватри [...] И свешће све своје моћи у склад, да у том случају, када је човек неће да уздигне на својим снажнијим плећима, сама ће собом да се уздиже до висине која јој пристоји као другој половини човечанства. [...] Бадава их човек не прима у скупштине, читаонице, задруге. Жена ће својом снагом да прокрчи себи пута у друштво.“ (1 (1911))

Жена се јасно залаже за остваривање једнаких политичких права, врло пажљиво прати наслове из иностране штампе и, посебно, исељавање и одлазак младих мушкараца, очева и породица у Америку.

„Захтеви модерног друштва, дух времена, економски циљеви човечанства, хуманост, правда, морал и наука – подједнако захтевају, енергично ишту проширење и изједначење човекових права, на све људе оба пола.“ (9 (1911))

О друштвеним приликама у српском народу на почетку XX века, као тлу на коме треба да се развије племенита идеја женске равноправности, аутор ових редова нема недоумица.

„Покрет Српкиња још је у зачетку, а неразвијене друштвене прилике наше не изазивају још свом жестином ово питање, па ће богме тешко бити загрејати за племениту мисао и саме женске нашег доба, а камоли суревњиве мушкарце...“

Аутор нуди и начин како решити постојећи проблем:

„Да се што повољније реши проблем женскиња по српски народ: дужне су не само феминисте, него и сваки разборит Србин, настојати да се образовање женских на здравији темељ положи. Дићи интелектуални ниво свестраним модерно научним образовањем, отворити поље особинама женског пола, амбицији и енергији; а што је најглавније, још у породици уливати у карактер младе девојке самопо-

уздање и слободне погледе. – То је дужност, а то је и једини пут, који води повољном решењу проблема женскиња.“ (9 (1911))

Сва изречена подршка женском полу обезбеђена је са стране аутора мушкарца, што *Жену* чини особеном у још једном погледу – жене су кроз овај часопис безрезервно подржане, управо од мушкараца. Па тако у тексту под називом *Пољед на мушко-женско друштво* (1913) аутор пише,

„Хармонија игра у модерном свету, у уметности, у друштвеном понашању, у манирима, у спољашности и у оделу велику улогу.“

О активностима жена усмереним на побољшање њиховог положаја на плану образовања, друштвеном ангажману, промени начина одевања *Жена* пише врло конкретно и афирмативно.⁴⁰

Жена пише о оснивању женских читаоница, прве основане у српском народу у Новом Саду, назване *Посетирима*, коју покреће Милица Јаше Томића (1 (1911)), прикупљању прилога за помоћ чланицама у невољи, о отварању прве српске везилачке радионице Милана Петка Павловића у Вршцу „која објављује цртане табакe и разноврсне цртеже за сваку домаћу потребу“ (3 (1911)), о потреби организовања школа за домаћице, о раду женских друштава и Српског народног женског савеза основаног 1906. године у Београду, о „значају вредности зараде за женску младеж“ (7(1911)) и наравно, неизбежно, о моди и облачењу. У тексту под насловом *Како да се облачимо?* Милица Јаше Томића пише:

„У овај мах, кад ми женскиње тражимо изборно право, могле би заиста да покажемо и у ношњи напредак...Промене морају наступити и жене саме морају да их подрже – народ не прави разлику између зимске и летње одеће; женскиње не познају гаћице; треба водити рачуна и о народној ношњи; не може се захтевати униформисање; према укусу – удесити боју; према стасу и висини – крој; слобода у реформи не би никако смела да пређе границу онога што нам здравствени обзири налажу; [...] сматрам да је *Жена* позвана да у погледу реформе нашег одела заступа напредак.“ (2 (1911))

Жена се не устеже и да прокламује идеалан циљ женског питања за које каже да „лежи

у томе да жена створи себи душевну независност“ (1 (1912)). Оно што сасвим иде уз овако модерно одабран циљ јесу и написи који *Жену* у потпуности дефинишу и као први истински модеран женски лист у српском народу – ***Жена је прва писала о полним питањима, сексуалним проблемима у браку и, посебно, сексуалном васпитању и хигијени младих.***

Пишући о породици и деци, лист пише о уобичајеним питањима везаним за васпитање деце, али једним савременијим језиком (неговане и тепане деци, избор играчака, како препознати и неговати посебно талентовану децу). Обећање које је дато већ у првом броју листа „да ће се лист потрудити да упозна младе мајке са свим оним, чиме их нису упознали пре“ испуњено је серијом написа о томе „како обавестити децу о полним питањима“.

„Има више књига о томе, а уредништво препоручује: Макс Окер-Блом (Швеђанин), *Код ујка докџора на селу*, како да о полним питањима обавестимо мушку децу и *Марија код ујка докџора на селу*, како да обавестимо о полним питањима женску децу (аутор је доцент школске хигијене на универзитету у Хелзингфорсу, а по одобрењу писца књигу је на српски превела г-ђа Јулка Јанићка, учитељица на Вишој женској школи у Београду; предговор је написао професор др М. Јовановић-Батут, штампала штампарија Доситеј Обрадовић у Београду 1910. године).“ (4 (1911))

Књиге је родитељима препоручио и Просветни савет Србије у јануару 1911. године, а разматрајући улогу школе у полном обавештавању Јулка Јанићка је предложила „да се књига препоручи за раздавање као награде ученицима четвртог разреда основних и свих средњих школа као и за набавку за разне књижнице“.

Серијом текстова о сексуалном предбарчном искуству, браку и брачним односима супружника *Жена* је, за српско патријархално друштво с почетка XX века, искорачила у модеран европски свет. Поред текстова о здрављу и браку, о избору брачног друга, о реформи брака, или о проблемима који прате одлуку супружника да се разведу, посебну пажњу изазивају два текста, односно серија текстова насловљена, *О*

браку – јер у њом њишању живимо у мраку (од ћеретања до озбиљног ћеретања, од „непознатог писца“ иза кога је могао да стоји само брачни пар Милица и Јаша Томић, примедба М. М.) објављивана током целе 1911. године и почетком 1912. и текст под насловом *Сексуална диететика* (2 (1912)) од доктора Стевана Иванића из Крагујевца.

Констатујући да „[...] не само што их (женскиње) не спремају за брак, него пажљиво и са великом заузимљивошћу скривају од њих све што се на то односи... циљ васпитања у томе правцу своди се на то, да дете одрасте у потпуном незнању“, аутор текстова на један изузетно леп, књижеван начин отвара све деликатне аспекте мушко-женских односа – о суштинском односу, љубави, узајамној упућености, стицању, начину склапања брака; о вези која постоји између доброг брака, здраве породице и државе - „...не треба да се варамо [...] није све у нашој руци, наш живот и правац нашег живота зависи много, врло много, више но што многи и мисле, од здравих државних установа; држава постоји због држављана и здраве економске и друштвене установе утичу много, врло много и на брак и на породицу“. И аутор текста о *Сексуалној диететици* осврће се на економско стање српског друштва за које констатује „да материјални односи у друштву онемогућавају култивисање живота до праве љубави. Данашњи полни односи су зауздани новцем и проституцијом. Брак је данас, по правилу, трговина, ствар новца, полагаја“.

Актуелност ових речи упозорава и подсећа како су „нова достигнућа“ варљива.

„Обруч друштвених односа не допушта слободно развијање нове, велике полне љубави, која спаја два слободна бића, слободна од свих других интереса и погледа [...] неслобода жене један је од врло важних узрока сексуалног нездравља [...] жена је не само материјално неслободна, она је и као полно биће неслободна [...] зато је васпитање важан фактор за сексуалне односе у преображеном, модерном варошком животу, као и сексуална диететика [...] наука о здравом и нормалном одржавању и развијању полног живота кроз цео живот човеков“.

Животност ових речи подсећа да једном освојена модерност, заправо увек опстаје. Да су овако отворени натписи изазивали недоумицу код читатељки потврда је и допис једне госпође која пише *Жени* 1913. године:

„Ма колико да ми се иначе лист свиди, не могу га трпети у кући својој, због онога отворенога претресања стидљивих питања и што се нађе баш *Жена* да у то задире“.

Том „стидљивом“ делу своје читалачке публике и *Жена* је знала да угоди објављујући књижевне текстове, зрнца мудрости, белешке из домазлука, праве огласе и многе друге, разне белешке које су пре свега доносиле вести из иностранства као потпору концепцији и идејама за које се лист залагао. *Жена* је увек, па и када је била принуђена да прави мале компромисе, одисала модерношћу и прогресивним ставом. Тако, знајући да „сукња са ногавицама“ (*gupe culotte*) (4 (1911)), неће „лако проћи“ код читатељки (што говори да су се лист и публика одлично познавали), *Жена* пише о подсмеху који нова мода изазива. Али, како се радило о паметној и свесној жени која је морала остати верна себи, каква је била Милица Јаше Томића, на крају текста је уследио и онај „прави део“ коментара:

„Што се самога спора тиче [око ношења мушких панталона], на сваки начин ово згражавање некојих мушкараца биће да је због тога, што они траже за себе нарочито право да носе панталоне. Међутим, када добро промислимо, излази, да су многе женскиње и до сада носиле, а и данас носе, и ако не видимо – панталоне, а многи мушкарци сукње.“

Потврда, да су модели женствености које су нудиле *Домаћица* и *Жена* равноправно егзистирали у српском друштву у периоду од 1900–1925. године, па и касније, јасно је исказана на сачуваним фотографијама. Ништа тако не одише свешћу „о значају тренутка“ као фотографије из атељеа начињене у периоду од проналаска једног од најзначајнијих открића људске културе, па до половине двадесетих година XX века када се живот свом својом сибином сели на улице, плажу и у природу.

Свечани тренутак фотографисања пропраћен је, очигледно, детаљним припремама и „разрадом сценарија“. Прича о мушко-жен-

ским односима у Србији на самом крају XIX и почетком XX века, забележена фотографским апаратом, почиње најлепшим представама *женској српској грађанској костими* у којем се она слика сама (портрети и цела фигура), с њим (дупли портрети и фигуре), с другим женама (сестрама, пријатељицама, делом породице) и у кругу породице. Српски грађански костим среће се на фотографијама све до 1940. године, а *трагски традиционални костим жена* из јужних и југозападних крајева Србије, посебно на Косову и Метохији, среће се и у каснијем периоду, практично до данашњих дана.

Српски грађански костим као фиксирана и репрезентативна форма одевања у крајњој развојној фази, појављује се у Србији већ у првој половини XIX века паралелно с отпочињањем процеса европеизације одеће становништва, пре свега градског. Познато је да су Београђанке већ крајем тридесетих година XIX века облачиле „франачко одело“ када би одлазиле у „парлаторијум у Земун, [...] да се [...] у додиру са представницама средњоевропске културе по спољашњим обележјима не разликују“, а прва жена која је у Србији под утицајем своје васпитачице Христине Тирол из Темишвара прихватила бечку и париску моду била је Ана Обреновић, кћи Јеврема Обреновића.⁴¹ Процес европеизације одеће и усвајање што ширег спектра осталих европских културних потреба, није ишао тако брзо да би се традиционална форма одеће радикално мењала. Продор моде у српски женски грађански костим био је поступан и континуиран и имао је двојако значење. С једне стране, указивао је да је, бар делимично, дошло до раскида са традицијом, а с друге, индиректно, уклапање у процес потпуне европеизације одевања.⁴² Па тако, од краја XIX века хаљина и сукња које су ношене уз овај начин одевања више не подлежу модним променама. Устаљује се ношење сукње кројене из парчића, која се целом дужином, постепено, шири према доњој ивици украшеној различитим тракама, најчешће у боји која одговара либаде-ту.⁴³ Украс може бити изведен и широким тракама чипке, тако популарне у периоду с краја XIX и почетком XX века о чему сведоче и фотографије. И остали модни детаљи јасно наговештавају да до промене полако, али сигурно долази:

чипкане блузе са „V изрезом“, сунцобрани који се као низ „освојених трофеја“ показују, мале дамске торбице од бисера и филиграна и наравно, корсет, који се назире на фигурама карактеристичног става. *Либаде* и *шешелуци са барешом* и даље одолевају променама као, највреднији, најзначајнији и најрепрезентативнији делови одеће. Либаде, најчешће израђено од кадифе, сомота и атласа укројено је уз тело, дужине до струка, спреда целом дужином отворено, дугих и у доњем делу јако проширених рукава. Ободом ивица украшено је везом од *бућме*, златне металне нити и позамантеријском траком. Украс је најчешће у облику цветних лозица или геометријских биљних облика, стилизован. Либаде је понекад било украшено и обрубом од крзна, што се такође уочава на фотографијама. Плитак женски *фес* (капица) од црвене чоје са кићанком од свилених, златних или сребрних нити или *бисерним шешелуком*, углавном се изгубио. На фотографијама доминирају траке од танког материјала и сомота, *бареш*, украшен нискама златника, везом од бисера или брилијантском граном и прстеном. Накит је уочљив – дуги ланац са сатом, брошеви, прстење, нарукнице, огрлице. На фотографијама на којима се појављују старије жене, свилене једнобојне мараме укрштене преко груди и заденуте за појас, иако већ избачене из употребе, имају своје упадљиво место.

Парови, са женом у српском грађанском костиму, откривају још један, чини се, интересантан детаљ – и труднице долазе на фотографисање.

Трагски традиционални костим жена из јужних и југозападних крајева Србије, посебно на Косову и Метохији, у историји одевања у Србији показао је највећу резистентност на промене. У репрезентативној форми коју срећемо на фотографијама из периода до 1925. године представљен је *свиленим кошуљама* дугих рукава са украсом изведеним од разнобојне ситно кукичане чипке или златне нити, тесним *јелецима* дубоког изреза или на преклоп од сомота, кадифе и чоје и богатог украса од памучних гајтана, широким разнобојним *свиленим њојасевима* обмотаним по неколико пута око струка, који досежу готово до испод груди и дезенираним,

најчешће цветним *димијама* од свиле, памука и кашмира. Једнобојне *мараме*, најчешће свилене, украшене брошевицама, чипком од памука и шљокицама покривају главу, а дах модних токова не заобилази обућу и чарапе. Накит је обавезан детаљ – широки златни медаљони, огрлице, нарукнице и прстење. Структура костима се задржава до данашњих дана, али се врста материјала од којих се израђују одевни предмети мења у складу са временом.

Мешавина традиционалног и модерног обрасца живота, па и одевања, карактеристична је за цео посматрани период 1900–1925. године. У животу Србије, очигледно, и *савремени европски модни образац* има своје место. Претежније и у годинама које долазе доминантно. Фотографије лепих жена *белелока* красе и српски друштвени и културни миље и из периода после Првог светског рата. Даме обнажених рамена, високо подигнуте косе, деколтираних чипканих свечаних хаљина, богатих блуза, шешира широких обода украшених перјем, или сламнатих, испод којих чаробно тело извајано корсетом, само што се „не прекине у струку“, указују да Србија, пре свега у својим градовима, живи могућим европским капацитетом.

Портрети и фигуре жена из атељеа, позама за сликање „поручују“ да су све сигурније, слободније у изражавању своје заводничке улоге, заводљивије, или опуштеније и замишљене. Воле да се сликају заједно, исказују блискост, повезаност и упућеност. Наговештавају своја животна интересовања, или барем оно чему теже (читају књиге и новине), животне ставове и свеукупан однос према животу, па чак и пуше испред објектива.

Мушка њорџрејна њрича из аџељеа је мање-више униформисана, европски униформисана – самоуверени, израженог индивидуалног интересовања за свеукупан изглед што најочитије оспорава уврежено мишљење „да су се у дискурсу одвојених сфера потреба за приказивањем у јавности и одећа утврдиле као нешто чиме се жене саме по себи баве...“.⁴⁴ Тамних одела, високих белих оковратника или дугих капутића („који су без икаквих последица преживели прелаз с дворске одеће XVIII века“)⁴⁵ и капутића с два реда дугмића који

досеже готово до колена⁴⁶ – слика је која вероватно најближе одговара познатим генерализацијама о мушкој одећи као симболу угледа и патријархалног система још од осамдесетих година XIX века. И мушкарац у Србији склон је показивању својих хобија (лов, нпр.), склоности (музика), или „чистог мушког пријатељства“ (они разговарају, читају новине или неке важне списе, спремају се за хватање у коштац са светским проблемима, или показују отворено своје пороке за шта је у атељеу импровизиран кафански амбијент са столићем и флашама).

Фотџографије њарова дискретно показују статус, блискост, тип породичне везе, нескривену нежност, ноншалантност односа, самоувереност „поседовања“, децентност породичне обавезе, бескрајан ток преузимања образаца (фотографисања и става) на релацији село–град и тврдокорност традиције тамо где утицаји великих градова стижу споро и живот намеће другачије обрасце понашања, барем код фотографа у атељеу у Призрену. На фотографијама парова који исказују блискост везе присутан је, пре свега, европски модел облачења. Једна фотографија плени топлином – загрљај Милице и Јаше Томића, иако временски незнатно излази из оквира који смо задали темом, не може се избећи, што због, пре свега, Милице, а онда и због тога што се ради о једном од првих загрљаја мушкарца и жене у историји српске фотографије и једном од најнежнијих и најлепших.

Фотографије парова наметнуле су још једну тему која на свој начин говори о свим противречностима у развоју српског модерног друштва у првој четвртини XX века. *Теме доџисних карџи* (златни период од 1897–1914. године када су их радили и аутори као што су, Кокошка (Kokosha), Муха (Mucha), Кирхнер (Kirchner), Лисман (Lissmann), Барам (Barham), Асти (Asti), Ебнер (Ebner) које путују кроз Србију показују доста од онога са чиме патријархална средина још увек не може да се носи на неки други отворен начин. Заљубљени погледи, чежња, патња, носталгија и даме разголићене у својим корсетима сетно заваљене „међу звездама“ крстаре Србијом у свим правцима, носећи поздраве за „срећну нову 1905. годину“, „Божих, Ускрс, славу“, „поздрави прију Десанку“,

али и са порукама „Христина да ли ти се ово допада?“, или „Борка и х-у?, откад чекам одговор на овај знак питања!“. Два феномена комуникације, један модернизован са знацима долазеће велике слободе и други потпуно модеран – модни костим и дописна карта – савршено су се разумели почетком XX века. Нема готово ниједне актуелне „горуће“ теме из женског питања и модног костима која није прокоментарирана на дописним картама. Поруке о променама, о дозвољеном и недозвољеном, стизале су и на тај начин, као један од вентила за депресирање друштвене сцене. Женски и модни часописи су могли бити извор, или бар подстицај за илустрације на тему мушко-женских односа. У сваком случају, ни Србија није била ускраћена за (полно)модно-дописну комуникацију.⁴⁷

Живот из атељеа се, под утицајем развоја фотографије, сада могао ухватити и забележити у свим животним просторима. Свет интиме и монтиране фотографије из атељеа трајно је искорачио у свет видљивог. Из атељеа, још неко време задржан у кућном амбијенту, ишетао је у двориште, отишао до школе, уз пут се задржао на улици, у кафани, или на забави и одјурio у природу и на плаже да удахне нову, пристижућу слободу.

Фотографије из кућног амбијента на речит начин показују да је суживот традиционалног и модерног у одевању пратило исто такво двојство и у кући, опремању куће, па и живот породица. Градске породице у Србији живе су у амбијенту у којем су се сустижали пиротски ћилими и ардеко, откане драпере и сецесија, тканице на зиду и Влахо Буковац.

У **дворишту** се може радити, можда баш на изради неког модног шешира, окупити породично да се виде и они „стари“ и нови чланови, ишетати са мужем на сликање у најмодернијој хаљини, сести да се привије цигарета, показати своју нову „бауш“ фризуру, „глуматати“ са пријатељицама, напорно радити да се многобројна и не баш сита породица нахрани, уживати уз добар недељни ручак са породицом, сликати на степеништу своје куће, учити са другарицама или попити чаша хладног сока са пријатељима, фамилијом и њиховом малом бебом.

Ћаци у **школи** у Горњем Милановцу са почетка века могу да се похвале младом и лепом учитељицом и новим наставним методама – и деца и девојчице играју се у школском дворишту и уче у (о) природи заједно.

У Земуну је 1904. године **на улици**, Рајишић, власник прве фотографске радње, забележио долазак Патријарха Лукијана, на улици у Горњем Милановцу 1919. године снимљени су житељи у пролазу, застали да се фотографишу, у Пироту, неко је фотографисао мушко-женски оркестар за класичну музику, а у некој кафани неко је усликао раздрагано мушко друштво српских војника.

А сви заједно открили су **природу** и почели да одлазе на излете, у шетње, у лов, да путују железницом, одлазе у бање, возе се низ реку; чак је и даље стегнуто становништво Призрена налазило одушка на одмориштима ван града где су сви могли да се опусте и мушкарци, попију по неку, а даме из Београда сликале су се у Нишкој бањи са магаретом.

Почетком века даме су долазиле на **плаже** и на купање готово „одеване“, са шеширима, капицама, набраним и подвртнутим сукњицама, а онда су, после двадесетих, када су скратиле косу, храбро и дефинитивно скратиле и скути.

Захтеви за реформом и рационализацијом одеће који потичу још из половине XIX века, као што је био покрет Амелије Блумер из 1851. године (Amelia Bloomer), или костим *Естетика и хигијена за рационалну одећу* из осамдесетих година такође у Енглеској или покушај реформе одеће с краја Првог светског рата из 1918. године, у целини гледано нису имали шири утицај и директне последице на постојеће начине одевања. Ти покушаји у Европи након Првог светског рата и потпуно нестају, јер се на време схватило да промена начина одевања може бити само последица, а не покретач друштвених реформи, а и сама мода је, пратећи промене у друштву, нудила низ практичних варијанти (за посао, улицу, спорт), тако да радикални захтеви нису више ни били потребни.⁴⁸ **Али оно што на почетку XX века коренито мења однос**

снага на плану мушко-женских односа јесу захтеви за права и једнакост полова, које у потпуности прати и подстиче одећа човека који је био познат као велика причалица и егоцентрик. Пол Поаре (Paul Poiret) ће ослободити жене корсета и његова одећа претвориће тело облика пешчаног сата у младалачку фигуру, веома витку и високог струка. Схватајући на самом почетку свог рада све кључне тачке на којима и данас функционише модна машинерија – да скандал продаје робу, да мода у модерном свету не представља само одећу, већ и стил живота, увидео је шта значи моћ фирме и како се продају предмети које модни креатор потписује, као и шта значи моћ провокативне рекламе – 1912. године извео је своје манекенке у амбијент коњских трка које је посећивао друштвени естаблишмент како би представио своје прве женске панталоне које су ушле у свет високе моде. Годину дана касније, 1913, Емили Дејвисон (Emily Davison) искористила је исти амбијент да би скренула пажњу на положај жена и привукла их да се боре за женска права, бацивши се под коње у галопу и остала на месту

Тако направљен савез на различите начине потврдиће долазећи модни креатори нуђењем и иницирањем модела за угледање пожељне женствености кроз цео XX век.

Противречности које су пратиле цео XIX век на плану одевања представљале су, истовремено, и снажан покретач за стварање нових представа о потрошњи и дизајну, па су тако створени механизми за задовољавање најширих друштвених слојева дали подлогу за дефиницију XX века, „као века запажене „демократизације“ и масовног ширења информација о моди. Развој робних кућа и ширење женских модних часописа несумњиво су трансформисали и „модернизовали“ културу и потрошњу у области одевања у другој половини XIX века.“⁴⁹

Зато се и преузимање комплетног „језика одевања“ (имајући у виду снабдевеност тржишта, тесне контакте са светом и прилив информација), без великих тешкоћа могло реализовати у иначе, патријархалној и недовољно развијеној Србији са краја XIX и почетка XX

века. Прихваћена је не само мода, већ и ставови и критичност према њој који су се већ јасно искристализовали у европским круговима, па су тако жене у Београду и другим градовима у Србији, у оквиру женских часописа, истовремено када и у свету расправљале о истим темама, у истом тону и са истим циљевима.⁵⁰ Корсет је нпр., изазивао најчешће реакције и најдуже нападе. У Србији, међутим, није било недоумица и контроверзних реакција у погледу ношења корсета: женски листови су се залагали за њихово потпуно одбацивање искључиво ради здравља, или бар за његово замењивање „каквом нешкодивом направом“.⁵¹

Снажне и корените промене, какве су захватиле начин одевања у Србији на прагу XX века, нажалост, нису пратиле и адекватне измене политичког, друштвено-економског, идеолошког и културног система. То је, с једне стране, продужило живот традиционалним обрасцима вредности и схватања, а с друге, реално индиковало нове тешкоће у бржем осамостаљивању жене у Србији. Како иначе објаснити истрајност Грађанског законика, неких форми српског грађанског и градског костима на Косову и Метохији, амбивалентан однос дела мушке елите према женском питању, или генерално, мали одзив жена које су биле спремне да се друштвено ангажују. Треба, наравно, имати у виду и сплет врло неповољних околности у којима се Србија развијала у том периоду (Балкански ратови и Први светски рат).

Женска друштва, женски часописи и саме жене, најчешће појединачно или у мањем броју удружене, били су реално највећи ослонац српској жени у процесу борбе за политичку и друштвену еманципацију на почетку века. Понуђени модели женствености, иако засновани на страним узорима, нису могли бити реализовани у потпуности због објективно неповољних услова у којима се процес друштвене модернизације одвијао. Међутим, тоталитет женске, пре свега, градске популације у Србији, због постојања више алтернатива, од конзервативне, преко грађанско-либералне до социјалистичке (комунистичке), био је обухваћен променама. А онај део мушке популације који је кроз часопис *Жена* давао безре-

зервну подршку женама, био је свестан ускраћености која подједнако угрожава оба пола.

„Захтеви пак... остају само лепа теорија и диван идеал. Њихово остварење могуће је само појединцима. И само ће ти срећни моћи да завире у културну будућност, коју ми данас само можемо да наслућујемо“. (*Жена*, 2 (1912))

Па ипак, чињеница да је у условима врло неповољним за њу и уз сва ограничења, жена у Србији успевала да се избори и за бољи статус и за бољи, модеран изглед, вредна је поштовања. Онај мањи број жена којима се *Жена* Милице Јаше Томића обраћала, био је поуздан знак да Србија има много више потенцијала него што се то читавало на јавној друштвеној сцени.

НАПОМЕНЕ

У истраживањима која смо отпочели током 2004–2005. године на тему *Савремена жена, однос међу половима у светлу етнолошких истраживања одевања и женске шћамје у Србији у XX веку*, и која ће бити настављена, бавили смо се **женским питањем, европским и светским модним променама**, њиховим утицајем на модна збивања и промену понашања жене у Србији, **одабраним женским часописима**, утицајем на женску популацију и **фотографијом**, а у циљу доношења одређених закључака који се тичу, или би се могли тичати промене односа међу половима. У истраживањима смо користили велики број фотографија из музејских фондова широм Србије и приватних збирки филателиста и колекционара. Помињемо неке од најзначајнијих извора: Музеја Понишавља у Пироту, Народног музеја у Нишу, Народног музеја у Крагујевцу, Музеја града Београда, Музеја примењене уметности, Етнографског музеја у Београду, Музеја Војводине у Новом Саду, као и приватне колекције Преже Милосављевића из Београда, Боривоја Миросављевића из Новог Сада и Давора Ранчића из Земунa. Свима се најлепше захваљујемо на оствареној сарадњи.

¹ Мирјана Прошић-Дворнић, *Женски грађански косћим у Србији XIX века*, Зборник Музеја примењене уметности 24–25, Београд 1982, 22–26; М. Prošić-Dvorniћ, *Mogućnosti korišćenja fotografije u proučavanju materijalne kulture*, Етнолошке свеске 4, Београд 1982, 94–108; М. Prošić-Dvorniћ, *Odevanje u Beogradu od 1878. do 1915. godine* [необјављена докторска дисертација], 1–3, Београд 1984; М. Прошић-Дворнић, *Модни журна-ли у Београду до краја Првој светској ратџа*: „Париска мода“, ванредно издање дневној листџа „Мали журнал“, Зборник Музеја примењене уметности 28/29, Београд 1984–1985, 63–74; М. Прошић-Дворнић, *Женско шћамње у Србији крајем XIX и почетком XX века и часопис „Домаћница“ (1879–1914)*, Гласник Етнографског института САНУ, 34, Београд 1985, 47–70; Едит Петровић, *Култура женственошћи*, Етнолошке свеске 6, Београд 1985, 51–56; Гордана Љубоја, *Неке социо-културне одреднице положеја жене у урбаном суседствџу*, Етнолошке свеске

6, Београд 1985, 5–10; М. Прошић-Дворнић, *Покушаји реформи одевања у Србији поком XIX и почетком XX века*, Градска култура на Балкану (XV–XIX век), 2: Зборник радова, Београд 1988, 177–206; Мирјана Менковић, *Женска шћамја и кулћ женственошћи у Београду у периоду између два ратџа: Часопис ЖЕНА И СВЕТ или о Револуцији расћућих очекивања (Revolution of Rising Expectations)*, Годишњак града Београда LII, Београд 2005, 253–279.

² Сви коментари који се односе на развојне линије одевања направљени су на основу: J. Laver, *Costume and Fashion: A Concise History*, London 1995; *The Cutting Edge: 50 Years of British Fashion 1947–1997*, London 1996; *Dressed, undressed*: [филм] (1997). BBC, осим ако није другачије назначено.

³ Neda Todorović-Uzelac, *Ženska štampa i kultura ženstvenosti*, Beograd 1987, 5.

⁴ Исто, 5, 40.

⁵ Исто, 54.

⁶ Peđa J. Marković, *Beograd i Evropa 1918–1941: Evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*, Beograd 1992.

⁷ D. Subotić, *Грађанске и социјалистичке идеје о женском питању у Србији (19. и 20. век)*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2: Положај жене као мерило модернизације: научни skup, Beograd 1988, 444.

⁸ М. Draškić, О. Popović-Obradović, *Правни положај жене према српском грађанском законикџ (1844–1946)*, Србија у модернизацијским процесима..., 15.

D. Stojanović, *Žene u „smislu razumevanja našega naroda“: slućaj žena stručnjaka u Srbiji 1903–1912*, Србија у модернизацијским процесима..., 241.

¹⁰ М. Draškić, О. Popović-Obradović, н. д., 11.

¹¹ Исто, 12.

¹² Р. J. Marković, н. д., 52.

¹³ Јован Скерлић, *Истџоријски преглед српске шћамје 1791–1911*, Београд 1966, 66.

¹⁴ М. Nikolova, *Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914. godine*, Србија у модернизацијским процесима..., 73–83. Обрађени подаци о студенткињама из Србије дати су у Lj. Trgovčević, *O studentkinjama iz Srbije na stranim*

¹⁵ D. Stojanović, н. д., 241.

¹⁶ М. Прошић-Дворнић, *Женско ишћање у Србији...*, 49.

¹⁷ Исто, 68.

¹⁸ D. Stojanović, н. д., 239–251.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто, 242.

²¹ Исто, 243.

²² М. Прошић-Дворнић, *Модни журнари...*, 65.

²³ Исто, 66.

²⁴ Б. Поповић, *Мода у Београду 1918–1941: каталоги изложбе*, Београд 2000, 158.

²⁵ М. Прошић-Дворнић, *Модни журнари...*, 66.

²⁶ Напомињемо да је почетком XX века на нашем тлу настала још једна, специфична врста женске штампе, тзв. *најредна*, коју су на иницијативу „комунистичке партије оснивале интелектуалке и раднице. Реч је о гласилу *Једнакости* покренутом 1920. године, органу жена социјалиста (комуниста) Југославије, који се разликовао од целокупне тадашње женске штампе. Било је предвиђено да ово гласило има и посебан додатак, *Будућности*, намењен револуционарној омладини“ (N. Todorović-Uzelac, н. д., 60)

²⁷ М. Прошић-Дворнић, *Модни журнари...*, 64–66.

²⁸ Исто, 65–67.

²⁹ М. Прошић-Дворнић, *Женско ишћање у Србији...*, 53.

³⁰ Женско друштво основано је у Београду 1875. са циљем „да жене удружи да просвећују себе и што је још важније женски подмладак [...] да спреме сироте за ваљане раднице, да негују хумане осећаје [...] помажу сироте у невољи“; Друштво је покренуло, специјализоване школе за занатско оспособљавање женске деце, Женске радничке школе, Ћилимарске школе у Пироту и Пазар Женског друштва у Београду, отворен 1882. године и у коме су се продавале тканине, кецеље, торбе, ћилими и други производи женског женске радиности (М. Прошић-Дворнић, *Женско ишћање у Србији...*), као и гласило *Домаћица* (1879–1914), чији је основни задатак био да гаји култ женствености (Исто, 69). После *Домаћице* појавили су се и други женски листови, штампани у градовима данашње Војводине, а радо читани и у Србији; *Српкиња*, Панчево 1882–1886, *Женски свет*, Нови Сад 1886–1894, *Српска везиља*, Вршац 1903–1906, *Жена*, Нови Сад 1911–1921 итд. (Исто, 50).

³¹ Први женски лист до 1910. године када поново почиње да излази лист *Једнакости*, гласило жена социјалдемократе, једини те врсте публикован на територији Кнежевине/Краљевине Србије.

³² М. Прошић-Дворнић, *Женско ишћање у Србији...*, 65.

³³ Исто, 57, 65.

³⁴ Гласило су иначе уређивали мушкарци, јер је женама у Србији законом о штампи било забрањено да раде као уреднице; први уредник је био професор Стеван Бајаловић.

³⁵ Ј. Скерлић, н. д., 67.

³⁶ S. Božić, *Milica Tomić: stremljenje ka modernom, Srbija u modernizacijskim procesima...*, 451–469.

³⁷ Ј. Скерлић, н. д., 68.

³⁸ М. Прошић-Дворнић, *Женско ишћање у Србији...*, 69.

³⁹ М. Bogdanović, *Žensko pitanje u časopisu Nova Evropa* (1920–1941), Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka..., 393.

⁴⁰ У једном од првих бројева листа за 1912. годину објављене су врло интересантне информације о конкретном доприносу неких српских жена, великих добротворки, на плану бриге и образовања мушке и, посебно, женске младежи кроз цео XIX век; тако је Јевросима Лакетића једна од српских добротвора оснивача Поморске школе у Херцег Новом; Еуфемија Јовићка из Сентандреје оснивач је задужбине за образовање српске деце; Софија Пасковићка из Новог Сада помагала је сиромашне ученике из Босне и Херцеговине; Јелена Бозда и њен муж Наум Бозда из Сентандреје оснивачи су задужбине за српске занатлије у Пешти, „кад се ожене Српкињом и отпочну занат“; Марија Трандафилка из Новог Сада „куповала је књиге, туђу децу изводила на пут, невољницама давала месечну помоћ, питомце издржавала на великим школама; за време устанка у Босни и Херцеговини била је на челу добротворног одбора...а кад је у Новом Саду избила глад, хранила је за шест недеља сву сиротињу без разлике вере, док није стигла нова храна“; оснивач је завода за српску православну сирочад; о добротворкама из београдског друштва Светог Саве основаног 1886. године *Жена* пише: Ленка Бељиница, жена судије и књижевника Тасе Миленковића, завештала је Друштву огроман износ „под једном погодбом – да Друштво изда годишње по једну или две књиге...“; о Катарини Барловац и Анки Буковић знамо да су биле изузетно веште везиље, ткаље, вичне плетењу и шивењу, па ће тако настале производе даривати обилато онима којима су потребни; Јулијана Обрадовић са својим мужем Јосом у Вршцу оснива задужбину „на српске књижевне цели“; Софија Голупска из Меленаца оставила је земљу Матици српској на „руковање на просветне ствари“; Драгиња Станојла Петровића подигла је цркву на Новом гробљу у Београду и задужбину за издржавање Богословског факултета или духовне академије у Србији; Јованка Фуфић, рођена Кујунџић, помагала је српску школу у Травнику и српско просветно и културно друштво *Просвејта* у Сарајеву; Катарина Јовановић из Илока прва удара „темељ фонду српске више женске школе са 125 царских дуката“; Даша Савић из Новог Сада све што је имала оставила је свом народу, а Марија Јакшић из Славноског Брода, „сво имање дала је Српском привредном друштву *Привредник* у Загребу и *Просвејта* у Сарајеву“ (2 (1912)).

⁴¹ М. Прошић-Дворнић, *Женски ираћански костим у Србији...*, 12.

⁴² Исто, 25.

⁴³ Исто, 20.

⁴⁴ C. Breward, *The Culture of Fashion: A New History of Fashionable Dress*, Manchester and New York 1995, 145–181.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ „Овај модел капутића се први пут појавио 1816. године. Изведен је из војничког шињела, закопчавао се од врата до колена и имао је украсе преко груди. Половином XIX века прихваћен је као одевни предмет који се носи у формалним приликама, да би шездесетих постао широк,

раван и без украса. Крајем века враћање уским формама довело је овај модел капутића у везу са израженом елеганцијом урбаних помодара и дендија“. (Breward, н. д., 145–181)

⁴⁷ За илустрацију везе која је постојала између актуелне моде, женског питања, жене уопште, нових проналазака, нових спортова и дописних карти, прегледали смо Bernhard 1971, један од престижних европских каталога приватног филателисте; дајемо преглед тема које су, у највећем броју, коментарисане и кроз женске часописе у Србији: 1897–1900, *L'Art Nouveau* (Jugendstil), доминирају женски ликови и парови; 1897–1900, *Artist's Postcards*, доминирају парови и женски ликови; почетак XX века, *Whitsun Greetings*, *Whitsun Excursion*, на селу, у возњи, у крчми, на излету; 1897–1935, *Automobiles*, посебно, за период 1900–1912, жена и аутомобил; 1900–1914, *Coffee and Tea Parties*, доминирају жене и парови, пеђе; 1900–1920, *Cigarettes*, и жене су пушачи; *Beach and Bathing Scenes*, углавном се ради о цртежу, ретко о фотографији; 1906–1912, *Winter Sport*; 1897–1920, *Tennis*; 1900, *Do it Yourself*;

1900–1912, *Imagination-Ladies*; 1906–1917, *Books*; 1906–1913, *Dances*; 1910–1933, *Weekend-Pleasures*; 1906–1919, *Hammock*, даме у лежаљкама; 1906–1912, *Postcard with genuine Women's Hair*; 1925–1935, *Gramophone-Records-Postcards*; 1906–1912, *Postcards with Embroidery*; 1906–1914, *Telephone*; 1920–1950, *Radio*; 1906–1912, *Young Love*; 1906–1912, *Mother and Child*; 1900–1920, 1920–1950, *Loving Couples*; 1900–1914, *Women's Political Movements*, углавном цртано, подсмешљиво; 1900–1920, *Erotic Cards*; 1909, *Trousers-Frock Fashions*, *Hat Fashions*; *Tight Fashions*; 1900–1920, *Birth*; 1897–1920, *Wedding Scenes*; 1900–1945, *River Bathing Lidos*.

⁴⁸ М. Прошић-Дворнић, Покушаји реформи одевања у Србији током XIX и почетком XX века, Градска култура на Балкану (XV–XIX век), 2: Зборник радова, Београд 1988, 205.

⁴⁹ C. Breward, н. д., 166.

⁵⁰ М. Prošić-Dvornić, *Odevanje u Beogradu...*, 2, 589–590.

⁵¹ М. Прошић-Дворнић, Покушаји реформи одевања у Србији, 201.

ЛИТЕРАТУРА

Аутомобил у Београду 1918–1941 [каталог изложбе], Београд 2002.

Beograd ad acta [каталог изложбе], Београд 2003.

Bernhard, W., *Picture Postcard Catalogue 1870–1945*, Hamburg 1971.

Božinović, N., *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd 1996.

Breward, C., *The Culture of Fashion: A New History of Fashionable Dress*, Manchester and New York 1995.

De la Haye, A. (ed.), *The Cutting Edge: 50 Years of British Fashion 1947–1997*, London 1996.

Debeljković, B., *Stara srpska fotografija*. Beograd 1977.

Dressed, undressed, BBC 1997.

Еко, У. (приређивач), *Istorija lepote*, Beograd 2004. [Превод дела: *Storia della bellezza*, a cura di Umberto Eco]

Епштајн, М., *Постмодернизам*, Београд 1998. [Превод дела: Михаил Епштейн, *Постмодернизм*]

Жујовић, Г, Радојчић-Костић, Г., *Капталот фототеке САНУ 1841–1947*, Београд 1998.

Копривица, Ч. Д., *Порекло и будућности Европе: Одисеја древне филозофске идеје академика Михаила Ђурића (Плато, САНУ, 2001)*, Збор-

ник Матице српске за друштвене науке 114–115, Нови Сад 2003, 315–317.

Јовановић, Б., (приређивач), *Мушкарца и жена* [зборник радова], Београд 2001.

Laver, J., *Costume and Fashion: A Concise History*, London 1995.

Липовецки, Ж., *Царство непролазно: Мога и њена судбина у модерним друштвима*. Сремски Карловци – Нови Сад 1992. [Превод дела: Gilles Lipovetsky, *L'empire de l'éphémère*]

Љубоја, Г., *Неке социо-културне одреднице њоложаја жене у урбаном суседству*, Етнолошке свеске 6, Београд 1985, 5–10.

Marković, P. J., *Beograd i Evropa 1918–1941: Evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*, Beograd 1992.

Маринковић, З, Филиповић, М., *Београђанка са стarih фототрафија 1860–1914: из збирки Музеја града Београда* [каталог изложбе], Београд 1986.

Менковић, М., *Женска шtamа и култи женствености у Београду у периоду између два рата: Часопис ЖЕНА И СВЕТ или о Революцији растућих очекивања (Revolution of Rising Expectations)*, Годишњак града Београда ЛП, Београд 2005, 253–279.

Отић, Љ., *Свејлојис и мода : Грађански косићим у делима војвођанских фотіоірафа (од груіе іоловине 19. до іридесетіих іодина 20. века)* [каталог изложбе], Нови Сад 2004.

Рарић, Џ, Sklevicky, L. (приређивачи), *Antropologija žene* [зборник], Beograd 1983.

Петровић, Е., *Култура женсківеносіи*, Етнолошке свеске 6, Београд 1985, 51–56.

Поповић, Б., *Мода у Беоіраду 1918–1941: катіалоі изложбе*, Београд 2000.

Прошић-Дворнић, М., *Женски ірађански косићим у Србији XIX века*, Зборник Музеја примењене уметности 24–25, Београд 1982, 22–26.

Prošić-Dvornić, M., *Mogućnosti korišćenja fotografije u proučavanju materijalne kulture*, Etnološke sveske 4, Beograd 1982, 94–108.

Prošić-Dvornić, M., *Odevanje u Beogradu od 1878. do 1915. godine* [необјављена докторска дисертација], 1–3, Beograd 1984.

Прошић-Дворнић, М., *Модни журналі у Беоіраду до краја Првоі свејскоі раіа: „Париска мода“, ванредно издање дневноі лисіа „Мали журнал“, Зборник Музеја примењене уметности 28/29, Београд 1984–1985, 63–74.*

Прошић-Дворнић, М., *Женско іиіање у Србији крајем XIX и іочетіком XX века и часо-*

іис „Домаћица“ (1879–1914), Гласник Етнографског института САНУ, 34, Београд 1985, 47–70.

Прошић-Дворнић, М., *Покушаји реформи одевања у Србији ііоком XIX и іочетіком XX века*, Градска култура на Балкану (XV–XIX век), 2: Зборник радова, Београд 1988, 177–206.

Скерлић, Ј., *Истіоријски іреілед сріске иііаміе 1791–1911*, Београд 1966.

Spasić, I., *Sociologija svakodnevnog života*, Beograd 2004.

Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, 2: *Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup*, Beograd 1988.

Stanišić, M., *Društveni položaj žene u Srbiji (1944–1955)* [необјављен магистарски рад], Beograd 2003.

Todorović-Uzelac, N., *Ženska štampa i kultura ženstvenosti*, Beograd 1987.

Ћирић, Д, Петровић-Ћирић, Л., *Беоіраг шездесетіих іодина XX века*, Београд 2003.

Fotografija XX veka: Muzej Ludvig u Kelnu, Beograd-Keln 2004. [Превод дела: *20th Century Photography*]

Фотіоірафија код Срба 1839–1989: катіалоі изложбе, Београд 1991.

Жена у варошкој српској ношњи
Благоје Ђорђевић, Горњи Милановац, 1925.
Етнографски музеј, Београд, 11163

Портрет Лујке Влајић-Буковац у богато везеној
свиленој хаљини како седи, Милан Јовановић, Београд,
1904–1910, Музеј примењене уметности, Београд, 14169

Зорка Стојановић
Франц Вурц (Franc Wurtz), Вршац, почетак XX века
Етнографски музеј, Београд, 16000

Божана Ивковић с девојчицом, аутор непознат, Ниш,
26 11. 1913, Музеј Понишавља, Пирот, IV-1879

Ана Ро (Anna Raux), удата Андоновић, професорка
француског језика, аутор непознат, Београд, око 1920.
Музеј града Београда, ФПУЕ 1779

Два мушкарца који читају
Петар М. Аранђеловић, Ниш, око 1900.
Прежа Милосављевић, Београд

Портрет два официра с књигама, Атеље Кениг, Београд, око 1900, Музеј града Београда, ф.л. 1516

М. Живковић са женом, Едвард Пле (Edward Plait), Бизерта, 1916–1918, Музеј града Београда, ф.л. 569

Љубица и Сава, Атеље Кениг, Београд, 1907. Музеј града Београда, ФЛ 853

Светозар Дамјановић, глумац, с мајком, браћом и сестрама, аутор непознат, 15. 3. 1907. Музеј града Београда, зб. ФЛ 326

Милица и Јаша Томић, аутор непознат, Нови Сад, крај XIX века, Боровој Миросављевић, Нови Сад

Влајко, Вида и Кима, аутор непознат, Пирот, 1919. Музеј Понишавља, Пирот, IV-1968

Даринка и Коста Главинић у свом стану са кћерима, аутор непознат, Београд, јул 1917, Музеј града Београда, УФЛ 1018

**Вера Јовановић пре удаје с другарицама,
аутор непознат, 1905.
Музеј града Београда, зб. ФЛ 230**

**Породица испред куће
Божидар Спасић, Београд, 9. 7.1914.
Музеј града Београда**

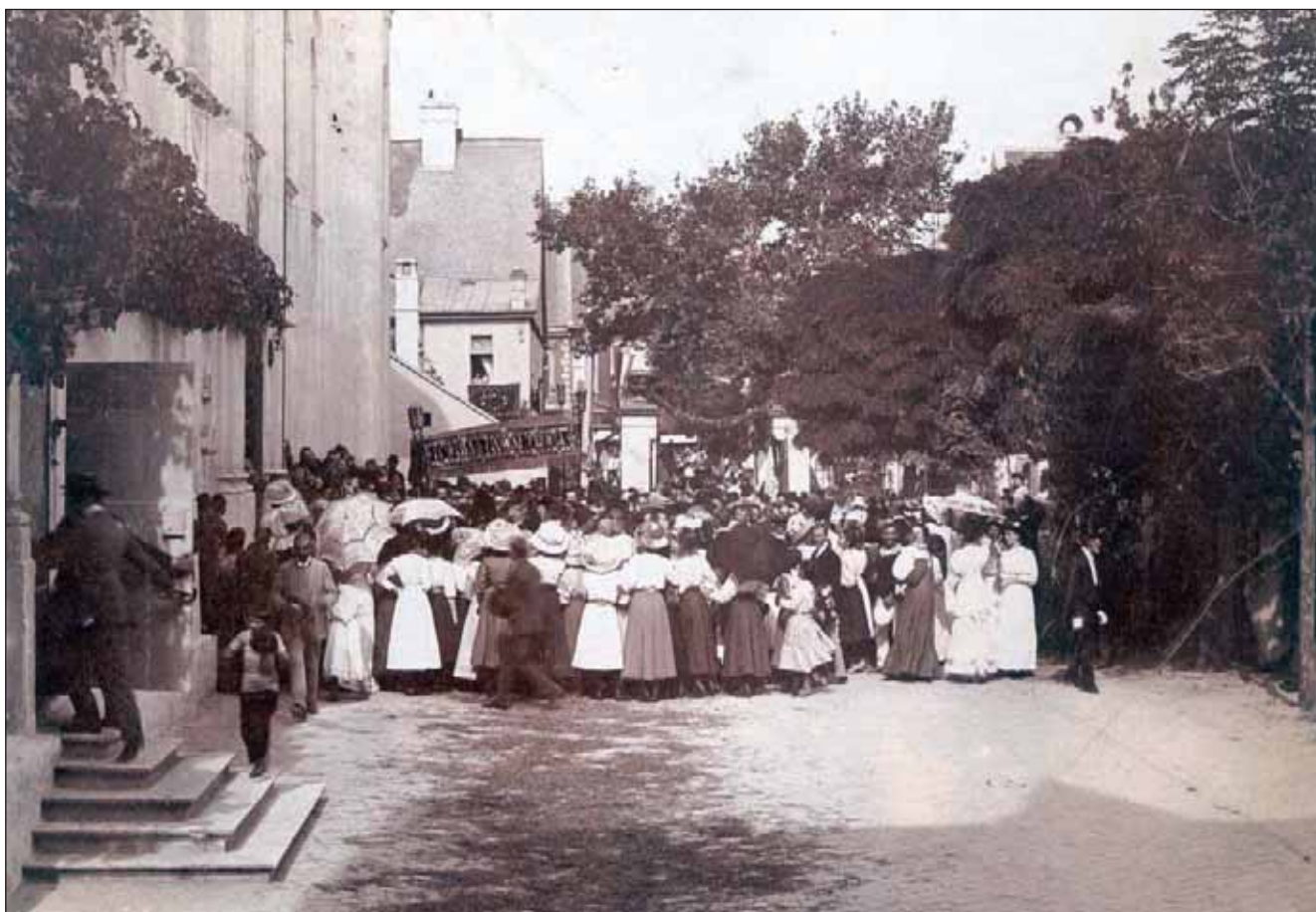

Жене с децом на тераси, аутор непознат, око 1900, Боривој Миросављевић, Нови Сад

Учитељица са ђацима чита на ливади, аутор непознат, околина Горњег Милановца, 1919.
Етнографски музеј, Београд, 15533

Долазак патријарха Лукијана у Земун, Рајишић, Земун, 1904, Давор Ранчић, Београд

Старији мушкарац са две жене и девојчицом у шетњи,
аутор непознат, 1913, Музеј града Београда, ф.л.1439

Купачице, аутор непознат, око 1920.
Љуба Маринчић, Београд

На реци, аутор непознат, 1904, Музеј града Београда, зб.ф.л.319

Купалиште Лидо у Земуну : дописна карта, аутор непознат, Земун, 1918, Давор Ранчић, Београд

Купалиште, аутор непознат, око 1920, Прежа Милосављевић, Београд

ЧАСОПИС ЗА ПОУКУ И ЗАБАВУ

Издази 1921. г. од 1.
јануара до 31. дец.
у 10 свезака, свака на
3 штампана табака.

УРЕЂУЈЕ:

Огласи по тарифи.
Рукописи се шаљу
уредништву. Прет-
плата се шаље адми-
нистрацији „Жене“
Нови Сад

МИЛИЦА ЈАШЕ ТОМИЋА

Цена „Жене“ за
1921. год. 50 динара,
пола године 25 дин.

Цена 1 свески 5 дин

На мору.

— Хајне. —

Заблиста море још једном
У сунца задњем сјају.
На жалу сами ја и ти
У немом загрљају.

Тад магла паде, шапну вал
И галеб један мину;
На оку твојем, к'о бисер драг,
Ах, суза једна сину.

Ја видех, како кану баш
На твоју руку белу,
И, клекнув, попих сузу ту,
Велику, сјајну, врелу.

И од тог доба силна жуд
Сажиже моје груди...
Несретна жено, сузом ме том
Ти отрова, залуди.

Б. Лазич.

Једној кокети.

Висте ми, госпо, загонетни јако....
Младост на лицу Вашем се огледа,
Сунце из сваког бије Вам погледа,
А Ви велити: живот Вам је пак'о.

Одговорни уредник: Јаша Томић.

Штампарија Супек-Јовановић и Богданов, Нови Сад

ЖЕНА

1

Жена, 1921.

Сараднице Жене, 1911.

Сарадници Жене, 1911.

Насловна страна 1911.

Насловна страна 1912.

NEW WOMEN PAPERS IN EARLY 20th CENTURY SERBIA (1900-1925)

**The Woman magazine, or, how to use polite letters to bring up some delicate question
about relations between men and women**

SUMMARY

Women clubs, women magazines and women themselves, mostly individually or organized into smaller groups, represented, if truth be told, the principal support for the Serbian woman who was struggling for political and social emancipation at the beginning of the 20th century. The models of womanhood which were offered, although they were based on foreign models, could not be fully realized due to general conditions which were generally unfavorable for the process of social modernization. However, the majority of female population in Serbia, primarily its urban part, was involved in the changes because several alternatives were available, ranging from the conservative one, over the civil-liberal one, to the socialist (communist) one.

Milica Jasa Tomic's *Woman* was an alternative for and the choice of a relatively small number of educated women in Serbia and Hungary, who, most frequently on their own, or, less frequently, with assistance of women clubs and organizations, started a struggle not only to achieve sexual equality but also for their part of equality to become public. For Serbia, which was patriarchal and man-centered, this struggle was pioneering and revolutionary. An intelligent, educated and sensitive woman, who can express her problems and show her feelings, would be understood and supported by a part of the Serbian male population, but, the majority of that population, who also had a big part of the Serbian female population on their side, would walk the tightrope, looking for a way to change things superficially, but, fundamentally, to give not one inch of their masculine land. Serbia, which had always been prone to divisions, would produce two factions. One of them, which had more supporters, advocated that women should receive education and have the same rights as men, but this had the purpose of preparing women, in a thorough and sensible way, to perform their "natural" role of "a reasonable housewife, good mother, honest partner for her husband and a productive member of the society". The other faction advocated equality on a fundamental level, which would make it possible for women to become active in public, to work, to get a job, to build a career and to enter politics.

Woman would set a goal to be modern, and Milica Jasa Tomic and women like her would pave the way for the modern Serbian woman.

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА

Јожеф Ердељи
РЕСТАУРАЦИЈА СТАКЛА

РЕСТАУРАЦИЈА СТАКЛА

САЖЕТАК: Реставрација стакла. Настанак, историјат и коришћење. Основни састојци, структура, технологија израде и украшавање стакла. Узроци пропадања. Чишћење, лепљење и поступци приликом реставрације. Препоручљиви материјали.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Стакло, историјат стакла, структура и технологија израде стакла, чишћење, лепљење и реставрација стакла.

У технолошком развоју човечанства једно од најимпресивнијих проналазака је стакло. Да ли је то откриће било случајно, како се закључује на основу писања римског писца Плинија, по којем је, група феничких трговаца шалитром застала на песковитој обали реке Беле (данашња река Акр у Израелу) да припреми храну. Огњиште које су формирали на песку оградиле су комадима соде. Под утицајем ватре сода се стопила са кварцним песком и тако је настало прво натријево стакло. Ту легенду тешко је проверити.

Чињеница је међутим да стакло настаје при топљењу кварцног песка, кречњака и соде са мањим примесама калцијумских и базних неорганских једињења.

Стакло, према археолошким налазима, је вероватно пронађено у Вавилону око 3500–3000. године пре нове ере. Стакласта материја се употребљавала као глеђ за облагање керамичких перли. Већ око 2500. године пре нове ере израђује се накит и разни амулети од стакла. Да су и Асирци познавали начин прављења стакла сведоче записи клинастим писмом на асирским глиненим плочама. Први докази о

изради стакленог посуђа нађени су у ископинама Ниниве.

Након освајања Вавилонa од стране Египћана у XV–XIV веку пре нове ере почела је

Слика 1 – Амфора са дршкама, источни Медитеран (I век п.н.е.)

производња стакла у Египту. Значајнија производња је нашла око 1370. године пре нове ере, када су у околини Александрије из тзв. натронских језера вадили соду, коју су помешано са кварцним песком у мањим посудама – теглама стопили у стаклену масу. У старом веку Александрија је била центар трговине стаклом у Средоземљу. Око 800. године пре нове ере Феничани преносе из Египта умеће прављења стакла, које од њих преузимају Грци и Римљани. У I веку нове ере Рим преузима примат у производњи стакла и то проширује по читавом Царству и Провинцијама. Стаклени материјал тада је био доста мутан и непровидљив, а од њега израђиван је углавном накит (перле, наруквице,

украше за фибуле) а у најмањој мери стаклене посуде. Тек у II веку римски стаклари су успели, додавањем арсеника стакленој маси, добити прозрано стакло. После пропасти Западног римског царства 476. године, континуитет и примат у стакларској производњи преузима Византија. За

време и после Сеобе народа производња стакла у Европи опада. У Немачкој, Француској и Чешкој у X веку ради значајан број топионица за производњу стакла, где су производили теже топиву зеленкасту стаклену масу. У наредном временском периоду све су бројније стакларе, нарочито у подручјима богатим шумама, тада нису познавали индустријску производњу соде, већ су одговарајућу и потребну алкалију, поташу (K_2CO_3) добијали из пепела сагорелог дрвета.

Из разних записа

античких и средњовековних писаца сазнајемо да су у суштини технологија и коришћени основни сировински материјали вековима остали не промењени. Међутим, извесне тзв. „технолошке иновације“ као на пример проналазак стакларске луле у Сирији у I веку пре нове ере, одакле касније доспева у Рим, дале су огромне могућности у обради стакла. Такође, велики допринос стакларској технологији дали су венецијски стаклари у XVI веку када су успели да произведу провидно и безбојно стакло. У Енглеској у другој половини XVI века George Ravenscroft додаје смеши стакла оловни оксид и производи тзв. „кристално стакло“ са изванредним квалитетима за обраду. Крајем истог

века у Чешкој је произведено прво кристално стакло додавањем креде у стаклену масу. Прво право ливено стакло произведено је у Француској 1690. године, док се извлачење стакла у плоче развило након 1750. године.

На нашем подручју (територија бивше Југославије) прве стакларе основане су у Дубровачкој републици у XV и XVI веку. Ту је стакло произведено под руководством венецијанских мајстора. У Словенији је такође било стаклара у XVI веку, али озбиљнија производња датира

из XVIII–XIX века (Храсник, Рогашка Слатина, Стража). Хрватска добија прве мануфактурне стакларе у XVIII веку. Упркос бројним налазима стакала, из разних времена, на територији Србије, тешко је са сигурношћу тврдити да је у Средњем веку постојала производња стакла, то настаје у XIX веку.

Опште узевши, средином XIX века, када се сода почела производити релативно је фтино, Leblanc – овом методом, а топионице стакла загреване Siemens-овом методом (регенеративно загревање), долази до праве индустријске производње, самим тим и до масовније употребе

стакла. Све до тог периода производња стакла је била у домену ручне израде – мануфактуре.

Слика 2 – Римске стаклене флаше (IV век п.н.е.)

Слика 3 – Чаша са апликацијама, Челарево, (почетак IX века)

Слика 4 – Радионица за израду стакла, Чешка (XV век)

Процес производње и технике

Приликом стварања стаклене масе потребно је састојке, који су припремљени на одговарајући начин, помешати у ватросталном суду, а затим то изложити температури која је у распону од 800 до 1300°C. При производњи стакла важан је поступак топљења, а за то је потребно специјално грађена пећ која је од ватросталног материјала, са ложиштем које је одвојено да дим и гареж не пада у стаклену масу. Пећ има, на делу где се топи стаклена маса, отворе кроз које се вади растопљено стакло и даље обрађује. У тим пећима и судовима маса се топи до житког стања и тако се добија стаклача. Отопљена стаклена маса се уобличава на два основна начина: изливањем или дувањем. Из ова два основна начина током векова развиле су се разне технике обраде стакла. Стаклена маса се после обликовања и хлађења стврдњава и даје чврсту прозирну материју од којег се предмети израђују.

Једна од техника обраде, која потиче још из Египта, је поступак ливења и пресовања, код којег се житка стаклена маса ставља у калуп, а затим пресује.

Од најстаријих обликовања стакла, када се жели добити унутрашња шупљина, ради се помоћу пешчаног језгра. У том случају у унутрашњости стаклене масе налази се гвозде на шипка са запеченом земљом и песком. Спољашњи изглед добија се ваљањем на равној плочи. По завршеном обликовању и хлађењу језгро (песак) се уситњавање вади.

Проналазак луле за дување стакла омогућавало је веома разноврсну обраду стаклене масе. Процес добијања предмета помоћу стакларске луле, одвија се углавном на следећи начин: крај луле (дужа, шупља гвоздена шипка на

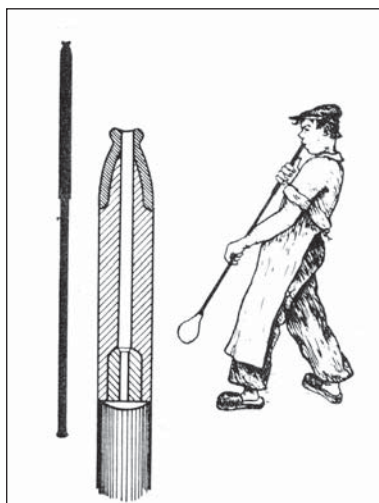
врху са дуваљком) најпре се загрева до усијања, на тренутак се ставља у воду да се стаклена маса за њу не би лепила. Уз стално окретање, крај луле умочен је у течено стакло у пећи да би се око ње накупила доста стаклене масе. За

Слика 5 – Дувачи стакла, Немачка (XVIII век)

тим се лула са стакленом масом износи до равне мермерне или гвоздене плоче, где се уз непрекидно обртање маса изравнава. Тада долази до дувања стакленог мехура до жељеног облика. Стаклени предмет се одваја од луле и хлади у пећи за хлађење. Техника дувања стаклене масе примењивана је и код рада са калупима, када стаклар помоћу луле ваздушним притиском утискује масу у облик калупа.

Да у почетку посао дувања стакла са лулом није био нимало једноставан и безопасан сведочи упозорење Theophylus Presbither-a из XII века, који пише у свом раду да „лулу за дување стакла, треба отклонити са усана што пре, да не би усисали пламен“.

Слика 6 – Изглед и пресек луле за дување стакла, дувач стакла са лулом

Шта је заправо стакло?

Неоспорно да је стакло један од најчешће и најразноврсније употребљених материјала са којим је човек свакодневно у додиру и који користи у најразличитије сврхе. У животу човека стакло као материјал игра веома значајну улогу. Замислимо живот без стакла, како би изгледало наше окружење? У свом технолошком развоју, од настанка до данас, стакло је дошло до неслућене могућности и значаја. Поменимо неколико под

ручја где је стакло скоро неминовно присутно. Замислимо савремене грађевине без стакла или домаћинства без стаклених посуђа, чаша и флаша. Развој и напредак хемије у многome зависи од стакла, јер је лабораторијско посуђе било од огромног значаја. Њена употреба у оптици је

Слика 7 – Стакло у оптици

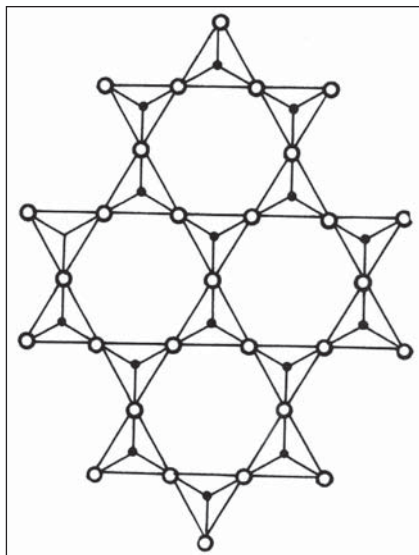
незамењива (наочари, увеличавајућа стакла, микроскопи, фотоапарати, телескопи итд). Чак и данас, приликом све веће употребе синтетичких материјала, стакло је један од најпоузданијих материјала за амбалажу.

Набројани примери ни изблиза не осликавају сва подручја у којима се стакло употребљава, али можемо закључити да је и данас један од неопходних и веома често употребљених материјала.

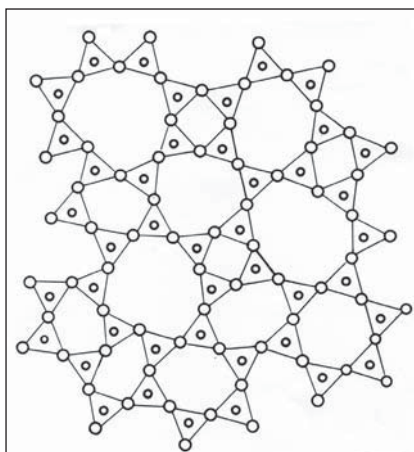
Француски научник Faraday је 1836. године установио да стакло није хемијски спој. Он је сматрао да је стакло раствор разних оксида, затим је руски научник Менделјејев, 1856. године стакло упоређивао са легурама. Може се рећи да још и данас у теорији стакла има не потпуно разјашњених питања. Према извесним савременим тумачењима стакло је једно квазикристално стање, где је кристална структура хетерогено распоређена.

Уколико разматрамо стакло из аспекта састава сировина (основних састојака) и начина добијања масе, чини нам се посве једноставним. „Узми песак, соду и креду, помешај, потом загреј смешу да се растопи, а потом је охлади“. Тим поступком добићемо чврсту материју са особинама течности, субстанцу, коју довољно загрејану можемо обликовати, дувати, пресовати или извлачити у разне облике. Тајна разноврсности особина стакла лежи у његовој унутрашњој структури – грађи. Иако је круто – тврдо и према томе материјал у чврстом стању – атомска структура му је неуређена, случајно распоређена – што је карактеристика течности. У току топљења састојака, атоми минерала из сировина бивају избачени из њихових равно тежних положаја у молекуларној структури и пре него што могу поново да се уреде у кристале, стакло се охлади и очврсне. Таква лабавост молекулске структуре даје стаклу невероватну

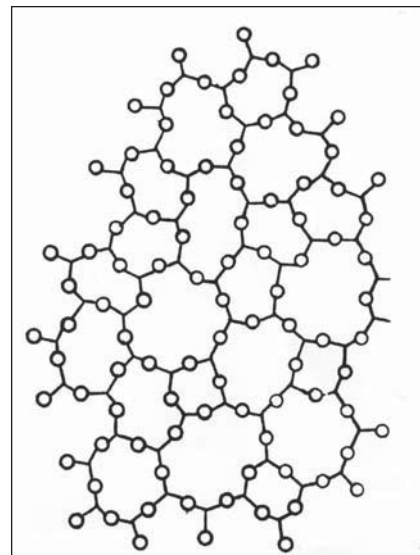

Слика 8А – Кристална структура кварца (према Zachariasen-у)

Слика 8Б – Квазикристална структура кварцног стакла (према Zachariasen-у)

Слика 8Ц – Атомска структура стакла

обрадивост и способност за растварање. Уколико стаклену масу сувише брзо охладимо може доћи до кристализације, када маса губи својства стакла. Тачка топљења чистог кварцног стакла је око 1700°C , међутим са разним примесамата се може спустити и испод 1000°C . Трајање топљења стакла је 12–30 сати.

Карактеристика чистог стакла је да сунчано светло кроз њега продире скоро без девијације.

Приликом производње стакла најзначајнија супстанца је кварцни песак, силицијум-диоксид (SiO_2), који се и сам може растопити и тада се добија тзв. кварцно стакло, што је у суштини веома скуп производ.

Дуготрајни рад и искуство одредио је састав појединим врстама стакла. На пример: бело прозорско стакло садржи 70–75% SiO_2 (кварц), 10–15% CaO (калцијум оксид) и 10–15% Na_2O (натријум оксид). Зависно од врсте стакла, поред основних оксида могу садржати тзв. модификационе оксиде, који су редовно оксиди једновалентних алкалних метала који у принципу омогућују нижу тачку топљења стаклене масе, а то су нпр. Na_2O , K_2O , Li_2O . Поред тога употребљавају се и тзв. стабилизациони оксиди као BaO , CaO , MgO , SrO , PbO . Ови оксиди су предодређени за побољшавање хемијских и механичких особина стакла. Код израде разних типова стакла, састав може да се мења, али силицијумдиоксид (SiO_2) као основна компонента мења се веома мало. У неким

случајевима Na_2O се мења са K_2O , а тада се тачка топљења смањује.

Основна стаклена маса лепо се боји. Евентуалне нечистоће у сировинама, нпр. присуство једињења гвожђа, може у извесној мери и нежељено да обоји стаклену масу. Стручњаци, добри познаваоци технике бојења стаклене масе, могу постићи изванредне ефекте у боји све до имитације полудрагог и драгог камења.

Бојење стаклене масе углавном обављају помоћу разних металних оксида (бојитеља) који се додају у одговарајућим концентрацијама. На пример: оксид гвожђа (FeO) даје зелено, никел оксид (NiO) мрку, кобалт оксид (CoO) плаву, јарка црвена боја постиже се колоидним финим честицама злата (Au), а млечно бело са цинк оксидом (ZnO). Боја стакла може да зависи и од валентног стања додатог елемента, нпр. тровалентни хром боји стакло у смарагдну зелену боју, док шесто валентни хром даје жуто стакло. Према искуственим саставима, са разним додацима, добијају се стаклене масе различитих боја и изгледа. Треба напоменути да је стакларима такође тежак задатак производња потпуно чистог и безбојног стакла, што се употребљава код оптичких инструмената.

Украсавање стакла

За велики број људи стакло је нека глатка површина, провидна и ломљива материја, међутим

та констатација је веома далеко од истине. Вековима су стаклари осим производње стакле не масе и бојења испитивали и стварали разне начине украшавања стакла. Од старих техника украшавања стакла помињу се: уметање разнобојних нити стакла, техника мозаика, емајла, Millefiori, диатретум, камео, fondi d'oro, брушење и други.

Мануелно дорађивање и извлачење вруће стаклене масе при изради стаклених предмета дувањем не би се могло сматрати као посебна техника украшавања, мада је овај поступак веома важан, јер без његове примене предмети понекад не би добијали жељени изглед. Из овог поступка развила се техника украшавања апликацијом.

Уметање разнобојних нити стакла састојало се у томе што су бојене нити стакла уметане у још мекану стаклену масу, затим је маса ваљана на мермерној плочи. Ова техника била је омиљена још у старом Египту.

Правилним ређањем обојених стаклених штапића у топлу стаклену масу која се налази у калупу и поновним загревањем, када се шта

пићи стопе са стакленом масом, добијала се техника мозаика.

Код технике Millefiori (хиљаду цветова), разнобојне нити стакла у топлом стању преpletане су у розете, цветове и друге форме. Од тога би се секле плочице, слагали у калуп или плочу, а преко њих издуван мехур. После тога у пећи на високој температури плочице би се стапале са стакленим мехуром.

Као техника, израда диатретума, још није у потпуности разјашњена.

Техника превученог и резаног камеа стакла настала је као покушај подржавања изгледа камеја, накита од драгог камена. Овде је тамнија стаклена маса, као основа, урађана у белу или светлију масу, а после хлађења површина је обрађивана резањем и дубљењем.

Веома атрактивна је техника fondi d'oro (позлаћивање), када се украсни детаљи изрезују из танких златних листића који се лепилом фиксирају. Тако декорисане површине прекривају се самлевеним стакленим прахом, а потом се загревају у пећи како би се стаклена прашина истопила и фиксирала декорацију.

Слика 9 – Чаша за вино, дувано у калуп, са апликацијом (прва половина XX века)

Слика 10 – Чаша, плаво дувано стакло, осликано емајл бојом (XX век)

Слика 11 – Чаше, брушене и гравиране (середина XIX века)

Код вишебојне декорације коришћена је техника емајла. Декорација је наношена на површину отопљеним бојама, чија је тачка топљења нижа од стакла, затим предмет се загрева у пећи да би се боје стопиле са основом од стакла.

Филигранско стакло добијало се укрштањем финих белих или обојених нити или штапића који су ређани уз унутрашње зидове калуца и преко којих је дуван стаклени мехур.

Потапање тек издуваног и топлог предмета од стакла у хладну воду назива се кракле техника. Предмет би тако добио плитке пукотине које би остале видљиве и после поновног загревања.

Урезивање орнамената или украсних детаља на површину стакла помоћу неког тврдог предмета назива се гравирањем. У неким временским периодима то је вршено и са дијамантом.

Брушење је техника украшавања којом се стаклу даје специфичан ефекат. Изводи се помоћу ротирајућих брусева од камена, кречњака

Слика 12 – Ваза са поклопцем, кристално стакло, брушено, дијамантска фасетажа, (почетак XIX века)

или метала на које капље вода са ситним песком. Брушењем су добијене површине редовно мутне и зато је потребно полирање. Код брушења предмет задржава основни облик, добијен ливењем или дувањем, док брушене и полиране површине подсећају и дају ефекат призматичних кристала који веома ефектно преламају светлост. Ова техника је омиљена код оловног „кристал“ стакла.

Матирањем обрађују се стаклене површине када се жели избећи блистав и рефлектујући ефекат. За то има више поступака као што су нека гравирања, утрљавања песка, дување песка или хемијским путем помоћу флуорне киселине која нагриза стакло.

Споменућемо и технику витроа (витража) што у суштини није украшавање стакла, већ коришћење разнобојних равних саклених плоча за израду декорације. Ова техника је коришћена у највећој мери код прозорских отвора нарочито код катедрала у средњој Европи у готичкој архитектури.

Слика 13 – Витраж, западна Европа

Слика 14 – Римско стакло (IV век)

Предмети од стакла у музејима

Приликом разматрања порекла стакла стичемо дојам да се ради о материјалу и предметима који потичу из веома старих времена.

У музејима уопште, па и у комплексним музејима по Војводини, налазимо стаклени материјал у разним збиркама. Најстарије стаклене фрагменте и предмете сусрећемо у археолошким збиркама. Из раног бронзаног доба потичу перле од фајансе (овде под фајансом подразумевамо силикатне масе) из некрополе код Мокрина. Средње бронзано доба обележено је ваљкастим и лоптастим перлама сразмерно већих димензија, што је последица побољшане производње „глазиране“ масе, зеленкасте и кобалт плаве боје. Напредак ове производње одиграва се у доба развоја металургије гвожђа, када се сировински састав мења и уместо фајанса користи стакло. Врхунац у производњи накита у латенском периоду (млађем гвозденом добу) представљају наруквице, најчешће израђене од тамноплавог стакла. Судове и друге предмете од

стакла, различите форме и намене, као и њихову производњу у централни Балкан доносе Римљани почетком нове ере.

Историјске и збирке културне историје поседују релативно добро сачувани стаклени материјал, самим тим што ти предмети потичу из времена већ развијене фазе производње стакла. Ту првенствено налазимо употребно стакло (чаше, флаше, посуђе, пехаре, свећњаке, лустере, лабораторијско стакло, украсе, накит и разну амбалажу)

У етнолошким збиркама такође налазимо веома различити стаклени материјал од употребног до вотивног стакла. Разни примерци стаклених чаша, флаша, лампи, огледала, иконе на стаклу итд.

Стакло као материјал релативно је отпоран на разне краткотрајне утицаје као киселине, лужине, гасови, разни органски растварачи, вода итд. Али није отпоран на извесне механичке утицаје, на притисак и удар је ломљив. Депонирање и чување предмета од стакла у музејским збиркама не причињавају знатне про

Слика 15 – Сервис за пиће, ливено, брушено и гравирано стакло (середина XIX века)

блеме, уколико се њима пажљиво рукује и чува у одговарајућим депоима (константно суво и без прашине).

Недостаци у стаклу и узроци пропадања

Приликом стварања стаклене масе може доћи до разних нежељених грешака и аномалија који утичу на даљу употребу.

Уколико посматрамо савремено стакло, до појаве дефеката при производњи долази на основу три групе узročника:

- површински дефекти, где спадају појаве као што су нити и конци на површинама стакла. Најчешће настају, упрошћено речено, као последица разлагања ватросталних опека која реагују са содом или самим стаклом;

- унутрашњи дефекти, где спадају појаве мехурова или „клица“, затим шлира или стрија. Најчешћи узрок појаве мехурића или „клице“ су гасови који настају као последице дисоцијације карбоната, сулфата или хидратисаних минерала из сировина које нису ослобођене из стаклене масе у току растапања и дораде. Мехурићи могу настати и приликом неправилног дувања стакла, а ређе због прљавих калупа. Шлире или стрије за разлику од нити и кончића, налазе се унутар стакла. Њихово присуство може знатно да умањи чврстину стакла.

- Појава камена, који може потицати из сировине или ватросталног материјала (посу да или пећи), а и као последица девитрификације, односно појаве кристализације у стаклу. Најчешћу врсту камена у стаклу представљају нерастопљена зрна кварца из песка. Камен који

је настао у процесу кристализације, тј. девитрификације стакла је последица непотпуног мешања састојака у стопљеном стаклу или снижења температуре у делу пећи.

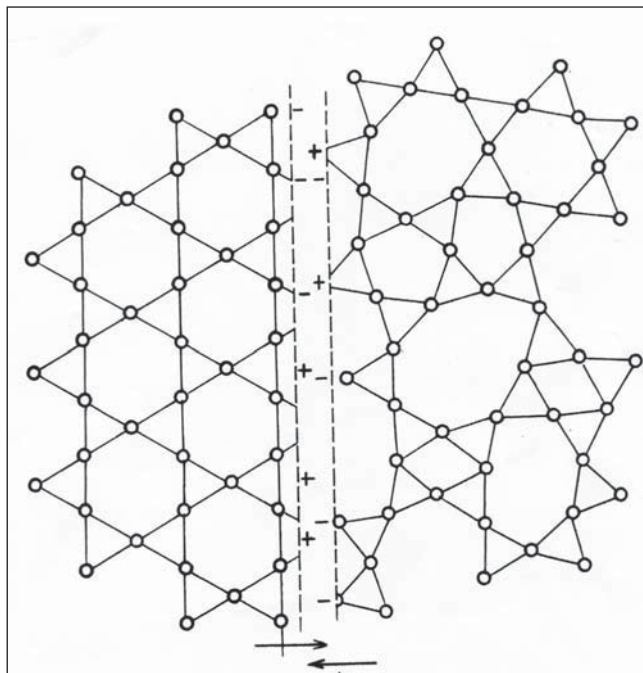
Излагање стакла атмосферским утицајима доводи у неким случајевима до његове корозије или површинског распадања. После дугог лужења алкалија на површини стакла у присуству атмосферског угљендиоксида, створиће се натриумкарбонат, међутим, уколико су алкалије потпуно уклоњене тада се запајају веома лепе корозионе шаре и листићи дендритичних облика. Сличне појаве корозије запајају се и на археолошким артефактима израђеним од стакла, који су дуго били покопани у влажној земљи. Познато је да је највећи број археолошких предмета од стакла пронађен приликом ископавања, управо због тога често имамо велике проблеме око заштитне обраде. То заправо и није за чуђење ако узмемо у обзир евентуалне недостатке и грешке које су настале приликом израде, ломљивост стакла и проведено време у земљи под различитим условима, где се могу одиграти веома штетни хемијски процеси на површини стакла. Ту спа-

дају већ поменуте хидролитичке промене, када се под утицајем влаге алкалије (натријеви, калијеви или калцијеви јони) се излужују из стакла. Тада површина стакла често постаје мутна, док се у драстичнијим случајевима на површинама стварају веома танке насlage у разним бојама тј. на стаје иризација стаклене површине. Помоћу микроскопских испитивања доказано је пропадање стакла у виду веома танких ламинираних слојева. Та структура је у великој зависности од промене садржаја влаге и температуре у тлу. Примећено је код извесних стакала, пребројавањем тих листића у створеним наслагама, да се они изненађујуће подударају са бројем година добијених приликом датирања на друге начине, односно одређивање времена када је стакло доспело у земљу. То приписују томе да годишње периодично обнављање временских промена, влажно-суво, утиче на стварање и одвајање тих слојева са површине стакла. На корозији стакла у великој мери утичу јони амонијака и фосфата (најчешће у гробним налазима), најопаснији су амонијум фосфати, док силикати и органски остаци у мањој мери штете стаклу.

Кристализација тј. девитрификација је та које један вид пропадања стакла. Како је то већ наглашено, стакло није кристална материја, а када се његова структура уређује у виду кристала, он губи својства стакла.

Слика 16 – Предмети од стакла, етнолошка збирка

Слика 17 – Шема механизма девитрификације (кристализације) стакла (према Cox, Kirby i Lungu)

Осим већ поменуте, на површинама стакла налазимо и друге нечистоће као што су остаци земље, глине, калцијевог карбоната или остатака металних једињења. У појединим случајевима те нечистоће се веома отпорно држе на стакленој површини, а њихово отклањање изискује доста труда. До сада поменуто, у односу на пропадање стакла, углавном се односи на предмете из домена археологије, док стаклени предмети у каснијим раздобљима имају мање-више површинску нечистоћу (често органског порекла) као и евентуална механичка оштећења.

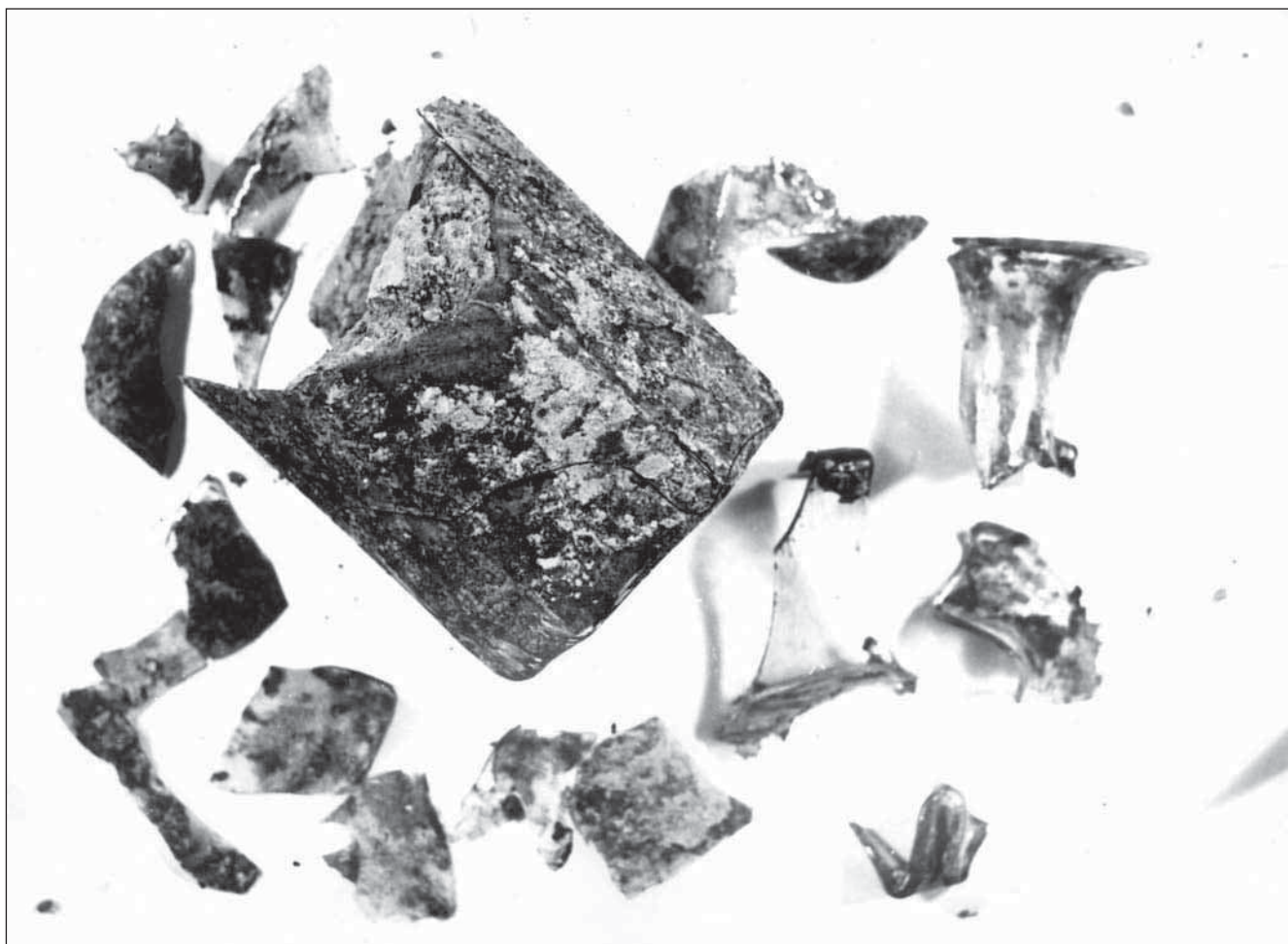
Који су задаци конзерватора – рестауратора?

Пре свега, уколико је то могуће, извођење превентивних послова на заштити што је препоручљиво извршити још приликом ископавања. То подразумева веома пажљиво „подизање“ фрагмената или предмета од стакла. Честа је

појава да су стаклени предмети – посуде, услед притиска земље или другог, знатно напукнути или изломљени. У таквим случајевима целисходна је привремена консолидација, споља и евентуално „земљана лопта“ у самој посуди.

Приликом такве консолидације препоручљиво је користити материјале чији су раствори компатибилни са релативно влажном средином. Нпр. у води растворљив поливинил алкохол (MOWIOL, MOWIOL N 30-98, MOWIOL 50-98) или раствор поливинилбутирала (PVB, RHOWINAL B) у етилалкохолу. Густину раствора подешавамо према потреби и жељеном резултату. За спољну бандажу стакла може се користити танка памучна газ, натопљена поменутим или сличним растворима, а у лабораторији бандажу лако одстрањујемо помоћу растварача.

Стаклене предмете који доспевају у конзерваторску лабораторију потребно је темељито испитати (макроскопски, микроскопски, а по потреби и могућностима и аналити-

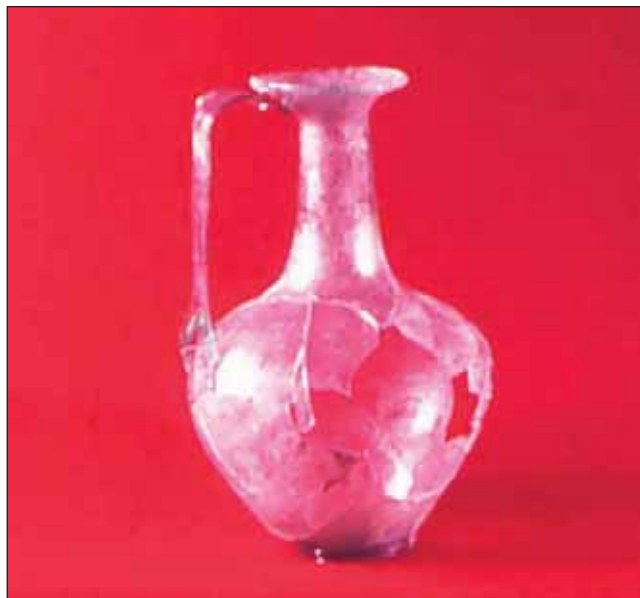

Слика 18 – Стаклена флаша након приспећа у конзерваторску лабораторију

Слика 19 – Римска флаша након слепљивања (IV век)

Слика 19А – Римска флаша након слепљивања (IV век)

чки). На основу резултата испитивања одредиће се даља методологија рада на заштити, односно конзервацији и рестаурацији стакла.

Поступак чишћења

Конзерваторски третман најчешће почиње са разним поступцима чишћења. За одстрањивање остатака земље или глине понекад је до вољан обазрив механички поступак под лупом са разним алаткама (игла, скалпел итд.) или прање у води са меканом четком уз додатак не ког неутралног детерџента или DBS пасте (до децилбензолсулфонат).

Уколико на површинама има знатнијих наслага кречњака (калцијевог карбоната) то је препоручљиво растворити помоћу 5% раствора киселине (нпр. сирћетне (CH_3COOH), лимунске или мравље (HCOOH)). Када се насlage растворе (тампонирањем или урањањем) стакло треба темељно испрати у води.

У случајевима када на површини стакла налазимо остатке једињења метала (нпр. продукт корозије метала који су били у додиру са стаклом) можемо одстранити помоћу третмана са 5–10% раствором киселине нпр. фосфорне (H_3PO_4), сумпорне (H_2SO_4) или азотне (HNO_3). Рад уз велику опрезност и местимични третман (приликом припремања раствора

киселине, треба увек киселину сипати у воду). Након чишћења стакло мора се добро испрати у води.

Треба поновити и нагласити, да након сваког поступка у циљу чишћења стакла мора се вршити испирање у води и то у више наврата (по могућности у дестилованој води).

Фрагменти стакла често су безбојни и веома танки, а у води тешко уочљиви, стога приликом чишћења и прања препоручује се рад изнад мрежице (уложак у судопер израђен од синтетичке мреже) који штити стаклене фрагменте од даљег ломљења или губљења у води.

Наведени поступци чишћења углавном се односе на тзв. археолошко стакло, међутим и код савременијег стакла поступак је сличан. Уколико постоји нечистоћа која је евентуално органског порекла (нпр. масноћа, смоле и др.) за чишћење може се користити неки од органских растварача као што су етилалкохол, толуол, терпентин, бензин и слично. У драстичним случајевима, када су насlage веома отпорне, и ако нема додира са металним деловима, може се чишћење обавити са тзв. хром-сумпорном смешом која деградира органске остатке. Веома опрезно са третманом, голом руком не додиривати, ова смеша је јако оксидационо средство. Након чишћења следи испирање у води.

Сушење

У основи, стакло као материјал прима веома малу количину воде. Ипак код процеса сушења треба бити опрезан. Препоручљиво је прво уроњавање фрагмената стакла у етилалкохол 96%, затим сушење на ваздуху и на крају у лабораторијској сушари на температури до 100°C уз присуство силикагела (стаклена зрнаста материја са великом моћи апсорпције воде, често бојен на плаво, уколико је засићен водом боја постаје ружичаста, могуће је регенерисати за гревањем.)

На тако припремљеним, чишћеним, испраним и осушеним фрагментима стакла могу се предузети наредне фазе конзерваторско-реставраторске обраде.

Спајање адекватних фрагмената и лепљења

Ова радна фаза је вероватно најузбудљивији, а уједно и најтежи део конзерваторско-реставраторског рада. Она изискује пуно стрпљења, вештине и искуства, а то је налажење фрагмената стакла који се међусобно уклапају – спајају. Није тешко замислити колики је труд потребан да се фрагменти из хрпе, понекад дебљине опна, пронађу и споје у целину.

Пронађени спојиви фрагменти стакла привремено могу бити спојени помоћу лепљивих трака, потом следи лепљење.

Због каснијих опредељења приликом избора, морамо укратко говорити о лепковима. Према дефиницији физичара, лепљење је резултат узајамног дејства настале привлачне силе између две чврсте површине. При лепљењу спојиви материјали се не мењају. Резултат ја чине или успешности лепљења зависи од међусобног утицаја материјал – лепило или лепило – лепило. Спој створен лепљењем увек се распада на месту где је најмања сила привлачења (адхезија).

У суштини сваки материјал се може залепити, али није свеједно чиме. У старим временима, за лепљење разних материјала, употребљаване су разне смоле, туткала и слично. Савремени лепкови су углавном синтетички ма-

теријали. Ови материјали својства лепљења постижу умрежавањем – очвршћавањем, на основу хемијских реакција. Углавном, код израде синтетичких лепила као основу употребљавају разне синтетичке смоле (нпр. епоксид, полиуретан, полиестар, полиацетат итд.). Постоје једно или вишекомпонентни лепкови. Вишекомпонентне пре употребе потребно је помешати тачно према датим упутствима произвођача.

Наводимо неколико употребљивих лепила за стакло, који су увек зависни од жељеног резултата или претходних третмана (консолидација, импрегнација итд.). Провидан раствор поливинилестара (UHU Alleskleber); раствор поливинилбутирала (RHOWINAL B); поливинилметилетар (LUTONAL M 40); метилакрилат-етилметакрилат (PARALOID B-72, ACROLOID B-72); разни кополимери акрилестера растворљиви у органским растварачима (ACRONAL 80, ACRYLIT); полиметилметакрилат предполимеризатум + активатор (PLEXIT 80, ACRYLIT); полиметилметакрилат предполимеризатум + активатор (PLEXIT 71 са Активатором 25); полибутилметакрилат (Bedacryl 122). Потребну густину можемо подесити са одговарајућим органским растварачима (ксилол, толуол, хлороформ итд.).

У новије време произведени и доступни су разни типови двокомпонентних епоксидних лепила, нпр: ARALDIT RAPID Transparent, ARALDIT AW 2 101 са Harterom HW 2951 или Henkel SUPER EPOXI. Наведени лепкови су углавном безбојни, али се могу и бојити.

Са лепим успехом може се користити и једнокомпонентни лепак на бази цианакрилата као Henkel SUPER BOND или Loctit SUPER BOND и слично.

Основу наведених лепила чине вештачки – синтетички материјали (полимери). Разни додаци повећавају отпорност полимера на температуре, док други повећавају механичку чврстоћу, док омекшивачи осигуравају гипкост лепила. Стабилизатори углавном успоравају старење лепила.

Избор лепила у многоме зависи од стања и дебљине стакленог материјала као и од евентуалних претходних третмана (консолидација, импрегнација итд.), количине лепљивих фрагмената (у односу на статистику предмета), боја и прозирности стакла.

Приликом лепљења, количина лепила између саставних површина, стаклених фрагмената треба да буде што је могуће мања, како не би дошло до деформације облика стакленог предмета – посуде.

Зависно од употребљеног лепила, вишак са површине стакла, отклањамо растварачима или механички, након потпуног отврђавања лепила.

Искуство нам је показало да при употреби лепила типа PARALOID, ACRYLOID или PLEXIT извесне деформације, настале приликом лепљења, могу се релативно лако отклонити термичким утицајем. Док код лепљења са лепилима на бази епоксидних или полиестарских смола, добија се веома чврсти спој који се накнадно тешко модифицира. Употреба једнокомпонентних цианоакрилата, као лепило, изискује веома прецизан, вешт и брз рад, наиме код њих очвршћавање на стаје у року од 30 до 60 секунди.

Са поступком проналажења спојних фрагмената и њиховим лепљењем, неоспорно је одрађен велики посао. Јер након тога, често је могуће одредити облик и димензије предмета – посуде, међутим како је већ то поменуто, стакло је веома ломљива материја, а нарочито ако није повезано у статичку целину, него је слепо од фрагмената, оно изискује извесно очвршћење или допуну.

У наредној фази заштите свакако треба настојати, уколико за то постоји могућност, да се изврши рестаурација како би осигурали дуготрајност, стабилност и што лепши естетски изглед предмета од стакла.

Рестаурација

Према опште прихваћеној дефиницији под појмом рестаурације подразумевамо обнављање, враћање у пређашње стање неког предмета, споменика културе или уметничког рада.

Код стакла поступци приликом рестаурације често су веома сложени, а то произлази од самог стакла као материјала. Не толико давно, ваљана и

коректна рестаурација стаклених предмета била је незамислива. Данас, захваљујући брзом развоју и производњи разних синтетичких материјала, могућа је њихова примена у рестаурацији, а тиме и постизање видних резултата. Приликом извођења рестаураторских радова на стакленом материјалу треба одабирати и користити синтетичке материјале чија својства најбоље одговарају у датом случају тј. да су провидна, да се боје у материјалу, да се могу на хладном или топлом (обликовати) и обрађивати, а да њихово присуство не нарушава естетски изглед предмета.

Слика 20 – Посуда – левак за одељивање

Зависно од стакленог предмета, његовог оштећења, места и величине допуне, дебљине зидова и технике израде као и боје, бира се одговарајући синтетички материјали. Од приличне је важности да су ти материјали стабилизовани на светлост, јер то обезбеђује што је могуће касније старење, да имају механичка својства (тврдоћу) што омогућава механичку дораду и да су бојиви у материјалу без нарушавања провидности.

За бојење провидних синтетичких материјала употребљавају се растворљиве боје, нарочито су погодне оне које се растварају у самој вештачкој смоли или у растварачу. Код

бојења у маси треба обазриво поступити, јер су те боје веома интензивне, тако да је понекад и неколико капи довољно да се постигне жеље ни ефекат. Лепи резултати су постизани са коришћењем Судан боје (BASF, Hoesht) које спадају у азобоје, растворљиве у мастима, уљима, смолама, алкохолима и угљоводоникима или са Малахит зеленом (Malahit-grün) која припада трифенилметан бојама. Добро се раствара у хлороформу.

У рестаураторској пракси, за сада, веома добре резултате дају безбојне двокомпонентне синтетичке смоле на бази епоксиде, полиестера и метилметакрилата. Те синтетичке смоле користимо путем ливења у калуп, директно на ношење на жељено место, док термопластичне фолије или плоче након моделирања и украјања улепљујемо на места где недостаје стакло. Површине и спојеви код свих употребљених материјала према потреби мање-више се механички дорађују.

Рад са термопластичном плочом – фолијом

Када су недостаци на стакленој посуди већи, целисходно је допуну вршити са синтетичком термопластичном плочом – фолијом коју сами израђујемо. (Назив плоча – фолија је намерна јер се понекад ради о дебљини свега 0.5 мм па и мање, у зависности од стакла).

Израда плоче од метилметакрилата

Од мономера метилметакрилата (типа GALA-CRYL или AKRILAT и сл.) одмеримо 100 мл, у стаклену лабораторијску чашу, то помешамо са 200 мл раствора 10% натријумхлорида (NaCl). Смешу улијемо у посуду за одељивање и добро промућкамо, потом оставимо на сталку неколико минута. Две течности ће се раздвојити, у горњем слоју биће мономер метилметакрилат (из ње желимо одстранити хидрокинон који је додат као стабилизатор), у доњем слоју налази се раствор натријумхлорида са испраним хидрокиноном смеђе боје. Помоћу славине на боци за одељивање, отпустимо смеђу течност

и излијемо (бацимо). Са заосталим метилметакрилатом овај поступак поновимо 2–3 пута, све док доњи слој има обојење. Затим у посуду за одељивање долијемо 200 мл дестиловане воде и промућкамо, оставимо на сталку неколико минута, поново ће се два раствора одвојити. Горе остаје метилметакрилат из којег на овај начин испирамо остатке досад употребљеног натријумхлорида. Након одвајања два раствора, доњи отпустимо помоћу славине. Поступак поновимо 2–3 пута. Потом раствор метилметакрилата налијемо на 50 гр силикагела у стаклену чашу ради отклањања остатака воде. Течност процедимо са филтерпапиром у стакленом левку. У процеђени метилметакрилат, који се налази у ватросталној лабораторијској чаши од 250 мл додамо 15–20 гр Бензоилпероксида ${}^6_5\text{CO-O-O-COC}_6_5$ је као катализатор) и добро промешамо, затим загревамо на воденом купатилу уз стално мешање. (Напомена: метилметакрилат је запаљива течност. Чувати од извора паљења. Никада не користити отворени пламен. Просторија мора бити добро проветрива или се користи простор за одвод испарења – дигестор). Загревање траје док супстанца не остави видљиви траг на страни стаклене чаше повлачењем са стакленим штапићем које користимо за мешање. Мешање можемо обавити и лабораторијским термометром, а то нам уједно служи и за контролу температуре. Уколико раствор који загревамо на температури од 75–80°C има тенденцију раста, треба је склонити са воденог купатила и хладити у посуду са водом. Када температура опадне на 40–50°C настављамо са загревањем и мешањем. Када се постигне жељена густина, масу пажљиво бојимо са одабраном бојом која је растворена у мономеру или другом растварачу, уз стално мешање. Тако припремљену масу метилметакрилата улијемо између две стаклене плоче. Узећемо две чисте, одмашћене стаклене плоче дебљине 3–4 мм величине 15x15 цм (или према потреби). Између стаклених плоча стављамо картон или слој папира дебљине стакленог зида које желимо добити. Три стране стаклених плоча залепљујемо са папирном лепљивом траком (тзв. фугпапир), а никако са синтетичким тракама јер се оне растопе. Повадимо папир

Слика 21 – Флаша са дршком и апликацијом након рестаурације (римски период, IV век)

Слика 22 – Чаша, након рестаурације (римски период, IV век)

Слика 23 – Флаша са дршком, након рестаурације (римски период, IV век)

између стаклених плоча и припремљену обојену масу метилметакрилата улијемо. Тако припремљени «сенвич» поставимо (са отвореном страном нагоре) у термостат где је температура 40-45°C на 24 часа. Након тога извршимо пробу помоћу игле, уколико она не улази или само веома тешко, процес отврђавања је завршен. Стаклени «сендвич» стављамо у суд са водом и кувамо све док се лепљиве траке и плоче не раздвоје.

Описаним поступком добијамо термопластичну плочу жељене дебљине и боје. За даљи рад (обликовање) могу се изградити разни калупи од силиконских маса (нпр. OPTOSIL P plus, GALASIL, KKD KONDOSIL или слично уз додатак одговарајућег активатора) које споља појачамо гипсаном кошуљицом. Уколико код тих калупа изградимо и негатив и позитив добићемо «алат» за обликовање. Како је припремљена танка плоча термопластична, она се загревањем помоћу инфрацрвене лампе или на други начин (нпр. провлачење кроз пламен шпиритус лампе) може опустити, биће флексибилна и можемо моделирати у калуп помоћу притиска. Добијене облике усецамо на потребна места и лепимо. Напомена: код опуштања термопластичне плоче приликом загревања морамо бити веома пажљиви, јер код прегревања долази до стварања мехурића или ства-

рања «пене» и тада материјал постаје неупотребљив.

Рад помоћу калупа за ливење

Поједини стаклени предмети или посуде имају знатна задебљања у материјалу (рубови, дршке, делови дна, украси). Недостатке на тим деловима веома је тешко надоместити техником слој на слој. У таквим случајевима препоручљиво је, уколико за то постоји могућност, изградити калуп (позитив и негатив) за одливање не достајућег дела. Калуп се ради са постојећег дела или се моделира. Изливање недостатака помоћу калупа може бити на месту недостатка (директно) или посебно обрађена, изливена, а потом обрађена, монтирана и лепљена.

Код израде калупа препоручљиво је употреба силиконске масе. Она даје добар отисак, а и рад са њима је релативно комфоран и прихватљив. Приликом одабира силиконске масе морамо бити обазриви, наиме осим позитивних својстава, поједине могу због своје продорности да учине компликације при раду, нарочито ако на површинама има ситних пукотина, отвора или недостатака. У тим случајевима потребно је површину са којег желимо скинути негатив изолирати, или одабрати силиконску масу која

је великог вискозитета и брзо отврдњава. Добри резултати постижу се употребом разних силиконских кондензационих материјала за скидање отисака (неке производе већ смо раније поменули, међутим на тржишту постоји велики број погодних и употребљивих силиконских маса). У поједине калупе – негативе од силиконске масе који имају већу еластичност могу се одлити и детаљи са веома захтевном формом. Предност силиконских калупа (зависно од типа) је да су еластичне, да се за њих не лепе епоксидне, полиестерске и друге синтетичке смоле, што им даје примат код употребе. Осим већ поменутих силиконских маса за израду отисака и калупа могу се користити и други материјали. На пример: Latex guma, Vinil guma, а евентуално код већих равних површина моделарски гипс уз адекватну изолацију стаклене површине.

Синтетичке смоле, епоксидне или полиестерске, ако смо се за њих одлучили приликом рестаурације, након потпуног очвршћавања омогућују механичку дораду површина све до полирања. Поменуте синтетичке смоле су углавном двокомпонентне (основна смола и очвршћивач), а код мешања састојака увек се треба стриктно држати односа смоле и очвршћивача према упутствима произвођача.

Лепи резултати су постигнути са: течним, провидним двокомпонентним полестерском смолом (са уграђеним UV стабилизатором) VIAPAL H-210-BS и са разним типовима епоксидних смола као ARALDIT RAPID TRANSPARENT, ARALDIT AY 103 са HY 991 у односу 10:4, ARALDIT AY 103 са HY 596 у односу 10:4. На водене смоле можемо бојити у маси са одабраном бојом у растварачу.

Рад наношењем синтетичке смоле слој по слој

Овај поступак је наизглед једноставан, међутим током рада могу се јавити разне потешкоће. До постизања одговарајуће димензије дебљине стакла, који недостаје, потребно је у више на врата наносити припремљени синтетички материјал – смолу, а након очвршћавања површину обрадити. Поступак је препоручљив у случајевима када су мања оштећења и недостаци на

предмету. Као подлогу можемо користити силиконску масу, винил гуму или Scotch траке.

Приликом додавања синтетичких смола методом слој на слој, убрзавање желирања смоле можемо постићи употребом инфрацрвене лампе. У посудици од силикона или алуминијске фолије уз стално мешање припремљену синтетичку смолу загревамо. Овај поступак изискује пажљив рад јер при прегревању у смоли настају мехурићи или долази до стварања пене, а тада материјал постаје неупотребљив.

Након потпуног отврдњавања нанети синтетички материјал може се механички обрадити и полирати помоћу разних алатки и средстава.

Рестурација стакленог пехара

Стаклени пехар из римског периода (некропола, Дукља, IV век). Пехар са постољем, странице украшене стакленим нитима који образују „ромбична поља“ у којима се налазе рељефне апликације од пуног ливеног стакла у виду розете са коњском главом. Боја стакла је светлозеленкасто жута, релативно добро провидна. Предмет је у знатној мери фрагментован. Преломи су оштри и местимично искрзани. Нечистоћа је углавном од остатака земље и глине. Осетније корозије и девитрификације нема.

Фрагменти су очишћени, а затим темељно сушени. Делови пехара који се међусобно уклапају су лепљени једнокомпонентним лепилом на бази цијанакрилата „IS – 12“, док су пукотине и места искрзања заливени са ACRYLOID-ом. Након слеpljивања на пехару уочљиви су знатни недостатци.

Рестаурација је изведена комбинованом методом и са употребом различитих синтетичких материјала. Ради добијања основног облика (зида) пехара, веће партије и где недостаје стакло, рестаурирано је са метилметакрилатном плочом дебљине 0,5 до 0,6 мм, која је посебно израђена и бојена у материјалу (како је то већ раније описано). За одговарајуће обликовање метакрилатне плоче коришћен је калуп од силиконске масе, која је споља укрупњена гипсаном кошуљицом. Метакрилатне плоче, које су термички „опуштене“ и обликоване, украјају се на

Слика 24А – Пехар са стопом, украшен апликацијама
након слепљивања (некропола Дукља, IV век)

Слика 24Б – Пехар са стопом, украшен апликацијама
након слепљивања (некропола Дукља, IV век)

Слика 25 А – Стопа пехара након слепљивања

Слика 25 Б – Стопа пехара након рестаурације

жељена места. Укројени делови улепљивани су са густим предполимеризатумом метилметакрилата (од чега је плоча и израђена).

Танке апликације у виду нити, који обликују ромбична поља, израђена су од полиестарске смоле VIAPAL H-210-BS (са стабилизатором на UV зраке) изливањем у калуп од силиконске масе, а након отврдњавања налепљивани на одговарајућа места са ACRYLOID-ом. Допуна недостајућег дела стопе, такође је израђена од исте синтетичке смоле уливањем у силиконски негатив а потом механички дорађена.

Помоћу силиконске масе за ливење (GISSMAS 56) је израђен калуп апликације са коњском главом, а потом је излив на апликација од епоксидне смоле ARALDIT TRANSPARENT. Након отврдњавања, добије не апликације, залепљене су на одговарајућа места са ACRYLOID-ом.

Места на површинама где су извршена лепљења, допуне или друге интервенције након дораде су чишћене и полиране.

Слика 26 – Пехар са стопом, украшен апликацијама, након рестаурације (некропола Дукља, IV век)

Фотографије:
Мр Владимир Червенка
Милица Ђукић
Јулија Пап

ЛИТЕРАТУРА

1. Б. Јовановић, *Стакло у праисторији Централног Балкана*, у: *Књига о стаклу*, Јагодина 2002.
2. М. Бојкић, *О стаклу*, у: *Књига о стаклу*, Јагодина 2002
3. Ж. Костић, Н. Костић, *Камен у стаклу*, у: *Књига о стаклу*, Јагодина 2002.
4. Љ. Вујаклија, *Стакло из збирки Музеја града Новог Сада*, Каталог изложбе, Нови Сад 1992.
5. Z. Szalay, *Az üveg romlásának okairól*, MÚZEUMI MŰTÁRGY-VÉDELEM 2, Budapest 1975.
6. V. Takács, *A különféle művészégekről*, prevod Theophilus Presbyter, Budapest 1986.
7. K. Schlager, *A múzeumi fém műtárgyak állagvédelme*, MÚZEUMI MŰTÁRGYVÉDELEM 1, Budapest 1970.
8. A. Timárné Balázs, *Műanyagok a műtárgyvédlemben*, Budapest 1978.
9. L. Oswald, *Műanyagok színezése*, Budapest 1967.
10. H. Römpp, *Vegyészeti lexikon*, Budapest 1961.
11. *Kultúra világa, Technika fejlődése*, Budapest 1966.
12. A. Jackson – D. Day, *The Antiques Care & Repair Handbook*, London 1984.
13. I. Tavas, *Üvegrestaurálás*, MÚZEUMI MŰTÁRGYVÉDELEM 2, Budapest 1975.

GLASS RESTORATION

SUMMARY

The first part of this paper contains data on the origin and development of glass production, starting from the probable emergence of the craft in Babylon (around 3500 BC) up to the middle of the 19th century, when the manual production techniques of old were replaced by industrial mass production of glass objects.

In the section which deals with production techniques, one can find concise descriptions of the basic methods of producing glass mass as well as descriptions of basic processing techniques, such as rolling on a slab of stone, blowing glass inside moulds, sheet glass techniques and the standard glassblowing technique.

The paper also contains a chapter which is exclusively focused on the importance of glass in man's surroundings. The text provides a list of various physical and chemical properties of glass, a list of the most important mineral raw materials which are used in glass production, as well as descriptions of general methods of glass mass coloring and descriptions of how particular coloring agents are used.

In the section which deals with decorating skill in glassware production, there is a list of various decorating techniques that have been used since the very beginning of the craft. Each decorating technique is briefly described.

The author places particular emphasis on glass object in museums and classifies them into the following groups-collections: archeological, historical, cultural-historical and ethnological. There is also a list of the most common production flaws which represent one of the major causes of glassware deterioration, especially in the group of the so-called archeological glass objects which had been subject to prolonged stressing and exposure to contaminants in the ground. The author mentions hydrolytic deterioration, devitrification and mechanical damages.

In the chapter entitled "What is the Task of the Conservator – Restorer" there is a description of various working procedures which are to be conducted in order to protect and preserve glassware. There is also a description of the precautionary protection of glassware which should be conducted in the course of excavation work, as well as descriptions of cleaning methods, drying techniques, methods of gluing fragments. There is also a list of individual materials that can be recommended on the basis of previous experience.

The topic of glass restoration is covered in great detail. There are descriptions of various techniques, as well as descriptions of various materials (various synthetic waxes) that, on the basis of previous experience, have proven their usefulness in this respect. In this context, there is a detailed description of how to produce methylmethacrylate plates and color them so that they match the color of the original, which is a technique that can be used when restoring bigger missing parts of glass object.

In the final section, using photos and descriptions, the author provides a detailed account of how an antique glass cup with decorations (the necropolis of Duklja, 4th century AD) was restored. In this process, a combined technique and various synthetic materials were used.

KEYWORDS: origin of glass, glass production, glass properties, archeological glassware, glassware in museums, protection and preservation of glassware, techniques and materials for restoring glassware

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Академик Славко Гавриловић
ЖАРКО ДИМИЋ, *ВЕЛИКИ БЕЧКИ РАТ И
КАРЛОВАЧКИ МИР 1683-1699 (Хронологија)*

Др Драго Његован
СЛОБОДАН С. РАДОВАНОВИЋ,
ПЕТРОВАРАДИНСКИ КОМУНИТЕТ 1702-1848.

Проф. др Љубивоје Церовић
ЖАРКО ДИМИЋ, *ТОПЕНИМИЈА СРЕМСКИХ
КАРЛОВАЦА*

Др Младенко Кумовић
ВОДИЧ, *МУЗЕЈИ И ГАЛЕРИЈЕ НОВОГ САДА И
ВОЈВОДИНЕ*

Јелена Бањац
ИЗЛОЖБА *РАЂАЊЕ ПРОСТОРА*
ЂОРЂА ЛАЗИЋА – ЋАПШЕ

Јелена Бањац
ИЗЛОЖБА *ФОТОГРАФИЈЕ*
ДРАГАНА С. ТАНАСИЈЕВИЋА

Мр Лидија Мустеданагић
ИЗЛОЖБА *ИНСИГНИЈЕ ДИНАСТИЈЕ*
КАРАЂОРЂЕВИЋ

Мр Милена Лесковац
ИЗЛОЖБА *СЦЕНА И КОСТИМ*

Душан Миљковић
*АРХИВ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ
КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ*, нова серија, књ. I,
Сремски Карловци 2006.

Даница Симоновић
ИЗЛОЖБА *МОДЕРНА НИША 1920–1941*

Жарко Димић, ВЕЛИКИ БЕЧКИ РАТ И КАРЛОВАЧКИ МИР 1683–1699 (Хронологија), Београд 1999; 319 стр.

Иако са великим закашњењем, књига наведена под горњим насловом заслужује стручну оцену због своје велике вредности и трајности.

Књижевник и историчар Жарко ДИМИЋ своју књигу означио је као *Хронологију*, а ја морам рећи да је био прескроман, јер је реч о висококвалитетној студији, писаној на врло богатој, пробраној литератури са коректно навођеним научним апаратом. Своју скромност он показује и у једном од основних закључака своје књиге кад каже да «не доноси нове и непознате податке». Но, за шири читалачки публикум, укључив и просечно образованог стручњака, којима је књига намењена, скоро све је ново и на нови, научни начин презентовано! Нео-спорну корист имаће и историјска наука, јер ће ово бити незаобилазни приручник, преглед, за сваког историчара, почевши од мене, који сам стално био у току рада на књизи.

Књига Ж. Димића је књига о Европи пре три века, а посебно о њеним југоисточним деловима. Она се, по ред Аустријске и Отоманске царевине, односи и на Млетачку републику, Пољску, Русију, али и на западне земље: Француску, Енглеску и Холандију – мање или више директно. Али, изнад свега, то је књига о српском народу од Коморана, Будима, Јегре, преко Темишвара до Ердеља, од Црне Горе, преко Приморја до Лике и Баније, Хрватске и Славеније и Штипа, Призрена, Приштине и Ниша, а увек преко Београда који прелази из руку Турака у руке хришћанске војске, па опет под Турке, па под опсаду, па као полази-ште Сеобе Срба. То је књига о почетној фази тзв. Исто-чног питања, отвореног до наших дана.

Димићева књига састоји се од пет глава, закључка, регистра, списка литературе и Прилога. Поглавља су: Опште стање у Европи током XVII века; Опсада Беча и стварање Светог савеза, Срби у борбама против Турака од XV до XVII века; Рат у Србији; Ток мировног Конгреса.

Писац даје јасну скицу политичких прилика у Европи XVII века, посебно односе будућих учесника у рату: Турске, Аустрије, Млетачке републике, Русије и Пољске. Релефно приказује опсаду Беча 1683. и пораз Турака на Калембергу, детаљно описује борбе за ослобођење Угарске, ратовање на личко-босанском, далматинском и при морском ратишту, на Јонском мору, Мореји, Криту, Подолији, Азову, Ердељу, али је тежиште пишевог излагања ипак на учешћу Србије у том рату, на српским и „рацким“ милицијама и славним командантима, данас мање познатих, почешће само по имену, као што су Павле Несторовић Деак, Стефан Продан Штета, Јован и Мојсије Рашковић, Јован Текелија, Антоније Знорић, Стојан Јанковић, Бајо Пивљанин, Јован Монастирлија и десетине народних

капетана, који се као метеори појављују и губе. Не заборавља ни европске владаре и славне царске војсковође, попут принца Лодренског, маркгофа Баденског, Пиколоминија, Штрасера и, надам се, најславнијег међу њима, принца Евгенија Савојског.

Из књиге Ж. Димића недвосмислено произилази да није реч само о рату великих сила на нашим просторима него и о свеопштем устанку српског народа на целокупном његовом, тада широком и прешироком етничком простору. Овде је немогуће наводити све битке и окршаје у којима су Срби учествовали: краће би било поменути оне у којима их није било.

У току Бечког рата пострадале су српске земље, али највише Србија преко које су продирале, напредовале и повлачиле се разуларене турске, татарске и арбанашке хорде, аустријске и друге хришћанске регimente које су имале мало обзира према српском народу: сви су узимали храну, новац, стоку, тражили контрибуцију, злостављали, силовали, у робље одводили, убијали, масакрирали, плачкали, скрнавили и спаљивали цркве и манастире. Била је то трагедија неограничених размера иза које су до данас допрли само штурти записи летописца, само вапаји са маргине црквених књига или натписа са поцрнелих зидова опоганених богомоља. Било је то време за које је Милорад Панић Суреп с правом рекао да су живи завидели мртвима!

У драматична збивања Бечког рата Жарко Димић уткао је Велику сеобу Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем као један од болних сегмената наше историје и указао на њене последице, оцртао нам је ликове старог патријарха и Исаије Ђаковића, несудећег ног деспота Ђорђа Бранковића и других водећих Срба, учесника у том делу српске драме. Одсликао нам је пре судне битке у другој фази ратовања – ону код Сланкамена и ону код Сенте, у којима су Срби имали, можда, и пресудну улогу (Монастирлија, Текелија).

Најзад, писац нам је згуснуто и пластично приказао ток преговора између хришћанских сила и Турака, који су се, после обостраног замора од ратовања, водили на земљишту Карловаца, који су преко њих ушли у светску историју. А ти преговори трајали су дуго, јер је било тешко ускладити захтев Турака да се пође од начела *Status quo ante* и савезничког *Uti possidetis*, односно од тешко помирљивих ставова Млетачке Републике и Отоманске царевине у погледу разграничења на морима и сувомеђама у Далмацији, Херцеговини, око Дубровника.

Посредници у преговорима били су представници Енглеске и Холандије, искусни дипломати тог доба.

Не описујући границе у целини, што наш аутор не пропушта, навешћу само оно што се односило за наше национално, етничко подручје: На западу граница је са Купе пренета на Уну, а на сувомеђи померена подаље од Велебита; Млечани су добили Книн и друге значајне стратешке тачке; Хабзбуршка монархија је своје границе према Турској померила далеко на југ – на Саву, Тису, Мориш – на домак Београда. Но, нове границе нису биле дуга века, јер су измењене већ у рату између Аустрије и Турске 1716–1718. и 1737–1739, кад су се на дуго време усталиле на Сави и Дунаву.

* * *

Књигу Жарка Димића кресе уметнички стил, осећање мере и сразмере, избор чињеница и њихова презентација,

као и изузетна техничка опрема и обиље илустративног материјала: многобројне гравире, мапе, факсимили, слике, композиције, портрети, бакрописи, медаље, скице... И што је потребно посебно истаћи, то је њихово уклапање у основи текст књиге, њихов распоред и висок технички ниво, тако да књига делује не само као научно него и уметничко дело.

Књига је снабдевена именским и географским регистром, као и списком употребљене историографске литературе.

Као прилоге, на крају књиге, Димић је донео интегралне преводе Мировног уговора Аустрије са Турском и Турске са Млетачком републиком.

Да закључим: Жарко Димић написао је књигу вредну сваке пажње, књигу која неће застарети ни својом садржином, ни својим естетским квалитетима.

Академик Славко Гавриловић

94/497.113 Petrovaradin "1702/1849"
821.163.41-95

Слободан С. Радовановић, ПЕТРОВАРАДИНСКИ КОМУНИТЕТ 1702–1849, Футура публикације и Субурбиум, Нови Сад 2006

Пред нама је књига Слободана С. Радовановића у којој је на прегнантан начин описана историја Петроварадина, од 1702. тј. успостављања нових војних граница до 1849. године, тј. краја Мађарске револуције и Српског народног покрета. Књига има 300 страница, илустрована је картама и фотографијама, снабдевена је научним апаратом. Аутор је користио доступну литературу – педесетак публикација и архивску грађу – из Дворског и Ратног архива у Бечу, Архива Хрватске у Загребу, Архива Војводине у Новом Саду, Архива САНУ у Сремским Карловцима. – која представља прворазредни историјски извор. Одређене податке црпео је и из Музеја Војводине и Музеја Града Новог Сада. Илустрације за књигу одабране су из Војног музеја у Београду, Музеја Војводине, Архива Војводине, Историјског архива Града Новог Сада, Музеја Града Новог Сада и Националног музеја у Будимпешти. У илустровању књиге аутору су помогли мр Агнеш Озер, музејски саветник и Синиша Јокић, кустос за Петроварадинску тврђаву Музеја Града Новог Сада, који је био и стручни сарадник господина Радовановића. Рецензент књиге је академик Чедомир Попов, а уредник Бојана Каравидић. Аутор фотографија је Феђа Киселички, фотограф Музеја Града Новог Сада.

Радовановић је, поред увода и закључка, материју књиге организовао у осам поглавља, пратећи маркантне догађаје који су утицали на развој места и обрађујући пажњу на поједине аспекте живота његовог становништва. У првом поглављу *Комунитет Тврђаве и места Петроварадин и организација војне и коморске власти у њему* обрађена је најранија фаза посматраног периода. Она обухвата статус места до успостављења аустријско-турске границе на Дунаву (Пожаревацким миром), делатност језуита у Петроварадину, делатност фрањевачког конвента, развој трговине и занатства после оснивања градске општине, појаву куге и проблем разбојништва у овом времену.

Друго поглавље бави се оснивањем Слободне стрељачке компаније и реорганизацијом власти у Петроварадину, све до Регуламента из 1787. године.

У трећем поглављу расправљају се етно-демографски проблеми, а нарочито колонизација Немаца у Буковац, који је подређен Петроварадину, као и територијални аспект тј. намена појединих површина.

Четврто поглавље је посвећено привредним питањима: трговини, занатству, крчмама, пиварама, цигланама, питањима градских закупаца, воденицама, виноградарству, сточарству, пчеларству и градским финансијама.

У петом поглављу обрађена је проблематика здравства, а посебно развој здравствене службе, успостављање градске болнице, питањима куге у Петроварадину и Буковцу и другим здравственим и санитарним питањима.

Шесто поглавље бави се црквама и свештенством, богомољама – католичким и православним, односима између појединих редова и уопште верским и црквеним питањима.

Седмо поглавље посвећено је школству, његовом развоју, појединим истакнутим прегаоцима на овом пољу, улози просвете.

У осмом поглављу детаљно је обрађена тема *Петроварадински комунијетет у време Мађарске буне и Српској народној војска*, дакле у преломним догађајима средине XIX века. Овде ћемо наћи веродостојна сведочанства о почетку мађарско–српског рата (12. јуна 1849) и политици генерала Храбовског, Тврђави под влашћу Мађара, улози генерала Киша у разарању Новог Сада (12. јуна 1849), преласку Тврђаве у руке Аустријанаца (7. септембра 1849) и разлозима за каснију предају у односу на опште полагање оружје после пораза мађарске војске код Вилагоша. У овом одељку објашњена

је специфична, тј. неактивна улога Петроварадинаца у четрдесетосма-шкој револуцији, у односу на суседни Нови Сад, Буковац и Сремске Карловце. Коначно, аутор је осветлио и положај Петроварадина, односно Петроварадинског комунијетета под управом Банатско–српске земаљске војне команде у Темишвару, првих година постојања круновине Војводства Србије и Тамишког Баната.

Као што видимо, хронолошко–тематски приступ аутора питању Петроварадинског комунијетета у посматраном периоду, резултирао је значајним налазима. Добили смо детаљан историографски приказ развоја Петроварадина, који је – пре свега због Тврђаве – често био у позицији значајног места на југу Аустријске царевине и у жижи њеног интереса и интересовања.

Иако ово дело спада у ресор завичајне историје, оно има далеко шири значај. Наиме, друштвено–економски однос у аустријској Војној граници, као посе-

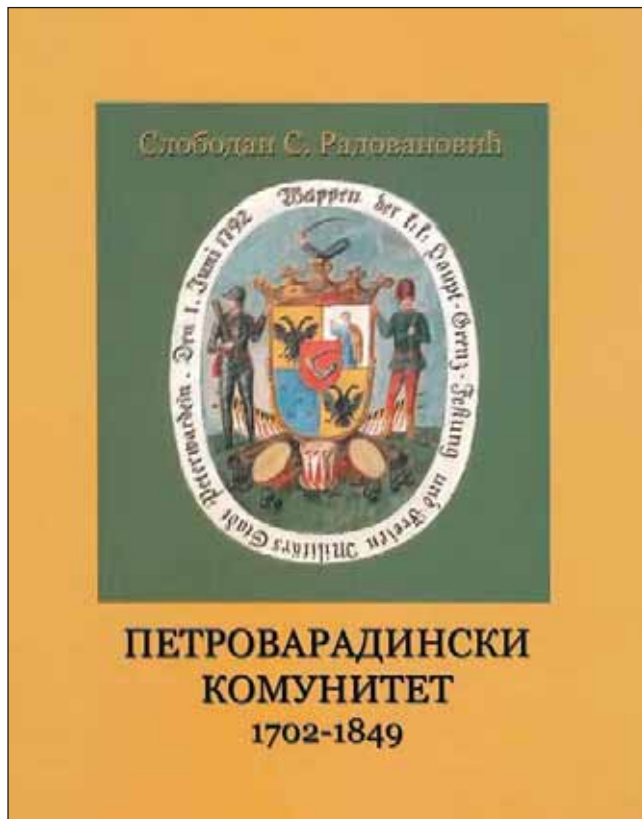
бној установи са специфичним националним, војним и цивилним односима, посебно важним за положај Срба, али и других невладајућих народа, њена политичка, културна и привредна историја, не могу се сагледати без доброг познавања институција слободних војних комунијетета, тих „граничарских трговишта“, која су и основана ради унапређења привредног живота. Такав је случај и са Петроварадинским комунијететом, чији је значај за Славонско–сремску границу у овом делу веома наглашен, а то је с разлогом учињено. Тим

више, што до данас нисмо имали целовито дело посвећено овом проблему. Осим радова академика Гавриловића, посвећених Сремској војној граници уопште и многим местима и проблемима Границе посебно, те радова Шамса и Пауловића – који су још релативно недоступни, јер је Шамс неправедан, а Пауловић непубликован – немамо много радова да би се информисали о историји Петроварадина као места.

Стога је Радовановићево дело добро дошло свакоме ко се занима за општу и локалну историју. То тим више, што је архивска грађа – коју је он користио – непубликована, непозната и недоступна.

Ако се историји Петроварадина до сада приступило проучавањем дела Енгела и Ваничека, од сада ће се као прва информација морати узимати овај капитални рад Слободана С. Радовановића.

Аутор је у предговору веома кратко истакао циљеве и тешкоће у обради теме Петроварадина као места, а у закључку резимирао свој труд и напор. Рецензент књиге академик Чедомир Попов уочио је вредност овог дела и препоручио га за штампу. Он је потенцирао како методолошку, тако и хеуристичку страну дела: „Обимна грађа коју је Радовановић на овај начин прикупио, открила је велику тематску и проблемску разноврсност историје Петроварадина, богатство свакодневног живота његових становника и друштвене, политичке, административне и верске организације у којој је тај живот текао дуже од века и по. Ту је, најпре организација војне и коморске (цивилне) власти у Петроварадину, чије су две половине (тврђава и град) нераскидиво повезане.

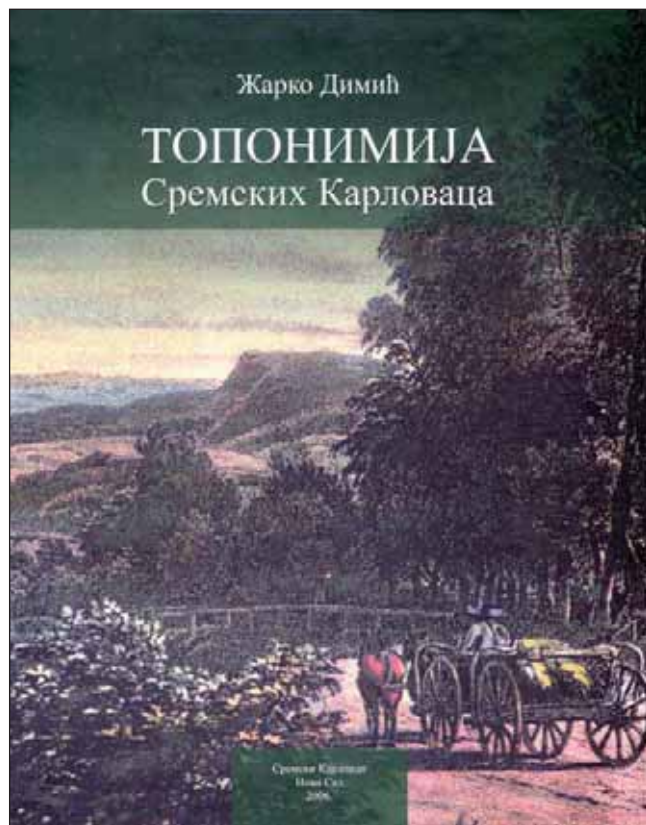
У тој области аутор је пратио све институције административне и војне управе, као и њихове реорганизације које су с времена на време спровођене. Становништво, територија и привредне активности (трговина, занатство, угоститељство, пољопривреда и друге, закључно са стањима градских финансија) заузимају замашан простор у Радовановићевој монографији. Иза тога иде приказ верског живота и покрета, храмова и богомоља, што је праћено и проблемима односа међу њима, те њиховог положаја у религиозним приликама читаве Монархије. Здравственим приликама и неприликама становника Петроварадина и његовог окружења, организацији здравствене заштите и санитарне службе, посвећена је одговарајућа пажња темељног истраживања историје овог карактеристичког насеља. А исти случај је и са образовањем, школским установама и њиховим најистакнутијим прегоацима”.

Књигу завршава капитално поглавље „Комунитет у време Мађарске буне и српског народног покре-

та” 1848–49, у којом је, као у свим сличним великим догађајима револуционарног покрета, у згуснутом облику на сцену историје изашла сва скривена, или у свакодневном животу невидљива, унутрашња суштина односа, супротности или структуре једног људског колективитета. Разумљиво је да су ратни догађаји и војне операције доминантна тема овог поглавља књиге.

На крају, морам да изразим задовољство учешћем стручњака Музеја Града Новог Сада у обликовању ове књиге, као и да истакнем прегалачки рад удружења Сибурбуим на челу са госпођом Бојаном Каравидић, која је у више наврата, а посебно у заједничким пројектима са Музејом Града Новог Сада на сагледавању вредности Подграђа Петроварадинске Тврђаве и њихове валоризације, ревитализације и афирмације, показала онај смисао за очување баштине, који данас мало ко има.

Др Драго Њејован

Жарко Димић, ТОПОНИМИЈА СРЕМСКИХ КАРЛОВАЦА,

Културни центар „Карловачка уметничка радионица“, Музеј Града Новог Сада и Градски завод за заштиту споменика културе Новог Сада, 2006.

У издању Културног центра „Карловачка уметничка радионица“, Музеја Града Новог Сада и Градског завода за заштиту споменика културе Новог Сада, публикована је књига *Топонимија Сремских Карловаца*.

Сремски Карловци имају значајно место у духовној, културној, просветној и политичкој историји српског народа. Пуна два века били су седиште митрополије Српске православне цркве, својеврсне империје која је окућала православно становништво Хабзбуршке монархије од Јадранског мора до Ердеља. У Карловцима су одржавани народно-црквени сабори на којима су доношене одлуке од пресудног значаја за живот православних верника. Овде је настало нововековно српско школство, почеле су са радом прва гимназија и богословија, а године 1848. одржана је Мајска скупштина, најзначајнији политички скуп српског народа у Панонској низији, када је проглашено Српско Војводство, а изабрани су патријарх и војвода. Карловци су се афирмисали и на међународном плану, када је у овом граду потписан Карловачки мир 1699. године, који представља највећу прекретницу у историји овог дела Европе тога времена. Томе су присуствовали и представници водећих европских хришћанских држава и Турске. Према одредбама ове мировне конференције, Турска се заувек повукла са панонских просторана, а читаво подручје чврсто се везало за средњу Европу. Ове догађаје овековечио је Жарко Димић, врстан стваралац, који је присутан у културном животу Војводине и ширег простора као песник, ликовни и књижевни критичар, добитник признања у земљи и иностранству. Његово основно занимање је историја, коју је студирао и са успехом завршио на Филозофском факултету у Новом Саду.

Као историчар, Димић се прихватио задатка да јавности презентује прошлост Сремских Карловаца, у контексту са историјским збивањима на ширим европским просторима. Објавио је неколико монографија и не десетине студија и чланака о Карловцима у прошлости. О томе сведоче монографије: *Сремски Карловци* (преглед историје), *200 година Карловачке гимназије, Велики Бечки рат и Карловачки мир, Овде живе Срби* (Страни путници и путописци о Карловцима од XV до прве половине XX века), *Сремски Карловци* (монографија).

Доследан у опредељењу да афирмише богат историјско наслеђе свога завичаја, Димић се латио сложеног задатка да напише књигу *Топонимија Сремских Карловаца*.

Топонимија, на грчком τόπος ђоца – име места, постала је развијена наука која је и на нашим просторима разрешила велики број непознаница и недоумица из ближе или даље прошлости. Она доводи у везу усмено предање и историјске науке и њихов заједнички утицај на културну, историјску, уметничку и духовну баштину одређене средине и на тај начин афирмише топонимију као науку.

Обраћајући се у уводу књиге својим суграђанима, како онима који овде живе одвајкада, тако и придошлицама, који су се у међувремену одомаћили, аутор посебно истиче: „Треба очекивати да ће ова књига бити интересантна и оним читаоцима који посебно, свако на свој начин, доживљавају и воле Карловце, са њиховом прелепом околином, јер многи овде повремено живе, долазе и одлазе, као на ходочашће од Дунава до Стражилова, а да при том никада не сазнају куда су пролазили и са које су чесме пили воду, где су убрали какав грозд или на ком је потесу родило оно грозђе од кога су касније пили одлично карловачко вино. Свима вама који волите ову варош и имате намеру да откривате њене многобројне тајне ова књига ће бити несвакидашњи водич”.

Аутор у књизи поближе означава порекло и значај топонима који су везани за Сремске Карловце и ближу околину.

Посебно је значајан први прилог у књизи *Називи вароши и града кроз векове*. Аутор у том смислу наводи да је први назив проистекао од истоименог латинског придева, који значи мио, драг, односно, како наводи аутор – Драгутиново. Временом је изведен назив Карловци. Ову претпоставку аутор изводи из историјске чињенице да је краљ Драгутин Немањић подручје Карловаца добио од угарског краља. Према наводима више аутора, краљ Драгутин имао је летњикован у околини Карловаца, у који је са гостима у лов долазио, „а и после, када се одрекао краљевског престола, па је ту сталну стражу својих ловаца имао”. По тим ловцима добило је место назив Стражилово.

У делу монографије *Карловачке махале* аутор представља делове насеља у времену после турске владавине, а потом под влашћу Хабзбурговаца, које су са чињавале четири махале: Горња махала, Чаршијска махала, Кнежевачка махала, Ловачка махала.

У тексту *Карловачки манастири*, Димић пише о средњовековним манастирима у околини насеља: Воросово, Ђурашин, Буковац, Светог Арханђела, Удовички, Ваведењски, Бенедиктински. *Карловачке цркве* представљене су у посебном поглављу: Саборна црква, Горња црква, Доња црква, Римокатоличка црква, Бенедиктинска црква. Аутор бележи и *Карловачке капеле*: Светог Трифуна, Светог Георгија, Светог Димитрија, госпе од Мира, на Доки, породице Жагар.

Детаљно су приказани *Делови вароши*: Белило, Воросово, Горњи крај, Градско гумно, Дворска башта, Дока, Доњи крај, Доња капија, Велика и Мала Дудара, Исиод бара, Калварија, Касарна, Пивара, Пијаца, Пристаниште, Пркосово, Расадишник, Римска улица, Стаклени брег, Три зеца, Черат, Циганмала, Швапска, Миљевићев обори, Док или Штег, Пуршелова долма, Пивара II.

У одељку *Карловачке улице и њихови називи у XVIII и XIX веку* наводе се: Крива, Нова, Брдска, Немачка, Варадинска, Трг, Банстол, Главна, Земунска, Крушедолска, Чератска, Блатњава, Магарећа, Златна, Гадна, Горња Воровска, Воровска, Доња Воровска, Дунавска, Римска, Рибарска.

Детаљни подаци о ближој околини града, *Карловачки ашар*, презентовани су кроз шездесетак топонима. *Карловачка брда и брегови* представљени су кроз дваде сетак топонима. Овом додајмо и топониме: *Карловачка већрењача, Карловачке ђећине, Карловачки мајдани, четрдесетак Карловачких чесама и бунара, двадесетак Пошхока*. Богатство топонима допуњују *Важнији карловачки мостови и ћурије*.

Запажено место у књизи имају *Важнији карловачки ћушеви и друмови*: Дунав, Римски пут, Главни друм, Војнички друм, Трговачки пут, Евгенов пут, Банстолски друм, Интернационални друм, Пољски путеви, Стари Цариградски друм. Представљени су и *Карловачке шуме и шумарици, Карловачко земљиште наковиљској страни Дунава, - Ада и Риш, Тојоними земљишта на карловачкој страни Дунава, Тојоними поред Дунава настали до половине XX*

века, *Карловачка језера, Карловачка јробиља*. У одељку *Прилози тојонимији* презентовани су: Карловачка скела и мост (понтонска скела) на Дунаву, Карловачке пијаци, Карловачки вашари, Карловачки рудници угља, Карловачке шоторане и пешчара, Карловачке лагумице и земунце.

Посебну вредност књизи дају *Надимци у Сремским Карловцима и Ћисак јорочићних надимака у Сремским Карловцима*, којих према ауторовим истраживањима има преко 150.

Књига је писана течно, јасно, завидно је технички опремљена, уз чврст ослонац на валидне историјске изворе, који су садржани у *Изворима и лијератури*. Свака реченица сведочи о сериозном приступу аутора при обради теме. О озбиљности и историографској вредности овог дела говоре и афирмативне рецензије академика Славка Гавриловића и др Драга Његована.

Тојонимија Сремских Карловаца ширу читалачку публику упознаје и са овог аспекта са прошлости града, као вековном упоришном тачком на културној и просветној мапи Српства у целини.

Проф. др Љубивоје Церовић

069(497.113)

Мр Лидија Мустеданагић и Владимир Митровић, ВОДИЧ *МУЗЕЈИ И ГАЛЕРИЈЕ НОВОГ САДА И ВОЈВОДИНЕ, Музеј Града Новог Сада, 2006.*

У првој половини 2006. године појавио се у издању Музеја Града Новог Сада *Водич – Музеји и галерије Новог Сада и Војводине*. Публикација представља нов, оригиналан допринос популаризацији музеја и музејске делатности у нашем граду и региону. У Војводини су до сада штампане две публикације ове врсте. Прва, 1982. године у издању Друштва музејских радника Војводине, као специјално издање часописа *Ћиона*. Свеска број 25 овог гласила је, уствари, штампана као *Водич кроз музеје и галерије*.

Публикација је била једноставног изгледа и скромног садржаја, са најосновнијим подацима и ручно рађеним картографским приказом мреже музеја и галерија у Војводини. Но и поред тога изазвала је велико интересовање и у потпуности оправдала очекивања приређивача. Не треба заборавити да су се наши музеји у то време тек отварали према публици настојећи да развију своју васпитно-образовну функцију и ухвате корак са развијеним музејима у Европи и свету.

Други водич је штампан двадесет година касније у потпуно новим околностима, на иницијативу аутора Лидије Мустеданагић и Владимира Митровића. Ово двоје младих људи су схватили да у процесу великих промена и свеукупне демократизације друштва у нашој културној, па и ширијој јавности недостају различите информације, између осталих и о музејима и галеријама. Самоиницијативно су

прикупили актуалне податке о музејима и галеријама, припремили прикладне текстове и илустрације и нашли издавача – Панонија прес ДОО. Тако је, потпуно неочекивано од музеалаца, 2002. године светлост дана угледао нови водич. И овог пута скромност није могла бити избегнута. Водич је уместо озбиљног бедекера, више личио на рото романе са наших киоска. Не чуди, јер уместо каквог угледа ног музеја или музејске асоцијације, као издавач појавила се новинска кућа. Међутим, и такав водич је добро дошао. Означио је корак напред и дао потстицај разбијању једног окошталог, традиционалног уверења присутног у музејским круговима да се о музејима све зна и да су ове институције у властитим срединама довољно афирмисане и доступне посетиоцима. Резултат оваквог уверења је прилична необавештаност потенцијалне музејске публике, поготово страних туриста, што води стагнацији покрета и заостајању наших музеја за европским. Поређења ради Асоцијација музеја и галерија Чешке сваке године издаје нови адресар – водич кроз музеје. Финска такође, и то на финском и енглеском језику. Сличну праксу имају и друге европске земље и регије.

Да се ствари и код нас у последње време крећу напред и мењају најбоље показују издавачки пројекти Музеја града Новог Сада. Након водича о Петроварадинској тврђави, Новом Саду и Сремским Карловцима, штамп

паног у више језичких верзија, и публикације о ново-садским мостовима, на ред је дошао пројекат – *Водич – Музеји и галерије Новог Сада и Војводине*.

Руководећи се рационалношћу руководство Музеја је постигло договор са ауторима претходног издања водича Лидијом Мустеданагић и Владимиром Митровићем да припреме потпуно нову, садржајнију и богатију верзију водича. Жеља издавача је била да се овог пута у првом плану истакну музеји и галерије Новог Сада, где су иначе смештене све значајније војвођанске музејске институције и наравно Музеј Града Новог Сада са својим депозитима. Избор аутора није био мотивисан само рационалношћу него и искуством и већ стеченом стручном афирмацијом. Лидија Мустеданагић је виши кустос Музеја Војводине, магистар књижевних наука, аутор више прилога у стручним часописима и листовима, коаутор са Савом Дамјановићем новим антологије текстова о историји и култури Новог Сада *Нови Сад земљи рај*.

Владимир Митровић је историчар уметности, једно време сарадник у Заводу за заштиту споменика културе Новог Сада и Галерији Рајко Мамузић, сада помоћник главног уредника часописа за архитектуру, урбанизам и дизајн *ДанС*.

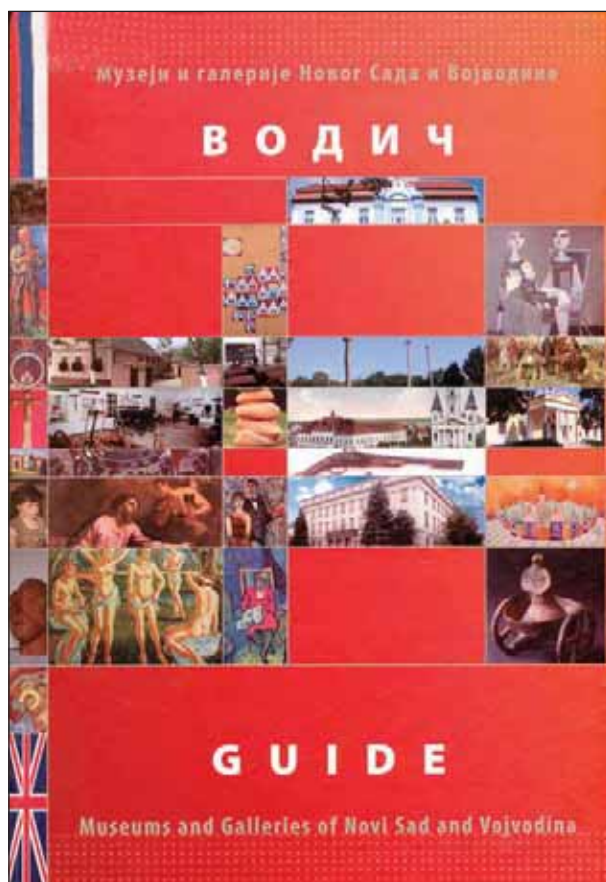
Поред аутора издавач је брижљиво одабрао и у тим укључио изванредан број других стручњака неопходних за реализацију једног овако значајног и захтевног пројекта. Резултат њиховог рада је нови, веома леп, савремен и допадљив *Водич*, који се заиста може мерити са оним из најразвијенијих земаља Европе и света.

Публикација, поред уводних текстова, садржи саžete, кључне информације за 54 музеја и галерије у Војводини. За сваку од ових институција дат је кратак историјат оснивања и развоја као и опис најзначајнијих збирки и експоната. Ту су, затим тзв. корисне информације и адресе, телефони, бројеви факсова, интернет адресе, подаци о радном времену за посетиоца и сл. Текстовете прате брижљиво одабране и квалитетно урађене илустрације у боји, фотографије зграда и најзначајнијих експоната, логотипови, графички прикази ситуационог положаја музеја у граду, карта мреже музеја и галерија. *Водич* је штампан на српском и енглеском језику, што га чини доступним страним и домаћим посетиоцима.

Посебну пажњу заслужује ликовно-графичко решење *Водича*. Урадио га је млади новосадски уметник Ђула Шанта (рођ. 1968), извршни секретар Удружења ликовних уметника Војводине. Ђула се већ афирмисао као дизајнер више уметничких монографија и публикација из области заштите културних добара као и решења позоришних плаката и билтена.

На крају поменимо и остале сараднике у реализацији пројекта. У изради Водича свој допринос дали су: преводиоци Јелена Лазић и Наташа Миоковић, рецензент др Младенко Кумовић, картограф Александар Станојловић и наравно главни и одговорни уредник др Драго Његован, директор Музеја Града.

Др Младенко Кумовић

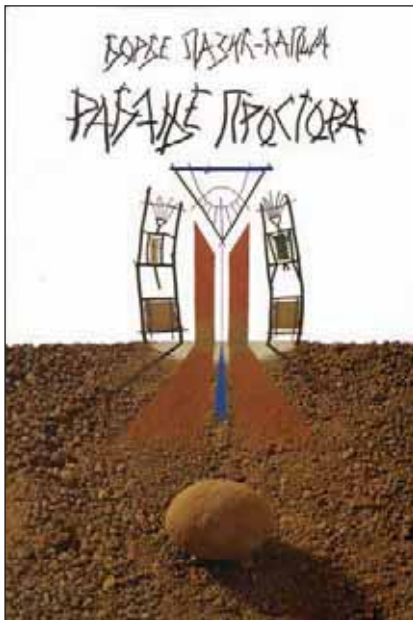

О ИЗЛОЖБИ *РАЂАЊЕ ПРОСТОРА* ЂОРЂА ЛАЗИЋА-ЋАПШЕ у Сремским Карловцима

Изложба вајара Ђорђа Лазића – Ћапше *Рађање простора* отворена је у Галерији Културног центра *Карловачка уметничка радионица*, 12. јануара 2006. године, у сарадњи са Музејом Града Новог Сада. Описана као *симболичко-мајијски амбијент* сачињен од дрвета, трске, сламе, плеве, земље и пигмената, обрађених помоћу воде и ватре, изложба *Рађање простора* оцењена је као *изненађујуће необична, несвакидашња ликовна презентација*, као *лабиринт просторних чудеса моћуће*.

Изложбу прати врло добро урађен каталог. Аутори текстова су историчар уметности Милош Арсић, књижевник Ненад Грујичић и историчар уметности Миле Игњатовић. Текстове прате колор репродукције Ћапшиних амбијенталних инсталација у Галерији карловачког културног центра. Издавачи каталога су Културни центар *Карловачка уметничка радионица* и Музеј Града Новог Сада, одговорни уредници Жарко Димић и др Драго Његован.

Аутори фотографија су Мартин Цандир и Бранислав Лучић. Аутори ликовне и графичке опреме каталога су Ђорђе Лазић – Ћапша и Стеван Јовановић.

Ђорђе Лазић – Ћапша (Сремски Карловци, 1954) завршио је, 1986. године, вајарски одсек Академије уметности у Новом Саду, у класи професора Милуна Видића. Један је од оснивача Културног центра *Карловачка уметничка радионица*, заслужан за обнављање *Карловачке ликовне колоније*, под називом *Поднонавска ликовна колонија*, а учествовао је и у стварању *Сремскокарловачке ликовне колоније акварела и цртежа*. Ђорђе Лазић ликовно уређује чачански *Кривови*. Излагао је на десет самосталних и више колективних изложби. Добитник је бројних награда. Између осталих, добитник је Награде града Карловца за 1997. годину,

за стваралачки рад у области вајарства и сликарства, као и за изузетан допринос развоју ликовне уметности у граду.

Јелена Бањац

77:929 Tanasijević D.

ИЗЛОЖБА ФОТОГРАФИЈА ДРАГАНА С.ТАНАСИЈЕВИЋА *ПОРТРЕТИ 1994–2005. У МУЗЕЈУ ГРАДА НОВОГ САДА*

На Видовдан 2006. године, у Збирци стране уметности Музеја Града Новог Сада, отворена је изложба *Портрети 1994–2005*. Драгана С. Танасијевића, истакнутог уметника фотографије из Београда. Након поздравне речи директора Музеја Града Новог Сада др Драга Његована, на отварању изложбе говорили су господин Ђорђе Гајић, археолог-кустос Музеја Града Новог Сада и господин Душан Миловановић, историчар уметности-виши кустос Музеја примењене уметности у Београду, који је изложбу отворио. Чланови хора *Свети Стефан Дечански* из Новог Сада, под руководством госпође Тамаре Петијевић, отпевали су *Тројар светом кнезу Лазару* и *Зидане Раванице* Даворина Јенка. Изузетним извођењем хорских компози-

ција одушевили су све присутне. Бројни посетиоци и гости Музеја послужени су вином, поклоном винарије *Медијана* из Новог Сада, власника Бобана Вуковића. Изложбу је поставила Јелена Бањац, историчар уметности-кустос Музеја Града Новог Сада, уз техничку помоћ Драгице Којић и Звонка Берковића.

Драган С. Танасијевић рођен је 26. априла 1959. године у Београду. Од 1973. године је почео да се бави фотографијом, а од 1978. да излаже. Основна уметничка као и техничко-технолошка знања, стекао је у Фото-савету Југославије, где је квалификован за инструктора и наставника фотографије 1980. године. Звање мајстора фотографије добио је 1982. године, а члан УЛУПУДС-а

је од 1987. године. Статус самосталног уметника стекао је 1991. године, а звање истакнутог уметника фотографије 2002. године. Током 33 године активног бављења фотографијом учествовао је на преко 860 колективних изложби у земљи и иностранству и добио преко 80 награда и признања. Одржао је више од 50 самосталних изложби. Од 1994. до 2006. године одржао је у земљи и иностранству преко 70 пројекција дијапозитива у боји о Светој Гори Атонској и манастиру Хиландару. Учествовао је у концепти-рању и жирирању већег броја тематских изложби у земљи и иностранству. Многи његови радови постали су саставни део приватних и музејских збирки широм света. Објавио је четири фотомонографије *Приближавање Хиландару* (1998), *Чувари светишине* (2000), *Укришћане – однос веришких и хоризонталних у вечности* (2003) и *Поретак 1994–2005. – 33 године стваралаштва* (2005).

Током више од три деценије стваралаштва Драган С.Танасијевић је урадио преко 800 портрета, паралелно радећи на многобројним другим темама. За изложбу у Музеју Града Новог Сада начињен је избор од 67 црно-белих фотографија, насталих између 1994. и 2005. године, ауторове ручне израде на multi-grade IV fb fiber mgf.1k и gc deluxe mgd. 44 m. Овај опус, први пут приказан новој сајдској публици, настао је током ауторових многобројних студијских путовања. На већем броју портрета били су приказани припадници јерархије Српске православне цркве, чланови породице Карађорђевић, чланови Српске академије наука и уметности, интелектуалци, књижевници, различите јавне личности, као и такозвани обични људи. Према речима Драгана С.Танасијевића могли смо их назвати *портретима које аутор воли*. Његове фотографије, поред тога што су драгоцен историјски документ о знаменитим личностима нашег времена, представљају и специфичан уметнички доживљај личности портретисаних. Мајсторском употребом игре светла и сенке, вештим постављањем својих модела, Драган С.Танасијевић је већ ома успешно уочио и оком камере забележио специфичне изразе и гестове који карактеришу личности портретисаних особа.

На отварању изложбе о Танасијевићевом стваралаштву надахнуто је говорио господин Ђорђе Гачић, кустос-археолог Музеја Града Новог Сада:

Поштовани оци, даме и ђосидо, браћо и сестре, ђомаже Бој.

Пријатељство ђосидоји да би се међусобно кудили и хвалили. Мени је вечерас зајало да изрекнем неку реч хвале на рачун мој пријатеља и у Христу браћо Драгана Танасијевића. Кроз ову нашу историју, историју Европје, многи су записали или изrekli неке леје речи, ђа се оне у оваквим приликама цитирају, изговарају, али нећемо сад о њима. Не збој ђоја шћо дело Драгана Танасијевића није достидојно ђих речи, оно их неки ђуи и надмашује, нејо једноставно само збој ђоја да би смо указали на једну димензију њејовој стваралашћу, а шћо је човекољубље. То је оно шћо су још Римљани ђодрозумевали ђод ђојмом humanitas, а ми шћо данас зовемо човекољубље, ђубав према ближњем. Ојлегало Божје

са које се ојледају ђојледи ђуди који су на овим сликама, које можемо да ђрихвајемо или не као личности у јавном живоју, можемо да их волимо или не волимо као ђојаве, али ако је икона ђојлед у небо, ове фотидографије Драганове су ђојлед у човека. Човека који је бојолик онолико колико је и Бој човеколик. Ту бојоликосћ човекову Драган је оком камере, а ђре свеја својим срцем и свом својом душом уочио, ђрихвајемо и ђриказао на овим ђоретретиима. Осим шће бојоликосћи има и мнојо лејоше на овим фотидографијама. Лејоше која се одражава са лица леје деце, лејих и ђошћовања достидојних ђосидоја, црквених великодосидојника и мнојих које ћеће ђрејознаћи. Ако их не ђрејознаће, свакако ћеће им ђриписати неки део божанскоја, који се од фотидографије до фотидографије неизрециво нама ђриказује.

Лејоша је одувек била ђовезана са вином. Вино слави лејошу, а лејоша се ојледа у вино. Да би ово наше вечерашње ђриказивање ђоретретиа Драгана Танасијевића било шћо лејше и шћо срећније ђобринуо се добродвор овој ојћварања ђосидојин Бобан Вуковић. Мислим да, уз дивљење фотидографијама, можемо вечерас да одамо дужно ђошћовање и њејовим ђроизводима које ћемо надам се са уживањем ђробаћи.

Желим мом браћу у Христу Драгану још ђуно изложби, ђуно духовној ојишћу. На крају ће веровидно ђронаћи одговор на оно вечидо ђишће свих стваралача: „Шћа ми је све ово ђребало?“

Реч господина Душана Миловановића, вишег кустоса-историчара уметности Музеја примењене уметности у Београду, на отварању изложбе:

Поштовани оче, блајословије. Восидојине Танасијевићу, ђосидојине дирекћоре, колејинице граја, граји Новосађани, браћо и сестре, ђомаже Бој.

Дојодило се у овако лејом дану, да се сачини ђако фино сајласје да се срејну ђријатељи, у једној ђошћовања вредној кући коју ми смајрамо својим ђријатељем, у овом лејом и царствудушћем ђраду о коме не шћеба мнојо ђовориди, са оваквим хором, са оваквом ђесмом, да најравимо ђаралелу између оноја шћја је кнез Лазар остиавио нама у аманети, дакле сајрадио Раваницу, и остиавио за сећање и за ујоређивање. Наши свети ђреци нису зидали да би само себи сјомен остиавили, нејо да би остиавили свој ђрај вере, вере своје и своја народа у њиховом времену и да би шћо мојло да се ђореди у друјим временима. Восидојин Танасијевић, наравно да је мало нејримејено мериди ђа баш са царем, али као стваралоца у сваком случају је мојуће, ђошћо он чини ујраво ђај један неойходни корак у времену, искорак који значи ђошћуно најушћиће свакидашћосћи уобичајене ђојавне ситиуације, чини нешћо као шћо чине рукодеље, али рукодеље друјачије, рукодеље ђланетиарно, ђрема коме ће се сушћу, у неком друјом времену, неко ујоређиваћи са овим шћо је у овој кући, вечерас, изложено.

Господин Танасијевић је један од оних ретких да нас ђуди који у подједнакој мери поштује свога Творца и поштује Творчеву твар и управо као што је наш пријатељ, сабрат господин Ђорђе Гачић рекао, он овде уподобљава, он не слика, он не одсликава. Господин Танасијевић користи своју камеру као једну алатку, а у

ствари пише срцем, стварајући дело које је већ у овом тренутку оцењено као другачије, као дело веома високог квалитета. Наравно није место да ми сад кажемо где је то на лествици вредности. Међутим, у сваком случају, господин Танасијевић је учинио тај корак, искорак, на вечитој, непрестаној спирали континитета уметничког стваралаштва, представљајући праг, али сад већ надпраг. Господин Танасијевић је и сликар нас, нашег времена, нашега српства, нашега косовског предања о којем много знамо, мало говоримо, а опет нисам сасвим сигуран да сви разумеју о чему се ту у ствари ради. Данас је време необично, време чудно, време помало застрашујуће. Знате, пуно пута у карикатурално прелазе ствари које су у свим цивилизацијама онај пуни, прави табу, значи, недодирљиве, неприкосновене, не сме се таћи у њих, нити се смеју извргавати било каквом руглу. Наш косовски мит данас је у великој опасности да га наша деца прихвате на начин како га читају злонамерни из неких

других млађих, несрећних, тужних, па смемо да кажемо и јадних цивилизација. Наш мит, ова песма Даворина Јенка што смо чули вечерас, је слика наша. Али како да је подигнемо, како да дођемо тамо где јој је место? Ми старији нешто мало знамо, млађи су даље од тога. Зато је лепо што је вечерас, управо на овакав дан, овакав догађај. Хвала Музеју Града Новог Сада, хвала господину директору, хвала колегиници Јелени која се потрудила, хвала господину Гачићу и целом тиму, хвала Новом Саду који је изложбу прихватио.

Треба да знате да је господин Танасијевић Сремац пореклом. Да је врло наклоњен овим просторима Једна његова велика изложба „Приближавање Хиландару” налази се у Карловцима, као завештање. Више пута је овде боравио. Верујем да ће и у будућности сваки његов труд доћи да се огледа у вашим очима и вашим срцима. Хвала вам на дивној пажњи и уживајте.

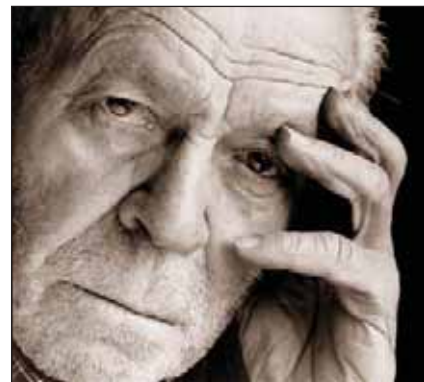
Јелена Бањац

Оци из Дечана

Њих двоје

Старина – Живан Марковић

Јована Ковачевић

Отварање изложбе фотографија Драгана С. Танасијевића у Музеју Града Новог Сада

069(497.113 Novi Sad)

Др Драго Његован, Славица Илин и Драгомир Ацовић

ИЗЛОЖБА ИНСИГНИЈЕ ДИНАСТИЈЕ КАРАЂОРЂЕВИЋ Музеј Града Новог Сада, Збирка стране уметности, 2006.

Изложба коју је Музеј Града Новог Сада организовао и уприличио поводом прославе двестогодишњице Првог српског устанка и оснивања нововековне српске државе отворио је 5. септембра 2006. године, уочи рођендана краља Петра II Карађорђевића, краљевић Александар, престолонаследник и старешина дома Карађорђевића. На једном месту стекли су се предмети и историјски документи који су више од 60 година таворили по тајним и тешко доступним склоништима, чекајући прави час да са удаљених таванкута сиђу до очију јавности којима су биле изложене у просторијама

Збирке стране уметности Музеја Града Новог Сада. „Појам *инсиџнија* (од латинског *инсиџнис* = запажен, истакнут) обухвата ознаке власти, положаја, функције или припадности одређеном кругу личности. *Инсиџније* се по типу и карактеристикама деле на *инсиџније врховне власи* (владарске инсиџније или регалије), *сакралне* (инсиџније епископског, монашког, презвитерског или ђаконског чина, инсиџније црквених функција) и *секуларне инсиџније* (војне, полицијске, административне, судске, службене, специјалне, одликовања и сл.).”

Дефиницијом појма који је у наслову каталога и изложбе започет је и један од текстова заступљених у каталогу, аутора Драгомира Ацовића, који је у коауторству са др Драгом Његованом и Славицом Илин творац истоимене изложбе. Даље су, у складу са одабраном тематиком, наведени предмети који спадају под појам регалије, односно владарске инсигније, а то су круне, под којом се подразумевају и митре, тијаре, дијадеме итд., затим скиптре, сфере и акакије, наруквице и прстени, огрлице, владарско оружје, владарски орнат, престоли, посебне регалије као што су заставе, тугови, сунцобрани итд., реликвије и талисмани, те крунидбено посуђе, са свим подгрупама које их прате. Оваква темељна подела и дефиниције важна су карактеристика текста Д. Ацовића, који веома стручно обрађује област инсигниологије, као и хералдике, јер како каже, „инсигниологија се, у ширем смислу, бави хералдиком која је напустила област штита“.

Изложба нам у историјском пресеку даје не само знамења владарске власти династије Карађорђевић, која су значајним делом преузета са сталне поставке на Опленцу, где се чува задужбина краља Петра I, већ и бројна историјска и уметничка дела преузета из богатих фондова музејских и архивских депоа, трезора банака и цркви, као што су Војни музеј, Историјски музеј Србије, Музеј Српске православне цркве, Патријаршија СПЦ, Трезор Народне банке Србије, итд.

Причу о династији Карађорђевић, њихов историјски пресек и улогу синтетично је представио један од аутора др Драго Његован, цитирајући на почетку свог текста *Династија Карађорђевић* др Драгољуба Живојинића: „Били су хајдуци, војници у страним војскама, бунтовници против отоманске власти, подстрекачи отпора туђинској владавини, утемељивачи и реформатори модерне српске државе и војске, законодавци, творци националног и државног програма, подстрекачи и поддржаваоци ширења модерне демократије, парламентаризма, слободне штампе, привредног развоја, борци за ослобођење и уједињење српства, творци државе Срба, Хрвата и Словенаца и њени први владари.“

Посебно су у тексту обрађени вожд Ђорђе Петровић – Карађорђе, кнез Александар Карађорђевић, краљ Петар I Карађорђевић, краљ Александар Карађорђевић и краљ Петар II Карађорђевић, што је у каталогу, односно на изложби илустровано делима чувених сликара и скулптора – од Уроша Предића (*Краљ Петар I, Портрет кнеза Александра Карађорђевића, Портрет кнегиње Персиде*), Ђорђа Јовановића (*Којекуге, Карађорђе*), Паје Јовановића (*Новчаница од 1.000 динара са ликом краљице Марије, Новчаница од 50 динара са ликом краља Александра I*), преко Шпире Боцарића (*Двојни портрет краља Петра I и кнеза Александра, Краљ Александар Карађорђевић*), Всеволода Гуљевича (*Вожд Карађорђе Петровић*), јеромонаха Рафаила Момчиловића (*Краљ Петар II*) и непознатог аутора (*Краљ Петар II*), а ова својеврсна галерија портрета чувене српске династије, чији су чланови и да нас активни учесници политичког и друштвеног живота Србије, употпуњена је и фото материјалом, цртежима и другим илустрацијама из књига, са новчаница и мозаика.

Централно место на изложби заузимају предмети са крунисања и миропомазања краља Петра I Карађорђевића 1904. године, тачно сто година после Првог српског устанка. Изложене су крунидбене инсигније, за које је нацрт урадио архитекта Михаило Валтровић, а израђене су (круна, скиптар, шар и пафта) у драгуљарској радионици браће Фализ (Фализе Фререс) у Паризу. Наследници краља Петра I, краљеви Александар I и Петар II, нису крунисани приликом ступања на престо, него су, по аутоматизму које је проистекло из права о наслеђивању, само преузели инсигније краља. Остале европске монархије нису, такође, постављале своје владе на трон, осим у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Северне Ирске, где се свечани чин крунисања задржао до данас.

У центру пажње били су, наравно, знамења власти, од устаничке заставе и Карађорђевог долама, преко круне, скиптра, плашта, шара, пафте краља Петра I, те других бројних предмета који садрже знаке краљевског достојанства, као што је сабља димскија краља Александра, његова адмиралска униформа, посмртна маска, рам за фотографије, кандила, ордења и сл. О судбини свих предмета, њиховом настанку, нестајању и поновном оживљавању, на живописан и музеолошки неконвенционалан начин говори нам ауторка Славица Илин у свом тексту *Значење инсигнија*, који за предмет има каталошку обраду предочених музеалија. О преношењу краљевских инсигнија везаних за краља Петра I, Славица Илин даје сажет преглед: „Први светски рат и повлачење српске војске преко Албаније, на челу са краљем и владом, наметнули су обавезу чувања крунидбених предмета и њихово обезбеђење. Током Првог светског рата инсигније су биле похрањене у зграду Богословије у Призрену, а између два светска рата налазиле су се у дворској капели Светог Андрије Првозваног на Дедињу. Пред избијање Другог светског рата склоњене су у манастир Жичу.“

Након Другог светског рата инсигније су предале Народном музеју у Београду, а 1956. прелазе у власништво Музеја Првог српског устанка, односно Историјског музеја Србије у Београду. Бесповратно су нестали у бомбардовању током Првог светског рата: престол, столица, јастуци, небо (балдахин), а о њима знамо само на основу цртежа архитекте Валтровића, приказа них на овој изложби.“

Занимљива је судбина једног ретког уметничког дела, које се везује за краља Александра: ради се о рељефној композицији у седефу, алабастеру и сребру са мотивом *Тајне вечере* непознатог аутора из Јерусалима, одакле је донета приликом сахране краља Александра и положена на његов гроб. На сахрани ју је запазио најближи Хитлеров сарадник Гебелс који ју је, након немачке окупације Србије и заузећа цркве Светог Ђорђа на Опленцу, однео у Немачку, одакле је враћена после рата. Иако незавидне историјске улоге Гебелс је познат по свом уметничком укусу, а захваљујући њему „преживела“ су и бројна дела немачког експресионизма која је, не тако истанчани Хитлер, хтео да уништи, заједно са њиховим ауторима.

Један од маркантнијих призора са изложбе, по мишљењу многих посетилаца, јесте „композиција“ у витрини сачињена од посмртне маске краља Александра, начињене у Марсеју након балсмовања краљевог тела, његовог реденгота, односно дела адмиралске униформе у којој је убијен и кошуље која и данас носи трагове скорене крви старе више 72 године, колико је прошло од атентата у Марсеју (9. октобар 1934), када је симболично, по први пут, страдала и идеја о интегралном југословенству. Симулација тела у лежећем положају, остварена компоновањем посмртне маске, трогог ш

шира, реденгота и кошуље која се налази у продужетку реденгота, њихова аутентичност, тешка близина насилне смрти и њеног историјског значења, доноси ону мешавину осећања који овај део чине фасцинантним, што се може рећи и за целу изложбу на којој су се стекли предмети непроцењиви по свом уметничком и историјском значају, и неуништиви у свом актуелном важењу које налазимо у свему одговорном за чинове историје, те „учитељице живота“, музе и данашњих надахнућа.

Мр Лидија Мустеданајић

792.024(497.5)

Дориан Соколић – Ружица Ненадовић-Соколић **СЦЕНА И КОСТИМ** **гостујућа изложба Музеја града Ријеке**

Сарадња Музеја Града Новог Сада са другим, сродним музејима из године у годину је све већа, тако да у оквиру те сарадње Музеј Града презентује по неколико гостујућих изложби сваке године. Једна од најзначајнијих у 2006. години била је изложба Музеја града Ријеке под називом Дориан Соколић – Ружица Ненадовић-Соколић: Сцена и костим. Од 9. новембра до 9. децембра 2007. године у просторијама Збирке стране уметности Музеја Града посетиоци су могли да виде зналачки одабране радове који чине пресек дугогодишњег рада два врсна уметника: сценографа Дориана Соколића и костимографа Ружице Ненадовић-Соколић.

Ова два уметника, познатих позоришној публици широм бивше Југославије, највећи траг оставили су

у Хрватском народном казалишту „Иван Зајц“ у Риједи. После завршених студија на Академији уметности у Београду (Дориан у класи Миленка Шербана, сценографа, Ружица у класи др Павла Васића, историчара уметности и Милице Бабић, костимографа) прве професионалне кораке остварују у Дечјем позоришту „Бошко Буха“. Од тада се њихови животни и професионални путеви неће раздвајати све до 2005. године када је Дориан стигао до краја тих путева. Поред ријечког Позоришта, Дориан и Ружица су уметнички осмислили представе у Београду, Смедереву, Сарајеву, Сплиту, Љубљани, Загребу, Марибору, Осиеку, Опатији, као и у иностранству.

На изложби у Новом Саду представљено је педесет девет радова, махом остврених у Хрватском народном казалишту „Иван Зајц“ у Ријеци, али и неколико остварења у позориштима у Сарајеву, Трсту и Сплиту.

Сценографске скице и макете Дориана Соколића нису само пука декорација сцене за позоришну представу, већ представљају права уметничка дела. Сама реч *sceno-grafika* у преводу значи писање сценског простора. Али, сценографија мора да представља много више, што нам Дориан на најбољи начин показује својим радовима. Свака сценографија може да буде функционална, визуелно лепа, али пре свега мора да носи у себи нит саме радње. Његове скице носе у себи драматургију текста представе, и реализоване на сцени биле су равноправани чланови свих елемената представе, али изложене пред нама оне су и вредне уметничке слике.

Описујући свој рад на представи у истоименој монографији, Дориан напомиње да је до коначне скице долазио преко небројено много малих скица помоћу којих решава сва питања која му се намећу током рада. На крају спајањем свих настаје једна. Тиме смо и добили објашњење одакле висок степен прецизности архитектуре и уметничког изражаја у свакој од изложених скица. Соколићева сценографска решења нису претрпана детаљима. Скице су чисте, прецизне и понекад својом једноставношћу, односно минималним средствима постижу велике ефекте, постижу монументалност. Сценографија је део представе и живи заједно са свим осталим њеним елементима, и одласком глумца, гашењем светла и спуштањем завесе она губи ту животност, постају празни елементи. Међутим, Соколићеве сценографске скице имају део те животности и у машти сваког посетиоца могу да дочарају живот представе.

На почетку представе, у тренутку када се завеса подигне, пре прве изговорене речи, гледалац добија прве визуелне речи о самој представи. То су сценографија и костим. Они нас уводе у време радње, у средину, епоху, говоре нам о жанру, стилу и атмосфери представе. Разгледајући изложбу *Сцена и костим* запажамо да Дориан Соколић и Ружица Ненадовић-Соколић у свакој уметничкој скици воде рачуна о сваком овом елементу. Ниједан ко-

стим не сме да „искаче“ из сценографије ни у једном од наведених елемената. Сваки костим носи поруку времена у којем се радња одиграва, они одсликавају карактер лика. Ружица је костимима дала животност. Као и у раду на сценографији, тако и при налажењу решења за костиме није свеједно да ли се ради о драмској, оперској или балетској представи. Ружица подједнако успешно решава костиме у драми, опери и балету. Можда је најкреативније кости-

ме оставрила у оперским представама. Костими су у тим представама богати и раскошни и по облику и боји, али не и нападни. Они показују и сталешку припадност. Међутим, у скоро свакој опери постоји и веома низак сталешки слој људи којима Ружица на исти, својствен начин даје костиме изражајне припадности. Све своје костиме она слика као потпуну фигуру, даје их у покрету и опрема их адекватним реквизитом, до перфекције води рачуна о сваком детаљу. Њени костими нису рађени само као одећа која глумац облачи да би прика-

зао одређени лик, већ они носе у себи драматургију лика.

Ружица и Дориан се радом на истој представи уметнички допуњују и остварују изузетан склад сцене и костима. Понекад сцена може да нашкоди костиму, или обрнуто, што се догађа најчешће у оперским представама због великог броја певача у хору који својим костимима и сами представљају део сценографије. У решењима ова два уметника то се није дешавало. И сценографија и костим су партнери глумцу у игри, а и Дориан и Ружица су то партнерство на најбољи начин реализовали.

Њихови радови нису само пуко осликавање простора и облачење глумаца у представи, већ одсликавају визуелну суштину те представе. Они су показали, свако у свом домену, таленат и истанчан слух за стварање ликовних ефеката и импресија у подтексту представе. И сценографска и костимографска слика урађене су као прецизан цртеж, изузетног колорита и саме за себе представљају уметничку и ликовну слику, али оне не могу да буду само визуелно допадљиве, већ су пре свега део једне друге вишеструке уметности, уметности театра.

Својим креативним решењима они су осмислили на стотине представа. Изузетном професионал-

ношћу, доследношћу уметности којом се баве, јасном концепцијом привлаче нашу пажњу и са сигурношћу можемо рећи да су њихова уметничка решења оставила трајан печат у театру. Пред нама се ређају сценографска и ко-стимографска решења из представа: *Хасанаиница, Норма, Фауст, Ауга, Кармен, Кавалерија Руссикана, Кнез Игор, Турандој, Сорочински сајам, Продана невеста, Кир Јања, Хамлеј, Кошћана, Скуј, Седам смртних грехова, Слушкиње, Занај Јосифе Ворен, Живој и смрт краља Џона, Живој на месецу, Лизинка...*

Аутори изложбе *Сцена и костим* су мр Ервин Дубровић и Младен Гргурић, а сарадник испред Музеја Града Новог Сада је Љиљана Лазић. Изложбу је отворио један од аутора мр Ервин Дубровић који је и директор Музеја града Ријеке, а присутнима су се обратили и Божо Мимица, члан Поглаварства за културу Града Ријеке, Радован Јокић, члан Градског већа Новог Сада задужен за културу и др Драго Његован, директор Музеја Града Новог Сада.

Ова изложба представља издвојени сегмент једног великог животног уметничког рада двоје људи изузетног сензибилитета и уметничког изражаја.

Мр Милена Лесковац

94(497.113 Sremski Karlovci)

**АРХИВ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ КАРЛОВАЧКЕ
МИТРОПОЛИЈЕ, НОВА СЕРИЈА, КЊ. I, СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ 2006,
главни и одговорни уредник академик Славко Гавриловић**

После скоро 100 година од престанка излажења, пред нама је нова серија *АРХИВА ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ*.

Почетком Првог светског рата престао је да излази *АРХИВ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ*, који је уређивао и издавао истакнути српски историчар, протојереј Димитрије Руварац. За обнављање *АРХИВА*, као публикације Научно-меморијалног центра «Патријарх Јосиф Рајачић», чији је председник један од потомака лозе Рајачића, господин Петар Рајачић, заслужни су, пре свега академик Славко Гавриловић, као главни и одговорни уредник, проф. Жарко Димић, академик Василије Крестић, проф. др Љубомирка Кркљуш, академик Дејан Медаковић, др Драго Његован (који је уједно и секретар уредништва) и проф. Душан Петровић (ректор Карловачке богословије), као чланови уредништва. Графички уредник обновљеног *АРХИВА* је наш познати академски сликар и вајар Ђорђе Лазић Тапша. Академик Дејан Медаковић, врсни познавалац културне прошлости Срба у Хабзбуршкој монархији, написао је уводни текст за нови број *АРХИВА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ: Димитрије Руварац (1842–1931) и његов Архив (1911–1914)*.

На самом почетку нове серије *АРХИВА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ*, уредништво *АРХИВА* истиче да се налази пред великим за-датком настављања и обнављања оне традиције коју је Димитрије Руварац трасирао, али обнављања у духу савремене методологије и праксе, које намеће време у којем историјску науку треба бранити од

насртљиве, површне публицистике, сензационализма, претераног социологизовања, страначког политизовања, националног нихилизма и самопотцењивања. Уредништво ће настојати да на прво место ставља изворе помоћу којих ће свестраније и дубље приказивати и објашњавати прошлост српског народа који је од Велике сеобе до краја Првог светског рата живео у границама Аустријске царевине, односно на подручју Српске православне Карловачке митрополије и Патријаршије, и за то време био нераскидиво повезан са целокупним Српством у земљи – матици и у расејању.

Аутор највећег броја прилога (18) је наш угледни академик Славко Гавриловић који је уједно и најбољи познавалац прошлости српског народа у Хабзбуршкој монархији у времену од Велике сеобе до краја Првог светског рата, као и најбољи познавалац архива и архивске грађе за историју Српске православне Карловачке митрополије. Текстови које је приредио академик Гавриловић за први број обновљеног *АРХИВА* су: *Заштитни патијени за манастир Реметју из 1697. године; Представка цару Народно – црквеној сабора 1726; Патијени царице Марије Терезије из 1750. о олакшањама за граничаре у Славонији и Срему; Пеји писма о Србима барона Ј. К. Бернијаша из 1755. године; О манастиру Комојовини и црквама у Банији; Реамбулација међа Шајкашкој бајлањона и коморских поседа у Бачкој 1774. године; Акта из 1779. о укидању манастира Бриљанца у Мославини; Бечка писма митрополији Стефана Ситраиш-мировића из 1798; Грађа за историју школства у Вараждинском и Карловачком генералату још крај 18. века; Инструкција Сремске жупаније за царски сабор 1790. године; Расправа о молби Саве Текелје из 1798. ради*

месѣа савѣшника у Утарској дворској канцеларији; Додашак ѡрејисци Григорија Герчића са Урошем Несѣоровићем (1813); Пуковник Буро Рукавина (1829) о епископу Јосифу Рајачићу у манастиру Гомирју; Писма Евѣнија Бурковића митрополићу Јосифу Рајачићу 1841–1846; Представке из 1841. и 1844. митрополића Јосифа Рајачића врховним властима у Бечу и Утарском сабору у Пожуну; Епископ Пантелејмон Живковић 1847. митрополићу Јосифу Рајачићу о ѡраву ѡправославних верника на враћање цркава од унијата; Митрополић Јосиф Рајачић о Вуковом ѡреводу Новој завети (1847–1848); и Тужба митрополића Јосифа Рајачића ѡрѡив уредника Сербских новина у Пеићи Теодора Павловића (1848).

Др Владан Гавриловић, млади и талентовани историчар, који се веома успешно бави историјом Срба у Хабзбуршкој монархији новијег времена, приредио је за први број нове серије *АРХИВА* пет текстова и то су: Решење цара Карла VI из 1724. о тужби Срба у Табану; Благо манастира Раковца у Фрушкој ѡри, инвентарни ѡпис из 18. века; Сјиси о рају с Турцима у Банату 1788. ѡдине; Два писма Ђорђа Конѣића митрополићу Јосифу

Рајачићу из 1845. ѡдине; и Окружнице из 1847. митрополића Јосифа Рајачића епископима и свешћенству ѡред одазак на Утарски сабор.

Др Драго Његован, историчар и политиколог, аутор капиталног дела *ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ ВОЈВОДИНЕ СРБИЈИ* представио нам се у првом броју обновљеног *АРХИВА* са три текста: Пријем Јакова Герчића, дирекѡора Карловачке гимназије, за дописног члана Друшћва српске словесности (1850); Патријарх Јосиф Рајачић – ѡрѡив Вукове орѡографије (1855); и Садржај Архива за историју Српске ѡправославне Карловачке митрополије (1911–1914).

Нова серија *АРХИВА ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ* појавила се у правом тренутку. Ово је време када су се над српским народом, по ко зна који пут, надвили тамни облаци и управо је што боље упознавање са нашом прошлѡћу начин да се снађемо у садашњости и победимо у будућности, јер још стари Латини рекоше да је историја учитељица живота (*HISTORIA MAGISTRA VITAE EST*).

Душан Миљковић

ПРОМОЦИЈА КЊИГЕ И ИЗЛОЖБА РАДОВА „МОДЕРНА НИША 1920–1941.“

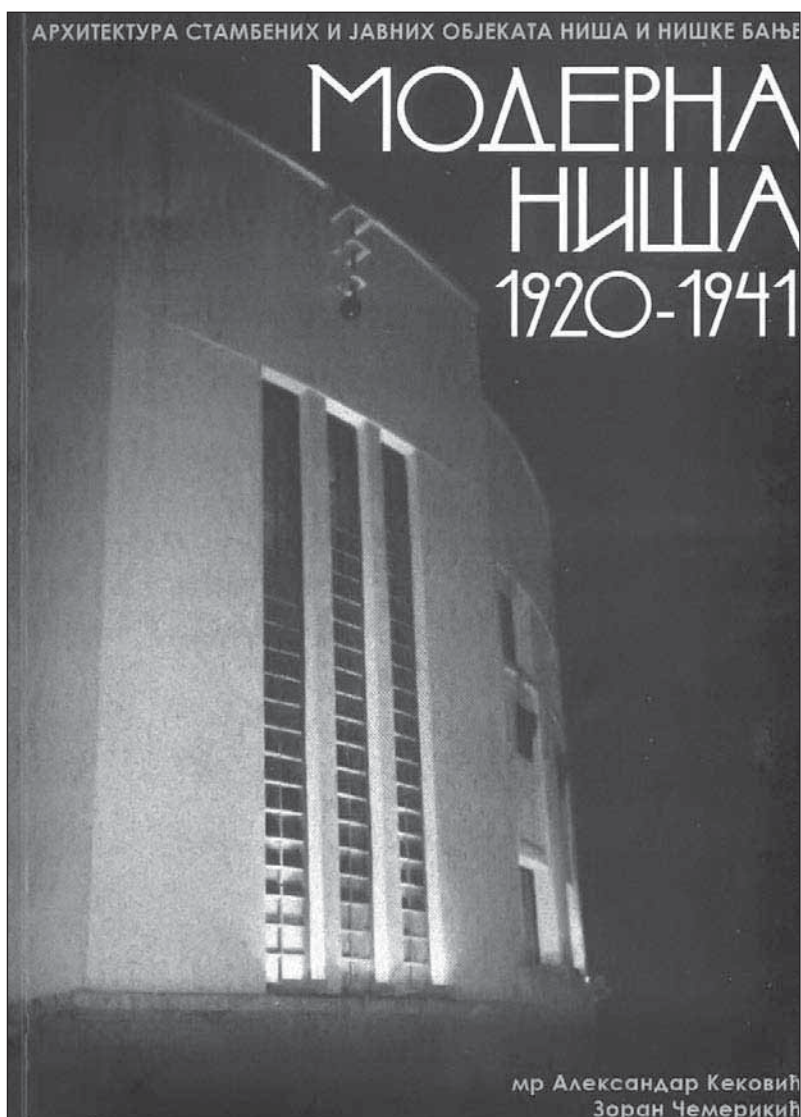
Изложба *Модерна Ниша 1920–1941.* и промоција истоимене књиге аутора **мр Александра Кековића**, дипл. инж. арх., је била одржана у понедељак, 18. децембра 2006. године, у Збирци стране уметности.

Аутор је у књизи евидентирао и публиковао објекте изграђене у Нишу и Нишкој Бањи и обрадио период између два светска рата на тему *модерна*. Као велики преокрет у уметничком, па и архитектонском стваралаштву у свету и код нас, нарочито у Новом Саду, стил модерна је унео дух нових схватања у уме-

тности и градитељству који је захватио Европу и свет још крајем 19. века, а у другој и трећој деценији 20. века потпуно превладао све видове историцизма и академизма.

Породично и вишепородично становање је најзаступљеније у овој књизи. Обрађено је 110 објеката. Распоређени су хронолошки од најстаријег ка најмлађем и по спратности, што представља и основну поделу, а потом су разврстани по типовима за сваки ниво спратности.

Даница Симоновић

ЗБИВАЊА

Надежда Савић

СМОТРА АРХЕОЛОШКОГ ФИЛМА У НОВОМ САДУ

Надежда Савић

ИЗЛОЖБА „МИОДРАГ ГРБИЋ – ЖИВОТ И ДЕЛО“

Љиљана Трифуновић

СМОТРА ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА – ЉУДИ НА
ФИЛМСКОЈ ТРАЦИ, ДРУГИ ПУТ

Весна Недељковић Ангеловска

КОКАЊЕ КОКИЦА И ГАТАЊЕ ЗА ДЕВОЈАЧКУ
СРЕЋУ НА ВЕЛИКИ ПЕТАК – УСКРШЊА
РАДИОНИЦА ОДЕЉЕЊА ЗА ЕТНОЛОГИЈУ
МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА

Весна Недељковић Ангеловска

„СЛАТКЕ ТРАДИЦИЈЕ“ МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ
САДА – ОДЕЉЕЊЕ ЗА ЕТНОЛОГИЈУ НА
ФЕСТИВАЛУ МЕДА

Тијана Јаковљевић, Ивана Јовановић

САВРЕМЕНИ МОДЕЛИ ОБРЕДНО ОБИЧАЈНЕ
ПРАКСЕ СРБА У ВОЈВОДИНИ – ЕТНО-
АНТРОПОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ

Др Драго Његован

РЕЧ НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ
ШЕСТ ГОДИНА

Богољуб Савин

290. ГОДИНА ОД БИТКЕ КОД ПЕТРОВАРАДИНА

Жарко Димић

ВЕЛИКИ ДАТУМИ СЛОБОДЕ 1918. ГОДИНЕ

Марјана Раткелић

СПОМЕН ЗБИРКА „ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ“

СРЕМСКА КАМЕНИЦА - ПРЕГЛЕД ЗБИВАЊА У 2006.
ГОДИНИ

Даница Симоновић

САЈАМ ТУРИЗМА У БЕОГРАДУ И НОВОМ САДУ

Гордана Петковић

ДАНИ РУМЕ У СР. КАРЛОВЦИМА

Др Драго Његован

ПРОМОЦИЈА У АРАДУ И СЕНТИ ЗБОРНИКА

„СЕОБА СРБА У РУСКО ЦАРСТВО
ПОЛОВИНОМ 18. ВЕКА“

Даница Симоновић

КРЕАТИВНА РАДИОНИЦА *НОВОГОДИШЊИ УКРАСИ*

СМОТРА АРХЕОЛОШКОГ ФИЛМА У НОВОМ САДУ

Народни музеј у Београду и Музеј града Новог Сада организовали су, сада за новосадску публику већ традиционалну, седму међународну смотру археолошког филма. Пројекције филмова могле су се пратити у просторијама Збирке стране уметности у Дунавској улици 29 од 21. до 30. марта 2006. године. Филмови су преузети од Народног музеја, који је организовао пројекције за своју публику нешто раније.

Током свечаног отварања уводну реч је дао Др Драго Његован, директор Музеја Града, изразивши посебно задовољство што, захваљујући набавци неопходне опреме, публика и стручњаци филмове сада могу пратити у просторијама Музеја Града.

Овом пригодом публика је могла да види укупно 27 филмова углавном немачке, француске и италијанске производње. Ове земље већ традиционално производе кратке научне филмове о археолошким истраживањима како на простору својих држава тако и ван њихових граница. Кипар и продукција Србије и Црне Горе представљени су са по три филма, Иран и Шпанија са по два, Белгија и Швајцарска са једним. Један филм произведен је у копродукцији Русије и Сирије. Филмови се баве најзначајнијим и најатрактивнијим археолошким налазима и налазиштима широм света. У понеким се може тек наслутити колико је времена, муке, труда и стрпљења уложено да би археолошки налази изашли на светлост дана и били адекватно презентовани јавности.

Један од најинтересантнијих филмова под насловом *Неми, поштомљена мистерија језера* сниман у дубинама вулканског језера у Албанским планинама, у Лацију (Италија), где су откривена два римска брода из I века. Бродоградњом из античког доба бави се и

швајцарски филм *Алпска, праћом келтске бродоградње*.

Нама Европљанима веома су интересанти филмови о предколумбовским цивилизацијама у Америци. Италијански филм *Монтезума* упознаје нас, кроз приказ археолошких трагова, са последњим независним владарем старог Мексика, из племена Ацтека. Изузетно занимљив је и филм о Такла Макан, пустињи на другом крају света, у Кини, где је откривена загонетна мумија.

Ирански филм *Персеполис* посвећен је истраживањима главног града старог персијског царства, који је разорен и спаљен приликом освајања Александра Македонског. Посебно занимљив је филм немачке производње *Маични мач*, који се бави проучавањем само једног предмета, симбола моћи и посебног друштвеног положаја – средњовековног мача, који ће нас одвести чак у Јапан. Наиме, истраживач овог предмета пронашао је у Јапану једног мајстора ковача, који је до данас сачувао стару технологију израде изузетно квалитетних гвоздених мачева вишеструким пресавијањем ужареног сечива. Тако је добијен мач веома велике тврдоће.

Сви приказани филмови су произведени између 2001. и 2005. године и сведоче о најновијим систематским или заштитним ископавањима код нас и у свету. И овај фестивал привукао је пристојан број посетилаца и стручне публике, што је довољан показатељ успешности ове манифестације. На крају похвала реализаторима смотре Радовану Бунарџићу и Даници Симоновић, ку-стосима Музеја града Новог Сада, чијим трудом и залагањем имамо прилику да сваке године пратимо резултате актуелних археолошких истраживања, који су забележени на филмској траци.

Надежда Савић

904:929 Grbić M.

ГОСТОВАЊА ИЗЛОЖБЕ „МИОДРАГ ГРБИЋ - ЖИВОТ И ДЕЛО“

О изложби посвећеној Миодрагу Грбићу, једном од доајена српске археологије, писано је детаљно у претходном издању *Годишњака Музеја Града Новог Сада*. Отварање изложбе пропраћено је и научним скупом у част Грбића. Аутор изложбе, каталога и организатор скупа у

Сремским Карловцима је Дивна Гачић, кустос-археолог Музеја града. Како је ова изложба добила добру оцену и заслужен одјек у широј културној и стручној јавности уследила су њена гостовања у неколико већих градова у Србији.

Народни музеј Зрењанин угостио је изложбу у периоду од 18. маја до 1. јуна 2006. године. Поздравну реч приликом свечаног отварања у име домаћина дао је Божидар Воргић, директор музеја. Изложбу је отворио Др Драго Његован, директор Музеја Града Новог Сада, а уводну реч о животу и раду Миодрага Грбића дала је аутор, Дивна Гачић.

Гостовање изложбе у Народном музеју у Нишу трајало је од 6. до 18. септембра 2006. Поздравну реч, приликом отварања, дала је директорка Татјана Трајковић-Филиповић, а изложбу је отворио Др Драго Његован.

Народни музеј Крагујевац прихватио је изложбу о Грбићу у пери-

оду од 4. до 29. октобра 2006. године. У оквиру отварања присутне је поздравио директор домаћина Александар

Стаменковић. Изложбу је отворио академик Борислав Јовановић, а глумац крагујевачког позоришта прочитао је текст: „Како се ствара археолошки музеј“, који је Грбић написао за серијал емисија чије је водитељ био на радију.

Изложба је затим гостовала у Музеју Срема у Сремској Митровици у периоду од 16. новембра до 14. децембра 2006. Уводну реч о изложби дали су др Драго Његован и аутор Дивна Гачић, а изложбу је отворила професорка Др Мирослава Мирковић, која је на почетку своје каријере и сама била сарадница Миодрага Грбића.

Надежда Савић

791.1(497.113 Novi Sad)

ПРИКАЗ СМОТРЕ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА ЉУДИ НА ФИЛМСКОЈ ТРАЦИ, други пут

Смотру етнолошког филма *Људи на филмској траци* организовало је Етнолошко одељење Музеја Града Новог Сада у сарадњи са Етнографским музејом из Београда, од 18. до 21. октобра 2006. године. Приказано је укупно 16 филмова са 14. међународног фестивала етнолошког филма који је одржан годину дана раније у Етнографском музеју у Београду.

Прво вече на Смотри је приказан филм који је на Фестивалу у Београду освојио GRAND PRIX под називом *Животи и смрти на реци Гани*, (Sytra Productions, Београд, СЦГ, 2004, сценарио – етнолог Кери Сувајцић, камера и режија Марко Сувајцић) у трајању од 50 минута. Исте вечери емитовани су филмови домаће продукције *Додоња*, (сценарио и режија З. Миленовић, етнолог-консултант Елида Стојчевић), *Гносис* (Академија уметности БК, сценарио и режија Т. Миленковић), *Шумска мајка* (РТС ТВ Београд, етнолог-консултант Паун Ес Дурлић, сценарио и режија М. Коларић).

Друго вече је такође било посвећено домаћем филму. Приказано је 5 филмова *Како Цијанин свира* (сценарио и режија Љ. Стојадиновић), *Ткање дамасца – уметности*

ио је (РТС ТВ Нови Сад, сценарио и режија С. Парошки), *Мајсторско писмо* (РТВ Крајина, Неготин, сценарио и режија З. Голубовић), *Макса Јајдани* (сценарио и режија етнолог Каменко Катић), *Звона јозне јесени* (сценарио и режија З. Миленовић). Трећег дана приказана су 4 филма из суседних земаља. Из Хрватске *Доба веселе машине* (ХРТ, сценарио – етнолог Алексеј Павловски) и *Како геде грмају* (ХРТ, сценарио И. Кузманић и А. Павловски), из Македоније *Женске приче* (ЕНОХ, сценарио – етнолог-консултант Јелена Цветановска и из Румуније *Вечни славар* (TV Romania, studio lasi, етнолог-консултант Силвио Јураши). Последњег дана приказан је грчки филм *Зид смрти* (Urban productions, сценарио, камера и режија Т. Калесис), немачки *После ширнаеси година – јоврајак у Иран* (Yousefpour, Abbas, IWF Goethingen, сценарио, камера и режија Ј. Абаз), руски *Лешиоис моржевој урлика*, (Н. Хохлов, сценарио и режија А. Вархрушев), и због великог интересовања публике поново је емитован *Животи и смрти на реци Гани*.

Занимљиво осмишљеном плакату Друге смотре, као пратећи пропагандни материјал ове године, су додати

шоља, флајер са цртежом филмске траке, а посебно треба издвојити огледало у којем, ако бисте се огледали такође би постали *људи са филмске траке*

У паузама током вечери, гледаоци су могли да уживају у McDonald's-овим чајевима и традиционалним медењацима Етнолошког одељења.

Смотру су реализовале кустоскиње Музеја Града Новог Сада – Тијана Јаковљевић, Ивана Јовановић, Лаура Кљајић, Весна Недељковић Ангеловска, и Марко Стојановић и Весна Марјановић, кустоси из Етнографског музеја у Београду.

На крају треба споменути да је четвородневна Смотра одлично организована и да је овај тим кустоса-етнолога још једном доказао своје организационе способности.

Љиљана Трифуновић

821.163.41-4

КОКАЊЕ КОКИЦА И ГАТАЊЕ ЗА ДЕВОЈАЧКУ СРЕЋУ НА ВЕЛИКИ ПЕТАК

Ускршња радионица Одељења за етнологију Музеја Града Новог Сада

Поводом ускршњих празника кустоскиње етнологи Тијана Јаковљевић, Ивана Јовановић, Весна Недељковић Ангеловска и кустоскиња историчарка Ивана Марковљев припремиле су једнодневну ускршњу радионицу у простору водичке службе Топовњаче, уочи прославе Ускрса у четвртак 20. априла 2006. године. Радионица је била намењена посетиоцима Музеја и обухватала је

реконструкцију девојачког љубавног врачања, које је било део ускршњих обичаја код Срба. Неудате девојке су имале прилику да кроз реконструкцију девојачког гатања „сазнају“ какав ће им бити изабраник (богат, леп или сиромашан). Иако је програм био намењен девојкама, прикључили су се и младићи. Ово је била прилика да едукујемо наше госте у вези са обичајно-обредном

праксом и подсетимо на заборављене обичаје. Овако организована радионица присутнима је била забавна и протекла је у пријатном расположењу.

Ово је била прилика и да музејску публику подсетимо на заборављен обичај кокања кокица на Велики петак. Посетиоцима је уз купљену улазницу поклањана кесица кокица. Кокице су биле паковане у папирним кесицама на којима је био одштампан лого Музеја и објашњење обичаја:

У неким деловима Војводине било је пожељно на овај свети дан пре изласка сунца зајалити вајру и на њој ископати кукуруз. Та вајра је била одржавана све до вечери када су на њој барена и фарбана јаја. Овако одржавана ускршња вајра требало је да обезбеди укућанима дуу животи и здравље. Прве испуцане кокице су осипаване и чуване преко године као лековите, против деције главобоље или грознице.

У Војводини је до данас сачувана пракса да се једу кокице на Велики петак. Сам процес кокања куку-

руза који при томе пуца и нараси, указује на имитативну мајичку обредну праксу којом се жели обезбедити благостање.

Заинтересованим посетиоцима и присутним новинарима кустоскиње су причале о и другим обичајима везаним за прослављање Ускрса. Ускршњи програм је привукао млађу публику – посетиоце музеја и студенте Академије уметности који су били посетиоци музејског клуба. Програм је представљао једнодневну допуну постојећег музејског садржаја и био је атрактиван за млађу публику, али и за остале посетиоце, обрадоване сувениром-поклоном у виду кесице са кокицама. Учествојући у „ускршњем прорицању“ и уз конзумирање „ускршњих кокица“ учесници су активно учили о заборављеној традицији.

Весна Недељковић Анђеловска

821.163.41-4

„СЛАТКЕ ТРАДИЦИЈЕ“ МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА **Одељење за етнологију на Фестивалу меда**

Као и претходне године, на Фестивалу меда у Змај Јовиној улици у Новом Саду (15–17. септембар 2006) Одељење за етнологију Музеја Града Новог Сада, промовисало је свој пројекат „Слатке традиције – слађе од меда“.

Како мед, осим у исхрани, има важну улогу и у обичајно-обредној пракси наше традиционалне културе, Одељење за етнологију је и овом приликом приказало његову употребу у љубавној магији и божићним ритуалима.

У овогодишњој публикацији Фестивала меда *Пчеларство и животиња средина* објављени су стручни радови *Употреба меда у божићним ритуалима* кустоскиње етнолога и антрополога Иване Јовановић и *Конјункутивни пчеларења у живом дрвећу* више кустоскиње ет-

нолога Весне Недељковић Ангеловске. Наведени стручни текстови, у пригодној форми сепарата – као издања МГНС, били су дељени заинтересованим посетиоцима штанда. Продавани су медањаци које су кустоскиње саме припремале по старим рецептима.

Медањаци су паковани у пакетиће заједно са картицама на којима је штампан назив програма, лого музеја и рецепт медањака. За дизајн пратећег штампаног материјала била је заслужна Мирјана Мирић.

И ове године продаван је „чаробни љубавни мед“ (чашица са медом и босиљком, смештена у картонску кутију са називом програма, логом Музеја и текстом који говори о магијској пракси и „начину употребе“). Овако пакован „чаробни љубавни мед“ је добар пример како се сегмент

обичајне праксе може преобликовати у сувенир, који је већ постао својеврстан бренд. Медењаци су дељени деци и деци учесницима у програму, као и пријатељима Музеја. На штанду Музеја кустоскиње су деци делиле „медиће“ (мала паковања меда) које је Удружење пчелара припремило за ову прилику. Кроз разноврсни садржај Музеј је, на занимљив начин, дао етнолошки аспект Фестивалу меда.

Удружење пчелара „Јован Живановић“ доделило је Музеју Града Новог Сада диплому за унапређење пчеларства, као и кустоскињама Весни Недељковић Ангеловској и Ивани Јовановић.

Појављивање Музеја Града Новог Сада на помемут фестивалу било је медијски покривено прилозима телевизије: Нови Сад, Панонија, Супер, Аполо, Канал 9 и у дневним новинама: *Грађански лист*, *Дневник*.

Оваквом анимацијом публике ван музејске зграде – прикључивање градској манифестацији, ишло се на приказивање сегмената традиционалне обичајно-обредне праксе у љубавној магији и божићним ритуалима, као и на подсећање на старинске рецепте за израду медењака. Дељење сепарата о употреби меда у божићним ритуалима и о континуитету пчеларења у живом дрвећу, било је са намером да се суграђанима приближе ове теме у форми кратких научно-популарних текстова.

Кустоскиње етнологичке Тијана Јаковљевић, Ивана Јовановић, Лаура Кљаић, Весна Недељковић Ангеловска уз помоћ кустоскиње историчара Иване Марковљев су на занимљив начин грађанима приказале сегменте наше народне традиције и приближиле предмете истраживања етнологије и тако подсетиле на активност Музеја Града Новог Сада.

Весна Недељковић Ангеловска

САВРЕМЕНИ МОДЕЛИ ОБРЕДНО ОБИЧАЈНЕ ПРАКСЕ СРБА У ВОЈВОДИНИ

етно-антрополошко истраживање

Одељење за етнологију Музеја града Новог Сада је током 2006. године покренуло пројекат *Савремени модели обредно-обичајне праксе Срба у Војводини – етно-антрополошко истраживање*. Пројекат се бави проучавањем трансформације сталних годишњих и обичаја животног циклуса, као и едуковањем грађана кроз радионице и пригодне публикације. Циљ овог дугорочног пројекта је утврђивање дистинкције између стварног и идеалног модела обичаја и сагледавање потреба грађана за одређеном врстом информација о обичајима.

Народни обичаји као сегмент културе једног народа, иако спадају у категорију споро променљивих феномена, временом се трансформишу и прерастају у нове форме, понекад мењајући првобитна значења и функције. Ови процеси су резултат утицаја социјалних, културних, економских и политичких промена.

У нашој средини након Другог светског рата наступа период најизраженијих промена у „народној култури“, а самим тим и у обредно-обичајној пракси. Запажа се прекид у континуитету практиковања скоро свих годишњих обичаја, док на важности добијају прославе социјалистичких државних празника. Такође, из обичаја везаних за животни циклус нестају традиционални и религијски елементи. Символи националног идентитета су потискивани, традиција је имала изразито негативан предзнак и изједначавања је са „заосталим“, „примитивним“ и „сељачким“. Паралелно, деловање Српске православне цркве бива маргинализовано, а њено учење сматрано је за анахрону и непожељно.

Током 90-их година 20. века, услед познатих друштвених дешавања, запажа се јачање националног идентитета, пре свега у политичке сврхе, праћено променом односа према традицији. Србију у овом периоду карактерише величање прошлости, националне културе и хероја, одвија се процес ретрадиционализације. У оквиру овог процеса долази и до ревитализације појединих обичаја, који у новонасталим условима имају другачију манифестацију од традиционалних модела. Неке радње које су се одвијале у кућном простору измештене су на простор улице, мења се „костимографија“ учесника, неки елементи и реквизити нестају или бивају замењени и сл. Поред ових манифестних промена, долази до промена на симболичком и функционалном нивоу одређених ритуалних сегмената. Услед прекида у континуитету, а с обзиром да већина обичаја има корене у далекој прошлости,

савремени актери често нису свесни примарног значења појединих празника и њихових саставних елемената.

На подручју Војводине, које је изразито миграционо, временом је дошло до мешања различитих елемената које су миграционе групе доносиле са собом и покушавале да их одрже и у новом простору. То је, такође, један од фактора који је утицао на стварање савременог облика прославе обичаја Срба у Војводини.

До сада су пажњу истраживача углавном провлачили традиционални модели обичаја, док су систематска истраживања трансформација ових модела рађена, колико је нама познато, једино у оквиру пројекта Етнографског института САНУ. Музеј града Новог Сада, као једна од најзначајнијих градских установа заштите, између осталог, бави се и научно истраживачким радом, због чега смо сматрале да је Одељење за етнологију Музеја дужно да прво започне са оваквим истраживањем на подручју општине Нови Сад. Када је реч о едуковању грађана и презентовању елемената обичаја, овим активностима се данас најчешће баве аматерска удружења која за циљ имају, како њихови чланови кажу, „неговање и очување традиције“, али без сарадње и консултовања са етнологима/антрополозима. Управо због тога било је неопходно да се стручна служба Музеја укључи у програм едукације, што је циљ другог сегмента овог пројекта.

Током 2006. године спроведено је истраживање при којем су коришћени следећи методи и извори: по-сматрање, посматрање са учествовањем, анкета, анализа медија (тв емисије, штампа, Интернет) и других визуелних извора (приватни видео снимци и фотографије). Истраживањем је обухваћено 400 особа оба пола, различитог узраста и различитог степена образовања. Истраживање су спровеле кустоскиње етнологи Весна Недељковић Ангеловска, Тијана Јаковљевић, Ивана Јовановић, кустоскиња приправница Лаура Кљајић и кустоскиња историчарка Ивана Марковљев.

У овој фази пројекта прикупљени су подаци о прослављању најзначајнијих годишњих обичаја (Божић, Ускрс и крсна слава). На основу добијених одговора створена је слика о начину прославе поменутих празника у савременим условима живота, као и о нивоу знања грађана о функцији и симболици обредних радњи које врше. Прикупљена грађа, такође, показује и утиције ми-

грација, масовних медија и неоправославља на савремену обредно-обичајну праксу.

Како је планирано, у првој фази пројекта штампана је публикација *Водич кроз Божић*, састављена тако да задовољава интересовања грађана за информацијама о прослави Божића, које су исказали током истраживања. Публикација садржи описе најзначајнијих елемената Божића са аспекта народне религије, рецепте за припрему одређених божићних јела, занимљива гатања и веровања... Ауторке текстова су Весна Недељковић Ангеловска, Ивана Јовановић, Тијана Јаковљевић. Текстови су праћени пригодним илустрацијама ликовног уметника Ранка Драгића.

Током припреме публикације јавила се идеја о креирању друштвене игре за децу *Човече не љући се, Божићу радуј се!*. Игра је тако конципирана и ликовно обликована да деца на занимљив начин усвајају основне елементе прославе Бадњег дана и првог дана Божића.

За 2007. годину планиран је наставак пројекта у оквиру којег ће се истраживати обичаји животног циклуса (рођење, крштење, одлазак у војску, свадба), као и наставити са објављивањем пригодних публикација („Водич кроз Ускрс“, „Водич за свечаре“...).

Прва фаза пројекта је суфинансирана од стране Секретаријата за образовање и културу АП Војводине.

Тијана Јаковљевић и Ивана Јовановић

821.163.41-5

РЕЧ НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ „ШЕСТ ГОДИНА EXITA“

Приликом отварања ове изложбе желео бих да вас подсетим где је то она уприличена. Налазимо се у централној згради Музеја Града Новог Сада, који је основан 1954. издавањем новосадских збирки из Музеја Војводине, који је основан 1947. године. А тај музеј, као и Галерија Матице српске, настали су дељењем збирки Музеја Матице српске, који је отворен 1933. године, а формиран је још давне 1847. године на иницијативу Теодора Павловића. Матица и њен музеј премештени су из Пеште у Нови Сад 1864. године.

Наравно, наш музеј се налази на Петроварадинској тврђави, која је грађена од краја 17. века, па све до 1780. године. О садржајима Тврђаве нека вам посведочи наш водич који смо, заједно са Студиом „Бечкерек“, објавили на двадесет језика. О нашем раду нека вам посведочи наш стручни часопис *Годишњак МГНС*. О музејима и галеријама Новог Сада и Војводине нека вам посведочи наш српско-енглески водич под истим насловом.

Музеј Града Новог Сада добио је Туристички цвет од Туристичке организације Србије, наш Музеј има културно-историјског статуса године целе државе, ми смо музеј који је направио прву изложбу у Хрватској, у Музеју града Ријеке, за последњих петнаест година итд. Сарађујемо са музејима из целокупног окружења Србије.

Апропо данашње изложбе плаката и других промотивних материјала о Exitu и његовој шестогодишњој повести: Exit је настао у време тражења излаза из конкретно-

историјске ситуације, врло брзо се претворио у бренд у време када бренда, никаквог и низашта, нисмо имали. Његова подлога је модерни музички садржај који је по бићу музике саме општеразумљив и саморазумљив. Организатори Exita су демонстрирали организационе тј. менаџерске способности, да с располагањем адекватне финансијске и медијске подршке, уприличе пре свега музички фестивал, настојећи да њиме релаксирају не само потребе домаћег *homo ludens*, већ да га представе и као активног и актуелног учесника манифестације од тзв. ширег значаја. Мислим пре свега на просторну, европску димензију. При свему томе, у ствари, мотив војног објекта, Тврђаве, која је наравно, не од 2000. године, пре свега објекат за цивилну, културно-историјску и туристичку употребу, доминира садржином Exita као бренда. Сложићете се да Exit на Тврђави и Exit на ченејским пољима не би био исто, без обзира што би се чула иста музика.

Из тог разлога, апелујем да се према Тврђави односи с дужним поштовањем, као и према онима који су на Тврђави и с њом целу годину, а не само за време овог музичког фестивала.

У сваком случају, уживајте у Exitu и у изложби о Exitu.

Изложба је отворена.

Др Драго Њећован

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ 290. ГОДИШЊИЦЕ БИТКЕ КОД ПЕТРОВАРАДИНА

Музеј града Новог Сада, у сарадњи са Саветом Месне заједнице Петроварадин, Војском Србије, и маркетиншким агенцијом «Old Petrovaradin T. O.» обележио је значајан јубилеј – 290 година од Битке код Петроварадина. Овај историјски догађај који се десио 5. августа 1716. године, у великој мери, својим исходом променио је цивилизацијске токове у Европи.

Велика османлијска војска, предвођена великим везиром Дамад Али-пашом, прекинула је протокол о миру са Аустријом и кренула у ратни поход. Супротставила јој се знатно мања хришћанска војска под командом принца Евгенија Савојског. Одлучна битка одиграла се 5. августа, на Дан Госпе Снежне – пре подне. Изванредно вођена, хришћанска војска однела је велику победу. Османлијска војска се повукла у расулу, са смртно рањеним Дамад Али-пашом. На брду Везирцу, где се сада налази споменик, заробљена је комплетна османлијска комора, оружје, заставе и везиров шатор.

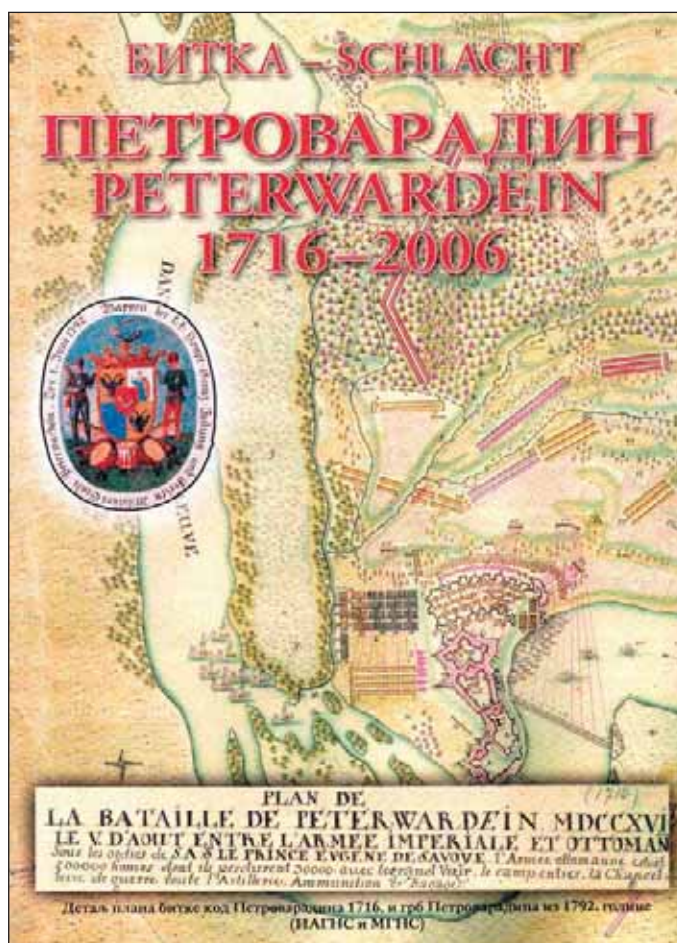
У част велике победе хришћанске војске код Петроварадина, 8. августа 1716. године, у капели на Текијама, одржан је Те деум. Од то времена сваког 5. августа, на Дан

Госпе Снежне, одржава се свечана миса на Текијама, а у цркви св. Рока у Петроварадину, сваког петка у 11 часова звоне звона.

Овај историјски догађај обележен је у Музеју града 4. августа 2006. године предавањима и музичким ко-нцертом. О историјским околностима, пре и после Битке код Петроварадина, говорио је академик Славко Гавриловић, а о самом току битке, кустос Музеја Синиша Јокић. На сам Дан Госпе Снежне, 5. августа, Савет Месне заједнице Петроварадин био је организатор дочека представника амбасаде Републике Аустрије, Војске Србије, Музеја града, АП Војводине, туристичких организација и новинара. По присуствовању Великој миси у цркви Марије Снежне, на Текијама, положен је венац код споменика на Везирцу.

У организацији овог програма Савет Месне заједнице Петроварадин представљао је Петар Мудри, председник Савета, а Музеј града Новог Сада кустоси Синиша Јокић, Радован Бунарић и Богољуб Савин.

Богољуб Савин

ВЕЛИКИ ДАТУМИ СЛОБОДЕ 1918. ГОДИНЕ

После тешких војних пораза Аустро-угарске армије у Србији у јесен 1914. године, смењен је до тада „најспособнији“ царски генерал Поћорек, а за новог команданта балканске армије постављен је аустријски војвода Еуген Хабзбуршки. Већ крајем 1914. године стигао је он у Петроварадин, главну војну стратешку тачку према Србији. Већ током наступајуће 1915. године, ратне операције пренете су на српску територију. Петроварадин, Карловци и овај део Срема изненада се са Новим Садом нашао у дубокој позадини ратишта. Како је рат који се у почетку водио само против Србије прерастао у европски, а затим и у светски рат, војни транспорти који су се кретали преко Петроварадина почели су сада да се крећу не само према југу, већ и према северу и североистоку.

Из практичних разлога, због честих гушења на новосадским мостовима, аустријске инжењеријске јединице биле су принуђене да већ крајем 1914. године отпочну са изградњом привременог моста на пилотнама, довољно широких димензија за потребе војске и грађанства, који је у народу касније добио назив „Поћореков“. Због изузетно лоших услова каснило се са његовом изградњом, па је завршен и пуштен у саобраћај тек 24. априла 1915. године. Већ од 1916. године у околини Петроварадина и по Фрушкој Гори присутан је тзв. „зелени кадар“ који су сачињавали дезертери свих националности. Тешке ратне прилике којима се није називао крај, немаштина, а пре свега недостатак хране, тј. глад која је завладала, уносили су сталну несигурност, неверицу и резигнацију у становништво. Петроварадински гарнизон, с обзиром да се сада налазио у дубокој позадини крајем зиме 1916. године почео се бројчано смањивати и већ са почетком 1917. године постао је вишеструко мањи него на почетку рата 1914. године. Ипак огромне касарне нису никада, кроз трајање рата, остајале сасвим без војске. У њих су смештани ратни заробљеници, углавном са балканског и италијанског ратишта. Они су коришћени као бесплатна радна снага за градњу насипа поред десне обале Дунава и при регулацији Роковог потока који је често знао да набуја и изазове велике штете како Мајурчанима, тако и путној и пружној саобраћајници. Војна болница у Петроварадину била је стално препуна рањеника који су непрестано стизали са фронта, док су једни одлазили као опорављени или тек залечени, стизали су други, нови. Становници су по њиховим доласцима сазнали са којом су се жестином одвијале борбе и где захваљујући информацијама пристиглих рањеника, а у контакту са њима и каква је ситуација на фронту. Овако поуздан начин информисања трајао је све до краја рата.

Одлучујући догађаји по овај део Европе почели су се одвијати на Солунском фронту на којем су војне снаге Антанте, које су сачињавале француске, српске, грчке,

британске и италијанске војске, 15. септембра 1918. године, кренуле у одлучну и жестоку војну офанзиву у намери да фронт пробију. Почетна ударна дејства била су поверена српској војсци ојачаној добровољачким јединицама из Војводине, Америке, Босне и заробљеничких логора у Русији. Српска војска је заузимала стратешки централни део на овом више стотина километара дугом фронту.

После изузетно напорних борби, уз подршку испрва француских трупа, а затим и осталих савезничких снага, за три дана фронт је пробијен и у незапамћено жестоком наступању српске војске разбијене су бугарске трупе, да би Бугари били и коначно поражени 27. септембра 1918. године.

Овако жестоком налету савезника, на чијем је челу била српска војска, нису издржале ни немачко-аустро-угарске снаге током октобра 1918. године, њихово повлачење претворило се у општу бежанију, тако да су се српске снаге до краја октобра нашле у Београду, тачније на линији Дунав – Сава – Дрина.

Крајем октобра и првих дана новембра 1918. године, војне јединице Краљевине Србије прешле су Саву и Дунав и ступиле на територију Аустроугарске монархије.

Истовремено, ситуација се све више погоршавала у Карловцима, Петроварадину и Новом Саду, као и у читавој Угарској. Војне и цивилне власти у страху и неизвесности једва спречавају општу анархију, неуспешни су њихови покушаји да ублаже оно што је највише погађало становништво, а то је несташица хране, али и физичка несигурност католичког становништва, видећи неизбежан пораз и пропаст државе свакако да су се сетили почетка рата, при том знајући за ужасне злочине који су чињени у окупираној Србији, пре свега над цивилним становништвом.

Како се муњевито раширила вест о страховитом и брзом напредовању српске војске, дошло је до великог страха и панике нарочито код петроварадинских Немаца, који су убрзо сазнали и за велики народни збор у Загребу, одржан 22. октобра 1918. године, где се захтевало ра-скидање свих веза са Хабзбуршком монархијом и стварање заједничке државе јужних Словена. Недуго затим, одржано је 29. октобра 1918. године заседање Хрватског сабора, где је на предлог групе политичара, на чијем се челу налазио Светозар Прибићевић, проглашено је одцепљење из састава Аустроугарске монархије.

Након ових догађаја Петроварадинци су се брзо организовали у циљу очувања реда и мира. Изабрали су Петроварадинско народно вијеће које су сачињавали угледни пројугословенски оријентисани грађани. Веће је организовало народну стражу, која се старала о реду и миру, пре свега заштити грађана и народне имовине од пљачке. Колоне главнине аустро-угарских и немачких трупа брзо

су се повлачиле према северу, њих је пратио велики број дезертера, па је све најављивало скоро опште расуло.

Теодора Петровић је у својим *Сећањима*, као очевидац, ове дане и догађаје описала овако: „Најпре су почеле кроз Карловце да пролазе бескрајно дуге колоне сваковрсних возила: кола са арњевима, топовске каре са топовским цевима разних величина, ширине и домета, огромни камиони накрцани војничком одећом, телећањима, клобуцима, цокулама, алуминијумским посудама за воду, опасачима и безброј других ствари; војничке кухиње, чији су се димњаци редовно пушили, пољске болнице и, што је главно, војници свих родова оружја и свих народа и народности, којима је ова трула држава дотле владала. Највише је било Немаца (родом из Аустрије), па одмах затим Мађара Уланера, махом на коњима добро ухрањеним и пажљиво тимареним. Било је међу војницима и Румуна, Словака и Чеха, и када би у пролазу негде мало застали, покушавали смо да сазнамо о чему говоре, али не с много успеха. По ондашњим проценама, дневно је кроз Карловце пролазило око 40.000 возила, а број војника није било могуће одредити.

Испочетка је све текло по неком реду, јер дисциплина још није била попустила и још се увек знало ко је у овој војсци млађи а ко старији, и ко кога има да слуша.

Сва се војска кретала средином Карловаца, јер Интернационални друм још није постојао. Колоне су се ретко овде задржавале. То су чиниле само када је војницима требало издати храну, или када би превијали рањенике, јер се и то понекад дешавало. То прво повлачење из Србије трајало је доста дуго и по целу ноћ су одјекивали ударци коњских копита по прашњавом друму.

Колоне су долазиле из Доњег краја и кретале се према Горњем, или су пролазиле средином старе Пијаци и ишле старим изрозаним колским путем поред железничке пруге, према Мајуру и Петроварадину. Овако се повлачила само аустријска (угарска) војска. Немачка се још увек налазила у свим јавним зградама у Карловцима и понашала се као да ће ту вековати. Кад се данас сетим призора које сам тада посматрала, не могу да верујем у све што се дешавало. Видим немачке војнике на свим прозорима Двора и Гимназије на којима се већ лепршају српске заставе. У дворишту Гимназије и улици крај ње побачане слике Франца Јосифа и Карла. Немачки војници стоје укрупњени на балкону двора и мирно посматрају расуло свога до тадашњег најмоћнијег савезника. Разуларена и обезглављена руља сада се више не повлачи, већ кукавички бежи из окупиране и опљачкане Србије. Носи са собом све што се могло понети: клавире, постеље, лустере, дечија колица, посуђе и безброј других ствари, често и сасвим безвредних. Уза свака кола пуна плена јашу војници на коњима. Обрнули калпаке наопако, а око врата им висе на канапу нанизане шољице за црну кафу. Многи од њих нису трезни, а свој плен бране пуцњавом из војничких пушака. Ваздух се пролама од пуцњаве, а танад лете на све стране.

Поједине поворке плачкаша гониле су пред собом читава крда говеда, коња и телади и нудили их на продају на сред пијаци за круну – две по грлу.

Ипак се неко сетио да плачкашима треба стати на пут. Требало је што пре разоружати ту разуларену војску. Привремено су на брзину формирани неки одреди грађана, који су у троструким редовима заузели простор пред чесмом на пијаци. Разоружавали су групу по групу војника, како је која наилазила и празни локали наше куће на пијаци зачас су били пуни разног оружја. Све се ово дешавало у другој половини октобра и првим данима новембра 1918. године.“ Овако је сликовито приказала ове тешке дане њихов очевидац Теодора Петровић.

Целокупна посада Петроварадинске тврђаве напустила је Петроварадин одлазећи преко Дунава 1. новембра 1918. године. На дан потписивања примирја 3. новембра 1918. године у самом Петроварадину дошло је до тешких провокација, нереди, пуцњаве и експлозија ручних граната, том приликом било је двоје погинулих Петроварадинчана, а више њих је рањено. Сукоб је избио између Петроварадинчана и последњих остатака војне посаде која се повлачила из Тврђаве и војних објеката подграђа.

Чим је војска напустила Тврђаву, притом су још увек задржали војну контролу над новонасталим мостовима, отпочела је плачка Тврђаве, а о том догађају нам је запис оставио значајан хроничар Новог Сада Трива Милитар: „Тврђава је опљачкана на тај начин што су околна села пленила ћебад и војничку мундуру, па је тако један Буковчан однео 17 кола разног материјала својој кући. Официри 6. новосадског пука између себе поделили су златни прибор за ручавање, који је овој јединици поконио почасни командант румунски краљ Карло. Тада су многи војници дезертирали, па су се крили по виноградима и подножјима Фрушке Горе. То је био „зелени кадар“... О плачкама магацина Петроварадинске тврђаве говори и Теодора Петровић: „Војници Петроварадинског гарнизона продали су војне магацине и, пре него што су кренули својим кућама, опљачкали све што се могло понети са собом. Њима су се одмах прикључили и становници Мајура, Петроварадина и Карловаца. Није плачкала само сиротиња, већ и многе газде, који су робу одвлачили колима чак и више пута дневно. Односило се све редом, а највише војничка одећа, шињели, цокуле и ћебад. Одећа су касније обично прекрајана, но ношена су и онаква каква су била. Од војничких ћебади шивени су горњи капут и могло би се рећи да их је толико покрадено, да су неки у њима дочекали чак и нову Југославију. Плачкане су исто тако и многе животне намирнице, а највише брашно, жито, кукуруз и разне конзерве“. Ове речи савременика сликовито представљају стање у којем су се налазили Карловци, Петроварадин и Нови Сад тих дана када почиње безвлашће, као и расуло, и колико је било значајно само организовање грађана и формирање одбора Народних већа, који су успели да премосте пропаст једне и формирање друге државе без очекиваних тешких последица.

Као што смо већ поменули на мостовима се налазио велики број дисциплинованих и добро наоружаних аустро-угарских војника који су имали задатак да мостове, у случају појаве српске војске, дигну у

ваздух и да тако успоре њихов продор на север Војводине.

Петроварадинско народно вијеће желело је да предухитри могуће невољне догађаје, уз сагласност Српског народног одбора у Новом Саду, па је одлучило да у Београд пошаље своју делегацију, те да информише о тренутној ситуацији и позову српску војску да што хитније дође у Петроварадин и Нови Сад. Делегацију су представљали чланови Вијећа: Милан Видмар и Фрањо Малиш. Они су за Београд отпловили реморкером „Хрват“ 4. новембра 1918. године. Њих је у Београду примио пуковник Драгомир Миливојевић, који је по наређењу војводе Мишића истим реморкером послао у Петроварадин мајора Војислава Бугарског да са једним одредом војника и официра организује батаљон и са њиме уђе у Нови Сад. Ко је Војислав Ђ. Бугарски? Рођен је у Ратковцу код Крагујевца, 07. 01. 1881. године, након завршене основне школе и шест разреда Гимназије у Крагујевцу похађа нижу школу Војне академије од 1896. до 1899. године. Пешадијску школу гађања завршио је 1911. године. За пешадијског потпоручника произведен је 1899. године, за поручника 1905, за капетана II класе 1910, за капетана I класе 1912, мајора 1913. и потпуковника након завршетка рата 1919. године. Пензионисан је 1920. Учествовао је у Балканским ратовима. Током целог Првог светског рата био је командант батаљона. Са карактеристикама током службе пратио га је епитет суровог, али веома храброг официра, четири пута је рањаван и носилац је највиших војних одликовања. Дакле, српска војна команда се одлучила за снажну и строгу личност која је требало да изврши врло важан и деликатан задатак.

Сутрадан, они су допловили из Београда до Сремских Карловаца, где се мајор Бугарски са пратњом искрцао, а делегати су истим реморкером продужили за Петроварадин. Бугарски је дочекан од чланова одбора Народног већа у Карловцима. Ишчекујући српску војску

Народно веће у Карловцима у великој количини растурало је штампане летке чији је наслов гласио: „Добро дошли, наши ослободиоци!“. Али се ослободиоци нису појављивали. Народно веће покренуло је лист „Гласник Народног већа“, који је штампан наизменично ћирилицом и латиницом. Историчар Коста Петровић је по одобрењу Народног већа и уз помоћ карловачких грађана основао Војну болницу у Карловцима. За председника Народног већа у Карловцима изабран је професор Карловачке гимназије Милан Недељковић, а за потпредседника Стеван Симеонових – Чокић, адвокат. Бугарски је у Карловцима провео неколико дана, ту је информисан о ситуацији у Карловцима, Петроварадину, Буковцу и Новом Саду. Преузео је команду у Карловцима. Он је овде окупио стотинак српских војника који су се враћали из заробљеништва у Мађарској на тргу у Карловцима пред Бугарским положили су заклетву, ту су одмах и наоружани. На другој страни српски Народни одбор у Новом Саду послао је Јашу Томића, др Душана Тушановића, др Радивоја Стратимировића, др Александра Моча и Лазу Милосављевића да преговара са аустроугарском и немачком командом о очувању мостова и преузимању војних објеката и складишта. Обе команде су пристале на све захтеве уз услов да се њиховој војци гарантује безбедан пролаз за Мађарску, Аустрију и Немачку. Споразум је постигнут и потписан.

Док је у Новом Саду организована нова власт, у Карловцима је Бугарски формирао и команду места, у Петроварадину је власт такође функционисала, те је свечано дочекала 8. новембра 1918. године комбиновани батаљон српске војске под командом мајора Војислава Бугарског. Који сат пре тога, Бугарски, који је у Карловцима провео неколико дана у цивилу након искрцавања 4. новембра на карловачком пристаништу такође у свечаној српској официрској униформи упарађен, свечано је са српском војском ушао у окићене и за овај дуго очекивани

Свечана манифестација народа и војске на Тргу ослобођења у Новом Саду

дан слободе, свечано уређене Карловце, поздрављен од велике масе одушевљених Карловчана и народа из околних места.

У Петроварадину иста слика, велики број Петроварадинаца изашао је да дочека и поздрави храбру и славом овећану српску војску. «Клицало се српским витезовима, Краљу Петру I ослободиоцу и заједничкој држави свих Срба, Хрвата и Словенаца». Председник петроварадинског Народног вијећа Милан Видман и мајор српске војске Војислав Ђ. Бугарски измењали су срдачне говоре. Сутрадан на појутарје Митровдана, 9. новембра 1918. године, српска војска допуњена је још једном, у Петро-

варадину формираном, јединицом од затечених српских заробљеника и добровољаца на челу са мајором Бугарским и предвођена члановима петроварадинског одбора Народног вијећа прешла је из Петроварадина, кроз Дунавску улицу у свечано уређен и искићен дуго жељан слободе Нови Сад.

Остало је забележено да су српски војници, а међу њима и француски савезници били свуда одушевљено дочекани и поред присутног сиромаштва са пажњом и радошћу дочекани, те чашћавани хлебом, сољу, вином и ракијом.

Жарко Димић

ЛИТЕРАТУРА

1. Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Матица српска, Нови Сад 1981.
2. Др Коста Петровић – Богдан Поповић, *Споменица жртвима Сремских Карловаца жртвима немачке агресије и усташких терора и геноцида од 1941. до 1944. године – прилози: Сремски Карловци – време, људи и догађаји*, Нови Сад 1997.
3. Милош Лукић, *Петроварадин у прошлости*, Историјски музеј Војводине и Институт за историју, Нови Сад 1992.
4. Др Миленко Палић, *Нови Сад у новембарским данима 1918. године*, Нови Сад 1992.
5. Др Драго Његован, *Присаједињавање Србима Банаћа, Бачке и Барање Србији 1918*, Музеј Војводине, Нови Сад 2001.
6. Живко Марковић, *Нови Сад и Петроварадин*, МГНС, Нови Сад 1989.
7. Ђорђе Гавански, *Петроварадинска тврђава*, МГНС, Нови Сад 1989.

8. Синиша Јокић, *Петроварадинска тврђава*, МГНС, Нови Сад 2006.
9. Трива Милитар, *Нови Сад на раскрсници минулој и садањем времену*, Нови Сад 2000.
10. Ђорђе М. Србуловић, *Крајина историја Новог Сада*, Прометеј, Нови Сад 2000.
11. Нови Сад, (група аутора), Матица српска, Нови Сад 1963.
12. Теодора Петровић, *Сећања*, Матица српска, Нови Сад 1981.
13. *Српски биографски речник 1*. Матица српска, Нови Сад 2004.
14. Тоша Искруљев, *Расцеће српског народа у Срему 1941. и Маџари*, Нови Сад 1936.
15. Жарко Димић, *Сремски Карловци, Карловачки круј*, Сремски Карловци 2003.

СПОМЕН ЗБИРКА „ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ“ СРЕМСКА КАМЕНИЦА Преглед збивања у 2006. години

Спомен збирка „Јован Јовановић Змај“ у Сремској Каменици, депаданса Музеја Града Новог Сада, једна је од најстаријих меморијалних збирки у нашој земљи. Од оснивања друштва „Змај“ у Сремским Карловцима, још за чика Јовина живота, указала се жеља и потреба да се будућим нараштајима сачува успомена на овог великог песника, хуманисту и просветитеља нашег народа; и то тако што ће се прикупити, селекувати и чувати целокупна песникова заоставштина: лични предмети, приватна преписка и документа, фотографије, слике. Од године 1933. када се кућа у Сремској Каменици, у улици Јована Јовановића Змаја, отвара за посетиоце и проглашава Музејом, па све до данашњих дана, не постоји објекат који изискује више пажње, у циљу заштите нашег културног и националног идентитета, од чика Јовине куће данас Спомен збирке „Јован Јовановић Змај“.

Сам музејски комплекс, почевши од главне музејске зграде, две помоћне зграде и дворишта са парком; занимљив је и привлачи велики број посетилаца, пре свих деце школског и предшколског узраста, из наше земље и земаља у окружењу. Сам лик и дело нашег великог песника сваки пут још сликовитије, потпуније и лепше оживи када се о њему прича у једном таквом окружењу, као што је песников дом у Сремској Каменици; те није занемарљив број од преко 7.000 продатих улазница на име посета организованих ђачких екскурзија у току 2006. године. Адекватна прича о животу песника, прилагођена узрасту посетилаца, наставља се освртом на његову поезију за одрасле и за децу, освртом на његов рад на покретању и уређивању бројних часописа, на његов преводилачки рад и свеколики рад на ширењу културе и писмености нашег народа; а све је попраћено бројним сачуваним сведочанствима у виду рукописа, фотографија, писама, прогласа, књига и цртежа, које посетиоци могу да виде у Музеју. Највише пажње привлачи песникова соба, где је на тренутак заустављено време, јер све изгледа онако како је изгледало и док је чика Јова био жив. Посетиоци са великом пажњом посматрају озбиљна лица песника и супруге му Руке, брата Корнела и оца Павла; обраћају посебну пажњу на породичну икону Светог Јована Крститеља и зидни часовник који већ читаво једно столеће показује исто време.

Стални посетиоци Змајевог музеја деца су Основне школе „Јован Јовановић Змај“ из Сремске Каменице. Већина ваншколских активности ученика ове школе одвија се у Музеју, где се организују часови наставе књижевности за ученике од петог до осмог разреда, али и рад ликовних, литерарних, рецитаторских и драмских секција. Почетак школске године, пријем ђака првака, прослава Дана школе, годишње окупљање школа које носе име Јована Јовановића Змаја, додела диплома, плаке-

та и признања; не може се замислити ван амбијента какав је Змајев музеј. Поред ученика школе и деца из Дечјег села, Школе за образовање деце ометене у развоју „Др Милан Петровић“ и малишани из вртића у Сремској Каменици и Новом Саду, стални су музејски посетиоци.

Традиционално, јунске Змајеве дане, које са радошћу обележавамо сваке године у организацији „Змајевих дечјих игара“, отварамо управо у Спомен збирци „Јован Јовановић Змај“. Програм свечаног отварања почиње сећањем на чика Јову кроз чувене стихове његових „Светлих гробова“, а наставља се самим официјелним отварањем и уручивањем признања Игара за текућу годину, у дворишту песникове куће, уз присуство бројних гостију, учесника програма, посетилаца и деце свих узраста. Оно што је потребно посебно нагласити, а везано је за музејске активности у 2006. години, је формирање друштва „Змајев круг“.

Још за живота песника Јована Јовановића Змаја, 27. марта 1904. године, у Сремским Карловцима конституисано је друштво „Змај“, као друштво српских књижевника, новинара и уметника. Друштво „Змај“ престало је са радом 1929. године. Априла месеца, године 1932. на иницијативу Васе Стајића, са циљем обнове друштва „Змај“, одаслан је позив на састанак-скупштину: „... свима професорима и још неким интелектуалцима.“¹ Након три дана одржана је, у присуству чланова прве управе „Змаја“ у свечаној сали Гимназије, скупштина песникових поштовалаца где је закључено да се друштво обнови са измењеним задатком. У нови Статут скупштине је унела следеће активности: „...да пропагише књижевност и да шири култ књижевника какав је био Јован Јовановић Змај, да се у Каменици оснује и чува Змајев музеј у коме ће походиоци гроба Змајева видети и Змајева дела у свим издањима, његове рукописе, цртеже и све оно што подсећа на Змаја, затим да издаје и пропагише појединачна и целокупна дела Змајева као и савремених писаца, његова правила и да унапређује проучавање живота и дела Јована Јовановића Змаја.“ Јануара месеца, године 1933. конституисало се ново друштво „Змај“ које је поверило изабраној управи да ради на извршењу програма.

Друштво „Змај“ по мишљењу Васе Стајића за прво време треба да ограничи свој програм рада на ширење Змајевог култа, на промовисање и популарисање његових дела и на проучавање његова живота и рада. „Друштво треба одмах на почетку свог рада да заузме такав став и да формира круг Змајевих поштовалаца. По примеру других друштава, ово друштво треба да буде друштво за пручавање Змаја и сваке године да изда свој Годишњак, у којем ће се саопштити нови резултати у проучавању Змаја.“³ Само друштво „Змај“ одиграло је важну улогу, ако не и пресудну, у коначном уобличавању музејске по-

ставке у Змајевом музеју,”... друштво ће поставити своје витрине за излагање предмета и позваће сваког ко има рукописе, часопис, књигу песникових радова, ма какав предмет који има везе са песником да га приложи Змајевом музеју у Сремској Каменици...”⁴

Децембра месеца 2005. године у Змајевом музеју у Сремској Каменици, потписивањем Протокола о сарадњи између седам потписника: Музеј Града Новог Сада, Змајеве децје игре, Матица српска, „Невен“ – часпис за децу, Основна школа „Јован Јовановић Змај“ из Сремске Каменице, Гимназија „Јован Јовановић Змај“ и Друштво учитеља Новог Сада, основан је „Змајев круг“. Ово удружење има за циљ да на тековинама друштва „Змај“ настави да чува, презентује и промовише Змајево песништво, његов лик и дело, те пре свега да негује Змајев дух кроз различите програме намењене деци школског и предшколског узраста, а све то кроз заједнички координиране акције и активности.

Новембра месеца 2006. године, са почетком у 12,00 часова, у управи Гимназије „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду, одржан је састанак „Змајевог круга“ са следећим дневним редом:

1. Кратко представљање организација и установа чланица „Змајевог круга“
2. Разматрање и усвајање Правилника рада „Змајевог круга“
3. Разматрање и усвајање амблема „Змајевог круга“
4. Договор о даљем раду „Змајевог круга“
5. Избор председништва „Змајевог круга“
6. Усаглашавање програма обележавања датума рођења Јована Јовановића Змаја
7. Разно.

Састанку су присуствовали представници свих чланица подписница оснивачког акта. Једногласно је усвојен правилник Друштва, а дато је и неколико предлога у вези са идејним решењем амблема и заставе Друштва. Изабрано је председништво и трочлано чланство, и при том је договорено да седиште Друштва буде тамо где се налази председник који се бира на две године, са могућношћу реизбора. Договорено је да неке прве координиране акције буду везане за обележавање децембарских „Змајдана“; такође је постигнута сагласност да се без обзира на активност и динамику рада, Друштво састаје и договара свака три месеца, а по потреби и чешће.

Маријана Рајкелић

НАПОМЕНЕ

1 Позив на састанак-скупштину друштва „Змај“, 10. априла 1932, РОМС, инв. бр. М. 7087

2 Гласник друштва „Змај“, Срем. Карловци, марта 1933, стр. 2

3 Записник прве седнице Управног одбора друштва „Змај“, одржане 5. фебруара 1933. у Сремским Карловцима; РОМС, инв. бр. М. 7086, стр. 1.

4 Исто, стр. 2.

061.43(497.113 Novi Sad):639.1/6

МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ ТУРИЗМА У БЕОГРАДУ И НОВОМ САДУ

Међународни сајам туризма ИФТ одржан је у периоду од 19–22. априла 2006. године на Београдском сајму. По први пут Београдски сајам је ставио на располагање све своје капацитете (15.000 м²). Учешће је узело 700 излагача из 50 земаља, 109 туроператора и туристичких агенција које су понудиле преко 50.000 различитих путовања, министарства, туристичке организације, инострани излагачи, банке, осигурања, све најважније домаће туристичке дестинације, планине, језера, бање, велики хотели. У оквиру сајма туризма дешавао се сајам лова и риболова, као и гастро фестивал.

Такође, овогодишњи сајам туризма је започео да гради своју позицију првенствено окренут према домаћем тржишту, са основним циљем да представи домаћу туристичку понуду, апострофирајући *актуелни тренд повећања посећа великих градова* и наглашеног интересовања за понуду наших градова у укупној српској туристичкој понуди.

Према замисли организатора Град Нови Сад, заједно са градом Београдом, се представио у Хали 3 – Туризам великих градова, јер заједно чине 2/3 укупног туристичког промета Србије.

Штанд са обједињеном понудом Града Новог Сада обухватао је простор од 300 м², а учешће, као део туристичке

понуде Града, су узеле и градске установе културе: Музеј Града, Културни центар Новог Сада, Музеј Војводине и Галерија Матице српске.

Музеј Града Новог Сада је изложио своје публикации и плакате. Посетиоци су имали прилику да добију флајере са свим потребним информацијама како би могли доћи и видети широку понуду Музеја, у свим својим објектима. Посета нашем штанду је била више него задовољавајућа

Нови Сад је другог дана сајма у Свечаном салону примио награду „Туристички цвет – за најуређенију туристичку дестинацију за 2005. годину“. Награду је примио менаџер Града Драган Дунчић. Национална туристичка награда коју сваке године организује и додељује Туристичка организација Србије за изузетни допринос и подизање квалитета услуга у туризму. Поред Града, награде су примили хотел Парк, у категорији најбољи хотел и сувенир Керамика Рас, за најбољи сувенир у 2005. године.

Садашњи трендови, тзв. мега тренд у туризму је туризам великих градова или *tween city breaks*. Пратећи наведене трендове Нови Сад и Београд су покушали да испрате садашње токове на светској туристичкој сцени и прикажу део своје туристичке понуде. Београдски сајам је у оквиру сајма туризма, трећег дана сајма доделио награде и специјалана признања за најбоље. Град Нови Сад је добио специјално признање за обједињени наступ са Београдом и за најбољи изглед штанда као и за целокупно представљање.

Међународни сајам туризма у Новом Саду одржан је од 12. до 15. октобра на Новосадском сајму, у хали Мастер.

Новосадски штанд је заузимао централно место са препознатљивим ентеријером. Кула са сатом, на горњој тераси, привлачила је посетиоце да прошетају штандом и да се, макар на тренутак, осећају као да су на Петроварадинској тврђави која је репрезент Града Новог Сада.

На изузетно креативан начин, комплексном организацијом простора, промовисани су сви новосадски брендови. Посетиоци Сајма су могли да се упознају са најатрактивнијим угоститељским објектима, занатским радионицама и установама културе.

Три најзначајније установе културе - Музеј Града Новог Сада, Галерија Матице српске и Музеј Војводине, приказале су своју понуду на заједничком штанду.

Штанд је био веома посећен и људи су јасно изражавали позитиван став према оваквој акцији. Заинтересованост за куповину наших публикација је јасан показатељ да је наше залагање за писану реч оправдано.

Другог дана сајма у организацији Привредне коморе Војводине и њеног жирија додељене су награде за *добар дизајн*. Граду Новом Саду је додељена Велика награда за *културу представљања*, тј. за *целокупни изглед*.

Сумирањем утисака са четвородневног Сајма туризма у Београду и Новом Саду, можемо са радошћу да закључимо да су и у нашој земљи установе културе постале важан део туристичке понуде једног града и да културни туризам заузима значајно место у укупној сфери туризма и да је Музеј Града Новог Сада незаобилазна туристичка дестинација.

Даница Симоновић

ДАНИ РУМЕ У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА

У оквиру реализације духовно-привредно-културног пројекта „Повезивања људи и градова Срема“ одржана је јуна 2006. године манифестација „Дани Сремских Карловаца у Руми“, У октобру је узвраћена посета Румљана Карловчанима, односно одржани су „Дани Руме у Сремским Карловцима“.

Представљање Руме Карловчанима приређено је 7. октобра 2006, у виду целовечерњег програма, који се одвијао у три различита простора у Сремским Карловцима: Завичајној збирци, Галерији Културног центра и Карловачкој гимназији.

Манифестација је започета у сремскокарловачкој Завичајној збирци, отварањем етнолошке изложбе „Традиционални хлеб и колачи“ ауторке Јелене Арсеновић, кустоса етнолог Завичајног музеја из Руме. Изложба је употпуњена представљањем производа „Житопрмета“, предузећа за прои-

зводњу хлеба и пецива, затим, удружења жена „Милева Марић Ајнштајн“ и издања „Српске књиге“ из Руме.

Програм је настављен у Галерији Културног центра „Карловачка уметничка радионица“, отварањем изложбе слика румског Завичајног музеја „Румски мотиви“ и пригодним програмом у свечаној сали Карловачке гимназије, који су припремили гости из Руме.

Програм је изведен у организацији Завичајног друштва, Завичајног музеја и Градске библиотеке из Руме, а у сарадњи са Општином Сремски Карловци, Епархијом сремском, Музејом Града Новог Сада – Завичајном збирком у Сремским Карловцима, Културним центром „Карловачка уметничка радионица“ и Туристичком организацијом из Сремских Карловаца.

Гордана Пејковић

94(=163.41)“17”

ПРОМОЦИЈА КЊИГЕ „СЕОБА СРБА У РУСКО ЦАРСТВО ПОЛОВИНОМ XVIII ВЕКА“ У АРАДУ И СЕНТИ

У организацији Месног огранка Савеза Срба у Румунији, у Араду је промовисан зборник радова „Сеоба Срба у Руско царство половином XVIII века“, заједничко издање Српско-украјинског друштва, Архива Војводине и Музеја Града Новог Сада (Нови Сад 2005). Промоција је одржана 15. септембра 2006. године у оквиру традиционалног стручног скупа «Арад кроз време». Модератор промоције био је Љубомир Степанов из Темишвара, а о зборнику су говорили др Драго Његован, мр Лука Хајдуковић и мр Средоје Лалић. У име домаћина промотере и присутне Србе и Румуне поздравио је господин Симеон Жарков, председник Арадског огранка ССР. О промоцији „Сеоба ...“ у Араду писао је српски недељник који излази у Темишвару „Наша реч“.

Зборник „Сеобе...“ промовисан је 22. децембра 2006. године у Градском музеју у Сенти. Организатор промоције било је Друштво чланова и пријатеља Матице српске из овог потиског града, који је био обухваћен сеобом. Промотере и публику поздравили су: господин Атила Пејин, директор Музеја, господин Петар Терзић, председник сенћанског Матичног друштва и господин Војин Ковачевић, председник Српско-украјинског друштва из Новог Сада. О раду Музеја Града Новог Сада и овом издању говорио је др Драго Његован, директор МГНС. О садржају зборника радова „Сеоба Срба у Руско царство половином XVIII века“ говорили су Синиша Јокић, кустос МГНС, мр Лука Хајдуковић, један од аутора и мр Средоје Лалић, главни и одговорни уредник зборника.

Др Драго Његован

КРЕАТИВНА РАДИОНИЦА

Новојодишњи украси

Креативна радионица *Новојодишњи украси* одржавала се у току 5 радних дана (18–22. децембар 2006.). Учесници радионице су била деца из основних школа („Бранко Радичевић“, „Ј. Ј. Змај“ у Ср. Каменици и „Јожеф Атила“).

Идеја, да се организује креативна радионица на ову тему, родила се, управо из разлога да се подстакне дечија маштовитост, да унесу мало живости у своју игру и да развијају креативност у свом начину размишљања.

По доласку у Музеј деца су имала прилику да обиђу сталну поставку Збирке стране уметности где им је, врло исцрпно, презентована изложба као и легат др Бранка Илића Граду Новом Саду, кога чине дела западноевропских сликарских школа од 15. до 20. века и предмети примењене уметности од 18. до 20. века, углавном са средњоевропског подручја.

Ово је била идеална прилика да се упознају са делом фонда Музејске збирке и, враћајући се у прошлост, да боље перципирају „оно“ време, да га схвате и направе разлику у односу на садашњост.

Након обиласка смо причали о догађајима који следе – Нова година и Божић, о томе шта ти празници значе и шта се тада дешава. Највише се радују поклонима и кићењу јелке.

На средини просторије где се одржавала радионица, била је постављена велика јелка (коју смо добили од ЈКП-а „Градско зеленило“). Кроз причу смо се подсетили чиме се кити јелка и који су облици карактеристични за то доба године.

Деца су сецкала, лепила и обликовала интересантне фигуре које смо, касније заједнички качили на јелку. У кућним условима се, углавном јелка кити куповним украсима, и то је доживљај сам по себи. Међутим, када деца сама направе предмет осећају се боље и вредније, јер су својим учешћем допринели реализацији једног важног догађаја.

У данашње време, деца немају потребу да сама стварају, јер им је све доступно и омогућено, 'сервирано на тацни'. Модерно доба пружа модеран начин живота. Прилагођено дневним активностима, у много чему олакшава нормално функционисање, али собом носи инертност и тромост духа.

Окићена јелка је послужила манифестацији додела пакетића за децу запослених у Музеју. Уз музику, Деда мрза, слаткише и шарену јелку, деца су примила пакетиће и задовољна отишла кући.

Даница Симоновић

isilio S

ПРИНОВЕ

Јелица Ћурчић
МУЗЕАЛИЈЕ

Јелица Ћурчић и Мирјана Мирић
ПУБЛИКАЦИЈЕ

МУЗЕАЛИЈЕ

Музеј града Новог Сада је током 2006. године за своје збирке путем откупа прибавио следеће предмете:

РБ	назив предмета	одељење
1.	Модлице за кекс Урамљена иконица Алуминијумски филтер за чај Ручна машина за млевење	Етнологија
2.	Дрвене скије (крај 19. в.) Дрвене скије (почетак 20. века) - Дрвене пластифициране скије	Етнологија
3.	Слика <i>Гајдаш</i> уље на платну, аутор Стојан Трумић	Етнологија
4.	Ознака за фирму <i>Ковач и пошкивач</i> Велика стега за гвожђе Водено тоцило за оштрење - Ковачко ватрено тоцило Велики двострани кључ Мали једностранни кључ Патент кључ Клешта за цевасте профиле Ковачка мацола Ковачки чекић за поткивање коња Наковањ чекић за обраду гвожђа Мањи наковањ чекић Нож за чишћење коњских копита Клешта за сечење копита	Етнологија
5.	Кантице (2 ком.) Мушке сандале и ципеле Велико ренде и четворострано ренде Тигањ и пекач за колач Сито и цедиљка са дршком Тањир и сосијера од порцелана Соковник са дршком и тукач за месо Држач за шерпе и посуда за тамјан Модлице за колаче (65 ком.) Дечја колица Дијаскоп са 20 филмова Лопата за брашно	Етнологија

6.	Тространи фењер за свећу, 1890. г. Кантар, 1891. г. Ћупа за млеко, поч. 20. века Држач за пешкир, 1930. г. Путна торба од конопље, 1930. г. Ренде за купус, 1930. г. Тепсија Каталог запрежних кола, 1914–1916. г. Каталог коњске опреме, почетак 20. в.	Етнологија
7.	Комплетна ковачка радионица са предметима који датирају од почетка двадесетог века (укупно 137 предмета)	Етнологија
8.	Сребрна медаља за десетогодишњицу службе у ватрогасној бригади, око 1920.г.	Етнологија
9.	Гумени ваљци за молерај (22 ком.) Ливени гумени ваљци за молерај (9 ком.) Либела од дрвета Посуда од керамике са поклопцем Мала посуда од керамике Ћупа од глеђосане керамике, поч. 20. века Ручна машиница за млевање бибера Украс – теразије Глава девојчице, украс, керамика Дечја столочица, тридесете године двадесетог века Књига: <i>Уредба о висини, начину убирања и контроли при најлаици Бановске њрошарине на вино и ракију</i>, Нови Сад 1935. Књига: <i>Подизање врба за њлетарство</i>, 1922. Књига: <i>Скијање, ујуици и савети</i>, 1933.	Етнологија
10.	Фрижидер, почетак 20. века Санке, прва половина 20. века	Етнологија
11.	Штампана аутобиографија Уроша Предића, Београд 1922. г.	Културна историја
12.	Владимир Николић, <i>Мојим најпадачима у ствари грађе Српске велике гимназије новосадске</i>, Ср. Карловци, 1900. Коста Н. Милутиновић, <i>Јован Јовановић Змај као национални и њолийички њесник</i>, Нови Сад 1933.	Културна историја
13.	Молитвеник за аустро-угарске војнике православне вере из 1916. г, штампано у Ср. Карловцима Свечана песма <i>Ускрснуће</i> посвећена уласку српске војске у Нови Сад 1918. г. Аутор Јован Д. Марковић-Фрушкогорац	Историја
14.	Колорисани план града, средина 20. в.	Историја
15.	Златна медаља Новосадске занатске изложбе, 1875. г. Спомен медаља Новосадске привредне изложбе из 1875. г. Спомен медаља Новосадског стрељачког удружења поводом стоте годишњице	Историја
16.	Писма Милеве Марић Анштајн породици Ђоке Гајина (32 комада)	Историја

17. *Службени капитал Војвођанске занатске изложбе*, Нови Сад 1926. Историја
О Матици српској данас, Нови Сад 1945.
Именик адвоката и адвокатских управника Адвокатске коморе у Новом Саду, Нови Сад 1940.
Вођа Новом Саду и околини, Нови Сад- Скопље 1933.
Бранко Максимовић, *Нови Сад данас и сутра*, Нови Сад 1937.
Милан Савић, *Млади Милетић*, Нови Сад 1921.
Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, Нови Сад 1937.
Мих. Полит Десанчић, *Рецимо коју*, Нови Сад 1887.
Јован Савковић, *Папирјарх Јосиф Рајачић у српском покрету 1848–1849*.
Коста Петровић, *Како су бирани народни посланици за Мајску и Септембарску скупштину 1848*.
18. Медаља од цина из 1865. г. издата поводом 50 година од Првог српског устанка, династија Обреновић;
Царска повеља о додели права и статуса грађанина града Петроварадина из 1834. г.;
Медаља града Модене за успех на пољу културе додељена на сусретима градова побратима грађанину Новог Сада;
Метални новчић дводинарка из 1875. Милан М. Обреновић;
19. 716 комада старих разгледница Новог Сада, Петроварадина и Темерина,
468 комада старих фотографија са темом историје спорта, привредног живота и Соколског покрета,
већа количина архивског материјала везаног за привредну и друштвену историју Новог Сада
20. *Извештај управе српских народно црквених фондова о стању фондова и фондација...за годину 1888*, Нови Сад 1890. Завичајна збирка Сремски Карловци
Посланица епископа Германа, Сремски Карловци 1881.
21. Скулптура: портрет Душка Трифуновића, аутор: Ђорђе Лазећ Тапша Завичајна збирка Сремски Карловци
22. Карта Независне државе Хрватске Завичајна збирка Сремски Карловци
23. Легитимација (Војводство Србија и Тамишки Банат), 1855. г. Завичајна збирка Сремски Карловци
Плакат Министарства војног и морнарице, 1919. г.
Указ краља Петра I, 1919. г.

Путем поклона Музеј је обогатио своје збирке:

РБ	назив предмета	одељење	дародавац
1.	Mapa inclyti comitatus syrmienensis anno 1847.	Историја	Слободанка Матије Француска

2.	Фотографија Ђуре Доротића у Новом Саду Фотографија Ђуре Доротића у Сибиру Столарске хобле-рендa за столарску радионицу Ђуре Доротића Фотографија Дуре Доротића са радницима и по- моћницим у својој радионици за намештај Табло <i>Управни и надзорни одбор занайске и кредитне задруге 1953. г.</i> Табло <i>Управа удружења здравља за међусобно осигурање у случају болести и смрти 1938. г.</i>	Етнологија	Ђорђе Доротић Нови Сад
3.	Позивница за прославу јубилеја Добровољне грађанске пожарне дружине у Новом Саду, 1932. г. Почасна улазница Добровољне пожарне дру- жине у Новом Саду, за Ватрогасно друштво, 1932. г.	Етнологија	Аца Алексић Нови Сад
4.	Берберска пудријера Фризерске шнале (2 ком.)	Етнологија	Љиљана Спасић Нови Сад
5.	Метални бокал, емајлирани	Етнологија	Марија Банка Нови Сад
6.	Кошуљица са кратким рукавима Женски мантил Хаљине (4 комада) Ципеле Куварица Пешкир Фотографије (3 комада) Ташница	Етнологија	Јовица и Олгица Илић Нови Сад
7.	Посуда за прављење пене, берберски прибор Четка за наношење пене	Етнологија	Ондреј Чиеф Кисач
8.	Табло Варошке пожарне чете 1923–1930. у Новом Саду	Етнологија	ДВД „Др Лаза Костић“ Нови Сад
9.	Протоколи, записници, спискови ДВД Футог Часописи (<i>Наше вајцројасиво, Народно вајцро- јасиво, Одбрана, Пожарник..</i>) Диплома Добровољној ватрогасној чети Ст. Фу- тог, 1940. Диплома ДВД Футог, 1981. г. Књиге (18 ком.) Билтени (11 ком.) Подсетници (2 ком.) Правилници (3 ком.) Тањира и есцајг Ватрогасна опрема: кожни опасач и два штитника Фотографије 25 комада (смотре, јавне вежбе, га- шење пожара, чланови ДВД, управног одбора, итд.) Табло оснивача ДВД Футог, 1874. Две дописнице са фотографијом ватрогасног торња Фотографије (84 ком.) Два таблоа ДВД Футог, 1974.	Етнологија	Добровољно Ватрогасно Друштво Футог

10.	Спомен заставица Ватрогасног савеза града Новог Сада (2 комада)	Етнологија	Ватрогасни савез града Новог Сада
11.	Кројачка пегла	Етнологија	Золтан Печкаи Ковач Нови Сад
12.	Сувенир – макета бакрача Фотографија Јелене Ердељан, 1956/57. Тегла са механизмом за поклапање (2 ком.) Пројектор са 5 табли дијапозитива из Русије Степеоскоп са 40 двоструких дијапозитива)	Етнологија	Надежда Савић Нови Сад
13.	Котурача за дизање терета (чекрк)	Етнологија	Владимир Попов Уљма
14.	Дечје играчке из шездесетих година 20. века, 206 комада (посуђе, орман, кревет, колица, сто, колевка, витрина, комода, радио, лутке, клупа, кухињски прибор, вага, украси, кавез за птице, мердевине, бабушка, зидни сат, тоалетни комплет, фотографија итд.)	Етнологија	Гордана Дорословачки Нови Сад
15.	Кошуља (3 ком.) Дозидница (6 ком.) Таблет (6 ком.) Пешкир (3 ком.) Узорак веза Јелек Јастучница Четкара	Етнологија	Гордана Клаић Ср. Карловци
16.	Фолије – припрема за штампу (плакат, програмска књижица, коверта, писмовни папир)	Културна историја	Ладислав Дарабош Нови Сад
17.	Разгледнице – 33 комада, репродукције <i>Изложба италијанској порцеланској кроз векове</i> , Београд 1938.	Културна историја	Надежда Савић Нови Сад
18.	Логички блокови (50 комада) Математички штапићи (101 комад)	Културна историја	Илдико Медовић Нови Сад
19.	Слика: <i>Експресивна сликарство I</i> , Милош Бајић, уље на платну Слика: <i>Експресивна сликарство II</i> , Милош Бајић, уље на платну Огледало	Културна историја	Радмила Каришић Београд
20.	Метални новац (7 комада) из различитих европских земаља	Завичајна збирка Ср. Карловци	Стева Лаловић Ср. Карловци
21.	Стара фотографија – табло свршених богослова Богословије у Сремским Карловцима	Завичајна збирка Ср. Карловци	Душан Н. Петровић Ср. Карловци

22.	Приручна библиотека профеоора Радована Јован- чића Atlas antiquus, Већ 1887. Велики атлас за средње стручне школе у Краље- вини СХС, Београд 1923. Историјски атлас за основну школу, Београд 1958. Kezenov географски атлас за средње школе Географска карта Србије (прилог <i>Србадији</i> Атлас Краљевине Југославије, 1939. Топографска карта Сријемски Карловци и Ти- тел, 1914. THE U. S.A., Chicago 1953, atlas Фотографија, Поплава у Сремским Карловцима 1939. Фотографија, Изложба радова пензионерки у Ср. Карловцима 1970.	Завичајна збирка Ср. Карловци	Слободанка Матије Француска
23.	<i>Порџреџ</i> , скулптура, Ратко Гикић 1990.	Завичајна галерија	Вукашин Гикић Ср. Карловци
24.	Милан Тркуља: <i>Ј. М. на изложби</i> , слика 1977. <i>Порџреџ њесника Н. Г. слика</i> 1997. <i>Ауџоџорџ- реџ</i> , слика 1993. <i>Оџеџ раџ</i> , рељеф, 1971. <i>Проџив раџа</i> , рељеф <i>Бијелић</i> , плакета <i>Плакеџа вајара</i> <i>Вајар Неџа</i> , плакета <i>Џез</i> , плакета, 1988. <i>Њеџоџ</i> , плакета <i>Абуказем</i> , плакета Аутопортрет, скулптура, 1974.	Завичајна галерија	Милан Тркуља Нови Сад
25.	Милан Тркуља, <i>Расџеђе</i> , рељеф, 1966. Милан Тркуља, <i>Изџнанџи</i> , рељеф, 1915. Милан Тркуља, <i>Расџеђе</i> , слика, 1993.	Завичајна галерија	Милан Тркуља Нови Сад

ПУБЛИКАЦИЈЕ

Књиге

1. Antonović, Dragan, *Stone tools from Lepenski Vir*, Arheološki institut, Beograd 2006.
2. Благојевић, Гордана, *Срби у Калифорнији – обредно религијска њракса и етницијетет верника српских њправославних њпарохија у Калифорнији*, Етнографски институт САНУ, Београд 2005.
3. Бобовић, Љубинка, *Светилишћа Лејенској Вира – Место, њоложај и функција / Sanctuaries of Lepenski Vir – Location, position and function*, Народни музеј у Београду, Београд 2006.
4. Bogdanović, Milenko, *Grivac, naselja protostarčevačke i vinčanske kulture*, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac 2004.
5. Богдановић, Миленко, *Љуљаци – насеље ѡрођоватинске и ватинске културе*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 1986.
6. Borić-Brešković, Vojana, Popović, Petar, *Coins of the Roman Republic – Collections of the National museum in Belgrade and Belgrade University / Новац Римске републике – Збирке Народној музеја у Београду и Београдској универзитет*, Народни музеј у Београду, Београд 2006.
7. Бошковић, Ђорђе, *Рума као средско место у Војводству Србија и Тамишки Банат (1849–1860)*, Завичајни музеј Рума, Рума 2004.
8. Бошковић, Ђорђе, Голчевски, Јулијана *Мајстират ѡрловинија Рума*, Завичајни музеј Рума; Историјски архив „Срем“, Рума; Сремска Митровица, 2005.
9. Бргуљан, Владимир, *Сјоменичко ѡраво*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2006.
10. *Conservation Around the Millennium*, Hungarian National Museum, Budapest 2001.
11. Цвјетићанин, Татјана, *Глеђосана керамика Горње Мезије / Glazed Pottery from Upper Moesia*, Народни музеј у Београду, Београд 2001.
12. Цвјетићанин, Татјана, *Касноантичка глеђосана керамика*, Народни музеј у Београду, Београд 2006.
13. Чанковић Поповић, Ангелина, *Сремска Каменица*, Нови Сад 2006.
14. Ђирић, Бранислав – Бане, *Соколски ѡокрет и ДВД Партизан – Пирот*, Пирот 2006.
15. Давидов, Динко, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006.
16. Давидовић, Горан, Милош Тимотијевић, *Осветљавање истине – документи за ѡполићку и војну историју Чачка, 1938–1941, Књ. 1*, Народни музеј Чачак, Историјски архив Краљево, Краљево 2006.
17. Deloš, Bernar, *Virtuelni muzej – Ka etici novih slika*, Clio; Narodni muzej u Beogradu, Beograd 2006.
18. Димић, Жарко, *Тојонимија Сремских Карловаца*, Културни центар Карловачка уметничка радионица, Музеј града Новог Сада, Градски завод за заштиту споменика културе, Сремски Карловци – Нови Сад 2006.
19. Дрча, Слободан, *Медујана*, Народни музеј Ниш, Ниш 2006.
20. Dubrović, Ervin, *Na kraju stoljeća – likovne kulturološke i političke teme*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1996.
21. Dubrović, Ervin, *Riječka luka – povijest, izgradnja, promet*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2001.

22. Dubrović, Ervin, *Adamićevo doba 1780.–1830.*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2005.
23. Dubrović, Ervin, *Ivo Marendić, Ivša – Iwsha*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2005.
24. Dubrović, Ervin, *Doba modernizacije 1780.–1830. More Rijeka, Srednja Europa*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2006.
25. Dubrović, Ervin, *Ninoslav Kučan*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2006.
26. Dubrović, Ervin, *Temelji moderne Rijeke 1780.–1830. Gospodarski i društveni život*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2006.
27. Ђорђевић, Владан Д., *Животи и дело српских научника*, САНУ, Београд 2005.
28. Фуруновић, др Драгутин, *Енциклопедија српске књије 1–4*, Београд 2005.
29. Grgurić, Mladen, *Talijanski koncentracioni logori u Hrvatskom primorju, 1941.–1943, – I campi di concentramento italiani nel litorale croato 1941–1943*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2005.
30. Гавриловић, Љиљана, *Југословенски етнограф Никола Арсеновић*, Етнографски институт САНУ, Београд 2006.
31. Гаротић, др Сретен, *Браћа Гаротић – Трговачка кућа извозник хиројских ћилима (1869–1948) – Историја једне породице*, Музеј Понишавља, Пирот 2005.
32. Хусеновски, Бобан, *Антички монети од Вардарски Рид / Ancient coins of Vardarski Rid*, Национална установа Музеј Гевгелија, 2004.
33. Ивков, Бошко, *Земља и раиће – Чићанка Војводине: њредели и њризори, бића и доћађања 1–7*, Самостална издања Бошка Ивкова, Нови Сад 2003–2006.
34. Исић, Момчило и др., *Основне школе у ваљевском крају 1918–1985*, Народни музеј Ваљево, Ваљево 1986.
35. Јаковљевић, Андрија, *Антиологија са неумама из доба кнеза и десјотиа Стефана Лазаревића*, Народни музеј Крушевац, Крушевац 2004.
36. Јовановић, Миодраг, *Српски манастири у Банату*, Нови Сад–Београд 2000.
37. Кековић, Александар, Чемерић, Зоран, *Модерна Ниша 1920–1941*, Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006.
38. Ковачевић, Душко М, Недељка Ковачевић, *Спаро Хојово – манастир светио Пантелејмона*, Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине, Нови Сад 2003.
39. Костић, Ђорђе С., *Са бедекером њо југоисточној Европи*, Народни музеј – САНУ Балканолошки институт, Београд 2005.
40. Krstić, Branislav, *Zakonodavstvo arhitektonske baštine*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2006.
41. Krstić, Dord, Mileva & Albert Einstein – *Their Love and Scientific Collaboration*, Radovljica 2004.
42. Lur, Džems F., *Zemlja Velika ilustrovana enciklopedija*, Mladinska knjiga, Beograd 2006.
43. Љушић, Радош, *Оријентални новинар, евројски њолийчар Димитрије Давидовић (1789–1838)*, Београд 2006.
44. Marković-Majtenji, Andraš, *VOJVODINA osamstočetrdesetoma*, Prometej, JMMT, Novi Sad 2005.
45. Маринковић, Боривој, *Прва шампионска Круна*, Фото, кино и видео савез Војводине, Нови Сад 2006.
46. Марјановић, Весна, *Традиционалне гечје њре у Војводини*, Нови Сад 2005.
47. Марјановић, Петар, *Мала историја српској њозоришиа XIII–XXI века*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2005.
48. Матић, Мирослав, *Културна добра у судској њракси*, Завод за заштиту споменика културе града Новог Сада, Нови Сад 2006.
49. Милин, Миодраг, Степанов, Љубомир, *Срби из Румуније у барајанској њолийи*, Виша школа за образовање васпитача, Вршац; Universitatea Banatului, Timișoara 2003.

50. Милосављевић, Драгиша, *Зограф Андрија Раичевић, епоха и дело*, Прибој 2005.
51. Mimica, Bože, *Numizmatička povijest Istre i Kvarnera*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Rijeka 1997.
52. Mimica, Bože, *Dalmacija od antike do 1918. (Povijesni pregled)*, Rijeka 2003.
53. Mimica, Bože, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske: (IV. st. pr. Krista–1918) / Numismatik auf dem historischen Boden Kroatiens (IV. Jh. v. Chr.–1918.)*, Rijeka 1994. Маренић, Владимир, *Позоришно сликарство – сцена и костим*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2005.
54. Митић, Вукадин, и др., *Враниште*, Музеј Понишавља, Пирот 2005.
55. Михајловић, Предраг, Минић, Миломир, *Сјоменар 1904–1914, снимци крајујевачких аматера*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 1996.
56. Миросављевић, Боривој, *Људи са три ока – Антологија фотोगрафије Војводине*, књ. 6, Фото, кино и видео савез Војводине, Нови Сад 2005.
57. Николић, Коста, Станковић, Бранислав, *Срби у Другом светском рату, ратна хроника 1941–1945*, Народни музеј Шабац, Шабац 2006.
58. Павковић, Јоана, *Каталог фототеке САНУ 1948–2000*, САНУ, Београд 2005.
59. Палавестра, Александар, Крстић, Вера, *Маија ћилибара*, Народни музеј Београд, Београд 2006.
60. Пејић, Предраг, *Пиротски праг кроз векове*, Пирот 1996.
61. Петровић, Живорад, *Народни музеј у Нишу 1933–2003*, Народни музеј Ниш, Ниш 2006.
62. Поповић, Марко, *Београдска тврђава – The Fortress of Belgrade*, ЈП Београдска тврђава, Археолошки институт, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд 2006.
63. Popžan, Borivoj i dr., *Mapa sveta Petrovaradinske tvrđave*, Likovni krug, Novi Sad 2005.
64. Рацков, Даринка, *Манастир Месић*, Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине, Нови Сад 2002.
65. Радић, Весна, Иванишевић, Вујадин, *Византијски новац из Народног музеја у Београду – Byzantine Coins from the National Museum in Belgrade*, Народни музеј у Београду, Београд 2006.
66. Radovanov, Zoran, *Novi Sad*, TV studio „Bečkerek“, Zrenjanin 2005.
67. Радованов, Зоран, *Сремски Карловци*, ТВ студио «Бечкерек», Нови Сад 2006.
68. Радовановић, Владан, *Синтезијска уметност / art synthesis – једномедијско и вишемедијско стваралаштво Владана Радовановића 1947–2005. – Vladan Radovanović mono-media and polymedia art 1947–2005*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2005.
69. Радоњић, Мирослав, *Савремена домаћа драма на сцени Српског народног позоришта (1945–1965)*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2006.
70. Радоњић, Мирослав – Мики, *Серија у олегалу двадесетог века – Карактер једне комедииграфије и њени прагови у делима А. Појовића, Д. Ковачевића, С. Селенића и В. Ојеновића*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2006.
71. Расцковић, Ратко, *Помени и прања*, Завод за заштиту споменика културе, Сремска Митровица 2006.
72. Ратковић, Деана, *Бронзане посуде из Римске збирке Народног музеја у Београду*, Народни музеј, Београд 2005.
73. Săcară, Nicolae, *Icoane pe sticlă din Banat*, Timișoara MMV
74. Степанов, Љубомир, *Систематички подаци о Србима у Румунији*, Савез Срба у Румунији, Темишвар 2005.
75. Степанов, Љубомир, Стеван Бугарски, *Српски ансамбл у Темишвару*, Савез Срба у Румунији, Темишвар 2005.
76. Стојић, Милорад, Јоцић, Мирослава, *Културна историја праисторијских локалитета у нишкој регији*, Археолошки институт Београд, Народни музеј Ниш, Ниш 2006.

77. Стојић, Милорад, Јоцић, Мирослава, *Нини – Културна стразица крајина у крајини*, Београд – Ниш 2006.
78. Стојић, Милорад, Чађеновић, Гордана, *Крушевац – Културна стразица крајина у крајини*, Београд; Крушевац 2006.
79. Шкорић, Душан, *Српске иконе на саклу*, Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине, Нови Сад 2004.
80. Тасић, Никола, Радуловић, Ема, *Археолошка налазишта Крушевца и околине*, Народни музеј Крушевац, Балканолошки институт САНУ, Београд 2001.
81. Temesváry Ferenc, *Vezető Magyar Nemzeti Múzeum vadászfegyverek c. Kiállításához*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1982.
82. Тимотијевић, Милош, *Соколи Чачка 1910–1941*, Народни музеј Чачак, Чачак 2006.
83. Trkulja, Milica, Sabljic Butorac Nada, *Riječki mostovi – I ponti di Fiume*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 1998.
84. Вељновић, Зоран, *Југославија покреба или заблуда (Саварање Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца 1918)*, Историјски архив Кикинда, Кикинда 2006.
85. Виријевић, Владан, *Краљево, крај у Србији 1918–1941*, Народни музеј; Историјски архив, Краљево 2006.
86. Врбавац, Јасмина, *Живовање краља – Мит у драмама Љубомира Симовића*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2005.
87. Вуксан, Марко, и др, *Бор и околина у крајини, антикити и средњем веку – The Bor Area in Prehistory, Antiquity and the Middle Ages*, Музеј рударства и металургије у Бору и Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Бор; Београд 2004.
88. Златановић, Драгољуб, *Приповедања из крајинског краја*, Пирот 2005.
89. Žilber, Klod, *Muzej i publika*, Narodni muzej Beograd; Clio, Beograd 2005.
90. Живковић, Магдалена, *Живковић*, Музеј Понишавља, Пирот 2006.

Каталози

1. Ацин, Иванка, *Иванка Ацин: скулптуре и рељефи у дрвеном*, Музеј Војводине, Нови Сад 2006.
2. Balabanić Fačini, Marica, *Svjedočanstva jednog zdanja – povodom 100. obljetnice izgradnje palače Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka*, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Rijeka 2004.
3. Бановић, Мирослав, *Хладно и ватрено оружје са опремом из збирки Народног музеја Крајине*, Крагујевац 2004.
4. Banje Vojvodine / Vajdasag gyogyfudol / Spas of Vojvodina / Die Kurbader Vojvodinas, uredila Branislava Belic, Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine, Novi Sad 2005.
5. Бојовић, Неванка, *Градска ношња у Чачку*, Народни музеј Чачак, Чачак 1986.
6. Бојовић, Радивоје, *Војвода Саван Савановић*, Народни музеј Чачак, Чачак 2006.
7. Burnichioiu, Peana, Rusu, Adrian Andrei, *Mozaicurile medievale de la Bizere*, Complexul muzeal Arad, Arad 2006.
8. Бунушавац, Коста, *Коста Бунушавац: слике*, Модерна галерија Ваљево, Ваљево 2006.
9. Cetinić, Željka, Novak, Nino, Starac, Ranko, *Arheologija Rijeke i okolice*, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Rijeka 2000.
10. *Cultural heritage without Borders*, Stockholm 2005.
11. Cvjetinović-Starac, Margarita, *Portreti iz fundusa muzeja*, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Rijeka 1999.
12. Dautova-Ruševljan, Velika, Vujević, Miroslav, *Rimska vojska u Sreću*, Muzej Vojvodine, Novi Sad 2006.

13. Dobrinić, Julijan, *Katalog izložbe povijesnih vrijednosnica: Rijeke, Sušaka, Trsata, Opatije, Maloga, Lošinja, Ravne Gore, Skrada, Crikvenice, Punta*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 1996.
14. Dobrinić, Julijan, *Riječka numizmatika - riječki novci i novci sa riječkim obilježjima 1848.-2002.*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2005.
15. Дражић, Јованка, *Справе за прегледање – из етнографске збирке Музеја Срема*, Музеј Срема, Сремска Митровица 2005.
16. Дрезгић, Оливера, *Наше школе некад: (од XVIII века до 1918. године)* Музеј Срема, Сремска Митровица 2006.
17. Dubrović, Ervin, *Akvizicije – zbirke, predmeti, umjetnička djela: 1994.–1998.*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 1998.
18. Dubrović, Ervin, *Akvizicije – zbirke, predmeti, umjetnička djela – 1998.–2002.*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2002.
19. Dubrović, Ervin, *Čarobna igla – zbirka gramofona i riječka diskografija*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2004.
20. Dubrović, Ervin, *Džamonja u Rijeci*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 1999.
21. Dubrović, Ervin, *Franz Berger*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2003.
22. Dubrović, Ervin, *Kinematografija u Rijeci*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 1997.
23. Dubrović, Ervin, Ljubica Dujmović-Kosovac i dr., *Karlavaris*, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika Rijeka, Rijeka 1998.
24. Dubrović, Ervin, *Muzej grada Rijeke u palači Rafinerije šećera*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2004.
25. Dubrović, Ervin, *Riječki kazališni plakat, 1833/1996*, Hrvatsko narodno kazalište, Rijeka 1996.
26. Dubrović, Ervin, *Robert Primig*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2003.
27. Dubrović, Ervin, Snježana Hefti, *Zavođenje*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 1999.
28. Dubrović, Ervin, *Stolice u rukama umjetnika*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2004.
29. Dubrović, Ervin, *Umjetnost i zavičaj – donacija grada Rijeke iz zbirke Croatia linea*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2004.
30. Dubrović, Ervin, *Viktor Hreljanović*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 1999.
31. Дубровић, Ервин, Гргурић, Соколић, Младен Дориан и Ненадовић, Ружица, *Сцена и костим*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2006.
32. Đekić, Velid, *Muzejski vremeplov – 120 godina prerade nafte u Rijeci*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2003.
33. Edo Murtić – *grafike iz privatne kolekcije Goranke Vrus Murtić*, Novi Galerija likovne umetnosti Poklon zbirka Rajka Mamuzića, Novi Sad 2006.
34. Ervin Dubrović, *Ninoslav Kučan – retrospektiva arhitektonskog opusa*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2006.
35. *Exhibition of Chinese History*, National Museum of Chinese History, China 2002.
36. Franković, Marko, *Arhitekt Vladimir Grubešić*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2003.
37. Гачић, Дивна, *Муодраї Грбуї – живої и дело*, Музеј Града Новог Сада; Народни музеј Крагујевац, Нови Сад – Крагујевац 2006.
38. Gaćina, Sonja, Ivanković, Grgur Marko, *Planovi i vedute Osijeka*, Muzej Slavonije, Osijek 1996.
39. Grgurić, Mladen, *Riječke fontane i perila*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 1997.
40. Grgurić, Mladen, *Riječke marke Fiume*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2002.
41. Грубић, Рајка, *110 година Ойшије болнице „Борђе Јоановић“ у Зрењанину*, Народни музеј Зрењанин, Зрењанин 2005.
42. *Guide to the Archaeological Exhibition of the Hungarian National Museum, 400,000 B. C. – 804 A. D.*, Magyar Nemzeti Muzeum, Budapest 2005.
43. His Eminence Jovan, Metropolitan of Zagreb - Ljubljana, Slobodan Mileusnić, *The Museum of the Serbian Orthodox Church of the Zagreb-Ljubljana Eparchy in Zagreb*, Museum of the Zagreb-Ljubljana Eparchy, Zagreb 2006.

44. *Historical Exhibition of the Hungarian National Museum 11th to 17th centuries*, Magyar Nemzeti Muzeum, Budapest 2005.
45. *Historical Exhibition of the Hungarian National Museum 18th to 19th centuries*, Magyar Nemzeti Muzeum, Budapest 2005.
46. Horvat, Ida, Biondić, Radmila, *Zbirka stakla Muzeja Slavonije 19.–20. st.*, Muzej Slavonije Osijek, Osijek 2001.
47. Хусеновски, Бобан, Емил Сламков, *Водич низ њосѿојанаѿа археолошка њосѿавка Варгарски Рид со околниѿе наоѿалиѿиѿа*, Национална установа Музеј Гевгелија, Гевгелија 2005.
48. Јанковић, Зорица, *125. ѿдишњица усѿосѿављања диѿломаѿских односа између Кнежевине Србије и Сједињених Америчких Држава / The 125th anniversary of the establishment of diplomatic relations between the Serbian Principality and the United States of America*, Историјски музеј Србије / Historical Museum of Serbia, Београд 2006.
49. Jeftić Ničeva Kostić, Milena, *Milena JNK – cvetanje*, Muzej grada Beograda, Galerija likovni susret Subotica, Beograd; Subotica 2006.
50. Јованов, Јасна, *Рисѿо Сѿијовић*, Спомен-збирка Павла Бељанског, Нови Сад 2006.
51. Јокић, Синиша, *Биѿка – Пеѿроварадин 1716 –2006*, Музеј Града Новог Сада, Нови Сад 2006.
52. Јоксић, Снежана, Бошковић, Ђорђе, *Девеѿ деценије Румске ѿмназије (1912–2002)*, Гимназија „Стеван Пузић“, Завичајни музеј Рума, Рума 2002.
53. Karavidić, Bojana, Siniša Jokić, Aleksandar Stanojlović, Dubravka Đukanović, *Zaboravljeni gradovi Pančevo i Petrovaradin*, Панчево; Petrovaradin 2006.
54. Kolektivni autor, *Život i djelo Josipa Jurja Strossmayera: prigodna izložba u povodu 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti biskupa Josipa Jurja Strossmayera*, Muzej Slavonije, Osijek 2005.
55. Колективни аутор, *Аквизиѿије Музеја Срема 2001–2005*, Музеј Срема, Сремска Митровица, 2006.
56. Крњић, Теодора и др., *Кроз фондове и збирке Архива Војводине*, Архив Војводине, Нови Сад 2005.
57. *Лазић, Ђорђе – Ћаѿиша – Рађање ѡросѿора*, Културни центар „Карловачка уметничка радионица“, Музеј Града Новог Сада, Нови Сад 2006.
58. Lazić, Ljiljana, *Papirni teatar*, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2005.
59. Лазић, Љиљана, *Паѿирни ѿеаѿар*, друго издање, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2006.
60. Лесковац, Милена, *Позорје Јована Сѿерије Поѿовића*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2006.
61. Lieroff, Eija, *Runestones - a colourful memory*, Museum Gustavianum, Sweden, Upsala 1999.
62. Максимовић, Зоран, *Позоришѿа Војводине*, Позоришни музеј Војводине, Завод за културу Војводине, Нови Сад 2006.
63. Миловановић, Сузана, Отић, Љубица, Озер, мр Агнеш и др., *Живеѿи заједно – из исѿорије заједничкоѿ живоѿа Срба и Мађара у Војводини / Együtt élni – A Szerbek és a Magyarok vajdasági együttélésének történetéből*, Музеј Војводине и Градски музеј Суботица, Нови Сад 2006.
64. Миловановић, Сузана, Петијевић, Александар, Петковић, Гордана, *Паѿиријарх Јосиф Рајачић*, Народни музеј Крушевац, Крушевац 2006.
65. Младеновић, Јован, *Заосѿавиѿиѿина Сѿевана Сремца*, Народни музеј Ниш, Ниш 2005.
66. Мустеданагић, Лидија, Владимир Митровић, *Музеји и ѿалерије Новог Сада и Војводине – водич / Museums and Galleries of Novi Sad and Vojvodina: Guide*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2006.
67. Николић, Наташа, *Куварице из Збирке еѿнолошкоѿ одељења Народноѿ музеја Крагујевац*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2006.

68. Нишкановић, Вилма, Карпова, Олга, Прокопјева, Наталија, *Колекција јесен/зима 1867 – Српска колекција из Руској етнографској музеја у Санкт Петербургу*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2005.
69. Новаковић, Константин, *Живко Стојисављевић: живој и дело*, Спомен-збирка Павла Бељанског, Нови Сад 2006.
70. Његован, Драго, Илин, Славица, Ацовић, Драгомир, *Инсигније династије Карађорђевић*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2006.
71. Огар, Душанка, *Чаролије ниш (шкане)*, Градски музеј Сомбор, Сомбор 2004.
72. Петровић, Драгутин, *Хладно оружје из збирки Градској музеја Вршац*, Градски музеј Вршац, Вршац 2005.
73. Поповић, Милош, *Милош Поповић – сликарски – српска митологија*, Галерија Народног музеја Крагујевац, Крагујевац 2006.
74. *Preserved art treasures 2004 Exhibition of diploma works*, Hungarian National Museum, Budapest 2004.
75. Publicite SDM, *10. изложба најлепших календара и 7. изложба новојодинских честитки*, Нови Сад 2006.
76. Radovanov, Zoran, *Novi Sad – step by step*, TV studio Bečkerek – City Museum of Novi Sad, Novi Sad 2006.
77. Radovanov, Zoran, *Novi Sad: Schritt fur Schritt*, TV studio Bečkerek: Museum der Stadt Novi Sad, Novi Sad 2006.
78. Радованов, Зоран, *Нови Сад: корак по корак*, ТВ студио Бечкерек – Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2006.
79. Радловић, Ема, *Сава Шумановић (1896–1942) – светлост Срема – изложба поводом 110 година од рођења из фонда Галерије слика „Сава Шумановић“ у Шиду*, Уметничка галерија, Крушевац 2006.
80. Радловић, Ема, *Сво година Соменика косовским јунацима*, Народни музеј Крушевац, Крушевац 2004.
81. Рајић, Делфина, Тимотијевић, Милош, *Манастир Овчарско-кабларске клисуре водич, Monasteries of Ovcar – Kablar Gorge: guide*, Народни музеј Чачак, Чачак 2006.
82. Ратковић, Деана, *Бронзане посуде из Римске збирке Народној музеја у Београду*, Народни музеј у Београду, Београд 2005.
83. Родић, Зоран, *Збирка покућства. I, Шкриње, ковчези, сандуци и напве / Home Furniture Collection. I, Chests, Trunks, Boxes and Troughs* Етнографски музеј у Београду / Ethnographic Museum in Belgrade, Београд 2006.
84. Ромелић, Живка и др., *Водич кроз Крушевац / Guide Through Krusevac*, Туристичка организација Општине, Крушевац 2006.
85. Ромелић, Живка, *Ми смо здраво шло и вама желимо: приватна прејиска као вид породичне комуникације*, Народни музеј Крушевац, Крушевац 2006.
86. Slavić, Zoran, *Grad: prostor i vreme*, Narodni muzej Zrenjanin, Zrenjanin 2005.
87. Slezović, Mehmed, *Mehmed Slezović – slike, crteži, grafike*, Muzej Ras, Novi Pazar 2006.
88. Симић, Јасна, *Водич кроз лагунаријум Музеја Срема*, Музеј Срема, Сремска Митровица 2003.
89. Стефановић Светлана, Драган Стоиљковић, *Изложба слика радно апарата*, ЈП Радио Лесковац, Лесковац 2006.
90. *The Swedish Cyprus Expedition on Tour Medelhavsmuseet visits Bucharest*, Medelhovs museet, Stocholm 2005.
91. Симић, Зорица, *Сукња – традиционални хаљинак народне ношње крушевачкој краја*, Народни музеј Крушевац, Крушевац 2005.

- ## Периодика

-

18. *Нумизматичар*, Народни музеј у Београду, Српско нумизматичко друштво, 24–25, Београд 2005.
19. *Годишњак Библиотеке Матице српске 2005*, Библиотека Матице српске, Нови Сад 2005.
20. *Зборник Музеја Срема*, Музеј Срема, 6, Сремска Митровица 2005.
21. *Раскрића: књижевно–филозофски годишњак Срејена Марића*, Скупштина општине Косјерић; Библиотека Матице српске, број 2–3, Косјерић; Нови Сад, 2004/2005.
22. *Шумадијски зајиси: зборник радова Музеја у Аранђеловцу*, Музреј у Аранђеловцу, III, Аранђеловац 2006.
23. *Новопазарски зборник*, Музеј „Пас“, 29, Нови Пазар 2006.
24. *Istraživanja*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, 16, Novi Sad 2005.
25. *Balkan i Panonija kroz istoriju*, Međunarodni naučni skup, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju; Sremska Mitrovica: Istorijski arhiv „Srem“; Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 2006.
26. *Манастир Жича: зборник радова*, Народни музеј; Завод за заштиту споменика културе, Краљево 2000.
27. *Наша прошлост: зборник радова*, Народни музеј; Историјски архив Краљево, 6, Краљево 2005.
28. *Гласник Етнографског института*, Етнографски институт САНУ, LIII, 2005; LIV, 2006, Београд.
29. *Зборник Матице српске за историју*, Матица српска, 69–70, 2004; 71–72, 2005, Нови Сад
30. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Матица српска, 116–117, 2004; 118–119, 2005; 121, 2006, Нови Сад
31. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Матица српска, 51/3, 2003; 52/1–3, 2004; 53/1–3, 2005; 54/1, 2006. Нови Сад
32. *Diana*, Odeljenje za preventivnu zaštitu – Narodni muzej u Beogradu, 11, Beograd 2005/2006.
33. *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије*, Научно-меморијални центар „Патријарх Јосиф Рајачић“, нова серија књ. 1, Сремски Карловци, 2006.
34. *Алманах позоришта Војводине 2002/2003*, Позоришни музеј Војводине, 37, Нови Сад, 2006.
35. *Museum*, Годишњак Народног музеја у Шапцу, 7, Шабац 2006.
36. *Архитектура*, Гласник друштва архитеката Ниша, 21, Ниш 2006.

ЗА СЕЋАЊЕ

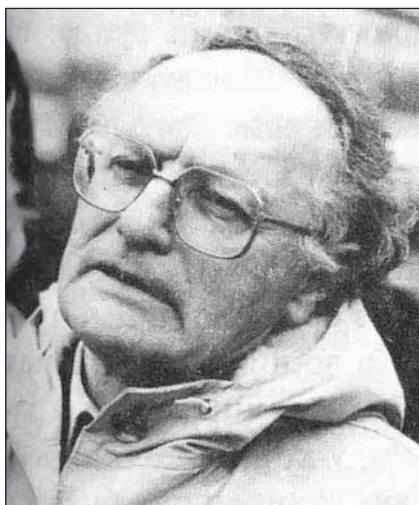

Богдан Брукнер

Драгомир Поповић

Академик Богдан Брукнер

У Новом Саду је 6. јануара 2006. године, у својој 75. години, преминуо академик Богдан Брукнер. Рођен је 13. маја 1931. године у Загребу. Школовао се у Београду где је дипломирао на катедри за археологију. Године 1965. одбранио је докторску дисертацију *Неолиџ у Војводини*. У периоду од 1960–1965. године био је куратор у Војвођанском музеју у Новом Саду. Од оснивања био је научни сарадник Института за изучавање историје Војводине, а на Катедри за историју Филозофског факултета предавао је археологију. Од 1973. године био је ванредни професор Филозофског факултета у Новом Саду, а од 1984. године редовни професор. Био је стипендиста Хумболтове фондације у Немачкој,

где је радио на истраживању теме *Панонија и средња Европа у Неолиџу*. Као гостујући професор одржао је неколико предавања на универзитету Беркли у САД, на Слободном универзитету у западном Берлину и у другим универзитетским центрима широм Европе. Са својим саопштењима учествовао је на више међународних конгреса и симпозијума.

Тема његовог научног занимања била је праисторијска археологија, посебно проучавање земљорадничких и сточарских заједница балканског и панонског региона. Највећи број радова објавио је на тему раног и позног неолита балканског и средњоевропског простора. У коауторству објавио је три књиге и више од 70 стручних расправа.

Академик Богдан Брукнер добитник је Октобарске награде града Новог Сада са Б. Јовановићем и Н. Тасићем за књигу *Праисторија Војводине* (1974).

За дописног члана ВАНУ изабран је 1984. године, а за редовног 1991. када је постао и редован члан САНУ.

Његове колеге и сарадници, стручна, научна јавност и колектив Музеја Града Новог Сада памтиће Богдана Брукнера као изврсног стручњака, професора и колегу.

Др Аїнеш Озер

Драгомир Поповић Бата

Рођен је 17. јуна 1965. године у Новом Саду, од оца Федора и мајке Мирјане. Живео је и школовао се у Новом Саду. У Сремским Карловцима је завршио Карловачку гимназију. Усавршавао је енглески језик и две године повео у Лондону. Посетио је многе земље и стекао многе пријатеље. У Музеју Града Новог Сада запослио се 22. новембра 1994. године на радном месту водича. Био је цењен од колега из струке и од јавности нашег града. У два мандата био је члан Управног одбора Музеја из реда запослених. У Музеју је радио до своје преране смрти 15. фебруара 2006. године.

Бата је био врсни познавалац Петроварадинске тврђаве и Града Новог Сада, а због свог одличног знања енглеског језика посебно се истицао у вођењу страних делегација и туриста из иностранства. Они су једнако памтили и Тврђаву и Бату Поповића. Гостовао је у многим домаћим и страним радио и ТВ емисијама, представљајући делатност Музеја на начин који је пленио пажњу аудиторијума. Његово знање о Тврђави и његова љубав према Тврђави били су изузетни.

Дуго ћемо препричавати Батине шале и досетке и сећати га се као доброг и племенитог човека.

Нека је вечна слава Драгомиру Бати Поповићу и нека му добри Бог подари рајско насеље.

Нови Сад, 17. фебруар 2006.

Др Драјо Њејован

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице Српске, Нови Сад

069(497.113 Novi Sad)(058)

ГОДИШЊАК Музеја Града Новог Сада = The Almanac of the City Museum
of Novi Sad / главни и одговорни уредник Драго Његован. -2006, бр. 2- . -
Нови Сад: Музеј Града Новог Сада, 2007-. Илустр.; 30 cm

Годишње. - Резимеи на енг. језику.

ISSN 1452-547X

COBISS.SR-ID 213790983

ISSN 1452-547X

Музеј Града Новог Сада